

Життєва філософія кота Мура

Ернст Теодор Амадей Гофман

*Ернст Теодор Амадей Гофман
Життєва філософія кота Мура
разом з уривками біографії капельмейстера Йоганнеса Крейслера,
випадково знайденими серед аркушів макулатури
Переклад Євгена Поповича*

ТОМ ПЕРШИЙ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ВИДАВЦЯ

Цій книжці переднє слово потрібніше, ніж будь-якій іншій, бо коли не пояснити, яким дивним способом вона склалась, то може здатися, що в неї все напхано без ніякого ладу.

Тому видавець просить ласкавого читача неодмінно прочитати це переднє слово.

Названий тут видавець має приятеля, з яким живе душа в душу і якого знає, як себе самого. Одного дня той приятель сказав йому десь таке:

— Ти, голубе, видрукував уже чимало книжок і знаєш книгарів, отже, тобі неважко буде знайти серед тих шановних людей когось такого, що за твоєю рекомендацією видрукував би писання одного молодого автора, обдарованого блискучим хистом і багатьма чудовими рисами. Замов за нього слово, він того вартий.

Видавець пообіцяв зробити все, що тільки від нього залежатиме, для свого колеги-письменника. Правда, він трохи здивувався, коли приятель признався йому, що той автор — кіт на ім'я Мур і що в рукописі викладено його життєву філософію. Але слово було вже дане, а перші сторінки здались йому досить добре написаними, тому він, з рукописом у кишені, негайно ж таки подався до пана Дюмлера на Унтер-ден-Лінден і запропонував йому видати котячу книжку.

Пан Дюмлер сказав, що хоч він досі не мав серед своїх авторів кота й не чув, щоб хтось із його шановних колег заходив [307] у ділові стосунки з особами цієї породи, а проте ладен спробувати.

Рукопис пішов у друк, і незабаром видавець отримав на перегляд перші коректурні аркуші. Та як же він злякався, коли побачив, що Мурова історія час від часу уривається і замість неї йдуть уривки з іншої книжки, яка містить життєпис капельмейстера Йоганнеса Крейслера!

Після пильних досліджень і розпитувань видавець дізнався нарешті ось що: пишучи свою "Життєву філософію", кіт Мур із спокійним серцем подер надруковану вже книжку, яку знайшов у свого господаря; одні аркуші він підкладав під свої, щоб краще було писати, іншими промокав чорнило. Ті аркуші лишилися в рукописі й через недогляд були надруковані як один твір.

Видавець змушений покійно, з тяжким серцем визнати, що ці чужі один одному тексти були, на жаль, так безладно перемішані через його власну легковажність, бо йому належало добре переглянути рукопис кота, перше ніж давати його в друк. А проте він себе трохи втішає ось чим.

По-перше, ласкавий читач легко зрозуміє, що до чого стосується, коли не пропустить повз увагу взяті в дужки позначки "А.м." ("Аркуш макулатури") і "М.п.д." ("Мур провадить далі"). До того ж найімовірніше, що подерта книжка так і не потрапила в продаж, бо про неї ніхто нічогісінько не знає. Тож принаймні приятелям капельмейстера буде приємно, що вони завдяки літературному вандалізмові кота дещо довідаються про дивне життя цього по-своєму незвичайного чоловіка.

Видавець сподівається на ласкаве пробачення.

Врешті, це правда, що автори часто завдячують своїй найсміливішій думці й найнезвичайнішій слововживанню прихильним складачам, які так званими друкарськими помилками сприяють спалахові уяви. Так, наприклад, видавець у другій частині своїх "Нічних оповідань" на сторінці 326 говорив про чималі галяви, що траплялися в парку. Складачеві це речення видалося не досить геніальним, і він замінив "галяви" на "халяви". А в оповіданні "Панна Скюдери" складач хитро одяг цю даму не в "чорний халат", а в "чорний жилет із важкої шовкової матерії" і т. д.

Але кожному своє. Ані котові Мурові, ані невідомому біографові капельмейстера Крейслера не треба красуватися в чужому пір'ї, тому видавець пильно прохає ласкавого читача, перше ніж узятися до цієї книжечки, зробити деякі виправлення в тексті, щоб він не подумав про обох його авторів краще чи гірше, ніж вони того заслуговують. [308]

А втім, ми відзначаємо тільки головні друкарські помилки, а дрібніші хай уже ласкавий читач нам вибачить.

Наостанці видавець хоче запевнити ласкавого читача, що він особисто познайомився з котом Муром, і той виявився приємним, вихованим юнаком. Його дуже вдало зображено на обкладинці цієї книжки.

Берлін, листопад 1819 року.

Е. Т. А. Гофман

ПЕРЕДНЄ СЛОВО АВТОРА

Боязко, з тремтінням серця передаю я світові деякі сторінки свого життя, своїх страждань, надій і пристрастей, сторінки, які поетичне натхнення видобуло з найглибших глибин моєї душі в солодкі години дозвілля.

Чи встою я, чи зможу встояти перед суворим судом критики? Але ж я писав для вас, чутливі душі, для вас, вірні, споріднені мені серця, що не втратили чистого, дитячого погляду на світ, так, для вас, — і одна-однісінька прекрасна сльоза із ваших очей утішить мене, загоїть рани, яких мені завдасть холодна огуда черствих рецензентів!

Берлін,

травень 18... року.

Мур

Etudiant en belles lettres(1)

ПЕРЕДНЄ СЛОВО АВТОРА, НЕ ПРИЗНАЧЕНЕ ДЛЯ ДРУКУ

Спокійно і впевнено, як і належить справжньому генієві, передаю я світові свій життєпис. Хай світ навчається, як стати великим котом, хай побачить, який я гарний і досконалий, хай любить мене, цінує, поважає і навіть трохи обожнює.

А якщо хтось набереться зухвальства і зважиться хоч на крихту засумніватися в тому, що ця надзвичайна книжка має величезну вартість, то хай пам'ятає: він має справу з котом, у якого є розум, кмітливість і гострі пазурі.

Берлін,

травень 18... року.

Мур

Homme de lettres tres renomme(2)

[309]

P.S. Це вже казна-що! Надруковано й те переднє слово автора, яке зовсім не призначалося для читацького ока. Ну що нам тепер робити? Хіба попросити ласкавого читача, щоб він не дуже ганив kota-письменника за надто пихатий тон і пригадав собі, що не одне переднє слово деяких чутливих авторів, коли його перекласти на правдиву мову щирої сповіді, мало чим відрізнятиметься від котового.

Видавець

(1) Літератор-початківець (франц.).

(2) Дуже відомий письменник (франц.).

Розділ перший

РАДІСТЬ БУТТЯ. МІСЯЦІ ЮНОСТІ

А все-таки в нашому житті є щось гарне, чудесне, величне! "О солодка звичко буття!" — каже той нідерландський герой у відомій трагедії. Отак і я кажу, але не в тяжку хвилину, коли доводиться розлучатись з буттям, як тому героєві, а навпаки — в прекрасну мить, коли мене якраз пойняло радісне усвідомлення, що я тепер цілком засвоїв цю солодку звичку й не маю ніякісінького бажання будь-коли її втрачати. Бо я гадаю, що духовна сила, невідома потуга чи як там ще назвати первооснову, яка нами керує і яка до певної міри накинула мені цю звичку, не питаючись моєї згоди, не може мати гірших намірів, ніж той приязний чоловік, до якого я пішов служити і який, даючи мені рибину на обід, ніколи не забере її в мене з-під носа саме тоді, як я її добре розсмакую.

О природо, священна, велична природо! Моє схвильоване серце сповнює незмірна втіха і захват від споглядання на тебе, мене обвіває таємничим шелестом твій подих! Ніч трохи прохолодна, і я хотів би... але ніхто з тих, хто читає або не читає ці рядки, не зрозуміє мого високого екстазу, бо він не побував на такому високому місці, до якого піднісся я! Правильніше було б сказати "видряпався", проте жоден поет не говорить про свої ноги, навіть коли має їх аж чотири, як я, а тільки про своє піднесення, хай то буде й не природний його стан, а лише наслідок спритних механічних маніпуляцій.

Наді мною здійснюється величезна баня неба, повний місяць сипле іскристе проміння, дахи і шпилі навколо залиті ясным сріблястим світлом. Гамір і метушня на вулицях піді мною дедалі спадає, ніч стає все тихіша, по небу плывуть хмари, якась самотня голубка боязко туркоче сумну любовну пісню, кружляючи навколо церковної вежі. Серденько [310] моє! Ану ж вона захоче наблизитись до мене? Я відчуваю, як у мені прокидається дивне хвилювання, якийсь мрійливий апетит немилосердно роздирає мою душу! Ох, якби та мила пташечка прилетіла до мене, я б її міцно пригорнув до свого закоханого серця і ніколи, ніколи не відпустив би від себе... О, вона залітає назад у голубник, облудниця, і я лишаюся сам на даху без ніякої надії! Як рідко все-таки трапляється в ці убогі, недобрі, черстві часи справжня спорідненість душ...

Невже вміння ходити рівно, на двох ногах, — таке велике досягнення, що плем'я, яке зветься людьми, присвоїло собі право панувати над нами всіма, хто ходить на чотирьох, набагато краще за нього утримуючи рівновагу? Але я знаю, вони, люди, найдужче пишаються тим, що нібито сидить у них у голові й що вони звуть розумом. Я погано уявляю собі, що це таке, та одне знаю напевне: коли розум, як я собі виснував із деяких балачок мого пана й добродійника, — лише здатність свідомо діяти й не робити дурниць, то я не поміняюся з жодною людиною. Взагалі я вважаю, що свідомість — просто собі звичка; адже всі ми приходимо в життя і долаємо його, самі не знаючи як. Принаймні я можу сказати це про себе, і мені здається, що жодна людина на землі не знає з власного досвіду, як і де вона народилася, а тільки з чужих слів, які до того ж часто бувають не зовсім певні. Міста сперечаються між собою про те, в котрому з них народилася якась славетна людина, а тому, оскільки сам я твердо не знаю цього, ніколи не вдається з'ясувати остаточно, чи я побачив світ, а правильніше, чи мене побачила на цьому світі моя дорога матуся в льоху, чи на горищі, чи в дровітні. Бо, як ведеться в нашому роду, мої очі були запнуті поволокою. Дуже невиразно пригадую собі певні звуки, що лунали навколо мене, — вурчання й пирхання, до якого мимоволі вдаюся і я, коли мене посідає гнів. Чіткіший, уже майже свідомий другий мій спогад: я сидів закритий у дуже тісному сховку з м'якими стінками, насилу зводив дух і з розпачу й страху жалібно нявчав. Зненацька я відчув, як щось сягнуло в той сховок і брутально схопило мене за шкірки. Це дало мені нагоду вперше відчути й застосувати дивовижну силу, якою мене обдарувала природа. Я миттю вистромив із своїх пухнастих передніх лапок гострі спритні пазурі і вп'явся ними в те, що мене схопило й що, як я згодом дізнався, було людською рукою. Та рука витягла мене зі сховку й кинула додолу, і я відразу [311] ж відчув два добрячі ляпаси по обох своїх щоках, на яких тепер, дозволю собі нагадати це, красуються показні баки. Рука, трохи подряпана, як тепер я можу зрозуміти, тією грою м'язів на моїх лапах, дала мені пару лящів, я здобув першу науку про моральні причини й наслідки, і якраз моральний інстинкт спонукав мене так само швидко ввібрати пазурі, як я їх щойно вистромив. Згодом цей мій хист вчасно вбирати пазурі справедливо визнано актом найбільшої галантності й чемності, а мою лапку прозвано "оксамитовою".

Як я вже сказав, рука мене кинула додолу. Та невдовзі після того вона знов узяла

мене за голову й пригнула її донизу. Я тицьнувся писком у якусь рідину й почав хлебтати її. Сам не знаю, як я здогадався, що треба робити, мабуть, допоміг якийсь природний інстинкт. Хлебтати було напрочуд приємно. Тепер я знаю: то було молоко, і я, зголоднілий, удосталь напився його. Так, після моральної, почалася фізична наука.

Мене знов узяли, вже дві руки, набагато лагідніше, ніж перше, й поклали на теплу, м'яку підстилку. Мені ставало все краще й краще, і я почав виявляти своє внутрішнє вдоволення дивними, тільки моему родові властивими звуками, які люди звуть досить приємним словом "мурчання". Так я робив швидкий, величезний поступ у освіті й вихованні. Яке щастя, який чудовий подарунок богів — мати змогу виявляти своє фізичне вдоволення звуками й жестами! Спершу я мурчав, потім у мені прокинувся незрівнянний талант вишукано задирати хвіст, а далі й дивовижний хист одним-однісіньким слівцем "няв" віддавати радість і горе, захват і втіху, страх і розпач, коротше, усі почуття і пристрасті в їхніх різноманітних відтінках. Що варта людська мова проти цього найпростішого з усіх способу виявлення почуттів? Але вернімось до небуденної, повчальної історії моєї багатой на події юності!

Я прокинувся з глибокого сну і злякався: мене оточувало сліпуче сяйво. Поволока з моїх очей спала, я бачив!

Поки я звик до світла, а особливо до строкатого оточення, що відкрилося моїм очам, то з переляку кілька разів підряд з усієї сили чхнув. А проте за якусь мить я вже чудово бачив, так наче хтозна й відколи був видющий.

О вміння бачити! Це напрочуд гарна навичка, без якої взагалі було б дуже важко існувати в цьому світі! Щасливі ті високообдаровані особи, що так само легко, як я, навчилися бачити! [312]Не буду заперечувати, що спершу я все ж таки трохи злякався і почав так само жалібно нявчати, як тоді в тісній кишені. Відразу з'явився невисокий, худий, літній чоловік, якого я довіку не забуду, бо хоч коло моїх знайомих дуже широке, а такої чи бодай подібної до нього постаті я більше ніколи не бачив. У моему роду часто буває, що хтось має біле з чорними латками хутро, але, мабуть, важко знайти людину, в якій було б біле, як сніг, волосся і чорні, як воронове крило, брови, а мій вихователь був саме такий. Удома він носив короткий халат жовтогарячого кольору, який мене так налякав, що я, хоч був тоді ще зовсім безпорадний, сповз убік зі своєї м'якої подушки. Він нахилився до мене. Вираз обличчя його здався мені привітним, і я відчув довір'я до нього. Він узяв мене, і цього разу я побоявся вистромити кігті, бо думка про дряпання міцно поєдналася в моїй пам'яті з думкою про ляпаси. І справді, він мав добрі наміри, бо посадив мене перед мисочкою з молоком, і я почав жадібно хлебтати, що, видно, його дуже втішило. Він щось довго казав мені, проте я нічого з його слів не збагнув, бо тоді мені, малому, недосвідченому кошеняті, ще не властиво було розуміти людську мову. Взагалі я мало що можу розповісти про свого добродійника. Певний лише, що він знається на багатьох речах, а особливо, мабуть, досвідчений у науках та мистецтвах, бо всі, хто приходив до нього (я помічав серед них людей, що саме там, де природа оздобила моє хутро жовтавою латочкою, тобто на грудях, носять зірку або хреста), ставились до нього надзвичайно ввічливо,

часом навіть із боязкою шанобою, як я згодом до пуделя Скарамуша, і зверталися до нього не інакше, як "вельмишановний", "дорогий мій", "любий мій майстре Абрагаме!" Лише дві особи казали йому просто "голубе!" — високий, худий, як тріска, чоловік у яскраво-зелених штанах та білих шовкових панчохах і низенька, дуже опасиста, чорноволоса жінка з безліччю перснів на пальцях. Але той чоловік був князь, а жінка — єврейська дама.

Незважаючи на те, що майстра Абрагама відвідував такий вельможний гість, сам він мешкав у маленькій кімнатці на верхньому поверсі, тож мені було дуже зручно вирушати крізь вікно у свої перші мандри на дах і на горище.

О так! Я народився тільки на горищі, не інакше! Що там льох, що там дровітня — я стою за горище! Яке незабутнє враження залишають у нас оточення, батьківщина, звичаї, як вони впливають на формування зовнішнього і внутрішнього [313] образу громадянина світу! Звідки з'явилося в моїй душі це відчуття високого, цей непереборний потяг до того, що здійсмається над буденним оточенням! Звідки це дивовижне, рідкісне вміння лазити, це незрівнянне мистецтво найвідчайдушніших, геніальних стрибків? Ох! Груді мої сповнює солодкий смуток. Туга за рідним горищем стискає серце. Тобі я присвячую ці сльози, о прекрасна вітчизно, тобі посилаю це сумне, пристрасне "няв"! Тебе я вшановую цими стрибками, цими вискоками, в них є і добродійність, і патріотична мужність! Ти, о горище, даруєш мені в щедроті свій часом мишку, часом ковбасу чи шматок підчеревини, виуджену з димаря, а часом навіть даєш спіймати горобчика або й ситенького голуба. "Не має краю любов до тебе, о батьківщино!"

Але я повинен ще багато чого

(А. м.) хіба ви не пам'ятаєте, ласкавий пане, тієї страшної бурі, що зірвала капелюха з голови адвоката, коли він гуляв уночі на Новому мосту, і кинула в Сену? Десь так написано в Рабле, але насправді то не буря пограбувала адвоката, бо він, лишивши плащ на поталу вітрові, міцно пригас капелюха рукою до голови, а якийсь гренадер, що проходив мимо, голосно вигукнувши: "Дуже вітряно, добродію!" — швидко висмикнув з-під руки в адвоката гарного касторового капелюха, що прикривав його перуку, і в каламутні хвилі Сени полетів не цей капелюх, а нікчемна суконна солдатова шапка, яку вітер поніс у мокру могилу. І ви знаєте, ласкавий пане, що тієї миті, коли адвокат зупинився, спантеличений до краю, другий солдат, пробігаючи мимо й так само вигукнувши: "Дуже вітряно, добродію!" — схопив за комір адвокатів плащ і стяг його з плечей, а відразу по тому третій солдат, поминаючи його і так само вигукнувши: "Дуже вітряно, добродію!" — вихопив у нього з рук іспанський ціпок із золотою головкою. Адвокат закричав пробі, кинув услід останньому розбишаці свою перуку і простоволосий, без плаща й ціпка, подався додому, де склав найдивовижніший у світі заповіт і пережив найдивовижнішу в світі пригоду. Ви все це знаєте, ласкавий пане!"

"Я нічогісінько не знаю, — відповів князь, вислухавши мене, — і взагалі не розумію, як ви, майстре Абрагаме, можете теревенити мені такі нісенітниці. Щоправда, Новий

міст я знаю, він у Парижі, і хоч я ніколи не ходив ним пішки, проте часто їздив, як і личить у моєму становищі-Адвоката Рабле я ніколи не бачив і солдатськими витівками [314] зроду не цікавився. Коли я замолоду ще командував своєю армією, то раз на тиждень давав бобу всім юнкерам за ті дурниці, які вони вчинили чи намірялися вчинити в майбутньому, а давати хлости простим солдатам мали лейтенанти, що вони за моїм прикладом і робили щотижня, а саме в суботу, тому на неділю в усій армії не лишалося жодного юнкера й жодного солдата, який би не отримав належної йому пайки ударів, отже, мої війська не тільки відзначалися високою мораллю, втовкмаченою їм палицею, а й узагалі звикли бути битими, ще ніколи й не бачивши у вічі ворога, тому як уже зустрічалися з ним, то не могли робити нічого іншого, тільки бити. З цим вам усе ясно, майстре Абрагаме, а тепер розтлумачте мені ради всіх святих, що ви хотіли сказати своєю бурею і своїм адвокатом Рабле, якого пограбували на Новому мосту? Чим ви можете виправдатись, що свято вилилось у таку веремію, що ракета влучила мені в перуку, що мій дорогий синок опинився в басейні, де його всього оббризкали підступні дельфіни, що князівні довелось бігти парком без серпанка, в закасаній сукні, швидко, мов тій Аталанті, що... що... Хто перелічить усі прикросі, які сталися цієї злочасної ночі! Ну, майстре Абрагаме, що ви скажете?"

"Ласкавий пане, — відповів я, покірно вклоняючись, — через що ж і трапилось лихо, як не через негоду, через жахливу бурю, яка раптом знялася, коли все йшло якнайкраще. Хіба я можу керувати стихіями? Хіба мене самого не спіткало нещастя, хіба я не втратив капелюха, ціпка й плаща, мов той адвокат, якого я покірно прошу не плутати зі славетним французьким письменником Рабле? Хіба я не..."

— Послухай, — перебив майстра Абрагама Йоганнес Крейслер, — послухай, друже, хоч уже минуло стільки часу від дня народження княгині, люди ще й досі говорять про те свято, де ти був розпорядником, як про незбагненну загадку. Ти за своїм звичаєм напевне влаштував там немало дивовиж. Тебе вже й так вважали за якогось чаклуна, а ти на тому святі, здається, ще й зміцнив у людях цю віру. Скажи мені щиро, що там сталося. Ти ж знаєш, мене тоді тут не було...

— Саме тому, — урвав приятеля на слові майстер Абрагам, — саме тому, що тебе тут не було, що ти, гнаний бозна-якими пекельними фуріями, помчав звідси, мов божевільний, саме тому я так знавіснів і почав заклинати стихії, щоб вони стали на заваді святові, бо те свято краяло мені душу, [315] адже тебе, справжнього героя вистави, не було на ньому. Спершу свято йшло своєю колією, хоч було нудне й жалюгідне, але потім воно не принесло дорогим мені людям нічого, крім муки, страшних кошмарів, горя й жаху!.. Дізнайся ж, Йоганнесе, що я глибоко заглянув тобі в душу, й мені відкрилася схована в ній небезпечна, грізна таємниця, кипучий вулкан, який може щомиті вивергнути з себе згубне полум'я, нещадно поглинаючи все навколо! В нашій душі є чимало такого, про що ми не можемо сказати навіть своїм найближчим друзям. Тому я пильно приховував від тебе те, що побачив у твоїй душі, але цим святом, яке мало глибший сенс, ніж тобі здається, бо влаштовано його, властиво, не задля княгині, а задля іншої, будь-якої нам з тобою особи і задля тебе самого,

— цим святом я хотів якнайдужче зачепити за живе твоє внутрішнє "я". Найпотаємніші муки твої мали ожити, і фурії, немов прокинувшись зі сну, мали з подвійною силою вп'ястися в твої груди. Як смертельно хворому може допомогти в самого Орка здобуте зілля, якого мудрий лікар не побоїться вжити під час найтяжчого нападу, так і тебе моє свято або dokonало б, або врятувало б! Знай же, Йоганнесе, що іменини княгині збігаються з іменинами Юлії, бо Юлію так само, як і її володарку, охрещено Марією.

— Ох! — вигукнув, схопившись, Крейслер, і очі в нього гнівно спалахнули. — Ох, майстре! Хто тобі дав право так зухвало, так безжально глумитися з мене? Невже ти — сама доля, здатна заглянути в найпотаємніші глибини моєї душі?

— Нерозважний шаленцю, — незворушно озвався майстер Абрагам, — коли вже нарешті спустошлива пожежа в твоїх грудях обернеться в чистий племінь світла, що живиться глибоким розумінням мистецтва, відчуттям того високого й прекрасного, на яке багата твоя душа? Ти вимагаєш, щоб я змалював тобі, як відбувалося те фатальне свято, тож вислухай мене спокійно. Та якщо ти зовсім занепав на силі й не можеш слухати мене, то я тепер попрощаюся з тобою.

— Розповідай, — глухо мовив Крейслер і знов сів, затуливши обличчя руками.

— Я зовсім не збираюся, — сказав майстер Абрагам, раптом повеселівши, — я зовсім не збираюся, любий Йоганнесе, стомлювати тебе описом усіх тих хитромудрих пристроїв і вигадок, що здебільшого завдячували своїм походженням винахідливій голові самого князя. Оскільки свято починалося пізно ввечері, то, певна річ, чудовий парк, що оточує з [316] усіх боків замиський палац, був ілюмінований. Я намагався досягти в тій ілюмінації незвичайних ефектів, але не так успішно, як хотілося б, бо князь твердо наказав по всіх алеях почіпляти на великих чорних щитах різнобарвні лампйони так, щоб із них утворювався вензель княгині, а над ним — князівська корона. А оскільки ті щити були прибиті на високих стовпах, то вони дуже нагадували освітлені застережні знаки, що забороняють курити чи обминати митницю. Апогеєм свята мала бути вистава на сцені серед парку, утвореній з одного боку рядами кущів, а з другого штучними руїнами, — зрештою, ти й сам її добре знаєш. Актори, запрошені з міста, мали зіграти там щось алегоричне. Навіть якби автором тієї алегорії не був сам князь, отже, якби вона, як дотепно висловився театральний директор, що отримав доручення поставити князівську п'єсу, не спливла з вельможного пера, то й тоді вона мала б незвичайний успіх, бо була досить безглузда. Від палацу до сцени неблизький світ. Згідно з поетичною ідеєю князя дорогу вельможній родині до театру мав освітлювати геній з двома смолоскипами, що ширяв у повітрі, а все навколо повинне було тонути в пітьмі, і аж коли княжа родина з почтом сяде на свої місця, сцена враз мала освітитися. Тому дорога до сцени, про яку я вже казав, лишилась темною. Дарма я доводив князеві, якої складної треба машинерії, щоб геній зі смолоскипами здолав у повітрі такий довгий шлях, — його вельможність вичитав щось подібне у "Fetes de Versailles"(1), а до того ж сам додумався до цієї поетичної ідеї, тому наполягав на її здійсненні. Щоб не заробити незаслужених докорів, я передав того генія разом з його смолоскипами театральному машиністові, запрошеному з міста.

(1) "Версальських святах" (франц.).

І ось, тільки-но вельможне подружжя, а за ним і весь почет вийшли з дверей зали, невеличкого щокатого чоловічка із двома запаленими смолоскипами — великими восковими свічками — в розчепіренних руках спущено з даху палацу. Проте лялька виявилась занадто важкою, і, протягши її кроків з двадцять, машина зупинилася. Світлоносний ангел-охоронець княжого дому завис угорі, а коли помічники машиніста дужче смикнули за мотузку, перевернувся догори ногами. Свічки, опущені ґнотами вниз, горіли далі, скапуючи додолу гарячими восковими краплями. Перша з тих крапель влучила в самого князя. Його вельможність стоїчно [317] приховав свій біль, але хода його втратила свою врочистість, і він чимдуж поспішив уперед. Добрий геній погойдувався тепер униз головою і вгору ногами над гофмаршалом, камер-юнкерами та іншими придворними, і вогненний дощ, що лився зі смолоскипів, попадав то одному, то другому то на голову, то на ніс. Нечемно було б виявляти свій біль і таким чином затьмарювати радісне свято, тому прецікаво було дивитися, як ті нещасні, ціла когорта стоїчних Сцевол, страхітливо кривлячись, а проте з усієї сили намагаючись перебороти муку, навіть видушити з себе усмішку, таку, якою усміхаються хіба в пеклі, крокували далі, нечутно, боячись навіть зітхнути. Та ще й гриміли литаври, співали сурми, і сотні голосів вигукували: "Віват, віват найласкавішій княгині! Віват найласкавішому князеві!" — тож дивовижний контраст тих лакоонівських облич з веселою, радісною юрбою навколо надав усій сцені такого трагічного пафосу й величі, що кращого годі було й придумати.

Нарешті старий огрядний гофмаршал не витримав. Коли пекуча крапля влучила йому просто в щоку, він, охоплений люттю й розпачем, відскочив убік, але заплутався в мотузках, що належали до літальної машини і якраз тут були туго напнуті над самою землею. Голосно вигукнувши: "Сто чортів його матері!" — гофмаршал гримнув додолу. Тієї самої миті летючий паж скінчив свою роль. Товстий гофмаршал потяг його своєю стокілограмовою вагою вниз, добрий геній упав посеред почту, і придворні, заверещавши, сипнули врізнобіч. Смолоскипи погасли, всі опинилися в непроглядній пільмі. Це сталося майже перед самою сценою. Я не схотів зразу запалювати шнур, від якого мали вмент засвітитися всі лампи й світильники навколо сцени, а кілька хвилин почекав, щоб товариство мало час поблукати в мороці серед дерев та кущів. "Світла!.. Світла!.." — закричав князь, немов той король у "Гамлеті". "Світла!.. Світла!.." — й собі загукали невлад безліч захриплих голосів. Коли світло на сцені засвітилося, юрба, що розбіглась навколо, нагадувала розбите військо, яке на превелику силу намагається зібратись до купи. Обер-камергер виявився людиною, яка не втратила самовладання, найспритнішим тактиком своєї доби, бо завдяки його зусиллям за кілька хвилин був відновлений лад. Князь із своїм найближчим оточенням піднявся на завітчаний поміст, споруджений посеред сцени. Тільки-но вельможне подружжя всілося, як на нього, завдяки дуже хитрому пристроєві, що його придумав той самий машиніст, [318] посипались цілі оберемки квіток. І от лиха доля схотіла, щоб одна вогниста лілея впала князеві просто на ніс і обсипала йому ціле обличчя яскраво-червоним пилком, завдяки

чому його вельможність набув надзвичайно величного вигляду, що якраз пасував до такого врочистого свята. Крейслер так реготав, що аж стіни дрижали.

— Це вже занадто!.. Це вже занадто!.. — вигукнув він крізь сміх.

— Не регочи так, а то ще захлинешся, — сказав майстер Абрагам. — Хоч я й сам ніколи ще стільки не сміявся, як тієї ночі. Я почував себе здатним на будь-яку божевільну витівку і, мов той ельф Пек, ладен був ще дужче все переколотити й заплутати, але ті стріли, які я посилав у інших, дедалі глибше вганялися в мої власні груди. Зараз я тобі все розповім! Мить, коли на князівський поміст сипався безглуздий квітковий дощ, я обрав для того, щоб зв'язати невидиму нитку, що мала пройти крізь усе свято і, мов електричний провідник, струснути серця людей, з якими я з допомогою таємничого духовного апарату, де сходилась та нитка, був, здавалося мені, в тісному взаємозв'язку. Не перебивай мені, Йоганнесе, спокійно вислухай мене. Юлія сиділа з князівною позад княгині, трохи збоку, і я не спускав її з ока. Тільки-но сурми й литаври замовкли, на коліна Юлії впав, схований серед запахущих нічних фіалок, ледь розпущений пуп'янок троянди і, мов легенький подмук нічного вітру, попливли звуки твоєї зворушливої пісні: "Mi lagnero tacendo della mia sorte amara"(1). Юлія злякалась, та коли залунала пісня, яку я, признаюсь, для того, щоб ти потім не мав сумніву, чи її не зіпсовано, звелів грати віддалік за кущами чотирьом нашим чудовим альтовим кларнетистам, — коли залунала пісня, з уст її злетіло легеньке "ох!", вона притиснула букет до грудей, і я виразно почув, як вона сказала князівні: "Він напевне знов тут!" Князівна поривчасто обняла Юлію і вигукнула: "Ні, ні, не може цього бути!" — так голосно, що князь обернув до неї яскраво-червоне обличчя й сердито кинув їй: "Silence!"(2) Наш володар, мабуть, не збирався дуже гніватись на свою любу доню, але я хочу тут зауважити, що чудовий грим — навіть "tiranno ingrato"(3) в опері не міг би так вдало затримуватися — справді надавав [319] йому такого вигляду, наче він був тяжко й надовго розгніваний, тож найзворушливіші діалоги, найчутливіші сцени, що мали алегорично зображати родинне щастя в княжих палатах, пропадали намарне. Це неабияк бентежило і акторів, і глядачів. Бо навіть тоді, коли князь у тих місцях, які він підкреслив у своєму примірнику червоним олівцем, цілував княгині руку чи витирав хусточкою сльози на очах, всім здавалося, що він затявся в своєму гніві, і камергери, яким належало сидіти побіч нього, перешіптувались між собою: "О господи, що таке з нашим вельможним володарем!"

(1) "Мовчки оплакувать буду тяжку свою долю" (італ.).

(2) Тихо! (франц.)

(3) Лихий тиран (італ.).

Я хочу ще тільки розповісти тобі, Йоганнесе, що поки актори фали на сцені ту дурну п'єсу, я за сценою з допомогою дзеркал та інших пристроїв зображав гру духів на славу нашого ангела, чарівної Юлії, — одна за одною лунали мелодії, які ти створив у високому натхненні, бриніло навіть, то далі, то ближче, мов несміливий, моторошний поклик духів, ім'я Юлія. Але тебе не було, тебе не було, Йоганнесе! І хоч мені після закінчення вистави довелось вихвалити свого Аріеля, як шекспірівський Просперо

вихваляв свого, хоч я й сказав, що він усе виконав надзвичайно вдало, проте моя витівка, у яку я вкладав глибокий зміст, видалась мені банальною і нецікавою.

Юлія, з властивою їй чуйністю, зрозуміла все. Але зовні здавалось, що вона тільки схвильована, наче приємним сном, якому, проте, ми не схильні надавати великого значення в житті. Князівна ж, навпаки, була глибоко замислена. Вона ходила під руку з Юлією освітленими алеями, а тим часом придворні тамували спрагу в павільйоні.

Тієї хвилини я хотів завдати вирішального удару, але тебе не було... тебе не було, Йоганнесе! Сердитий і невдоволений, я ходив по парку, перевіряючи, чи все приготоване як слід до великого феєрверку, що ним мало закінчитись свято. І враз, глянувши на тьмяне нічне небо, я помітив далеко над Гаєрштайном рожевувату хмарку, яка завжди віщувала бурю, — та буря щоразу надходить тихо й непомітно і аж тут, над нами, виявляє всю свою страхітливую силу. Коли саме вона має початися, я за рівнем і величиною хмари вираховую, як тобі відомо, до секунди. До бурі не лишалося й години, тому я вирішив поквартитися з феєрверком. І саме тоді я вчув, що мій Аріель почав ту фантазмагорію, яка мала все, все розв'язати: з каплички пречистої діви Марії в кінці парку долинула знайома мені мелодія. Хор співав твою [320] "Ave maris Stella"(1). Я кинувся туди. Юлія з князівною стояли навколішки на молитовних лавках, винесених з каплички надвір. Щойно я прийшов туди, як... але тебе не було, тебе не було, Йоганнесе! Хай я краще промовчу про те, що тоді сталося... Ох! Надаремним виявилось те, що я вважав шедевром свого мистецтва, і мені стало відоме таке, що про нього я, дурень, і гадки не мав.

(1) "Слався навіки, зоре морська" (лат.).

— Розповідай! — вигукнув Крейслер. — Усе, все розповідай, майстре! То що ж сталося?

— Ні, не буду, — сказав майстер Абрагам. — Тобі воно ні до чого, а в мене серце крається, коли доводиться розповідати, як духи, що я їх сам викликав, сповнили жахом мою душу. Хмара! О щаслива думка! "То хай же, — вигукнув я нестямно, — хай же все скінчиться скаженою веремією!" І я побіг до того місця, де мав відбутися феєрверк. Князь переказав мені, щоб я дав знак, коли все буде готове. Я не зводив очей з хмари, що насувалася з боку Гаєрштайна, підіймаючись усе вище й вище. Коли мені здалося, що та хмара вже досить близько, я звелів вистрілити з ракетниці. Скоро і двір, і все товариство було там. Після звичайної гри вогненних коліс, ракет, світляних куль та інших буденних речей з'явився, нарешті, вензель княгині з китайського діамантового вогню, але високо над ним ширяло й тануло в білому, як молоко, світлі ім'я Юлії. І ось час настав. Я запалив пучок ракет, і коли вони, засичавши й залускотівши, шугнули вгору, налетіла буря. Замиготіли вогненно-червоні блискавки, загуркотів грім, що луною озвався в горах і лісах. Ураган удерся в парк і на тисячу голосів заскиглив між; густими кущами. Повз мене пробігав сурмач. Я вихопив у нього інструмент і весело, радісно засурмив у лад вітрові. Залпи мортир, гармат і ракетниць бадьоро котилися назустріч громам, що неухильно й невпинно наближалися до нас.

Слухаючи цю розповідь майстра Абрагама, Крейслер схопився з місця і, вимахуючи

руками, почав ходити по кімнаті. Нарешті він захоплено вигукнув:

— Яка гарна, яка пречудова картина! Впізнаю по ній свого майстра Абрагама, з яким я зрісся серцем і душею!

— О, я ж добре знаю, — мовив майстер Абрагам, — що тобі якраз до вподоби усе шалене й зловісне і що чим більше в ньому того шалу, тим дужче воно тебе вабить, а все-таки забув розповісти про те, що тебе геть зачарувало б, віддало б [321] твою душу на поталу моторошним силам країни духів. Я звелів настроїти еолову арфу, що, як тобі відомо, напнута над великим басейном, і буря заграла на ній, як добрий музика. Серед реву і голосіння урагану, серед гуркоту громів страхітливо лунали акорди велетенського органа. Ті могутні звуки, дедалі частіші й частіші, скидалися на якийсь балет фурій дивовижно величного стилю, — такого навряд чи можна побачити серед полотняних театральних лаштунків! Та ба — за півгодини все скінчилося. Місяць виглянув із-за хмар. Нічний вітер щось нашіптував переляканому лісові, втішаючи його, і витирав сльози темним кущам. Зрідка ще озивалась еолова арфа, мов далекий, приглушений дзвін.

У мене був дивний настрій. Моя душа була повна тобою, Йоганнесе, мені здавалося, що ти зараз устанеш переді мною, на могилі втрачених надій та нездійснених мрій, і схилишся мені на груди. І тоді, серед нічної тиші, я нарешті збагнув, яку гру був затіяв, — я намагався силоміць розірвати вузол, що його зв'язала лиха доля, хотів скинути, мов шкаралущу, своє власне єство і, чужий самому собі, вже в зовсім іншій подобі, накинутись на себе ж. Я тремтів з крижаного жаху, і боявся я не кого-небудь, а себе самого.

У парку навколо стрибали й витанцьовували безліч блудних вогників, але то були не блудні вогники, а челядь з ліхтарями, що вишукувала погублені під час швидкої втечі капелюхи, перуки, каптурці для кісок, шпаги, черевички, шалі. Я пішов геть звідти. Посеред великого мосту перед нашим містом я зупинився і ще раз озирнувся на парк: залитий магічним сяйвом місяця, він скидався на казковий сад, у якому почали веселу гру жваві ельфи. Враз я почув унизу тоненький жалібний звук, немов заплакало немовля. Я вже подумав, що натрапив на сліди чийогось злочину, перехилився через поруччя й побачив у яскравому місячному світлі кошеня, що відчайдушно борсалось у воді, чіпляючись за стовп. Мабуть, хтось тут хотів утопити котячий приплід, і одне кошеня видряпалось. Ну, подумав я, хоч це й не дитина, а тільки бідолашна тварина, та коли вона просить у тебе допомоги, то треба її врятувати.

— О чулий Юсте! — засміявся Крейслер. — То де ж твій Тельгайм?

— Дарма, — сказав майстер Абрагам, — дарма ти, Йоганнесе, порівнюєш мене з Юстом. Я переюстив і самого Юста. Він урятував пуделя, тварину, що її кожен залюбки тримає біля себе, сподіваючись від неї навіть приємних послуг, — [322] скажімо, собака може принести рукавиці, кисет, люльку і таке інше, — а я врятував kota. Ти сам знаєш, цих тварин багато хто не зносить, вважає, що вони підступні, не здатні на щире дружбу, ніколи не бувають лагідної, доброзичливої вдачі і що в них завжди лишається бодай крихта ворожості до людей. І ось я з чистої, безкорисливої людяності врятував kota!

Я переліз через поруччя, опустився, хоч це було й небезпечно, аж до води, схопив кошеня, що жалібно нявчало, витяг його нагору й запхнув до кишені. Я був стомлений, виснажений, тож, повернувшись додому, швидко роздягся й кинувся в ліжку. Та тільки-но я заснув, як мене збудило жалібне, тоненьке попискування, що начебто долинали з шафи. Виявляється, я забув про кошеня й лишив його в кишені. Я визволив бідолашного полоненого з його в'язниці, за що він до крові подряпав мені пальці. Я вже хотів був викинути нечому у вікно, але потім схаменувся, й мені стало соромно за свою дурну дріб'язковість і мстивість. Аби це хоч була людина, а то нерозумна тварина!

Одне слово, я, виявивши неабияку терплячість і дбайливість, виростив із того кошеняти великого кота. Та ще й якого! Другого такого ти не побачиш серед котячого поріддя. Він наймудріший, найвихованіший, ба навіть найдотепніший серед своїх родичів, йому ще бракує хіба тільки справжньої освіти, яку тобі, любий Йоганнесе, буде неважко йому дати. Тому я й надумав доручити в майбутньому кота Мура — саме так я його назвав — тобі, друже мій. Хоч Мур поки що, як висловлюються юристи, не *homo sui juris*(1), я спитав його, чи він згоден перейти до тебе на службу. Він цілком задоволений такою перспективою.

(1) Не має права голосу (лат.).

— Ти говориш казна-що, — мовив Крейслер. — Ти говориш казна-що, майстре Абрагаме! Ти ж бо знаєш, що я не вельми люблю котів, мені куди миліше собаче поріддя.

— Я прошу тебе, любий Йоганнесе, — сказав майстер Абрагам, — від щирого серця прошу, візьми мого багатонадійного кота Мура і потримай його в себе хоч доти, доки я повернуся з подорожі. Тому я й приніс його з собою, він тут за дверима чекає на твою ласкаву згоду. Хоч поглянь на нього.

На цьому слові майстер Абрагам відчинив двері. За ними на солом'яній маті, згорнувшись клубочком, спав кіт, якого справді можна було назвати дивом котячої вроди. Сірі й темні смуги, що бігли вздовж спини, на потилиці поміж вухами сходились до купи, а на лобі утворювали найдоладніші ієрогліфи. Так само посмужений був і розкішний хвіст, напрочуд довгий і товстий. До того ж пишне котове хутро так блищало й мінилося в сонячному промінні, що між темним і сірим проглядали ще й вузенькі золотаві смужки.

— Муре! Муре! — покликав майстер Абрагам.

— Мур... Мур... — дуже чітко відповів кіт, потім потягся, встав, вигнув неймовірно гарною дугою спину і розплющив зелені, як весняна трава, іскристі очі, в яких світилися розум і свідомість. Принаймні так запевняв майстер Абрагам, і Крейслер теж урешті визнав, що в цьому котіві було щось особливе, незвичайне, що голову він мав досить велику для того, щоб у ній могли вміститися які завгодно науки, а вуса вже й тепер, замолоду, досить довгі й сиві, щоб при нагоді здобути собі авторитет не менший, ніж у якогось там грецького мудреця.

— Ну як так можна: всюди, куди не потрапиш, відразу моститися спати! — звернувся майстер Абрагам до кота. — Коли ти не відмовишся від цієї поганої звички,

то й незчуєшся, як із веселого пустуна станеш похмурим бурмилом. Ану, вмийся, Муре!

Кіт миттю сів на задні лапи, сховав пазурі в передніх, граційно провів ними по лобі та по щоках і радісно, привітно нявкнув.

— Це перед тобою пан капельмейстер Йоганнес Крейслер, до якого ти переходиш на службу, — повів далі майстер Абрагам.

Кіт блимнув на капельмейстера своїми великими іскристими очима, замурчав, вискочив на стіл поряд із Крейслером, а звідти, недовго думаючи, на його плече, наче хотів йому щось сказати на вухо. Потім стрибнув додола, знов замурчав і, піднявши хвоста, обійшов навколо свого нового господаря, немов хотів ближче познайомитися з ним.

— Господи прости, — вигукнув Крейслер, — я ладен повірити, що цей сірий шельма справді має глузд і походить із славетного роду Кота в чоботях!

— Я певний, — озвався майстер Абрагам, — що кіт Мур — найпотішніша тварина в світі, справжній полішинель, та ще й чемний, добре вихований, не нав'язливий, скромний, не те що собаки, які часом набридають нам своїми незграбними пестощами. [324]

— Я дивлюсь на цього премудрого кота, — сказав Крейслер, — і сумно думаю, які вузькі наші знання. Хто може сказати, хто може бодай приблизно визначити, як задалеко сягають розумові здібності тварин! Якщо ми чогось — а скільки його є такого! — не можемо дослідити в природі, то зразу маємо для нього наготові ярлик і пишаємося своєю нікчемною школярською мудрістю, яка не бачить далі, як поза власного носа. Отак ми й наліпили ярлик "інстинкт" на всі розумові спроможності тварин, що виявляються часом найдивовижнішим чином. Але я хотів би отримати відповідь тільки на одне питання: чи можна пояснити інстинктом, сліпим мимовільним потягом здатність бачити сні? Бо ж, наприклад, кожен, хто спостерігає сонного мисливського пса, знає, що собаки бачать сні, та ще й дуже яскраві, ніби скалки самого життя. Мисливський собака уві сні ще раз переживає все полювання: шукає, принохується, сопе, пітніє, дригає лапами, наче щодуху біжить полем... А втім, про кота, що бачить сні, я поки що не чув.

— Котові Мурові, — перебив приятеля майстер Абрагам, — не тільки сняться дуже яскраві сні, а він навіть, як це неважко помітити, часто впадає в тиху мрійливість, лагідну задуму, в сомнамбулічне марення, одне слово, в той дивний стан між сном і притомністю, в якому поетичним натурам саме й спадають геніальні думки. А останнім часом він у цьому стані почав страшенно стогнати й охкати, я вже думаю, що він або закоханий, або працює над якоюсь трагедією.

Крейслер весело зареготав і вигукнув:

— Ну то ходи, розумний, чемний, дотепний, поетичний коте Муре, й давай (М. п. д.) розповісти про печатки свого виховання і взагалі про свої перші юнацькі місяці.

Адже надзвичайно цікаво й повчально читати, як високий розум у своєму життєписі дуже докладно розказує про все, що сталося з ним замолоду, хоч би яким незначним воно здавалося. Та й хіба може в житті великого генія статися щось

незначне? Все, що він вчинив чи не вчинив у хлоп'ячому віці, має величезне значення, воно проливає яскраве світло на глибокий зміст і справжнє спрямування його безсмертних творів. Груді юнака, який прямує до вищої мети і якого мучить боязкий сумнів, чи вистачить у нього внутрішньої сили, щоб досягти її, сповнює прекрасна мужність, коли він читає, що велика людина, будучи хлопцем, [325] також гралася в солдатики, до безтями любила солодощі й часом діставала прочуханки за лінощі, нечемність і дурість. "Так само, як я, так само, як я!" — радісно вигукує юнак і вже не має сумніву в тому, що він теж великий геній, як і його обожнюваний кумир.

Дехто читав Плутарха або самого лише Корнелія Непота і став великим героєм, а дехто — античних трагіків і поряд з ними Кальдерона й Шекспіра, Гете й Шіллера і став якщо й не великим поетом, то принаймні скромним, симпатичним віршувальником, які людям також до вподоби. Тож і мої твори напевне запалять у грудях не одного молодого, обдарованого розумом і глибокими почуттями юнака високе полум'я поезії, і коли той шляхетний юнак котячого роду візьметься до моїх біографічних розваг на даху, коли він цілком досягне високі ідеї моєї книжки, яку я саме тримаю в своїх пазурах, то в нестямному захваті вигукне: "О Муре, божистий Муре, найвидатніший з усіх котів, тобі, тільки тобі я завдячую все, лише твій приклад зробив мене видатним!"

Похвальню, що мій господар, виховуючи мене, не керувався ні настановами забутого вже Базедова, ні методом Песталоцці, а давав мені необмежену волю, щоб я виховував себе сам, дотримуючись лише певних загальновизнаних засад, які господар вважав украй необхідними для життя в громаді, що тримає в своїх руках усю владу на цій землі, — без них кожне мчало б, як скажене, наосліп, дістаючи на кожному кроці то прикрі стусани в ребра, то болючі гулі, і взагалі ніяка громада не була б можлива. Втіленням цих засад господар вважав природну ввічливість, на противагу ввічливості умовній, за правилами якої треба казати: "Прошу мені ласкаво вибачити", коли на вас наскочив якийсь нечема чи коли вам хтось наступив на лапу. Якщо навіть така ввічливість потрібна людям, то я ніяк не можу збагнути, чому її вимогам має коритися й моє вільнонароджене плем'я, а коли ще й врахувати, що головним інструментом, яким майстер прищеплював мені ті загальновизнані засади, була недоброї пам'яті березова різка, то я маю всі підстави нарікати на суворість свого вихователя. Я був би втік від господаря, якби мене не прив'язував до нього мій природжений потяг до вищої культури. А правду кажуть, що чим більше культури, тим менше волі. Бо як зростає культура, то зростають і потреби, а як зростають потреби, то... Одне слово, якраз негайно задовольняти деякі свої природні потреби, не рахуючись ані з часом, ані з місцем, — було перше, [326] від чого мене господар остаточно відучив з допомогою тієї фатальної різки. Потім надійшла черга забаганок, що, як я згодом переконався, з'явилися в мене тільки через якийсь не природний стан душі. Якраз той дивний стан, що, мабуть, залежав від мого психічного складу, спонукав мене залишати молоко чи навіть печеню, яку господар ставив для мене, стрибати на стіл і хапати те, що він хотів з'їсти сам. Я відчув силу березової різки й кинув цю звичку.

Я визнаю, що господар добре робив, відвертаючи думки мої від цих витребеньок, бо мені відомо, що чимало моїх добрих родичів, не таких культурних і вихованих, як я, потрапили через них у страшну халепу, а декотрі й навіки зіпсували собі життя. Наприклад, я довідався, що один дуже обдарований юнак котячого роду через брак внутрішнього духовного гарту не міг опертися своїй хоті й вихлебтав горня молока, за що позбувся хвоста і, осміяний, зневажений, змушений був утекти від світу й коротати вік у самотині. Отже, господар добре зробив, що відучив мене від такого, але я не можу пробачити йому, що він приборкував мій потяг до наук і мистецтв.

Ніщо так не вабило мене в господаревій кімнаті, як закладений книжками, рукописами й різним дивовижним причандаллям письмовий стіл. Можу сказати, що той стіл був немов зачароване коло, до якого я відчував себе прикутим, але якийсь внутрішній страх не дозволяв мені цілком віддатися своєму потягові. Та ось одного дня, коли господаря саме не було вдома, я переборов свій страх і вискочив на стіл. Яка ж то втіха була сидіти серед рукописів та книжок і порпатися в них! Не з пустощів, ні, а лише з жадоби знань, з пекучого наукового голоду я схопив лапою один рукопис і доти шарпав і тягав його на всі боки, доки з нього лишилися самі клапті. Господар зайшов до кімнати, побачив, що сталося, накинувся на мене з образливими словами: "Ох ти ж, проклята бестіє!" — і дав мені такої хлости березовою різкою, що я, скиглячи з болю, заліз під піч, і мене звідти Цілий день не можна було виманити ніяким ласкавим словом. Кого б ця подія не відлякала назавжди від шляху, який йому визначила сама природа! Та тільки-но я оклигав від своїх болячок, як, скоряючись непереборному прагненню, знов вискочив на письмовий стіл. Щоправда, досить було господареві один-однісінький раз крикнути на мене, сказати кілька слів, наприклад: "Бач, чого захотів!" — щоб прогнати мене звідти, тож до науки так і не доходило. А проте я [327] спокійно чекав сприятливої нагоди, щоб таки взятися до науки, і та нагода скоро трапилась. Одного дня господар налаштувався кудись іти, і я швиденько сховався в кімнаті, та ще й так добре, що він не знайшов мене, коли, пам'ятаючи про подертий рукопис, хотів вигнати. Тільки-но двері за ним зачинилися, я миттю вискочив на письмовий стіл і розлігся посеред рукописів, відчуваючи невимовну втіху. Потім спритно розгорнув лапою досить грубу книжку, що лежала переді мною, і спробував, чи не зможу я второпати, що означають ті літери, які там стояли. І хоч спершу в мене нічогісінько не виходило, я не відступався від свого, а все вдивлявся в книжку, сподіваючись, що на мене зійде якийсь добрий дух і навчить мене читати. Отак заглибившись у споглядання книжки, я й не почув, як повернувся господар.

— Ну ви гляньте на цю кляту тварюку! — крикнув він і кинувся до мене.

Тікати було пізно, я прищулив вуха і скорчився, як тільки міг, відчуваючи, що різка от-от опуститься на мою спину. Але рука, що вже була замахнулася на мене, раптом завмерла в повітрі, господар зареготав і вигукнув:

— Коте, невже ти читаєш? Ну, цього вже я не можу та й не хочу тобі забороняти. Ти ба, як тебе тягне до науки! — Він витяг книжку з-під моїх лап, заглянув у неї і зареготав ще дужче. — Мушу сказати, — повів далі він, — я вже ладен повірити, що ти

склав собі невеличку підручну бібліотеку, бо інакше не можу пояснити, як ця книжка потрапила на мій стіл. Ну що ж, читай, пильно вчися, коте, при потребі навіть відзначаєш важливі місця неглибокими подряпинами, я тобі дозволяю!

І він, розгорнувши книжку, підсунув її мені назад. То був, як я дізнався згодом, твір Книгге "Про стосунки з людьми", і я зачерпнув з цієї чудової книжки багато життєвої мудрості. Те, що в ній пишеться, ніби вилилося з моєї власної душі і взагалі воно може стати у величезній пригоді котам, що хочуть здобути якусь вагу в людській громаді. Наскільки мені відомо, досі цієї тенденції в ній неodobачали, а тому часом доходили хибного висновку, що той, хто б захотів твердо дотримуватись проголошених у цій книжці правил, неодмінно здобув би собі всюди славу манірного, черствого педанта.

Відтоді господар не тільки не проганяв мене з письмового столу, а йому навіть подобалось, коли я, побачивши, що він працює, вискакував до нього й розташовувався серед його рукописів. [328]

У господаря була звичка читати вголос те, що йому траплялось під руку. Я тоді намагався так прилаштуватись, щоб можна було заглянути до нього в книжку, а оскільки природа наділила мене гострим зором, то я і все бачив, і не заважав господареві. Таким чином, порівнюючи літери зі словами, які він вимовляв, я швидко навчився читати, а якщо, може, комусь це здасться неймовірним, то він не має ніякісінького уявлення про той особливий, незвичайний хист, яким обдарувала мене природа. Генії, що розуміють і шанують мене, не матимуть ніякого сумніву щодо можливості такої освіти, яка, мабуть, нагадує їхню. Хочу також поділитися своїми дивовижними спостереженнями стосовно цілковитого розуміння людської мови. А саме: я цілком свідомо спостеріг, що зовсім не знаю, яким чином досяг того розуміння. Мабуть, те саме буває і з людьми, але це мене й не дивує, бо їхнє плем'я в дитинстві набагато дурніше і безпорадніше за наше. Коли я був маленьким кошеням, зі мною ніколи не траплялось такого, щоб я сам себе штрикав в око, хапався за полум'я чи за сонячний промінь або наминав ваксу до чобіт замість вишневого варення, як часто буває з дітьми.

І ось коли я навчився читати й почав з кожним днем дедалі більше забивати собі голову чужими думками, то відчув непереборне прагнення врятувати від забуття і свої власні думки в такому вигляді, як їх породив той геній, що живе в мені, а для цього мені треба було неодмінно опанувати дуже все-таки нелегке мистецтво письма. Хоч як уважно я стежив за рукою господаря, коли він писав, мені все ж таки не вдавалося перейняти всю механіку його рухів. Я простудіював Гільмара Кураса, єдиний підручник каліграфії, що знайшовся в мого господаря, і вже майже дійшов висновку, що загадкову складність письма можна подолати лише маючи таку велику манжету, як на тій намальованій у підручнику РУЦІ, що виводить літери, а мій господар пише без манжети тільки завдяки особливим чином набутій спритності, як досвідчений канатоходець врешті перестає відчувати потребу в Жердині для рівноваги. Я жадібно зазираю по всіх усядах, де б його дістати манжету, і вже надумав був порвати нічний чепчик нашої старої ключниці й зладити собі з нього манжету на праву лапу, як раптом мене осяяло

— таке буває в геніїв, — з'явилась блискуча думка, що все розв'язала. А саме: я здогадався, що не можу тримати перо чи олівець так, як тримає їх мій господар, через зовсім іншу будову наших рук, [329] і цей здогад виявився слухним. Я мав винайти інший спосіб письма, що відповідав би будові моєї правої лапки, і справді винайшов його, як і слід було сподіватися. Так із особливої структури індивідууму виникає нова система...

Друге прикре ускладнення почалося, коли справа дійшла до вмочання пера в чорнильницю. Ніяк мені не щастило, вмочаючи те перо, вберегти від чорнила свою лапку, щоразу вона потрапляла в чорнильницю, а тому й не диво, що перші мої літери були написані більше лапкою, ніж пером, і що вони виходили трохи завеликі й заширокі. Тому нерозумні читачі можуть сприйняти мої перші манускрипти просто як заляпаний чорнилом папір. Зате генії легко вгадають геніального kota в його перших же творах і зачудуються, ба навіть не стямляться з захвату, спостерігши, який глибокий і всеосяжний у нього розум і з яких невичерпних джерел він б'є від самого початку. А щоб нащадки в майбутньому не сперечалися про хронологію моїх безсмертних творів, я хочу тут зазначити, що найперше я написав філософсько-сентиментально-дидактичний роман "Думка й чуття, або Кіт і Пес". Уже ця річ могла б викликати сенсацію. Потім, будучи майстром на все, скомпонував політичний трактат під назвою "Про пастки та їхній вплив на світогляд і активність котівства". Далі мій геній надихнув мене на трагедію "Щурячий король Кавдалор". Ця трагедія також могла б іти безліч разів на всіх можливих сценах із шаленим успіхом. Список моїх творів у майбутній повній збірці мають відкривати саме ці плоди мого інтелекту, націленого на найвищі вершини, а що саме спонукало мене їх написати, я ще розповім у належному місці.

Коли я навчився краще тримати перо й не замащувати лапки чорнилом, стиль мій, звичайно, теж став чистіший, приємніший, прозоріший, я переважно брав собі за взірєць поетичні альманахи, komponував милі віршики і взагалі дуже швидко став тим люб'язним, симпатичним добродієм, яким лишився й досі. Я вже тоді був мало не створив героїчну поему в двадцяти чотирьох піснях, але як я її докінчив, вийшло щось трохи не те. Хай Тассо й Аріосто подякують за це в могилі господові богів, бо якби з-під моїх пазурів справді випурхнула героїчна поема, їх би ніхто більше ніколи не читав.

А тепер я переходжу до (А. м.) щоб ти краще все зрозумів, ласкавий читачу, треба тобі чітко і ясно розповісти, що й до чого. [330]

Кожному, хто хоч раз зупинявся в заїзді чарівного містечка Зіггартсвайлера, відразу ж траплялось почути про князя Іренея. Скажімо, якщо гість замовляв у господаря заїзду форель, яку в тій місцевості чудово готують, той напевне відповідав йому:

— Слушно, добродію! Наш вельможний князь теж залюбки їсть форель, і я можу приготувати вам цю смачну рибу саме так, як її готують при дворі.

Але з найновіших географій, карт і статистичних відомостей освічений мандрівник дізнавався лише, що містечко Зіггартсвайлер разом із Гаєрштайном і всіма околицями

давно вже стало частиною великого герцогства, через яке той мандрівник саме проїздив; тож він напевне неабияк дивувався, виявивши там вельможного князя і його двір. А справа ось у чому. Князь Іреней справді володарював колись у невеличкому симпатичному князівстві недалеко від Зіггартсвайлера, а оскільки він з допомогою доброї підзорної труби міг з бельведера свого замку в містечку, що стало його резиденцією, оглянути всі свої володіння, то ніколи не спускав з ока своїх любих підданців, знав і про всі радощі, і про всі прикрощі своєї країни. Будь-якої хвилини він міг довідатись, чи вродила в Петера пшениця у найдальшому кінці його володінь, і з таким самим успіхом подивитися, чи не ледачать Ганс і Кунц доглядати свої виноградники. Кажуть, що князь Іреней згубив своє князівство, коли, гуляючи, перейшов кордон сусідньої держави, — воно в нього просто випало з кишені. Хтозна, правда це чи ні, відомо тільки напевне, що в новому, значно доповненому виданні опису того сусіднього герцогства до його території долучені й дораховані володіння князя Іренея. Звільнений від тягара керування князівством, він отримував з прибутків від колишніх своїх володінь досить щедрю винагороду, яку йому й належало прощати в чарівному Зіггартсвайлері.

Крім тієї невеличкої країни, князь Іреней мав ще чималу суму готівкою, яку йому лишили неторканою, і таким чином він раптом з дрібного володаря обернувся в поважну приватну особу, що могла на свій смак і уподобання влаштовувати своє життя.

Князь Іреней мав славу високовченого володаря, аматора наук і мистецтв. До цього ще треба додати, що тягар керування князівством часто здавався йому прикритим і обридливим, казали навіть, начебто він колись був висловив у приємній віршованій формі романтичне бажання жити в [331] ідилічній самотині, *procul negotiis*(1), над струмком, який жебонітиме під вікнами, в маленькому будиночку серед хатніх тварин, отже, слід було сподіватися, що тепер він, забувши про своє князювання, влаштує в себе домашній затишок, що не важко зробити заможній, незалежній приватній особі. Та ба, вийшло зовсім інакше!

(1) Відійшовши від справ (лат.).

Можливо, на любов сильних світу цього до мистецтва й науки треба дивитися як на складову частину власне двірського життя. Звичаї вимагають, щоб вони мали картини й слухали музику, і було б прикро, якби придворний палітурник бив байдики, а не опрацьовував безперестанку в шкіру з золотим тисненням останні новинки літератури. Та якщо ця любов — справді складова частина двірського життя, то вона має минуться разом з ним, і той, хто втратив трон чи принаймні стільчик володаря, на якому звик сидіти, не повинен був би дбайливо плекати в собі далі це почуття.

Князь Іреней зберіг і те, й те: і двірське життя, і любов до мистецтва й науки, — перенісши в життя приємний сон, у якому діяли і він сам зі своїм оточенням, і весь Зіггартсвайлер.

Він поводився так, наче й досі залишився при владі, зберіг весь свій двір — канцлера, фінансову колегію і т. д. і т. д., нагороджував своїх колишніх підданців придворними орденами, влаштовував урочисті прийоми, бали, на яких здебільшого

бувало від дванадцяти до п'ятнадцяти осіб, проте етикету дотримувались тут суворіше, ніж при великих дворах, а мешканці містечка були люди добродушні й погоджувались, що фальшивий блиск того примарного двору додає їм слави і шани. Таким чином, щиросерді зіггартсвайлерці величали князя Іренея своїм ласкавим володарем, ілюмінували місто в дні іменин цієї князівської родини і взагалі залюбки жертвували собою, щоб потішити двір, як афіняни в шекспірівському "Сні літньої ночі".

Правда, ніхто б не заперечив, що князь грає свою роль ефектно, з пафосом і вміє передати той пафос своєму оточенню. Скажімо, до зіггартсвайлерського клубу приходить член фінансової комісії князя, похмурий, замислений, мовчазний. Чоло його захмарене, він глибоко поринає в свої думки, а коли хтось озветься до нього, здригається, наче прокинувся зі сну. Всі навколо ходять навшпиньки, бояться голосно слово сказати. Та ось годинник б'є дев'яту, член [332] фінансової комісії схоплюється, бере капелюха, і дарма було б навіть пробувати втримати його, він з гордою, значущою усмішкою запевняє, що на нього чекають цілі купи паперів, що йому доведеться сидіти цілу ніч, щоб підготуватися до завтрашнього надзвичайно важливого засідання колегії, останнього в цьому кварталі, і, залишивши товариство, зацікавлений з глибокої пошани до таких неймовірно важливих і тяжких обов'язків, швидко йде додому. І що ж то за такий відповідальний звіт, до якого має готуватися цілу ніч цей змучений надмірними обов'язками чоловік? Виявляється, з усіх департаментів — з кухні, їдальні, гардеробної і т. д. — надійшли рахунки від праль за весь минулий квартал, і якраз він має робити звіт за все, що стосується прання. Так само ціле містечко співчуває бідолашньому князівському кравцеві, проте каже, вражене глибокодумною ухвалою князівської колегії: "Суворо, але справедливо!" А справа в тому, що кравець, згідно з отриманою згори вказівкою, продав старий, зношений півкаптан, проте фінансова колегія зобов'язала його під загрозою негайного звільнення не пізніше як за три дні дати пояснення, де він дів другу половину тієї одежини, яка, можливо, ще годилася до вжитку.

Яскравою зіркою, що сяяла при дворі князя Іренея, була радниця Бенцон, вдова років під сорок, колись пишна красуня, але й тепер ще не зовсім позбавлена зваби, єдина особа, аристократичне походження якої лишалось під сумнівом і яку, проте, князь раз і назавжди допустив до двору. Завдяки ясному, гострому розумові, природній кмітливості і життєвій мудрості, а головне, завдяки своїй досить холодній вдачі, необхідній тому, хто хоче керувати іншими, радниця користалася великою владою при дворі, власне вона і була тією людиною, що тримала в своїх руках усі ниточки від цього маленького лялькового двору, її дочка, яку звали Юлією, виросла разом з князівною Гедвігою, і радниця мала такий вплив на духовний розвиток князівни, що та здавалася чужою в князівській родині, а особливо відрізнялася від свого брата. Бо княжич Ігнатій був приречений на вічне дитинство, сказати б, майже недоумкуватий.

Тій Бенцон протистояв один химерний чоловік, відомий Уже тобі, ласкавий читачу, як *martre de plaisir*(1) при дворі князя Іренея та іронічний чарівник; він був такий самий впливовий, як і радниця, і так само не поминав своєю увагою [333] ніяких, навіть

наипотаємніших обставин князівського життя, хоч і в зовсім інший спосіб, ніж вона.

(1) Влаштовувач розваг (франц.).

Своєю людиною в родині князя майстер Абрагам став досить дивним чином.

Покійний татусь князя Іренея був простих, лагідних звичаїв. Він розумів, що будь-яке насильне втручання неодмінно зруйнує невеличкий, слабкий, державний механізм замість додати йому більшого розгону. Тому він у своєму маленькому князівстві нічого не міняв, усе йшло так, як досі, і хоч це позбавляло його нагоди показати свій блискучий державний розум чи якісь інші від Бога дані таланти, зате вінудовольнявся тим, що в його володіннях кожен почував себе добре, а щодо стосунків з іншими державами, то з ними було так, як з жінками: вони найдоброзесніші тоді, коли про них ніхто не говорить. А що маленький двір князя був старосвітський, манірний і церемонний, що сам князь ніяк не міг засвоїти декотрих добромисних ідей, висунутих часом, — то все це через незмінність того задерев'янілого кістяка двірської машини, рух якої обер-гофмейстери, гофмаршали й камергери так ревно і з таким зусиллям спрямовували по її внутрішньому колу. Але в тому кістяку був один трибок, якого жоден гофмейстер і жоден гофмаршал так і не зміг спинити. Це був властивий князеві від народження потяг до всього незвичайного, дивного й таємничого. Часом він, за прикладом славетного каліфа Харуна ар-Рашіда, ходив переодягнений по місту й по околицях, щоб задовольнити той потяг, який дивно суперечив решті його життєвих настанов, чи принаймні знайти йому якусь поживу. В таких випадках він надягав круглий капелюх і сірий сурдут, тому кожному з першого погляду було зрозуміло, що його вельможність упізнавати не слід.

Одного вечора, отак переодягнений і невідомий, князь ішов алеєю, що вела від замку у віддалений куток парку, де самотою стояв маленький будиночок, у якому жила вдова придворного кухаря. Вже перед самим будиночком князь спостеріг двох загорнених у плащі чоловіків, що саме тихенько вийшли звідти. Він відступив убік, і історіограф князівської родини, в якого я беру ці відомості, запевняє, що князя ніхто б не помітив і не впізнав навіть тоді, якби він був одягнений не в сірий сурдут, а в пишний мундир з блискучою орденською зіркою на ньому, — з тієї причини, що вечір був темний, хоч в око стрель. Коли загорнуті в плащі чоловіки проходили близько від князя, він чітко почув таку розмову. Один сказав: [334]

— Вельможний брате, прошу, опануй себе, не будь хоч цього разу йолопом! Треба випроводити звідси цього проклятого чаклуна, перше ніж князь щось довідається про нього, а то він сяде нам на шию і своїми сатанинськими штуками всіх нас доведе до біди.

Другий відповів:

— Mon cher frere (1), не гарячкуй так, ти знаєш моє гостре око на людей і мою savoir-faire(2). Завтра ж таки я кину в жменю цьому небезпечному пройдисвітові кілька каролінів, і хай десь-інде морочить людям голову своїми штуками. Тут йому не можна лишатися. Наш князь і так...

(1) Любий брате (франц.).

(2) Спритність (франц.).

Голосів уже не можна було розчути, тож князь не довідався, за кого його має гофмаршал, бо то якраз він зі своїм братом, обергермейстером, тихенько вийшов з удовиноного дому. Князь зразу впізнав їх по голосу.

Можна не сумніватися, що князеві страх захотілось негайно ж таки знайти того небезпечного чаклуна, від знайомства з яким його конче хотіли вберегти. Він постукав у двері, вдова вийшла на ганок із свічкою в руці і, побачивши його круглий капелюх і сірий сурдут, ввічливо, проте холодно запитала: "Чим можу служити, мосьє?" Бо саме так належало звертатися до князя, коли він був переодягнутий і невпізнаний. Князь запитав про чужинця, який буцімто зупинивсь у будиночку вдови, й дізнався, що той чужинець і є вправний, уславлений штукар з багатьма атестаціями, дозволами й привілеями і що він має намір показати тут своє мистецтво. Щойно в нього побували, розповіла вдова, двоє придворних, і він своїми дивовижними штуками, яких ніхто в світі не міг би пояснити, так уразив їх, що вони вийшли від нього бліді як смерть, спантеличені, навіть розгублені.

Князь, більше не зволікаючи, звелів удові, щоб вона провела його до чужинця. Майстер Абрагам (а то саме він був тим уславленим штукарем) зустрів князя так, наче давно чекав на нього, й зачинив за ним двері.

Ніхто не знає, що майстер Абрагам тоді показував, але відомо напевне, що князь просидів у нього цілу ніч, а вранці звелів опорядити в себе в палаці покої, до яких перебрався майстер Абрагам і в які сам князь міг потаємними дверима Добиратися зі свого кабінету. Так само відомо, що князь [335] відтоді перестав величати гофмаршала "mon cher ami"(1) й ніколи вже не виявляв бажання вислухувати дивовижну мисливську розповідь обер-егермейстера про рогатого зайця-біляка, якого той здибав під час першого свого полювання в лісі й ніяк не міг застрілити, — це братів так зажурило, вкинуло їх у такий розпач, що вони дуже швидко залишили двір. І, врешті, напевне відомо, що майстер Абрагам дивував двір, місто і навіть весь край не лише своїми фантазмагоріями, а й тією незвичайною пошаною, якою його дедалі більше оточував князь.

Про штуки, які показував майстер Абрагам, згадуваний уже князівський історіограф розповідає стільки всього неймовірного, що його страшно й переказувати, щоб остаточно не втратити довір'я в ласкавого читача. І все ж та штука, яку історіограф ставить понад усі, ба навіть вважає незаперечним доказом явних і небезпечних зв'язків майстра Абрагама з чужими, зловорожими силами, — не що інше як акустичний фокус, що пізніше здобув собі таку славу під назвою "Невидима дівчина", хоч майстер Абрагам уже тоді вмів його робити дотепніше, з більшою фантазією і з більшим відгомоном у серцях глядачів, ніж будь-хто після нього.

Одночасно треба сказати, що князь і сам робив з майстром Абрагамом певні магічні операції, про мету яких серед придворних дам, камергерів та іншого двірського люду виникла приємна суперечка, обмін дурними, безглуздими здогадами. Врешті всі зійшлися на тому, що майстер Абрагам навчає князя виготовляти золото — дарма ж

із лабораторії часом курився дим — і що він вводить князя в коло корисних для нього духів. Крім того, всі були переконані, що князь не дасть новому бургомістрові патенту на урядування, ба навіть не підвищить платні двірському грубникові, не спитавши на це дозволу в свого Агатодемона, в *spiritum familiarem*(2) або в зірок.

(1) Любим другом (франц.).

(2) Родинного духа (лат.).

Коли старий князь помер і владу успадкував Іреней, майстер Абрагам залишив країну. Молодий князь, якому зовсім не передався батьків потяг до всього незвичайного і таємничого, відпустив майстра, але швидко переконався, що його магічна сила головним чином полягала у вмінні заклинати такого собі лихого духа, який дуже любить селитися при маленьких князівських дворах, а саме пекельного духа нудьги. [336]

А крім того, в серці молодого князя також глибоко вкорінилась повага, якою в його батька був оточений майстер Абрагам. Бували такі хвилини, коли князеві Іренею здавалося, що майстер Абрагам — неземна істота, яка стоїть понад усім людським, хоч би як те людське саме стояло високо. Кажуть, що вперше це дивне почуття з'явилося однієї незабутньої, критичної миті в часи дитинства й відтоді вже не полишало його. Малим хлопцем він одного разу з надмірної дитячої цікавості забрався до кімнати майстра Абрагама, а що був трохи розпечений, то вхопив там і поламав один невеличкий механізм, якого майстер щойно з великими зусиллями і з великим мистецтвом зладнав. Майстер, дуже розгніваний прикрими наслідками незугарності вельможного шибеника, дав йому добрячого ляпаса, а тоді, так само не вельми з ним панькаючись, витував його зі своєї кімнати в коридор. Обливаючись слізьми, малий княжич насилу пробелькотів: "Абрагам... soufflet(1)..." — так, що спантеличений обергофмейстер побоявся глибше доскіпуватись до страшною таємниці, про існування якої він усе ж таки зважувався робити здогади.

(1) Ляпаса (франц.).

Князь Іреней відчував глибоку потребу мати при собі майстра Абрагама як живодайну основу всієї двірської машини. Але всі його намагання повернути майстра Абрагама були марні. І аж після тієї фатальної прогулянки, коли князь Іреней утратив свої володіння і влаштував той химерний двір у Зіггартсвайлері, майстер Абрагам знову знайшовся, бо й справді сприятливішої нагоди годі було й придумати. Адже крім того, що (М. п. д.) тієї незабутньої події, що, як люблять висловлюватись глибокомудрі біографи, стала етапною в моєму житті.

О читачі! Юнаки, чоловіки й жінки, під шкірою в яких б'ється чутливе серце, — якщо ви розумієтесь на чеснотах, якщо визнаєте ті солодкі зв'язки, що ними нас обплутала природа, то ви зрозумієте мене й полюбите!

День був спекотний, і я проспав його під грубою. Та ось почало смеркати, і в господареве вікно війнув прохолодний вітерець. Я прокинувся, випростав груди, і їх заповонило невимовне почуття, болюче й радісне водночас, почуття, від якого в душі прокидаються найсолодші сподівання. Опанований тими сподіваннями, я підвівся і

зробив граційний, [337] промовистий рух — як кажуть люди з холодним серцем, дугою вигнув спину. Мені закортіло надвір, на волю, на лоно природи, тож я вибрався на дах і почав прогулюватись там, осяяний призахідним сонцем. Аж ось я почув якісь звуки, що долинали з горища, — такі ніжні й приємні, такі знайомі й знадливі; щось невідоме з непереборною силою тягло мене вниз. Я залишив прекрасну природу і крізь невеличке слухове віконце проліз на горище.

Скочивши з віконця додолу, я відразу ж помітив велику, гарну білу кішку в чорних плямах, що зручно сиділа собі на задніх лапах. Це вона виводила ту дивовижну закличну пісню. Тільки-но я опинився на горищі, вона швидко зміряла мене пильним, допитливим поглядом. Я миттю вмотивувався навпроти неї і, скоряючись внутрішньому потягові, спробував підспівувати їй. Пісня, мушу сам визнати, вдалась мені понад усяку міру, і від тієї хвилини — зазначу це для психологів, що вивчатимуть мене і моє життя, — в моєму серці з'явилась віра в свій музичний хист, а одночасно з тією вірою, мабуть, і самий хист. Плямиста кішка, придивившись до мене ще пильніше й уважніше, раптом замовкла і одним величезним скоком метнулась до мене. Не сподіваючись від неї нічого доброго, я вистромив пазурі, але тієї миті з очей у кішки бризнули рясні сльози, і вона заволатала:

— Сину! О сину мій! Ходи сюди! Швидше ходи в мої лапи! — І, палко обійнявши мене й пригорнувши до своїх грудей, вона повела далі: — Так, ти справді мій син, мій ласкавий син, якого я породила не в надто великих муках!

Я був схвилюваний до глибини душі, і вже саме те хвилювання мало переконати мене, що плямиста кішка справді моя мати, але все-таки я спитав, чи вона цілком певна цього.

— О, ця подібність! Ці очі, ці риси обличчя, ці вуса, це хутро — все мені нагадує того зрадливого, того невдячного, що покинув мене! Ти викапаний батечко, любий Муре, — бо тебе ж звуть Муром, правда? — а проте я сподіваюся, що разом із батьковою вродою ти успадкував лагіднішу вдачу й доброзвичайність своєї матері Міни. Твій батько мав дуже вишукані манери, чоло його було позначене печаттю промовистої гідності, в зелених очах світився глибокий розум, а на устах часто фала весела усмішка. Ці тілесні принади, а також його кмітливість і дивовижна зграбність на ловах мишей скорили моє серце. Але скоро виявилась його жорстока, тиранічна вдача, яку він до часу так уміло приховував. З жахом вимовляю я ці слова! Тільки-но ти народився, [338] як твій батько відчув згубне бажання з'їсти тебе разом із твоїми братами й сестрами.

— Дорога матусю, — перебив я мову плямистій кішці, — дорога матусю, не кленіть так татусевих нахилів. Он же й найосвіченіший народ на землі приписував своїм богам дивну схильність до поїдання власних дітей, а проте Юпітер був урятований, і я так само!

— Я не розумію тебе, сину мій, — заперечила Міна, — але мені здається, що ти або верзеш дурниці, або хочеш боронити свого батька. Не будь же такий невдячний: той кровожерний тиран напевне задушив і з'їв би тебе, якби я не кинулась мужньо

боронити тебе очима гострими пазурами, якби не переховувала тебе від зазіхань того зіпсованого варвара то в льохах, то на горищах, то в стайнях. Нарешті він кинув мене, і відтоді я жодного разу не бачила його! І все ж таки серце моє й досі лине до нього. Він був чудовий кіт! Постава й манери в нього були такі вишукані, що багато хто вважав його за мандрівного графа. Я вже гадала, що буду провадити собі тихе, спокійне життя і виконувати свої материнські обов'язки в тісному родинному колі, та на мене чекав новий страхітливий удар. Повернувшись одного разу додому з недовгої прогулянки, я побачила, що ти зник разом зі своїми братами й сестрами! Якась стара баба знайшла напередодні мій сховок і почала варнякати про те, що вас треба потопити й таке інше. Ох, яке щастя, що ти, сину, врятувався! Дай, нехай я ще раз пригорну тебе до своїх грудей, люба моя дитино!

Плямиста Міна ніжно пригорнула мене, а тоді заходила докладно розпитувати про моє життя. Я все розповів їй і не забув згадати про свою велику освіченість та про те, як я її досяг.

Але Міну, здається, менше вразили мої рідкісні цноти, ніж можна було сподіватися. Мало того — вона ясно дала мені на здогад, що я зі своїм незвичайним розумом, зі своєю глибокою вченістю зійшов на манівці, які можуть довести мене до загибелі. Особливо ж вона радила мені не показувати своїх знань, набутих у нього, майстрові Абрагаму, бо він, мовляв, використовуватиме їх тільки для того, щоб тримати мене в найтяжчій неволі.

— Я, щоправда, не можу похвалитися такою освіченістю, як у тебе, — сказала Міна, — а проте мені аж ніяк не бракує природних здібностей і приємних талантів, що завжди були у мене в крові. До них я, наприклад, зараховую вміння пускати тріскучі іскри з шерсті, коли мене хтось гладить. [339]

І яких тільки прикрощів не зазнала я через самий лише цей свій хист! І діти, й дорослі без угаву торсають мене за спину задля того феєрверку, мучать мене, а як я сердито відскочу або й покажу кігті, — лають, прозивають дикою, боязкою тварюкою чи, бува, й наб'ють. Отож кажу тобі, любий Муре: як тільки майстер Абрагам довідається, що ти вмієш писати, він зробить тебе своїм переписувачем і те, що досі було твоєю радістю і втіхою, стане тяжким обов'язком.

Міна ще довго розводилась про мої стосунки з майстром Абрагамом та про мою освіченість. У її словах мені вчувалась відраза до наук, і аж згодом я зрозумів, що то була справжня життєва мудрість, притаманна моїй плямистій матері.

Я довідався, що Міна живе в старій сусідки, дуже бідує і часом навіть не має чим погамувати свій голод. Це мене глибоко зворушило, в моїх грудях на повний голос озвалась синівська любов, я згадав про чудову оселедячу голову, що лишилась у мене від учорашнього обіду, й вирішив принести її своїй добрій матері, так несподівано віднайденій.

Але яке ж хистке серце в тих, хто любить блукати при хисткому сяйві місяця! Чому доля не замкнула наші груди, щоб вони не стали шаленим грищем згубних пристрастей? Чого ми маємо, немов той гнучкий, тоненький очерет, хилитися перед

життєвою бурею? О лиха доле! О апетите, ім'я тобі — кіт! Тримаючи в зубах оселедячу голову, я, такий собі plus Aeneas(1), вибрався на дах і хотів уже пролізти крізь віконце на горище, коли зі мною почало робитися щось дивне. Моє "я" стало раптом чуже моєму "я", а проте це було начебто моє справжнє "я". Вважаю, що висловився чітко й зрозуміло, і кожен, хто прочитає цей опис мого стану, визнає в мені психолога, спроможного зазирнути в найпотаємніші глибини душі. Отже, я веду далі!

(1) Доброчесний Еней (лат.).

Дивне почуття, суміш бажання й нехоті, відібрало в мене волю, опанувало мене так, що я не зміг йому опертися і з'їв оселедячу голову!

Злякано слухав я, як нявчала Міна, злякано слухав, як вона кликала мене на ім'я. Мене охопили сором і каяття, я вскочив назад до господареві кімнати й заліз під грубу. І тоді мене почали мучити страхітливі видива. Мені ввижалась Міна, моя віднайдена плямиста мати, невітшна, покинута... Вона так зголодніла, так страшенно хоче обіцяної вечері, що ось-ось зомліє... Ох! Навіть вітер, що завивав у [340] димарі, вимовляв її ім'я. "Міна... Міна..." — шелестіло в господаревих паперах, рипіло в хистких плетених стільцях. "Міна... Міна..." — голосили затулки в грубах. О, яке тяжке, несамовите почуття краяло мені серце! Я поклав собі, тільки-но трапиться нагода, запросити свою бідолашну матір на сніданок — похлебтати зі мною молока. Від цієї думки на мене найшов блаженний спокій, немов прохолодна, живлюща тінь, я прищулив вуха й заснув.

О чутливі душі, яким близькі і зрозумілі мої поривання, ви збагнете, якщо ви, звичайно, не віслюки, а справжні, статечні коти, ви збагнете, кажу, що ця буря в моїх грудях прояснила небо моєї молодості, немов благодатний ураган, який розганяє чорні хмари й відкриває перед нами найкращі краєвиди. О, хоч яким прикрим тягарем для моєї душі була спершу та оселедяча голова, зате вона навчила мене, що таке апетит, я зрозумів, яке то блюзнірство — опиратися матінці природі. Хай кожен сам шукає собі оселедячу голову і не стає на дорозі іншим, спритнішим, які, маючи за проводаря здоровий апетит, знайдуть своє.

Так я кінчаю розповідь про цей епізод свого життя, який

(А. м.) нема гіршого для історіографа чи біографа, як мчати на дикому, неприборканому коні навропростець, через яри і пагорби, через лани і луки, все шукаючи битої дороги і ніяк її не знаходячи. Отак виходить і з тим, хто взяв собі за мету записати для тебе, любий читачу, все, що йому відомо про дивовижне життя капельмейстера Йоганнеса Крейслера. Хотілося б почати так: "У містечку Н., чи Б., чи К. якраз на зелені свята чи на Великдень такого-то чи такого року народився Йоганнес Крейслер". Та ба! Цей чудовий хронологічний лад не про нас, бо сердешний оповідач має під рукою лише усні, уривками зібрані відомості, які він мусить відразу ж опрацьовувати, щоб вони не стерлися в пам'яті. Як саме ті відомості збиралися, ти ще дізнаєшся, любий читачу, перед кінцем книжки і тоді, може, вибачиш її уриваний характер, а може, й дійдеш висновку, що вона тільки здається уриваною, а насправді всі її частини зшиті міцною ниткою.

Саме цієї хвилини я можу розповісти лише одне: невдовзі після того, як князь Іреней оселився в Зіггартсвайлері, князівна Гедвіга і Юлія одного погідного літнього вечора вийшли погуляти в чудовий зіггартсгофський парк. Призахідне сонце ніби повивало його золотим серпанком. Не ворухився жоден листочок. Древа й кущі застигли в [341] мовчазному чеканні на вечірній легіт, який прилетить і приголубить їх. Тільки шемріт лісового струмка, що мчав по білому камінні, порушував глибоку тишу. Дівчата, взявшись за руки, мовчки ходили вузькими доріжками поміж квітами, перебиралися містками через примхливі закрути струмка, аж поки вийшли в кінець парку, до великого озера, в якому відбивалася гора Гаєрштайн з мальовничими руїнами, що здіймалася ген удалині.

— Як же тут гарно! — від щирого серця вигукнула Юлія.

— Зайдімо до рибальської хатини, — запропонувала Гедвіга. — Сонце пече, хоч і хилиться до заходу, а з хатини, з середнього вікна, краєвид на Гаєрштайн іще кращий, ніж звідси, бо видно не всю панораму, а її частку, ніби справжню картину.

Юлія подалася за князівною. Тільки-но ввійшовши в хатину і виглянувши у вікно, Гедвіга пожалкувала, що в неї немає з собою олівця й паперу, щоб намалювати пейзаж у цьому освітленні, яке вона назвала незвичайно пікантним.

— Я майже ладна позаздрити, — сказала Юлія, — ладна позаздрити твоєму хистові малювати дрова й кущі, гори й озера такими самісінькими, як вони існують у природі. Але я вже знаю, що якби навіть уміла малювати не згірше за тебе, мені б ніколи не вдалося відтворити всю красу пейзажу, і чим кращий краєвид, тим більша була б моя невдача. Я б так милувалась та втішалась ним, що й забула б про малювання.

При цих Юліїних словах на обличчі в князівни майнула усмішка, досить дивна для шістнадцятирічної дівчини. Майстер Абрагам, який часом висловлювався трохи чудно, казав, що таку гру м'язів на обличчі можна порівняти зі жмурами на поверхні озера, коли в глибині його щось небезпечно вирує... Одне слово, князівна Гедвіга усміхнулася; та тільки-но вона розтулила рожеві уста, щоб заперечити простодушній Юлії, як десь поблизу залунали акорди, на диво гучні, просто шалені, — аж не вірилося, що то може бути звичайна гітара.

Князівна так нічого й не сказала і разом з Юлією вибігла з рибальської хатини.

Тепер мелодії ішли за мелодіями, поєднані найчудернацькішими переходами, найдивовижнішими низками акордів. До музики долучався дзвінкий чоловічий голос, який то наспівував ніжний італійський мотив, то раптом уривав його й починав поважну сумну пісню, то переходив на речитатив, [342] то промовляв під музику лише окремі слова, виразно акцентуючи їх.

Ось він настроїв гітару... Знов узяв кілька акордів... Урвав гру і ще раз настроїв гітару... Голосно, ніби сердито, вимовив кілька слів... Знов полились мелодії... Знов настроює гітару...

Зацікавлені дивним віртуозом, Гедвіга і Юлія підкрадалися все ближче й нарешті побачили чоловіка в чорному вбранні, що сидів спиною до них на уламку скелі над самим озером. Це він так химерно грав, то співаючи, то промовляючи якісь слова.

Тепер саме він перестроїв гітару на якийсь незвичайний лад і, беручи на ній акорди, вигукував:

— Знов не те!.. Немає чистоти... То занизько, то зависоко!

Він відв'язав інструмент від голубої стрічки, на якій носив його через плече, узяв обома руками і, тримаючи перед собою, мовив:

— Скажи мені, вередухо, де ділась твоя милозвучність, у якому куточку твого нутра сховалась чиста гама? Чи, може, ти хочеш повстати проти свого господаря, хочеш сказати, що йому цілком заклало вуха від темперованих ладів і його енгармонізм — просто дитяча забавка? Ти, здається мені, глузуєш з мене, хоч у мене багато краще підстрижена борода, ніж у майстра Стефано Пачіні, detto il Venetiano(1), що вдихнув у тебе хист милозвучності, який і досі лишається для мене незбагненною таємницею. Знай же, голубонько, якщо ти не дозволиш мені взяти в унісон соль-дієз і ля-бемоль, чи соль-дієз і ре-бемоль, чи всі інші звуки, то я нацькую на тебе дев'ять ретельних німецьких майстрів, хай вони уговкають тебе, хай вилають як слід енгармонійними словами. І не кидайся в обійми своєму Стефано Пачіні, не старайся, немов сварлива баба, щоб за тобою було останнє слово. Чи, може, ти така зухвала й пихата, що вважаєш, буцімто всі ті прекрасні звуки, які живуть у тобі, скоряються лише могутнім чарам характерників, які давно пішли з цього світу, а в руках неука...

(1) Прозваний венеціанцем (італ.).

Зненацька він замовк, звівся на ноги й замислено втупив очі в озеро. Дівчата, вражені його дивною поведінкою, стояли в кущах, наче прикипівши до місця, і ледве зважувались дихнути.

— Таж гітара, — нарешті озвався чоловік, — найнедолугіший, найнедовершений інструмент, тільки й вартий того, [343] щоб на ньому бренькали закохані пастухи, коли загублять мундштук від дудки, бо взагалі вони воліють грати на дудках, та ще й так грати, щоб їхні тужливі мелодії, ніжні пісні докочувались луною аж у далекі гори, до їхніх Емелін, що завертають овець, весело поляскуючи своїми дошкульними нагайками. О боже! Пастухи, які "зітхають, мов ті печі, в тужливій пісні славлячи любов", навчіть їх, що тризвук складається з трьох звуків, та й годі, і його вражають на смерть кинджалом септими, а тоді дайте їм у руки гітару! Та що до тих зітхань і до того бренькання поважним добродіям, які мають непогану освіту і блискучу ерудицію, розуміються на грецьких премудрощах і добре знають, що робиться при пекінському чи нанкінському дворі, але нічогісінько не тямлять у вівчарстві й у вівчарях? Дурню, що ти затіяв? Згадай про небіжчика Гіппеля, який запевняв, що коли він бачить, як учитель дає урок гри на піаніно, йому здається, ніби той товче воду в ступі. А тепер бренькають гітари... Йолоп!.. Тьху, хай йому чорт! — На цьому слові невідомий шпурнув гітару в кущі і швидко пішов геть, так і не помітивши дівчат.

— Ну, що ти скажеш, Гедвіго, — мовила, сміючись, по хвилі Юлія, — що ти скажеш про цю дивовижну з'яву? Звідки тут узявся цей чудний чоловік, що спершу так гарно розмовляв зі своїм інструментом, а потім так зневажливо викинув його, наче поламану коробку?

— Погано, — сказала Гедвіга, і її бліді щоки враз почервоніли, немов у нападі раптового гніву, — погано, що парк не замикають і кожен чужинець може зайти в нього.

— Як, — здивувалась Юлія, — ти вважаєш, що князь повинен так бездушно вчинити — замкнути від зіггартсвайлерців, та й не тільки від них, а від кожного, хто йде дорогою, найкраще місце в цілій околиці? Невже ти справді так гадаєш?

— Ти не уявляєш собі, яку це для нас створює небезпеку. Ми так часто гуляємо тут самі, як оце сьогодні, далеко від челяді, найглухішими доріжками парку! Ану ж якийсь лиходій...

— Ох! — перебила Юлія князівну. — Ти наче боїшся, що з цього чи он із того куща вискочить якийсь незграбний казковий велетень або лицар-розбійник і забере нас у свій замок! Ні, боронь боже! Але взагалі мушу признатися, що мені хотілося б, навіть дуже хотілося б пережити якусь невеличку пригоду в цьому відлюдному романтичному лісі. Я саме пригадала шекспірівське "Як вам це сподобається", [344] яке мати так довго не давала нам читати і яке нам урешті прочитав Лотаріо. Ну що скажеш, адже ти також залюбки побула б трішки Селією, а я б стала твоєю вірною Розаліндою. А яку роль ми дамо нашому таємничому віртуозові?

— Ото ж бо й воно, — відповіла їй князівна. — Чи повіриш, Юліє, що постать того незнайомця, його чудна мова сповнили моє серце жахом, самій мені незрозумілим? Ще й досі я тремчу, всю мене сковує якесь дивне й моторошне водночас почуття. В найглибших, найпотаємніших глибинах моєї душі зринає невиразний спогад і даремно силкується прибрати чіткі обриси. Я вже десь бачила цього чоловіка, образ його пов'язаний у моїй пам'яті з якоюсь страхітливою подією, що зранила моє серце... Може, то був тільки примарний сон, що лишився в моїй пам'яті... Так чи так, а той чоловік з дивними манерами й плутаною мовою здається мені небезпечною, таємничою істотою, яка, може, хоче заманити нас у згубні магічні кола.

— Що за химери! — вигукнула Юлія. — А мені той чорний привид з гітарою швидше нагадує мосьє Жака чи навіть щиросердого Мантачку, філософія якого не дуже далеко відбігає від дивних висловлювань незнайомця. Але тепер нам треба найперше врятувати бідолашний інструмент, якого той варвар так жорстоко пошпурив у кущі.

— Юліє, ради бога, що ти робиш? — крикнула князівна. Проте Юлія, не зважаючи на неї, кинулась у гущавину і за якусь хвилину переможно вернулася звідти, тримаючи в руках гітару, яку викинув незнайомець.

Князівна переборола свій страх і почала дуже уважно розглядати інструмент, незвичайна форма якого вже сама собою свідчила про його старовинність, якби навіть її не підтверджували дата й ім'я майстра, що їх видно було на днищі крізь отвір у деці. Там чорним по білому стояло: "Stefano Pacini fee. Venet. 1532" (1).

(1) Зробив Стефано Пачіні у Венеції 1532 (італ.).

Юлія не втрималась, узяла акорд на своїй прегарній знахідці і аж злякалась, почувши, який сильний і повний звук має той невеличкий інструмент.

— О, чудово!.. Чудово! — вигукнула вона і, не перестаючи грати, рушила доріжкою.

Але вона звикла, що гітара служить тільки для акомпанементу співові, тому невдовзі почала мимоволі співати. Князівна мовчки йшла за нею. Та ось Юлія урвала гру, і Гедвіга озвалася: [345]

— Співай, грай далі на цьому чарівному інструменті, може, тобі пощастить загнати назад у пекло тих лихих, ворожих духів, що хочуть опанувати мене.

— Тобі все на думці ті лихі духи, — відповіла Юлія. — Вони нам і були чужі, і будуть чужі. Але я співатиму й гратиму, бо зроду не думала, що мені колись трапиться інструмент, який би так давався в руки і взагалі так лежав мені до серця, як цей. Мені навіть здається, що й голос мій під його акомпанемент звучить багато краще, ніж звичайно.

Вона заспівала відому італійську канцонету й захопилась різними вишуканими мелізмами, карколомними пасажами й каприччо, даючи волю силі-силенній звуків, що таїлися в її грудях.

Якщо князівну злякала перша поява незнайомця, то Юлія просто закам'яніла, коли, наміряючись звернути на іншу стежку, раптом побачила його перед собою.

Чужинець мав десь років тридцять. Він був у чорному костюмі, пошитому за останньою модою. В його вбранні ніхто б не знайшов нічого особливого, незвичайного, а проте він справляв враження якогось дивного, не такого, як усі. Вбрання те, хоч яке було ошатне, здавалось трохи неохайним, не стільки через недбальство незнайомця, скільки через те, що йому довелося здолати шлях, яким не ходять у такому одязі. Жилет на ньому був розхристаний, краватка розпущена, черевики так товсто вкриті порохом, що крізь нього майже не проглядали золоті пряжки, а найсмішніше, що він відкотив ззаду, щоб захистити потилицю від сонця, трикутну шапочку, яку носять тільки під пахвою. Мабуть, він пробирався крізь найгустіші зарості парку, бо в його густий чорний чуб набилося повно чатиння. Мигцем позирнувши на князівну, він звернув виразний, променистий погляд своїх великих чорних очей на Юлію. Від того вона ще дужче збентежилась, і на очах у неї, як завжди в таких випадках, виступили сльози.

— І ці небесні звуки, — озався врешті незнайомиць лагідним, ніжним голосом, — і ці небесні звуки уриваються при моїй появі й тонуть у сльозах?

Князівна, намагаючись не піддатись першому враженню, яке на неї справив незнайомиць, гордо глянула на нього і майже гостро мовила:

— В кожному разі нас здивувала ваша раптова поява, добродію! В таку пору в князівському парку ніхто вже не сподівається зустріти сторонніх. Я князівна Гедвіга! [346]

Тільки-но князівна озвалася, незнайомиць миттю обернувся до неї і глянув їй у вічі, але всього його наче підмінили. Де й дівся сумний, тужливий вираз, замість слідів глибокого душевного хвилювання на обличчі відбилась гірка іронія, а несамоविта посмішка, що скривила уста, надавала йому майже блазенського вигляду. Князівна затнулась, наче громом уражена, вся спаленіла й опустила очі.

Незнайомиць немов хотів щось сказати, та тієї миті озвалась Юлія:

— Ну яка ж я дурна: злякалась і плачу, немов мала бешкетниця, що її застукали, коли вона ласувала варенням! Так, добродію, я ласувала, і моїми ласощами були чудові звуки вашої гітари. Отже, як бачите, винні наша цікавість і гітара! Ми чули, як мило ви розмовляли з нею, і бачили також, як ви потім, розгнівавшись, викинули її в кущі, аж вона жалібно зойкнула. А інструмент же такий гарний і милозвучний! Мені стало так шкода його, що я не витерпіла й кинулась по нього в зарості. Ну, а ви ж знаєте нас, дівчат: я трохи бренькаю на гітарі, і як вона мені потрапила до рук, то я вже не могла її випустити. Пробачте мені, добродію, і візьміть назад свій інструмент.

І Юлія подала гітару незнайомцеві.

— Це, — сказав незнайомец, — інструмент рідкісної милозвучності, ще з добрих давніх часів, і тільки в моїх незграбних руках... та що руки... що там руки! Чарівний дух гармонії, споріднений з цим дивовижним витвором давнього майстра, живе і в моїх грудях, але сповитий, не здатний розпростати крила, а в вашій душі, панно, він ширяє вгору, До осяйної небесної високості, виграючи тисячами барв, немов прекрасний метелик. О панно, коли ви заспівали, вся палка любовна мука, весь захват солодких мрій, надій і бажань хвилями покотились по лісі і впали живлющою росою в запахущі келихи квіток і в груди соловейків, що слухали вас! Візьміть цей інструмент — лише ви володієте чарами, схованими в ньому!

— Але ж ви викинули його, — заперечила Юлія, почервонівши.

— Це правда, — мовив незнайомец, рвучко схопивши гітару й притиснувши її до грудей. — Це правда, я викинув її і приймаю назад освячену. Я більше ніколи не випущу її зі своїх рук!

Зненацька обличчя незнайомця знов обернулося в блазенську маску, і він сказав високим різким голосом: [347]

— Правду казати, доля чи мій лихий демон позбиткувалися з мене: цілком *ex abrupto*(1), як кажуть латиняни та й інші шановні люди, виставили мене перед ваші ясні очі, вельмишановні дами! О боже, ясновельможна князівно, зважтесь оглянути мене з голови до п'ят. Моє вбрання заспокоїть вас, бо ви переконаєтесь, що я налаштувався до важливого візиту. О, я саме надумав зазирнути до Зіггартсвайлера й лишити в цьому милому місті якщо не свою особу, то принаймні свою візитну картку. О господи! Хіба мені бракує світських зв'язків, ясновельможна князівно? Хіба гофмаршал вашого татуса не був моїм близьким приятелем? Я певен, що якби він побачив мене тут, то пригорнув би до своїх атласних грудей і розчулено сказав би, пригощаючи тютюном: "Тут ми самі, любий, і я можу дати волю своєму серцю і найприємнішим почуттям". Я б отримав аудієнцію у вельможного володаря, князя Іренея, і мене б відрекомендували вам, о князівно! Відрекомендували б так, що я — закладаюся своїм найкращим вінком септакордів проти ляпаса — здобув би вашу прихильність! Та ба! На свою біду, я мушу сам відрекомендовуватись вам тут, у парку, в найгіршому місці, між качиним ставком і жаб'ячою канавою! О боже, якби я вмів хоч трішки чаклувати, якби я тільки міг *subito*(2) перетворити оцю шляхетну зубочистку, — він дістав зубочистку з кишені жилета, — в найошатнішого камергера з двору князя Іренея, який узяв би мене

за полу і сказав: "Ясновельможна князівно, це такий-то й такий-то!" Та ба! *Che far, che dir!*"(3) Зласкавтесь, о князівно, о шановні дами й панове! — На цьому слові незнайомиць укланув перед князівною і заспівав хрипким голосом: "*Ah pietà, pietà signora!*"(4)

(1) Раптово (лат.).

(2) Зненацька (лат.).

(3) Нічого не вдієш і нічого не скажеш! (Італ.)

(4) О зласкавтесь, синьйоро, зласкавтесь! (Італ.)

Князівна схопила Юлію за руку й кинулась навтіки, голосно вигукуючи:

— Це причинний, причинний, він вирвався з божевільні! Перед самим замком їм назустріч трапилась радниця Бенцон, і вони, засапані від бігу, мало не попадали перед нею додолу.

— Що сталося? Ради бога, що сталося, від кого це ви втікаєте? — спитала радниця.

Князівна в нестямі ледве спромоглася пробелькотіти кілька слів про те, що на них напав якийсь божевільний. [348]

Юлія ж спокійно й розважно розповіла про їхню пригоду й закінчила тим, що їй незнайомиць зовсім не здається божевільним, він, мабуть, просто дотепник і жартун, справді подібний до мосьє Жака. Йому б якраз личила роль у тій комедії в Арденському лісі.

Радниця Бенцон змусила її ще раз розповісти все від початку, допитуючись, яка в незнайомця була хода, постава, жести, голос і так далі — все, до найменших подробиць.

— Так, це він, — нарешті мовила вона, — напевне він, не може бути таким хтось інший.

— Хто він? Хто? — нетерпляче запитала князівна.

— Заспокойтесь, любя Гедвіго, — відповіла Бенцон, — ви дарма так бігли, що вам аж дух забило, незнайомиць, який видався вам таким небезпечним, зовсім не божевільний. У нього справді химерні манери, і він дозволив собі негарний, зухвалий жарт, а проте сподіваюся, що ви ще помиритеся з ним.

— Ніколи, — вигукнула князівна, — ніколи я не захочу бачити його, недоречного блазня!

— Ох, Гедвіго, — засміялась Бенцон, — який дух підказав вам слово "недоречний"! Воно пасує до того, що сталося, набагато більше, ніж ви, мабуть, гадаєте і уявляєте собі!

— Я теж не розумію, — озвалась Юлія, — як ти можеш так гніватись на нього, любя Гедвіго! Навіть найбезглуздіші його вчинки, його плутана мова дивували мене, але зовсім не зачіпали.

— Добре тобі, — сказала князівна, і на очах у неї виступили сльози, — добре тобі, що ти можеш бути такою спокійною і розважною, а моє серце крають глузи тієї страшної людини! Бенцон, скажіть же, хто це такий? Хто цей божевільний?

— Я все поясню вам у кількох словах, — мовила Бенцон. — Коли я п'ять років тому була в (М. п. д.) переконав мене, що в чистій, глибокій душі поета живуть також

дитинні чесноти і співчуття до злигоднів своїх ближніх.

Якась невиразна туга, що часто опановує юних романтиків, коли в грудях у них нуртують і борються високі думки, як завжди під час духовного зросту, змушувала мене шукати самотини. Мене довго не вабили до себе ні дах, ні горище, ні льох. Як той поет, що втішався солодкими, ідилічними radoщами в хатині на березі дзюркітливого струмка, повитого густою тінню плакучих верб і берез, я також віддавався своїм мріям, не вилазючи з-під груби. Отак і вийшло, що я більше не побачив Міни, своєї милої, плямистої [349] матері. Рятували мене від мук сумління й заспокоювали тільки науки. О, яке то диво науки! Спасибі, щире спасибі тому шляхетному чоловікові, що винайшов їх! Наскільки прекрасніший, наскільки корисніший цей винахід за вигадку того плюгавого ченця, який перший почав виготовляти порох, смертельно відразний мені і за своєю природою, і за своєю дією. Справедливо вчинили нащадки, що покарали того варвара, того пекельного Бертольда особливою зневагою, бо ще й нині, коли хочуть віддати належну шану якомусь визначному вченому, скажімо, історикові з широким світоглядом, словом, людині непересічної освіти, то кажуть: "Ну, цей пороху не видумає!"

У науку багатонадійній котячій молоді не можу не згадати про те, що, коли мене тягло вчитись, я з заплученими очима кидався до бібліотеки свого господаря, хапав кігтями першу-ліпшу книжку, витягав її і прочитував, хоч би якого вона була змісту. Завдяки цьому методів навчання мій розум набув такої гнучкості і всеосяжності, а знання — такого багатства, блиску і строкатості, що нащадки захоплюватимуться мною. Я не перераховуватиму книжок, які поглинув у ту пору поетичної туги, — почасти тому, що сподіваюся знайти для цього відповідніше місце, а почасти тому, що вже забув їхні назви, а це, знову ж, тому, що переважно я не читав назв, отже, й не знав їх. Думаю, що кожен задовольниться таким поясненням і не звинуватить мене в легковажному ставленні до бібліографії.

Мене чекали нові випробування.

Одного разу, коли мій господар заглибився в розгорнутий перед ним товстий фоліант, а я прилаштувався біля нього під столом на аркуші найкращого александрійського паперу, вправляючись у грецькому письмі, яке, на мою думку, легше давалось моїй лапі, до кімнати швидко зайшов один молодик, знайомий мого господаря. Я вже не раз бачив його, він ставився до мене з прихильністю, ба навіть із тією приємною шанобою, яку й належить виявляти до видатного таланту й визнаного генія. Привітавшись з господарем, він не тільки казав мені: "Добрий день, котику!" — ай щоразу чухав мене за вухами й ласкаво гладив по спині. У цій його поведінці я вбачав щире заохочення: він спонукав мене ще сміливіше показувати світові блиск моїх талантів.

Але того дня все вийшло інакше.

А сталося ось що. Слідом за молодиком, чого ще ніколи не бувало, в двері вскочила якась чорна кучерява почвара з [350] палючими очима і, помітивши мене, кинулась просто в мій бік. Мене охопив невимовний жах, одним стрибком я опинився на столі

свого господаря, а коли та почвара зі страхітливим гуком і собі скочила на стіл — з переляку й розпачу щосили занявчав. Боячись за мене, мій добрий господар узяв мене на руки й сховав під свій халат. Та молодик сказав:

— Не хвилюйтесь, любий майстре Абрагаме. Мій пудель не скривдить жодного kota, він лише хоче погратися. Пустіть Мура додолу, вам буде цікаво дивитися, як вони будуть знайомитись — мій пудель і ваш кіт.

Господар і справді хотів пустити мене додолу, проте я міцно вчепився в нього й жалібно занявчав, чим принаймні домігся того, що господар, знов сідаючи, залишив мені місце біля себе на стільці.

Господарева оборона додала мені сміливості, і я, сівши на задні лапи та обвившись хвостом, прибрав гідної постави, шляхетна гордість якої мала викликати пошану у мого гаданого чорного супротивника. Пудель уместився на підлозі переді мною, втупив у мене очі і звернувся до мене з уриваними словами, яких я, проте, не зрозумів. Поступово страх мій минув, а коли я цілком заспокоївся, то помітив, що в погляді пуделя світиться тільки добродушність і чесність. Я несамохіть почав легенько ворухити хвостом, показуючи цим, що схильний довіряти пуделеві, і він відразу ж якнайприязніше заметляв своїм куценьким хвостиком.

О, моє серце прихилилось до нього, наші душі були співзвучні! "Як сталося, — спитав я сам себе, — як сталося, що незвична поведінка цього незнайомця нагнала на тебе такого смертельного жаху? Хіба ці стрибки, цей гавкіт, ця шалена біганина і підвивання — не ознака сили й любові до вільного, радісного життя запального і жвавого юнака? О, які добродішні, шляхетні пуделячі почуття живуть у цих кошлатих чорних грудях!" Підбадьорений такими думками, я вирішив зробити перший крок до ближчого, тіснішого злиття наших душ і злізти зі стільця додолу.

Не встиг я підвестися й потягтись, як пудель почав гасати по кімнаті, голосно гавкаючи. О чудовий вияв переповненого життєвою снагою серця! Мені вже не було чого боятися. Я негайно зіскочив додолу і чемно, тихою ходою наблизився до свого нового товариша. Ми почали ту церемонію, яка мовою символіки означає ближче знайомство споріднених душ, укладення спілки, зумовленої внутрішнім потягом, і яку короткозорий блюзнір зве буденним, простацьким [351] словом "обнюхування". Мій чорний приятель виявив бажання скуштувати курячих кісточок, які лежали в моїй мисочці. Я, скільки міг, давав йому взнаки, що світська вихованість і чемність зобов'язують мене ставитись до нього як до гостя. Я тільки збоку дивився, як він з дивовижним апетитом трошив кісточки. Але все-таки добре, що я приховав надалі під своєю постіллю шматок печеної риби. Коли він попоїв, ми завели веселу гру і врешті так припали до серця один одному, що почали обійматися, міцно вчепившись один в одного лапами, кілька разів перекинулись і запрягайся бути довіку вірними й щирими приятелями.

Не знаю, що могло бути смішного в цій зустрічі двох прекрасних душ, у цьому взаємному пізнаванні щиросердих юнаків, але чомусь обидва свідки цієї зустрічі — і мій господар, і той молодик — реготали на весь голос, хоч як мені це не подобалося.

Нове знайомство справило на мене таке глибоке враження, що в мене скрізь, на осонні і в затінку, на даху і під грубою, була одна думка, одна згадка, одна мрія, одне почуття: пудель, пудель, пудель. Тому переді мною у найяскравіших барвах постала внутрішня суть пуделянства, і завдяки цьому раптовому осяянню з'явився на світ глибокий твір, про який я вже згадував, а саме: "Думка й чуття, або Кіт і Пес". У ньому я висунув твердження, що звичаї, побут і мова обох родів глибоко зумовлені притаманними їм властивостями, а проте обидва вони — лише різні промені, відбиті однією призмою. Особливо вдалось мені досягнути природу мови й довести, що вона — тільки символічний вияв у формі звуків природного принципу, з чого випливає, що може бути лише одна мова, отже, і котяча мова, і собача в особливій формі пуделійської говірки — відгалуження одного дерева, тому наділені високим розумом кіт і пудель можуть легко порозумітися. Щоб добре пояснити своє твердження, я навів чимало прикладів з обох мов, наголошуючи на спільності коренів, як-от: дзяв — няв, гав, гау — вав, вау, гурр — мурр і т. д.

Закінчивши свою книжку, я відчув непереборне бажання ґрунтовно вивчити пуделійську мову, чого й досяг завдяки своєму новому приятелеві пуделю Понто, хоч не без деяких зусиль, бо пуделійська мова для нас, котів, важка. А втім, геній з усім упорається, хоч саме такої геніальності не визнає один відомий людський письменник, який запевняє, буцімто для того, щоб говорити чужою мовою з усіма [352]особливостями вимови, властивими тому народові, треба неодмінно бути ще й трохи блазнем. Щоправда, мій господар теж дотримувався такої думки, казав, що чужу мову знає лише той, хто опанував її науково, а не хто цвенькає нею, — так він називав уміння говорити чужою мовою про все й ні про що. Він заходив навіть так далеко, що твердив, ніби французька мова наших придворних дам і кавалерів — своєрідна хвороба, яка, мов напади каталепсії, має страхітливі симптоми. Я чув, як він висловлював цю абсурдну думку перед самим гофмаршалом князя.

— Зробіть мені таку ласку, — казав майстер Абрагам, — зробіть мені ласку, ваша вельможність, постежте за са іим собою. Адже ж небо обдарувало вас досконалим, повнозвучним голосовим органом, та коли ви вдаєтесь до французької, то раптом починаєте сичати, шепелявити, гаркавити, до того ж ваше приємне обличчя страхітливо кривиться, дивні конвульсії псують навіть ваші гарні, поважні, величні манери. Що ж це може означати, як не те, що всередині у вас загніздився й починає ворухитися кобольд фатальної хвороби?

Гофмаршал тоді дуже сміявся, і справді, гіпотеза майстра Абрагама про захворювання чужими мовами хоч у кого викликала б сміх.

Один мудрий учений в котрійсь із своїх книжок радить тим, хто хоче швидко опанувати чужу мову, думати тією мовою. Чудова порада, проте вона ховає в собі певну небезпеку. Зокрема, я дуже швидко привчив себе думати по-пуделійському, але так заглибився в пуделячі думки, що майже відвик від рідної мови й сам не розумів, що я думаю. Ці незрозумілі думки я здебільшого записував і склав із них збірку під назвою "Акантове листя". Я вражений глибиною тих висловів, хоч і досі їх не розумію.

Гадаю, що цих коротких нарисів з історії моїх юнацьких місяців цілком досить, щоб читач склав собі чітке уявлення, що я собою являю і як став тим, чим є.

Та все ж я не можу розлучитись з квітучою порою свого прекрасного, багатого на події життя, не згадавши ще про один випадок, який до певної міри ознаймував перехід до років зрілості. Котяча молодь довідається з моєї розповіді, Що немає троянди без колючок і що перед могутнім духом, який тягнеться до високості, постає багато перепон, на його шляху лежить чимало гострого каміння, об яке він ранить собі лапи. І біль від тих ран ох який пекучий! [353]

Любий читачу, ти напевне ладен позаздрити моїй щасливій юності під сприятливою зорею! Народжений у нестатках від шляхетних, але вбогих батьків, мало не зазнавши ганебної смерті, я раптом потрапляю в лоно розкошів, у перуанські копальні літератури! Ніщо не заважає моїй освіті, ніхто не гамує моїх нахилів, я велетенськими кроками просту до досконалості й високо підношусь над своєю добою. Та раптом мене зупиняє митник і вимагає данини, яку повинні сплачувати всі смертні!

Хто б сподівався, що під прекрасними квітками найсолодшої, найніжнішої дружби сховані колючки, які мали вколоти мене, поранити до крові!

Кожен, у кого в грудях б'ється таке чутливе серце, як у мене, легко зрозуміє з розповіді про мої стосунки з пуделем Понто, який він став мені любий, а проте саме він завдав перший поштовх до катастрофи, що цілком зруйнувала б мене, якби мене не оберігав дух великого предка. Авжеж, любий читачу, я мав предка, без якого в певному значенні зовсім не міг би існувати, — великого, прекрасного предка, чоловіка з високим становищем і з широкою освітою, шанованого, багатого, сповненого незвичайних чеснот і безкорисливої любові до людства, вишуканого, з тонким смаком і передовими ідеями, чоловіка, що... та я змальовую його тут тільки побіжно, далі я розповім більше про цього достойника, бо це був не абихто, а сам всесвітньо відомий прем'єр-міністр Пнц фон Гінценфельд, якого всі так люблять, так звеличують під найменням Кота в чоботях...

Як я вже сказав, далі мовитиметься більше про цього найшляхетнішого з усіх котів...

Чи ж міг я, навчившись легко й вишукано висловлюватись по-пуделійському, не розповісти своєму приятелю Понто про те, що найвище ставив у житті, тобто про себе самого і про свої твори? Сталося так, що він довідався про мою незвичайну обдарованість, про мою геніальність, про мій хист, і, хоч як мені було гірко, я пересвідчився, що непереборна легковажність і схильність до пустощів заважали юному Понто також робити поступ у мистецтві й науці. Замість того, щоб захоплюватися моїми знаннями, він сказав, що не може збагнути, як мені спало на думку братися до таких речей, а коли вже йдеться про мистецтво, то йому досить того, що він уміє стрибати через палицю і витягати з води господареву шапку. Наука ж, на його думку, таким, як я і він, може тільки зіпсувати шлунок і геть відбити апетит. [354]

Під час однієї такої розмови, коли я намагався нарозумити свого легковажного приятеля, сталося щось страшне. Не встиг я похопитись, як

(А. м.) — І ви завжди, — відповіла Бенцон, — своєю фантастичною екстравагантністю, своєю несамовитою іронією вноситимете в узвичаєні людські стосунки, якими вони вже склалися й існують досі, цілковитий дисонанс.

— О, чудовий капельмейстер, що здатний на такі дисонанси! — засміявся Йоганнес Крейслер.

— Нічого вам сміятися, — повела далі радниця, — нічого вам сміятися, ви не відбудетесь гіркими жартами. Я тримаю вас міцно, любий Йоганнесе! Авжеж, я так і зватиму вас цим приємним ім'ям, принаймні матиму надію, що під машкарою сатира все-таки ховається лагідна, делікатна душа. А крім того, я нізащо не повірю, що дивне прізвище Крейслер не підкинуте вам контрабандою, що ним не підмінене якесь зовсім інше родинне ім'я!

— Раднице, — мовив Крейслер, і все його обличчя в дивній грі м'язів завібрало тисячами зморщок, — дорога раднице, що ви маєте проти мого чесного прізвища? Може, я колись звався інакше, але це було дуже давно, і зі мною сталося те саме, що з радником у Тіковій "Синій Бороді". Пам'ятаєте, він там каже: "Я колись мав чудове прізвище, але за багато років майже забув його і тепер тільки ледь пригадую".

— Напружте ж свою пам'ять, Йоганнесе, — вигукнула радниця, пронизуючи його палючим поглядом, — і в ній напевне зрине те призабуте прізвище!

— Ні, найдорожча моя, — заперечив Крейслер, — нічого не вийде. Я маю підозру, що той невиразний спогад про зовнішню форму мого існування і про моє прізвище як своєрідну посвідку на проживання походить із тих приємних часів, коли мене, власне, ще зовсім не було на світі. Зробіть же мені таку ласку, вельмишановна, погляньте на моє просте прізвище у властивому світлі, й ви переконаєтесь, що за своїм малюнком, колоритом і фізіономією воно надзвичайно миле! Навіть більше! Виверніть його навиворіт, розітніть граматичним скальпелем, і його внутрішній зміст виявиться ще кращим. Не може бути, пречудова моя, щоб ви виводили його від слова "kraus", тобто "кучерявий", а мене, за аналогією зі словом "Haarkrausler", тобто "перукар", вважали за такого собі аматора кучерявих звуків чи просто стрижія, бо тоді б я писався не "Kreisler", а "Krausler". Ви не зможете відійти від слова "Kreis", тобто "коло", і дай боже, [355] щоб ви при цьому зразу ж подумали про ті чудесні кола, по яких рухається все наше буття і з яких ми не можемо вирватися, хоч би як силкувалися. Ось по цих колах і крутиться Крейслер, і, можливо, інколи, стомившись від танцю святого Вітта, до якого його силують, змагаючись із темною, незбагненною силою, що накреслила ті кола, беручи на себе більше, ніж здатен витримати його й так уже кволий організм, він прагне вирватись на волю. А глибокий біль, спричинений цим прагненням, знову ж таки може вилитися в ту іронію, яку ви, шановна, так суворо ганите, незважаючи на те, що ця дужа мати породила сина, який увійшов у життя повновладним королем. Я маю на увазі гумор, що не має нічого спільного зі своїм невдатним зведеним братом глумом!

— Так, — мовила радниця Бенцон, — саме цей гумор, цей виродок розбещеної, вередливої фантазії, такий безбарвний і невиразний, що навіть ви, черстві чоловіки, не знаєте, якого рангу й гідності йому надати, — саме його ви хотіли б підсунути нам як

щось велике й прекрасне, коли намагаєтесь дошкульними глузами знищити все, що нам мило й дороге. Чи знаєте ви, Крейслере, що князівна Гедвіга ще й досі не може отямитись після вашої появи і вашої поведінки в парку? Князівна така чутлива, що її вражає кожен жарт, у якому вона вбачає бодай найменший посміх зі своєї особи, а ви, любий Йоганнесе, до того ще й надумали прикинутись божевільним і так перелякали її, що вона мало не захворіла. Хіба можна таке вибачити?

— Не можна, — відповів Крейслер, — так само, як не можна вибачити певній мініатюрній князівні бажання поставити на коліна пристойного на вигляд незнайомця, що випадково трапився їй у відкритому для всіх парку її вельможного татуса.

— Незнайомець хай собі як хоче, — сказала радниця, — а ваша дивна поява в нашому парку могла мати прикрі наслідки. А що князівна трохи заспокоїлась, що вона звикла до думки про можливу дальшу зустріч з вами, ви повинні дякувати тільки моїй Юлії. Вона єдина боронить вас, бо в усьому, що ви робили й що говорили, вбачає лише прояв буйної фантазії, часто притаманної тяжко скривдженним або надміру чутливим людям. Одне слово, Юлія тільки недавно познайомилася з шекспірівською комедією "Як вам це сподобається" і порівнює вас із меланхолійним мосьє Жаком.

— О чисте серце, що вміє зазирнути в чужу душу! — вигукнув Крейслер, і на очах у нього виступили сльози.

— До того ж, — повела далі Бенцон, — коли ви імпровізували на гітарі, то співаючи, як вона розповідає, то самі із [356] собою розмовляючи, вона пізнала у вас витонченого музиканта й композитора. Юлія вважає, що тієї хвилини в неї вселився якийсь особливий дух музики і, ніби скорившись невидимій силі, вона почала грати й співати, і так гарно, як ніколи досі. Знайте ж, любий Йоганнесе: Юлія ніяк не могла змиритися з думкою, що вона більше не побачить того дивного чоловіка і він лишиться для неї тільки химерним, але чарівним музичним привидом; зате князівна з властивим їй запалом твердила, що не переживе другої появи того примарного шаленця. Оскільки ж дівчата завжди жили в злагоді і між ними ніколи не виникало суперечки, то я маю цілковите право сказати, що це було повторенням однієї сцени з їхнього дитинства, тільки тепер вони помінялись ролями: тоді Юлія водно хотіла вкинути в камін чудного Скарамуша, якого їй подарували, а князівна боронила його, запевняючи, що він її улюбленець.

— Задля милого заступництва чарівної Юлії, — весело сміючись, сказав Крейслер, — я згоден стати другим Скарамушем, хай князівна кидає мене в камін.

— Вважайте згадку про Скарамуша, — мовила Бенцон, — гумористичним порівнянням, а за вашою ж власною теорією за гумор гніватись не доводиться. До речі, ви собі можете уявити, що я, вислухавши розповідь дівчат про вашу появу і пригоду в парку, зразу пізнала вас і що, якби навіть Юлія не захотіла знов побачити вас, я однаково миттю поставила б на ноги всіх, хто був у мене під рукою, щоб обшукати весь парк, весь Зіггартсвайлер і знайти вас, бо ви стали дорогі мені після першого ж нашого короткого знайомства. Та всі пошуки були даремні, я вже думала, що знову втратила вас, і тим більше здивувалася, коли ви сьогодні вранці раптом з'явилися переді мною.

Юлія тепер у князівни, — ох, яка буря найсуперечливіших почуттів знялася б у їхніх серцях, коли б вони раптом дізналися про ваш прихід! Не буду вимагати тепер пояснення, що вас так зненацька привело сюди, — я вважала, що ви працюєте капельмейстером при дворі великого герцога і дуже добре влаштовані. Розповісте мені про це колись пізніше, якщо захочете.

Поки радниця все це казала, Крейслер був у глибокій задумі. Опустивши очі додолу, він тер пальцями лоба, як той, хто намагається згадати щось забуте.

— Ох, — почав він, коли радниця замовкла, — ох, це страшенно безглузда історія, навряд чи варто її розповідати. А проте одне я знаю напевне: те, що князівна схильна [357] була вважати плутаною балаканиною божевільного, мало під собою підставу. Я справді робив тоді візити, коли, на своє лихо, налякав у парку ту вразливу малу володарку, і якраз повертався з відвідин не будь-кого, а самого найяснішого великого герцога. Тут, у Зіггартсвайлері, я також хотів зробити кілька незвичайно приємних візитів.

— О Крейслере! — вигукнула радниця, стиха сміючись, бо вона ніколи не дозволяла собі сміятися голосно й нестримно, — о Крейслере, це напевне знов якийсь химерний жарт. Коли я не помиляюся, від резиденції великого герцога до Зіггартсвайлера треба добиратися щонайменше тридцять годин.

— Так воно й є, — відповів Крейслер. — Але дорога йде садами, та ще й такого прегарного стилю, що вони зачарували б і самого Ленотра. Та коли ви, шановна, не погоджуєтесь, що я робив візити, то пристаньте на те, що сентиментальний капельмейстер з мелодією на устах і в серці та з гітарою в руках мандрує запашними гаями, прохолодними зеленими луками, через дике громаддя скель, вузькими кладками, під якими шумлять і піняться лісові потоки, і уявіть собі, що цей капельмейстер, виводячи соло в лад хорів, який лунає навколо нього, дуже легко, сам того не помітивши й не ставлячи перед собою такої мети, міг забратися в чужий парк, десть у його далекий куточок. Так я й опинився в зіггартсгофському князівському парку, адже він тільки маленька частка великого парку, який зростила природа. Але ні, все не так! Коли ви щойно розповіли про те, як підняли на ноги цілу ватагу веселих мисливців, щоб спіймати мене, мов дичину, яка забігла до парку, в мене вперше з'явилось тверде внутрішнє переконання, що моє місце тут. Переконання, що однаково завело б мене в пастку, якби я навіть захотів продовжити свої шалені гони. Ви ласкаво згадали про те, що знайомство зі мною тішило вас. Та як же б я, слухаючи ваші слова, не подумав про ті фатальні дні загального збентеження і горя, коли нас звела доля? Ви зустріли мене, як я кидався на всі боки, нездатний спинитись на чомусь одному, як уся душа моя була змордована. Ви прийняли мене тепло, приязно і, відкривши моїм очам ясне, безхмарне небо замкнутої в собі жіночості, намагалися втішити мене, дорікаючи мені за шаленство й нестриманість і водночас вибачаючи мою поведінку, бо пояснювали її глибоким відчаєм, у який я впав під гнітом обставин. Ви вирвали мене з оточення, яке я сам визнав підозрілим, ваш [358] дім став для мене мирним, дружнім притулком, де я, шануючи ваше мовчазне горе, забував про своє. Ваші розмови, такі

веселі й лагідні, були для мене мов цілющі ліки, хоч ви й не знали моєї хвороби. Не грізні події, що могли підірвати моє становище в житті, так згубно вплинули на мене. Я вже давно хотів порвати зв'язки, що пригнічували й лякали мене, й не міг би нарікати на долю, яка вчинила те, на що в мене самого так довго бракувало сили й мужності. Ні! Коли я відчув себе вільним, мене охопила невимовна тривога, яка, починаючи з часів ранньої молодості, так часто викликала в мені розлад із самим собою. Це була не палка туга, що, як чудово сказав один проникливий поет, породжена духовним життям, триває вічно, бо ніколи не буває заспокоєна, зраджена чи ошукана, а заспокоєна не буває через підсвідоме бажання, щоб вона ніколи не минула, — ні, мене часто жене вперед шалене, безоглядне прагнення того, чого я ненастанно шукаю поза собою, тим часом як воно сховане в моїй власній душі, мов незбагненна таємниця, мов невиразна загадкова мрія про райську втіху найвищого вдоволення — навіть не мрія, а несміливе передчуття, і те передчуття завдає мені танталових мук. Коли я ще був дитиною, те почуття не раз опановувало мене так раптово, що я в розпалі веселої гри з товаришами тікав у ліс, у гори, а там кидався додолу й невтішно плакав, хоч щойно був найжвавіший і найпустотливіший серед них. Згодом я навчився опановувати себе, але годі передати словами, які тортури мені доводилось терпіти, коли у веселому товаристві добрих, приятельських друзів, під час виконання якогось гарного музичного твору або навіть коли щось так чи інакше тішило моє шанобство, мені раptom усе починало здаватися мізерним, нікчемним, бляклим, мертвим і я ніби опинявся в безрадісній пустелі. Є лише один ангел світла, що має силу над демоном зла. Це дух музики, що часто повстає, тріумфуючи, з моєї власної душі, і перед його могутнім голосом німіють усі земні страждання.

— Я завжди вважала, — озвалась радниця, — що музика діє на вас надто сильно, часом навіть згубно, бо, слухаючи якийсь чудовий твір, ви весь переймалися ним, аж мінилися на виду. Ви блідли, не могли вимовити й слова, зітхали, плакали, а потім починали жорстоко насміхатися, безжально глумитися з кожного, хто зважувався сказати свою думку про щойно почуту річ. Навіть коли...

— О найдорожча моя раднице, — перебив її Крейслер, і глибоке, щире зворушення, що досі бриніло в його голосі, [359] враз поступилося місцем притаманній йому іронії, — о найдорожча моя раднице, тепер уже все змінилось. Ви навіть не уявляєте собі, шановна, яким я став тихим і вихованим при дворі великого герцога. Я можу тепер з величезним душевним спокоєм, цілком добродушно відбивати такт у "Дон-Жуані" й "Арміді", можу привітно кивати головою примадонні, коли вона в карколомній каденції стрибає по сходах гами, а як гофмаршал після закінчення "Пір року" Гайдна шепоче мені: "C'etait bien ennuyant, mon cher maitre de chapelle"(1), — усміхаючись, притакувати йому і значуще брати пучку тютюну; я навіть здатен терпляче слухати, коли камергер, який відповідає за придворні спектаклі і вважає себе великим знавцем мистецтва, багатослівно доводить, що Моцарт і Бетховен нічогоісінько не тямили в співі й що Россіні, Пучітта і як там ще звуть усіх тих пігмеїв досягли справжніх вершин оперної музики. Так, шановна, ви не повірите, яку величезну користь дало мені

капельмейстерство, а насамперед воно мене твердо переконало в тому, що нема краще, як митці йдуть на службу, бо інакше який би дідько впорався з цим гордим, свавільним людом! Зробіть завзятого композитора капельмейстером або музикальним директором, поета — придворним поетом, художника — придворним портретистом, скульптора — придворним різьбярем, і скоро в країні не буде вже непотрібних фантазерів, лишаться самі лише корисні громадяни, виховані й добропорядні!

(1) Ця річ була досить нудна, дорогий капельмейстере (франц.).

— Стривайте, — невдоволено мовила радниця, — стривайте, Крейслере, ваш улюблений коник за своїм звичаєм знов стає дибки. Між іншим, я зразу відчула, що у вас не все гаразд, і тепер страшенно хочу дізнатися, яка прикра подія змусила вас чимдуж тікати з резиденції великого герцога. Бо всі обставини вашої появи у зігтартсгофському парку свідчать саме про втечу.

— А я, — спокійно сказав Крейслер, твердо дивлячись у вічі радниці, — а я можу запевнити вас, що та прикра подія, яка вигнала мене з резиденції, не залежала ні від яких зовнішніх обставин, я сам спричинився до неї. Якраз та тривога, що про неї я вам розповідав, може, більше й поважніше, ніж годилося б, опанувала мене дужче, як будь-коли, і я не міг довше лишатися там. Ви знаєте, як я радів, коли отримав місце капельмейстера у великого герцога. Я, дурень, [360] гадав, що на цій посаді житиму тільки мистецтвом і це цілком заспокоїть мене, переможе демона в моїх грудях, але навіть уже з того, що я встиг вам розповісти про своє виховання при дворі великого герцога, ви, шановна, зрозумієте, як тяжко я помилився. Не змушуйте мене змальовувати, як непристойне загравання зі святим мистецтвом, до якого і я мимоволі став причетний, як дурість бездушних шарлатанів, нищих дилетантів, безглузда метушня цього світу, заселеного маріонетками, все більше й більше відкривала мені очі на жалюгідну нікчемність мого існування. Одного ранку мене покликали на прийом до великого герцога, де я повинен був дізнатися, які обов'язки накладають на мене під час урочистостей, що мали відбутися через кілька днів. Під час нашої з герцогом розмови був присутній, як звичайно, церемоніймейстер, що висипав на мене цілу купу безглуздих, позбавлених будь-якого смаку вказівок, які мені належало виконати. Особливої ж ваги він надавав прологу, який сам і скомпонував, — він вважав, що той пролог стане вершиною театрального свята, й вимагав, щоб я поклав його на музику. Оскільки ж цього разу, сказав він герцогові, скося кидаючи на мене вбивчий погляд, ідеться не про вчену німецьку музику, а про вишуканий італійський спів, то він сам склав кілька ніжних мелодій, які я повинен був аранжувати. Великий герцог не тільки схвалив усе це, але й, скориставшись нагодою, висловив надію, що я почну вдосконалювати свою майстерність, пильно вивчаючи новітніх італійців. Яким жалюгідним здавався я собі тієї хвилини! Як я зневажав себе! Всі ті приниження здавались мені справедливою карою за моє немудре дитиняче терпіння! Я залишив палац, щоб більше ніколи туди не вертатися. Я вирішив того ж таки вечора вимагати відставки, але навіть ця ухвала не принесла мені бажаного спокою, бо я бачив, що мене вже піддано таємному ostracismu. Виїхавши за браму, я відіслав назад карету, взявши

з неї лише гітару, яку прихопив для іншої мети. Опинившись на волі, я кинувся бігти, все далі й далі від своєї добровільної в'язниці. Сонце хилилось до заходу, тіні гір і гаїв ставали довші й темніші. Сама думка про повернення в резиденцію була для мене нестерпною, гіршою за смерть. "Ніяка сила не примусить мене повернутись назад!" — голосно вигукнув я. Шлях мій стелився на Зіггартсвайлер, я згадав старого майстра Абрагама, від якого напередодні отримав листа, — здогадуючись про моє становище в Резиденції, він радив мені тікати звідти і запрошував до себе. [361]

— Як, — перебила капельмейстера Бенцон, — як, ви знайомі з цим старим диваком?

— Майстер Абрагам, — повів далі Крейслер, — був найближчим приятелем мого батька, моїм учителем, а почасти й вихователем! Ну, шановна, тепер ви знаєте з усіма подробицями, як я опинився в парку славного князя Іренея, і більше не будете сумніватися, що я, коли треба, вмію розповідати спокійно, з необхідною історичною ретельністю й так докладно, що мені аж самому стає моторошно. Взагалі вся історія моєї втечі з резиденції, як я вже казав, здається мені такою дурною і нудотно прозаїчною, що коли я починаю говорити про неї, мені стає млосно. А проте добре було б, якби ви, дорога раднице, захотіли піднести цю нікчемну подію переляканій князівні як нюхальну сіль, хай вона заспокоїться і подумає про те, що чесному німецькому музикантові, якого саме тоді, коли він надяг шовкові панчохи і зручно вмовився в герцоговій кареті, погнали звідти всілякі Россіні, Пучітті, Павезі, Фіораванті і бозна ще які "іні" та "ітти", важко бути дуже чемним і стриманим. Отже, я сподіваюся, що мені вибачать, хочу сподіватися! Але послухайте, дорога раднице, який поетичний фінал мала моя буденна пригода. Тієї миті, коли я, гнаний своїм демоном, хотів уже тікати з парку, мене зупинили якісь солодкі чари. Зловтішний демон прагнув споганити найглибшу таємницю, сховану в моїй душі, коли це могутній дух музики махнув крильми і їхній мелодійний шурхіт збудив у мені надію, втіху і навіть палке бажання, а те бажання — не що інше як невмируща любов і захват вічної молодості. То був спів Юлії!

Крейслер замовк. Бенцон напружено чекала, що буде далі. Оскільки ж капельмейстер, здавалось, поринув у глибоку задуму, вона спитала з холодною ввічливістю:

— Ви справді вважаєте спів моєї дочки таким приємним, любий Йоганнесе?

Крейслер стрепенувся, проте замість відповіді з його грудей вихопилось тільки глибоке зітхання.

— Ну що ж, — повела далі радниця, — мене це дуже тішить. Щодо справжнього мистецтва співу, то Юлія зможе багато чого навчитися від вас, любий Крейслере, бо ж ви лишаєтесь тут, по-моєму, це справа вирішена.

— Вельмишановна, — почав був Крейслер, але тієї миті двері відчинились, і до кімнати зайшла Юлія.

Коли вона побачила капельмейстера, її гарненьке личко осяяла мила усмішка, а з уст злетіло тихе "Ох!" [362]

Бенцон підвелася, взяла капельмейстера за руку і, підійшовши з ним до Юлії,

сказала:

— Оце, доню, і є той дивний

(А/, п. д.) юний Понто накинувся на мій найновіший рукопис, що лежав біля мене, загарбав його в зуби і, не давши мені отямитись, стрімголов чкурнув з кімнати. Біжучи, він зловтішно сміявся, і вже саме це могло навести мене на здогад, що спонукав його на цей лихий вчинок не лише молодечий потяг до пустощів, а й щось інше. Скоро я все зрозумів.

Через кілька днів до мого господаря зайшов чоловік, у якого служив юний Понто. Згодом я довідався, що це був пан Лотаріо, професор естетики в зіггартсвайлерській гімназії. Привітавшись, як звичайно, він оглянувся по кімнаті і, побачивши мене, сказав:

— Чи не були б ви такі ласкаві, любий майстре, випроводити з кімнати цього шельму?

— Навіщо? — спитав господар. — Ви завжди любили котів, а надто мого пестунчика, делікатного, кмітливого

Мура.

— Так, — глузливо засміявся гість, — так, справді делікатного і кмітливого! Але зробіть мені таку послугу, майстре, випроводіть цього пестунчика, бо я хочу поговорити з вами про такі речі, яких він нізащо не повинен чути.

— Хто?! — вигукнув господар, витріщивши на нього очі.

— Та ваш кіт, — відповів той. — Будь ласка, не питайте більше нічого, а зробіть те, що я вас прошу.

— Диво, та й годі, — мовив господар, відчиняючи двері, Щоб випустити мене.

Я слухняно пішов на його поклик, та потім непомітно прошмигнув назад і сховався на спідній полиці книжкової шафи так, що міг нишком оглядати всю кімнату й чути кожне слово.

— А тепер, — мовив господар, сівши навпроти свого гостя, — а тепер я все ж таки хотів би довідатись, що за таємницю ви маєте мені відкрити і чому мій чесний кіт Мур не повинен її знати.

— Скажи мені, — почав гість задумливо й дуже врочисто, — скажіть мені спершу, любий майстре, як ви ставитесь До тієї засади, що з кожної фізично здорової дитини, незалежно від її природної обдарованості, талантів і геніальності, можна за короткий час завдяки ретельному вихованню, особливо в ранньому віці, зробити світоча науки й Мистецтва? [363]

— Ет, — відповів господар, — я можу тільки сказати, що ця засада безглузда й не варта доброго слова. Можливо, навіть дуже можливо, що дитині, яка має здатність наслідувати, десь таку, як у мавпи, та ще й добру пам'ять, не важко за якийсь час убгати в голову безліч всіляких речей, якими вона потім хизуватиметься перед людьми, але та дитина має бути позбавлена будь-яких природних здібностей, а то все найкраще в її душі опиратиметься цій варварській процедурі. Та й хто б назвав такого недалекого, начиненого крихтами різноманітних знань хлопця вченим у справжньому розумінні

цього слова?

— Весь світ, — палко вигукнув професор, — увесь світ назвав би! Ох, який це жах! Ця блюзнірська, божевільна засада вбиває всю віру у внутрішню, вищу природжену духовну силу, ту силу, що єдина може витворити вченого або митця!

— Не розпалюйтесь так, — усміхнувся господар, — наскільки мені відомо, досі в нашій любій Німеччині з'явився лише один-однісінький продукт такого методу виховання, про який трохи поговорили, та й перестали, переконавшись, що той продукт не вельми вдалий. До того ж пора розквіту його збіглася з модою на вундеркіндів, що, мов вимуштрувані собаки чи мавпи, за дешеву плату показували своє мистецтво.

— Це ви тепер так говорите, — озвався професор, — це ви тепер так говорите, майстре Абрагаме. І вам повірили б, якби не знали, що в душі ви лукавий жартун, і якби не знали, що все ваше життя — низка найдивовижніших експериментів. Признайтеся, майстре Абрагаме, признайтеся, що ви тихцем, у найглибшій таємниці, експериментували, виходячи з тієї засади, і поставили собі за мету перевершити творця того експоната, про який ми щойно згадували. Ви хотіли виступити зі своїм вихованцем, коли він буде вже цілком вимуштруваний, щоб здивувати й довести до відчаю професорів усього світу, хотіли перекреслити чудовий принцип: "Non ex quovis ligno fit Mercurius"!(1) Одне слово, "quovis"(2) уже є, але не Меркурій, а кіт!

(1) Не з кожного дерева можна вирізати Меркурія (лат.).

(2) Кожен (лат.).

— Що ви сказали? — вигукнув господар і зареготав. — Що ви сказали? Кіт?

— Не відмагайтесь, — повів далі професор, — не відмагайтесь, що ви випробовуєте той абстрактний метод виховання [364] на своєму пестунчикові, який сидить там у передпокої. Ви навчили його читати, писати, ви ознайомили його з науками, і він так запишався, що вже видає себе за письменника і навіть складає вірші.

— Ну, такого безглуздя я ще зроду не чув! Я виховую свого кота, я його ознайомлюю з науками! Скажіть мені, голубе, що за химери ввійшли вам у голову? Запевняю вас, що нічого ніколи не знаю про освіченість свого кота, та й взагалі вважаю, що такого не може бути.

— Невже? — протяглим тоном мовив професор, витяг з кишені зшиток, у якому я відразу впізнав рукопис, що його вкрав у мене Понто, й заходився читати:

ПОРИВАННЯ ДО ВИСОКОГО

Що за чуття мені хвилюють груди,

Чом весь я — трепет і щемка напруга?

Чи вабить до стрибка мене потуга,

Що притаманна генієві всюди?

Що це, в чім суть чуттів? Облуди,

Надії й глуму зблиск, тоненька смуга?

Чи настрої мої — це їх заслуга?

Чом серця жар мого тривога студить?

Мені ввижаються краї казкові,

Я сам не свій ходжу, як в сні німому,
Та тільки подих я весни зачую,
Як скину в мить одну важкі окови.
Вгадаю здобич у гіллі густому
Й — о радосте! — за крильце уполюю!

Гадаю, що серед моїх ласкавих читачів не знайдеться жодного, хто б не визнав довершеності цього прекрасного сонета, який вилився з найпотаємніших глибин моєї душі, а ще дужче вони захоплюватимуться мною, коли довідаються, що це взагалі одна з перших моїх віршованих спроб. Проте злостивий професор прочитав його так невиразно й препогано, що я сам насилу впізнав свій твір і, опанований раптовою люттю, мабуть, властивою всім молодим поетам, мало не вискочив зі сховку й не вчепився йому в обличчя, — хай би відчув, чого варті мої пазурі. Але, розважно подумавши, що коли вони вдвох — професор та господар — візьмуться за мене, то однаково вийде на їхнє, я погамував свій гнів, та все-таки мимоволі [365] грізно нявкнув, що неодмінно зрадило б мене, якби господар, дослухавши сонет, знов не зареготав, образивши мене тим реготом ще дужче, ніж професор своєю нечемністю.

— Га-га-га! — гримів він на цілу кімнату. — Цей сонет і справді гідний кота, а проте не розумію вашого жарту. Скажіть, голубе, відверто, куди ви гнете?

Професор, не відповівши, погортав рукопис і знов почав читати:

ГЛОСА

Людний шлях кохання має,
Дружба ходить одинцем.
Всіх кохання опадає —
Дружбу сам шукай тихцем.
Скрізь, куди піду, спіткаю
Муки й пристрасті сваволі,
Чи звикає душі до болю,
Чи до втіхи — сам не знаю.
Сам себе водно питаю:
Чи я сню, чи все це в яві?
Для чуття, що серце крає,
Всі слова бліді і мляві.
На даху чи на галяві
Людний шлях кохання має!
Та мої глибокі рани,
Що лишило їх кохання,
Заживуть, і до світання
Скину з себе всі кайдани.
Не навік кохання дане,
Примх його мені доволі —
Я ж не раб, кінець кінцем!

Краще бути вже на волі,
З пуделем під піччю долі.
Дружба ходить одинцем!
Та я знаю...

— Ні, — перебив господар у цьому місці декламацію професора, — ні, друже мій, мені таки справді уривається з вами терпець: ви самі чи якийсь інший жартун склали задля розваги вірші від імені кота, та ще й нібито від імені мого ласкавого Мура, й морочите мене цілий ранок. Зрештою, жарт непоганий, а особливо він сподобався б Крейслерові, — [366] той, мабуть, не пропустив би нагоди влаштувати з цього всього гарненьке парфорсне полювання, в якому кінець кінцем ви самі могли б опинитися в ролі зацькованої дичини. А тепер киньте свій дотепний маскарад і скажіть мені відверто і ясно, яка ж, власне, мета цього вашого дивного жарту?

Професор згорнув зшиток, поважно глянув у вічі господареві і сказав:

— Ці аркуші приніс мені кілька днів тому мій пудель Понто, що, як вам відомо, приятелює з вашим котом Муром. Щоправда, приніс у зубах, як звик носити і все інше, а проте поклав їх мені цілі-цілісінькі на коліна, виразно даючи навздогад, що приніс рукопис не від когось іншого, а від свого приятеля Мура. Коли я почав гортати зшиток, мені відразу впало в око незвичайне, дуже своєрідне письмо, а коли я ще й прочитав кілька рядків, мені раптом, сам не знаю, яким дивом, сяйнула химерна думка, що все це міг написати сам Мур. Хоч скільки переконував мене розум і певний життєвий досвід, який ми всі мимоволі здобуваємо і який, зрештою, і є той самий розум, — хоч скільки, кажу, переконував мене розум, що ця думка безглузда, що коти не можуть писати, а тим паче складати вірші, я ніяк не міг її спекатись і тому вирішив постежити за вашим котом. Знаючи від Понто, що Мур часто бавить час на вашому горищі, я виліз до себе на горище і зняв кілька черепичин, щоб можна було заглянути у ваше слухове віконце. І що ж я побачив? Слухайте й дивуйтеся! В найдальшому кутку горища сидить ваш кіт! Сидить, випроставшись за столиком, на якому розкладено письмове приладдя та папір, і поводить ся вкрай дивно: то потре лоба чи потилицю, то проведе лапою по писку, тоді вмочить перо, попише, перестане, знов попише, перечитає написане і замурчить, заворкоче з задоволення, — мені аж на друге горище чутно. А навколо лежать книжки, я бачив зі спинок, що вони взяті з вашої бібліотеки.

— Отуди к бісу! — вигукнув господар. — Ану гляну, чи всі мої книжки на місці.

З цими словами він підвівся й підійшов до книжкової шафи. Помітивши мене там, він вражено витріщив очі й відступив назад на цілих три кроки.

— Ось бачите, майстре! Ви гадали, що цей шельма покірно сидить у передпокої, де ви його зачинили, а він прокрався в книжкову шафу, мабуть, щоб почитати щось або — Ще ймовірніше — щоб підслухати нашу розмову. Тепер він чув усе, що ми говорили, отже, матиметься на бачності. [367]

— Коте, — почав господар, не зводячи з мене враженого погляду, — коте, коли б я знав, що ти цілком зрадив свою правдиву котячу натуру і дійсно взявся ліпити такі ганебні вірші, як оце читав професор, коли б я міг повірити, що тобі опановувати науки

приємніше, ніж ловити мишей, то добре нам'яв би тобі вуха або навіть...

Мене опанував невимовний страх, я заплющив очі й удав, що сплю.

— Але ж ні, ні, — повів далі господар, — гляньте-но, професоре, як безтурботно спить мій чесний кіт, і самі скажіть, чи на його простодушному писку видно бодай натяк на те, що він здатен на такі дивовижні потаємні витівки, в яких ви його звинувачуєте? Муре! Чуєш, Муре!

Так покликав мене господар. Я відразу відповів йому звичайним своїм "мур-мур", розплющив очі, підвівся і якнайграційніше вигнув спину.

Професор люто шпурнув мені в голову рукопис, але я вдав (як підказала мені природжена хитрість), ніби сприйняв його вчинок як заклик до гри, й заходився, підстрибуючи та пританцьовуючи, шарпати й підкидати аркуші так, що з них аж клапті полетіли.

— Ну от, — мовив господар, — тепер ви переконались, професоре, що не маєте слушності й що ваш Понто набрехав вам. Ви тільки гляньте, як Мур шматує вірші, — хто з поетів зміг би так поставитись до свого рукопису?

— Я вас застеріг, майстре, а ви робіть як знаєте, — мовив професор і вийшов з кімнати.

Я подумав, що буря минулась, та як же я помилився! Господар, на превеликий мій жаль, повстав проти моїх наукових студій, і хоч він удав, ніби зовсім не повірив професоровим словам, я невдовзі переконався, що він стежить за кожним моїм кроком, старанно замикає книжкову шафу, позбавляючи мене доступу до своєї бібліотеки, й зовсім не хоче, щоб я розташовувався, як не раз бувало, серед паперів на його письмовому столі.

Так горе й турботи затьмарили мою ранню молодість. Що може бути гірше й болючіше для генія, ніж бачити себе невизнаним, навіть осміяним, що може завдати великій душі більшої прикрості, ніж перепони там, де вона сподівається зустріти саме лише сприяння! Та чим тяжчий утиск, тим могутніша сила опору, чим дужче натягнена тятива, тим далі полетить стріла! Мене позбавлено доступу до книжок, — що ж, тим вільніше творив мій власний розум, черпаючи сили в самому собі. [368]

Сумний і пригнічений, я в ту пору багато днів і ночей провів у льохах нашого будинку, де було наставлено чимало мишачих пасток і де збиралися коти різного віку й становища.

Сміливий філософський розум скрізь помічає навіть найпотаємніші взаємозв'язки в життєвих явищах і пізнає, як із тих взаємозв'язків складається саме життя у своїх поглядах і діях. Так і мені в льохах упали в око зв'язки між пастками на мишей і котами в їхній взаємодії. В мене, кота зі щирою, шляхетною душею, серце сходило кров'ю, коли я бачив, що ті мертві машини зі своєю невідомною дією спричинювались до чимраз більшого зледачіння котячої молоді. Я взявся за перо й написав безсмертний твір, про який уже згадував тут, а саме: "Про пастки та їхній вплив на світогляд і активність котівства". У тій книжечці я ніби поставив перед очі зніженій котячій молоді дзеркало, в якому вона повинна була побачити себе саму, позбавлену будь-якої сили, бездіяльну,

мляву, цілком байдужу до того, що прудкі миші полюють на сало! Я громовими словами будив її зі сну. Крім пожитку, який ця невеличка річ давала моїм співплемінникам, писання її було корисне й для мене, бо сам я, сидючи над нею, мав право не ловити мишей, та й пізніше нікому, либонь, не спало б на думку вимагати від мене, який так промовисто звеличував героїзм ловців мишей, щоб я показував його на власному прикладі.

Цим, мабуть, я міг би й закінчити розповідь про перший період свого життя і перейти до місяців справжньої юності, які прилягають до зрілого віку, проте не маю сили приховати від прихильних читачів дві останні строфи чудової глоси, які мій господар не захотів вислухати. Ось вони:

Та я знаю, неможливо
Вберегтися від спокуси,
Як у серці і у вусі
Все відлунює дражливо
Млосних кличів ціла злива.
Тож як любка із-за тину
Озоветься — кров заграє,
Я тоді не маю спину,
Бо з жаги палкої гину.
Всіх кохання опадає!
Ці жадання, ці зальоти
Можуть розум відібрати,
Та надовго щастя дати
Незугарні, бо лиш доти [369]
Буде їх полон тривати,
Доки місяць з неба блисне
Осяйним своїм лицем.
А тоді, немов навмисне,
Інша думка серце стисне, —
Дружби сам шукай тихцем.

(А. м.) давно вже ніхто не бачив його таким веселим і добродушним, як того вечора. Саме через цей його настрій і сталося щось нечуване: він не схопився в нестямі й не втік, як завжди бувало з ним у таких випадках, а спокійно, навіть з доброзичливою усмішкою вислухав довгу, вкрай нудну першу дію страхітливої трагедії, яку скомпонував молодий червонощокий лейтенант із прегарно накрученим волоссям, що подавав великі надії, і яку той лейтенант прочитав з пафосом, притаманним кожному щасливому поетові. І навіть більше: як лейтенант скінчив читати й запитав Крейслера, що той думає про його твір, він, весь прояснівши, наче спізнав величезну втіху, запевнив юного героя війни й поезії, що його перша дія — ласий шматочок для жадібних естетичних гурманів і що в ньому є справді чудові думки, про геніальну самотність яких свідчить уже хоча б та обставина, що вони осявали й великих поетів,

яких уже визнано, наприклад, Кальдерона, Шекспіра, а в новіші часи — Шіллера. Лейтенант розчулено обняв його і з таємничою міною признався, що має намір сьогодні ж таки ввечері ошчасливити найдовершенішою з усіх будь-коли написаних перших дій цілий гурт найдостойніших панночок, серед яких є навіть одна графиня, яка читає по-іспанському й малює олійними фарбами. Отримавши від Крейсlera запевнення, що він їм зробить цим величезну приємність, юний поет у захваті помчав геть.

— Я не розумію, — сказав маленький таємний радник, — я не розумію, любий Йоганнесе, що з тобою сьогодні сталося, звідки в тебе ця неймовірна лагідність! Як ти міг так спокійно, так уважно слухати цю жахливу базгранину! Я перелякався, коли лейтенант напав на нас і почав обсотувати липкою павутиною своїх довжелезних віршів. Ми ж бо й гадки не мали про небезпеку і були цілком безборонні. Я боявся, що ти от-от спалахнеш, як не раз спалахував ще й не з такого приводу, але ти спокійно сидиш, у твоєму погляді навіть світиться схвалення, а наприкінці, коли я вже відчуваю себе нещасним і геть знесиленим, ти вибатожуєш бідолаху іронією, якої той навіть не може збагнути. Хоч би [370] був сказав йому в науку на майбутнє, що п'єса задовга і її не вадило б добре підкрижити.

— Ох, — заперечив Крейсler, — ох, чого б я домігся своєю нікчемною порадою! Якщо такий багатий на думки поет, як наш дорогий лейтенант, і підкрижить трохи свої вірші з неабиякою користю для них, то хіба вони відразу ж не відростуть знов? Хіба ти не знаєш, що вірші наших молодих поетів мають здатність самовідтворюватись, мов хвости у ящірок, які хутко відростають, навіть коли їх відрізати при самому корені? Але ти глибоко помиляєшся, коли думаєш, що я уважно слухав його нудне читання! Буря вщухла, всі трави й квітки в садку підвели свої похилені голівки й жадібно ковтали небесний нектар, що негустими краплями спадав із сірої завіси хмар. Я стояв під великою розквітлою яблунею, слухав гуркіт грому, що завмирав у далеких горах і відлунював у моїй душі, немов пророцтва неймовірно прекрасних подій, і милувався небесною блакиттю, яка подекуди, наче променисте око, прозирала крізь швидкоплинні хмари. Та зненацька дядько гукнув мені, щоб я негайно тікав із садка, а то серед того мокрятиння зіпсує свій новий квітчастий халат або ще й дістану нежить, ходячи по росяній траві. Потім виявилось, що то не дядько кликав мене, а якийсь бешкетник папуга чи приручений шпак із-за куща, чи з куща, чи бог його знає звідки допікав мені дурним жартом: вигукував на свій лад то ту, то ще котрусь чудову думку Шекспіра. А тоді з папуги зробився лейтенант зі своєю трагедією! Як бачиш, таємний раднику, мою увагу від тебе й від лейтенанта відвернув спогад про дитячі роки. Я ніби справді стояв десь дванадцятирічним, не більше, хлопчаком у дядьковому садку, в ситцевому халаті з найкращим візерунком, на який лише спромоглася уява фарбувальника ситцю, і дарма ти, о таємний раднику, палив сьогодні свій найкращий тютюн, я не сприймав нічого, крім запаху розквітлої яблуні з того садка, не відчував навіть духу олії для волосся, якою намастився наш віршомаз, що не має надії захистити колись свою голову від дощу й вітру лавровим вінком чи бодай надіти на неї щось інше,

крім повсті й шкіри, яким за Уставом надано форми ківера! Одне слово, любий мій, з нас трьох ти єдиний був жертковним ягням, що підставило свою Шию під пекельний ніж трагедії нашого героїчного поета. Бо поки я, щільно вкутавшись у халатик, з дванадцятирічною і дванадцятилотовою легкістю скавав у не раз уже згадуваний тут садок, майстер Абрагам, як бачиш, устиг порізати [371] два або й три аркуші найкращого нотного паперу, витинаючи з нього смішні фантастичні фігури. Отже, й він утік від лейтенанта!

Крейслер правду казав: майстер Абрагам умів так перекроїти аркуш паперу, що в тому плетиві дірок і ліній годі було добачити якийсь глузд; та коли його тримати проти свічки, на стіну падала тінь, на якій немов оживали найдивовижніші постаті в різних групах. Оскільки ж майстрові Абрагаму взагалі була огидна будь-яка декламація, а лейтенантова видалась гіршою за всі, то він не витримав і, коли той узявся до своєї трагедії, жадібно схопив цупкий нотний папір, який випадково виявився на столі в таємного радника, дістав з кишені ножички й так заглибився в свою роботу, що зовсім не помічав зазіхань лейтенанта на його увагу.

— Послухай, — озвався таємний радник, — послухай, Крейслере. Отже, душу твою заповнювали спогади з дитячих років, і, мабуть, лише цими спогадами й можна пояснити твою сьогоднішню лагідність і поступливість. Але послухай, любий друже! Мені, як і всім, хто тебе любить і шанує, прикро, що я нічогісінько не знаю про те, як ти жив досі. Ти завжди насуплюєшся і відхиляєш кожне, хоча б і найделікатніше, запитання про твоє давніше життя, ба навіть огортаєш своє минуле заслоною таємниці, все ж таки часом досить прозорою, щоб розпалити цікавість тими химерно викривленими картинами, які видно крізь неї. Будь же відвертий з тими, кого ти вже обдарував своєю довірою.

Крейслер вражено глянув на таємного радника, як людина, що, прокинувшись від глибокого сну, раптом побачила перед собою чуже, незнайоме обличчя, і якнайповажнішим тоном почав:

— На Іоанна Златоуста, тобто двадцять четвертого січня тисяча сімсот якогось там року рівно опівдні народилась дитина з обличчям, руками й ногами. Батько саме їв горохову юшку і з радощів вилив повну ложку її собі на бороду, і це так насмішило породіллю, хоч вона й не бачила чоловіка, що від її реготу полопали всі струни на лютні в музиканта, який грав для немовляти свого найновішого муркі, отож музикант запрягнувся атласним чепчиком своєї бабусі, що в музиці Ганс Страхопуд довіку буде тупак тупаком. Але батько витер бороду і врочисто проголосив: "Я його справді назву Йоганнесом, проте страхопудом він не буде". Тоді музикант...

— Прощу тебе, — перебив капельмейстера маленький таємний радник, — прощу тебе, Крейслере, не впадай у той [372] свій клятий гумор, бо мені, скажу тобі щиро, аж моторошно стає. Хіба я вимагаю від тебе докладної автобіографії? Я тільки прощу, щоб ти трохи розповів мені про своє життя до нашого знайомства. Справді, тобі нема чого гніватись на мене за мою цікавість, бо єдина причина її — щира прихильність, що йде від самого серця. А крім того, визнай, що поведінка твоя буває інколи досить дивна,

тож кожен вважає, що тільки найбурхливіше життя, ціла низка найфантастичніших подій могли замісити й виліпити ту психічну форму, в якій тебе вилито.

— О, яка хибна думка! — мовив Крейслер і тяжко зітхнув. — О, яка хибна думка! Моя молодість схожа на суху пустелю без зелені й квіток, де розум і почуття дрімають у безпросвітній одноманітності.

— Ну ні, — сказав таємний радник, — вона була не зовсім така, принаймні я знаю, що в тій пустелі ріс гарненький садочок з розквітлою яблунею, запах якої забивнавів дух мого найкращого тютюну. Отож я сподіваюсь, Йоганнесе, що ти нарешті поділишся з нами спогадами про свою ранню молодість, які сьогодні, за твоїм же власним визнанням, цілком заповнили твою душу.

— Я також вважаю, — озвався майстер Абрагам, докінчуючи тонзуру для щойно вирізаного капуцина, — я також вважаю, Крейслере, що в такому погідному настрої, як оце у вас сьогодні, найкраще, що ви можете зробити, — це відімкнути своє серце чи свою душу, чи назвіть, як хочете, ту потаємну скриньку з коштовностями, що її ви ховаєте глибоко в собі, і дістати з неї дещо й для нас. Тобто, оскільки ви вже призналися, що, незважаючи на заборону стурбованого дядька, вибігали на дощ і забобонно вислухували пророцтва грому, який завмирав удалині, то розкажіть докладніше про все, що тоді відбувалося. Тільки не брешіть, Йоганнесе, бо ви добре знаєте, що я завжди стежив за вами, принаймні від того часу, як ви надягли перші штани і вам заплели першу кіску.

Крейслер хотів щось заперечити, проте майстер Абрагам швидко обернувся до таємного радника і сказав:

— Ви не повірите, голубе, як наш Йоганнес улягає лихому демонові брехні, коли починає, хоч таке, правда, з ним буває дуже рідко, розповідати про своє дитинство. Як його послухати, то він у тому віці, коли діти ще тільки лопочуть "та-то", "ма-ма" й тикають пальцями у вогонь, уже все помічав і вмів глибоко заглядати в людське серце.

— Ви несправедливі до мене, — покірним голосом мовив Крейслер і лагідно всміхнувся. — Ви дуже несправедливі [373] до мене, майстре! Невже я такий марнославний блазень, що зважився б морочити вам голову порожніми балачками про свої незвичайні розумові здібності, виявлені ще в колисці? Але я питаю тебе, таємний раднику, чи не було часом і з тобою такого, що перед твоїм душевним зором, ніби вихоплені з мороку, виникали картини з тієї пори життя, яку декотрі мудрагелі звать просто рослинним животінням, не добавачючи в ньому нічого, крім голих інстинктів, та й то куди бідніших, ніж у тварин? По-моєму, це не така проста справа, як здається. Вічною таємницею для нас залишиться та хвилина, коли в нашій душі вперше прокидається ясна свідомість! Якби це відбувалося раптово, то ми напевне померли б з ляку. Адже навіть прокидаючись від глибокого сну і враз отямлюючись, ніби наново усвідомлюючи себе, ми першої миті відчуваємо страх, — хто з нас не спізнав його! Одне слово, не вдаючись у зайві мудрування, я все-таки наважуся висловити думку, що кожне сильне психічне враження з тієї пори залишає в нашій душі немовби зернину, яка проростає разом з розвитком наших духовних здібностей, і таким чином усі болі й

усі радощі тих досвітніх годин живуть далі в нас: це ті солодкі, тужні голоси любих нам людей, які здаються нам, коли вони будять нас, почутими вві сні і які насправді все ще лунають у наших грудях. А проте я знаю, на що натякає майстер. Він має на гадці не що інше, як пригоду з моєю покійною тіткою. Він ту пригоду заперечує, а я, щоб допекти йому, розповім їй саме тобі, таємний раднику, якщо ти пообіцяєш не ставити мені на карб мою трохи надмірну дитинячу чутливість. Те, що я тобі казав про горохову юшку і лютняра...

— Ох, мовчи вже, — перебив капельмейстера таємний радник, — мовчи вже, тепер я добре бачу, що ти хочеш напустити на мене туману всупереч усім добрим звичаям.

— Анітрохи! — вигукнув Крейслер. — Анітрохи, серце моє! Але я все-таки мушу почати з лютняра, бо розповідь про нього — найприродніший перехід до лютні, райські звуки якої навівали на дитину солодкі сни. Молодша сестра моєї матері віртуозно грала на цьому інструменті, запхнутому в наші часи до музичних комор. Солідні люди, що вміли писати, рахувати і знали ще на дечому, проливали в моїй присутності сльози, згадуючи, як пречудово фала на лютні покійна мамзель Зофі. Тож хіба можна закидати мені, спраглий дитині, те, що я, зовсім безпорадний, ще не здатний виявити свою свідомість у слові, жадібно пив чарівну [374] тугу дивовижних звуків, яку лютнярка виливала з глибини своєї душі! А той лютняр, що грав над моєю колискою, був учителем небіжки. То був приземкуватий, клишоногий чоловічок, і звався він мосьє Туртель. Він носив дуже охайну білу перуку з широким каптурцем на потилиці й червоний плащ. Я все це кажу лише для того, щоб довести, як чітко бачу перед собою образи з тих часів, і щоб ні в майстра Абрагама, ні в когось іншого не виник сумнів, коли я твердитиму, що добре пам'ятаю, як малою, ще навіть не трирічною дитиною сидів на колінах у молодій дівчини, лагідні очі якої освітлювали мою душу, що й досі чую її милий голос, чую, як вона говорить зі мною, як співає мені, що й досі не забув, якою любов'ю і ніжністю до тієї чарівної істоти палало моє серце. Це й була тітка Зофі, яку в родині називали чудним пестливим найменням Фюсхен. Одного дня тітки Фюсхен десь не стало, і я цілий день проплакав за нею. Тоді нянька взяла мене на руки й понесла до кімнати, в якій на постелі лежала тітка, але якийсь літній чоловік, що сидів біля неї, швидко схопився зі стільця і випровадив нас звідти, суворо нагримавши на няньку. Невдовзі після того мене одягли, закутали в теплі хустки й віднесли в зовсім інший будинок до інших людей, які почали запевняти мене, що всі вони також мої дядьки й тітки, що тітка Фюсхен дуже хвора й що коли б я лишився в неї, то й сам захворів би. Минуло кілька тижнів, і мене повернули туди, де я жив раніше. Я плакав, кричав, що хочу до тітки Фюсхен. Опинившись нарешті в її кімнаті, я подріботів до ліжка, на якому колись лежала хвора, і розсунув завіски. Ліжко було порожнє, і якась особа, знов-таки моя тітка, сказала крізь сльози: "Ти вже не знайдеш її, Йоганнесе, вона померла й лежить у землі".

Я добре знаю, що не міг тоді зрозуміти значення цих слів, але й досі, згадуючи ту хвилину, здригаюся від невимовного почуття, яке мене охопило. Сама смерть здавила мене своїм крижаним панциром, її жах пройшов у мою душу й поморозив усі радощі

перших дитячих років. Не пам'ятаю, що я робив далі, і, мабуть, так і не згадав би, але мені часто потім розповідали, що я повільно опустил завіски, мовчки, нерухомо постояв кілька хвилин, а тоді, ніби заглиблений у самого себе, розмірковуючи про те, що мені тільки-но сказали, сів на маленький бамбуковий стільчик, який саме трапився мені під руку. Розповідали ще, що в тому тихому смутку дитини, взагалі схильної до найбурхливіших виявів своїх почуттів, було [375] щось страшенно зворушливе й що родичі навіть боялися, чи не матиме це шкідливих наслідків для мого духовного розвитку, бо я кілька тижнів був у такому стані — не плакав, не сміявся, ні в що не грався, не відповідав на ласкаві слова, нічого не помічав навколо себе.

Тієї миті майстер Абрагам узяв у руки химерно порізаний уздовж і впоперек аркуш паперу, підніс його до свічки, і на стіні відбився цілий хор черниць, що грали на якихось дивних інструментах.

— Ого! — вигукнув Крейслер, побачивши чудово скомпоновану групу святих сестер.— Ого! Я добре знаю, майстре, що ви мені хочете нагадати. Але й далі зухвало наполягаю на тому, що ви мене тоді дарма лаяли й називали впертим, нерозумним хлопчиськом, який дисонансовим голосом своєї дурості міг збити з тону й такту співачок і музиканток цілого монастиря. Хіба в той час, коли ви повезли мене до монастиря святої Клариси за двадцять чи тридцять миль від мого рідного міста, щоб я вперше послухав справжню католицьку церковну музику, хіба тоді, кажу, я не мав права на будь-які, навіть найзухваліші пустощі? Коли ж і пустувати, як не в такому віці! І хіба не прекрасно, що, незважаючи на все це, давно приспане горе трирічної дитини прокинулося з новою силою й породило шал, який сповнив мої груди нищівним захватом і болісною тугою? Хіба я не мав права казати і, незважаючи на всі вмовляння, вперто запевняти, що на тому дивовижному інструменті, який зветься *trompette marine*(1), грала тітка Фюсхен, а не хтось інший, хоч вона давно померла? Чому ви не дали мені пробратися на хори, де я напевне знайшов би тітку в її улюбленій зеленій сукні з рожевими бантами? — На цьому слові Крейслер втупився в стіну й повів далі схвильованим, тремтячим голосом: — Справді, он вона, тітка Фюсхен, вища за всіх черниць, бо стала на стільчик, щоб краще було тримати важкий інструмент!

(1) Морською сурмою (франц.).

Але таємний радник підійшов до нього, заступивши відбиток на стіні, взяв його за плечі й сказав:

— Таки було б краще, Йоганнесе, коли б ти не піддавався своїм химерним фантазіям і не торочив про інструменти, яких узагалі не існує в природі, бо я зроду не чув про *trompette marine*!

— О, — засміявся майстер Абрагам і кинув на стіл аркуш, від чого весь жіночий монастир разом з примарною [376] тіткою Фюсхен та її інструментом зник, — о шановний таємний раднику, пан капельмейстер і сьогодні, як завжди, не фантазер і химерник, яким багато хто хотів би його виставити, а розважний, спокійний чоловік. Хіба не могла лютнярка після своєї смерті успішно опанувати незвичайний інструмент, який, мабуть, ви ще й нині, на свій подив, знайшли б подекуди в жіночих монастирях?

Як, невже *trompette marine* не існує в природі? Ану гляньте, будь ласка, на це гасло в Кохів "Музичний словник", ви ж бо маєте його в своїй бібліотеці!

Таємний радник негайно ж розгорнув словник і прочитав:

— "Цей старовинний, дуже простий смичковий інструмент складається з трьох тоненьких дощечок по сім футів завдовжки і внизу, де інструмент спирається на підлогу, від шести до семи дюймів завширшки, а вгорі — лише два дюйми; дощечки ті склеєні у вигляді трикутника, і весь корпус поволі звужується догори, де до нього прилаштовані кілочки. Одна з тих трьох дощечок править за деку, на якій зроблено кілька резонансних отворів і напнута єдина, досить груба жилова струна. Під час гри інструмент ставлять навскоси перед собою і спираються грудьми на його верхню частину. Великим пальцем лівої руки гравець торкається струни в різних місцях, залежно від того, якої висоти йому потрібен звук, але дуже легенько, десь так, як при флейтіно чи флажолетах на скрипці, а в правій руці тримає смичок і водить ним по струні. Своєрідний звук цього інструмента, схожий на приглушений звук сурми, утворюється завдяки особливій підставці, на якій унизу, на резонансній деці, лежить струна. Та підставка трохи нагадує черевичок, спереду зовсім низенький і тоненький, а ззаду вищий і товщий. На задній частині його й лежить струна; кола по ній водять смичком, вона своїм коливанням рухає то вгору, то вниз передню, легшу частину підставки на резонансній деці, від чого й утворюється гудіння, схоже на приглушений звук сурми".

У таємного радника заблищали очі.

— Зробіть мені такий інструмент! — вигукнув він. — Зробіть мені такий інструмент, майстре Абрагаме, і я закину в куток свою скрипчину, не доторкнуся більше до евфона, а Дивуватиму двір і ціле місто, граючи пречудові пісні на *trompette marine*!

— Зроблю, — відповів майстер Абрагам, — і хай до вас, любий таємний раднику, прилине дух тітки Фюсхен у сукні з зеленої тафти й надихає вас на гру! [377]

Таємний радник захоплено обняв майстра, проте Крейслер розвів їх і майже сердито сказав:

— Е, та ви, бачу, не менші пустуни, ніж я був колись, та ще й безжальні до того, кого, якщо вірити вашим словам, любите! Доволі вже й того, що ви, докладно змалювавши інструмент, звуки якого колись так зворушили мою душу, ніби вилили на мене відро холодної води, тому ні слова більше про лютнярку! Ну що ж! Ти хотів, таємний раднику, щоб я розповів тобі про свою молодість, а майстер якраз ще й вирізав групу силуетів, що пасують до деяких подій з тієї пори, тож маєш розкішне видання матеріалів до моєї біографії, оздоблене чудовими гравюрами. Та коли ти читав гасло з Коха, я пригадав його колегу, лексикографа Гербера, й сам собі видався трупом, покладеним на секційний стіл, готовим до біографічного розтину. Прозектор міг би сказати: "Не дивина, що в тілі цього юнака тисячами жил і жилочок тече сама лише музична кров, бо таке бувало з багатьма його кровними родичами, тому він і родич їм по крові". Бо я хочу сказати, що більшість моїх тіток і дядьків — а їх, як майстер Абрагам знає і як ти сам щойно довідався, в мене було немало, — грали, та ще й

переважно на таких інструментах, що вже тоді траплялися дуже рідко, а тепер уже майже зовсім зникли, тож я тільки уві сні ще чую ті милозвучні концерти, якими в десять-одиннадцять років утішався наяву. Може, саме тому мій музичний хист уже в зародку набрав напрямку особливого інструментування, що його дехто заперечує як надто фантастичне. Якщо ти, таємний раднику, можеш стримати сльози, слухаючи прекрасну гру на старовинному інструменті віольдамурі, то подякуй творцеві за свою міцну конституцію, бо я обливався слізьми, як на ньому грав кавалер Ессер, а ще раніше просто заходився плачем, коли на віольдамурі грав для мене високий показний чоловік, якому дуже личило духовне вбрання і який, знову ж таки, був моїм дядьком. І гра іншого мого родича на віольдагамбі теж була дуже приємна й милозвучна, хоч той дядько, який мене виховував чи, краще сказати, зовсім не виховував і який з варварською віртуозністю гамселив по клавішах спінета, справедливо дорікав йому, що він збивається з такту. Цього бідолаха вся моя родина почала неабияк зневажати, коли довідалась, що він під звуки сарабанди весело протанцював менует *a la Pompadour*(1). Я взагалі [378] міг би вам багато чого розповісти про музичні розваги моєї родини, що часом бували дуже своєрідними, але мені довелося б згадати чимало кумедних подробиць, з яких ви сміялися б, а виставляти на сміх своїх дорогих родичів мені не дозволяє *respectus parentalae*(2).

(1) У стилі Помпадур (франц.).

(2) Пошана до родичів (лат.).

— Йоганнесе, — мовив таємний радник, — Йоганнесе! Ти сьогодні такий добродушний, що не розгніваєшся на мене, коли я зачеплю в твоїй душі струну, яка, може, завдасть тобі болю. Ти завжди говориш про дядьків, тіток і ніколи не згадуєш про батька й матір!

— О друже, — відповів Крейслер, і в голосі його забриніло глибоке хвилювання, — о друже, саме сьогодні я згадав... але ні, досить уже згадок і мрій, не буду вертатися до тієї хвилини, що збудила в мені сьогодні весь той біль моїх ранніх років, який я тоді пережив, але так і не зрозумів. Та потім мою душу поймав спокій, схожий на глибокий спокій принищенного лісу, коли вщухне буря. Так, майстре, ваша правда, я стояв під яблунею і слухав пророчий голос грому, що завмирав удалині! А ти, таємний раднику, зможеш яскравіше уявити собі те глухе отупіння, в якому я, мабуть, перебував кілька років після втрати тітки Фюсхен, коли я скажу тобі, що смерть матері невдовзі після того не справила на мене особливого враження. Ну, а про те, чому батько віддав чи, радше, змушений був віддати мене на виховання братові моєї матері, я не буду розповідати, — такі історії ти знайдеш у будь-якому зачитаному романі з родинного життя або в першій-ліпшій комедії Іфланда про родинні чвари. Досить буде сказати тобі одне: все моє дитинство й мало не вся молодість минули в сумній одноманітності, мабуть, саме через те, що я не мав батьків. Навіть поганий батько, по-моєму, все-таки багато кращий за гарного вихователя, і в мене аж мороз іде по спині, коли я бачу, як батьки з байдужості й недоумства свого відривають від себе дітей і віддають їх у різні виховні заклади, де тих бідолах кроють усіх на одну мірку, незважаючи на їхні

індивідуальні риси, — бо ж ніхто, крім батьків, тих рис як слід не знає.

Що ж до самого виховання, то ніхто в світі не здивується, що я лишився невихованим, бо дядькові було до мене байдужісінько, він просто віддав мене на поталу вчителям, які приходили до нас самі: я не ходив до школи й не знався ні з ким зі своїх ровесників, щоб не порушувати спокою в [379] домі, де мешкав мій неодружений дядько вдвох зі своїм старим похмурим служником. Я пам'ятаю лише три випадки, коли мій незворушний, майже до тупоумства байдужий дядько вчинив лаконічний виховний акт — дав мені ляпаса, отже, я справді за роки свого дитинства одержав три ляпаси. Оскільки я вже так розбалакався, то міг би подати тобі, таємний раднику, історію тих трьох ляпасів у вигляді такого собі романтичного триптиха, проте я візьму лише середню частину з нього, бо знаю, що тобі найдужче кортить довідатись про мої музичні студії, тож тебе не лишить байдужим моя розповідь про те, як я komponував свій перший музичний твір.

Дядько мав чималу бібліотеку і дозволяв мені порпатися в ній скільки завгодно й читати, що моя душа забажає; там я й натрапив раз на "Сповідь" Руссо в німецькому перекладі. Я одним духом проковтнув ту книжку, написану зовсім не для дванадцятирічного хлопця, — вона могла посіяти в моїй душі насіння, з якого потім зійшло б чимало зла. Та одна із змальованих там подій, часом дуже сумнівних і ризикованих, так захопила й полонила мене, що я забув про всі решту. А саме: немов електричний удар, вразила мене розповідь про те, як малий Руссо, спонукуваний могутнім духом музики, що прокинувся в його душі, але не маючи ніяких знань щодо гармонії і контрапункту, а також ніяких практичних посібників, надумав скомпонувати оперу, як він засунув над ліжком завіски й кинувся в постіль, щоб цілком віддатись натхненній владі своєї уяви, як у голові в нього постав твір, немов чудовий сон. Ні вдень ні вночі не покидала мене думка про цей випадок, коли, як мені здавалось, на малого Руссо зійшла найвища благодать. Часом я вже й себе відчував причетним до тієї благодаті, а отже, тільки від моєї твердої ухвали залежало, чи я здіймусь до того раю, бо ж мене так само окрилював дух музики.

Одне слово, я поклав собі зробити так, як той, кого я взяв за приклад. Отож одного вітряного осіннього вечора, коли дядько, всупереч своїм звичкам, десь пішов з дому, я відразу ж засунув завіски й кинувся на дядькову постіль, щоб, як Руссо, сприйняти душею сподівану оперу. Та хоч як ґрунтовно я приготувався, хоч як силкувався приманити творчий дух, він уперто, затято оминав мене. Я чекав чудових мелодій, а у вухах бриніла давня, плаксива, нікчемна пісенька: "Кохав я лиш Ісмену, Ісмена — лиш мене". Вона ніяк не кидала мене, хоч я відчайдушно проганяв її від себе. [380]

"Зараз пролунає величний хор жерців "З вершин Олімпу", — сказав я собі, та "Кохав я лиш Ісмену" й далі настирливо бриніло у моїх вухах, аж поки я міцно заснув.

Збудили мене гучні голоси. Нестерпний сморід ліз до носа, забирав дух. Кімната була повна густого диму, а в тому диму стояв дядько, затоптував охоплену полум'ям гардину, якою була завішена одержна шафа, й вигукував: "Води, мерщій води!" Нарешті старий служник приніс ціле відро води, вилив на підлогу, і вогонь погас. Дим повільно

виходив у вікно. "Де та шкода?" — спитав дядько, присвічуючи по кутках. Я добре знав, яку шкоду він має на думці, і припинив у постелі. Нарешті дядько підійшов до ліжка й зігнав мене звідти, сердито вигукуючи: "Ану, вилазь негайно! Цей бешкетник спалить мені будинок!" На його розпитування я спокійно відповів, що хотів так само, як малий Руссо, коли вірити його "Сповіді", скомпонувати в постелі *opera seria*(1) й зовсім не знаю, від чого сталась пожежа. "Руссо? Скомпонувати *opera seria*?.. — вражено проказав за мною дядько, а тоді гримнув: — Йолоп!" — і дав мені добрячого ляпаса, що його я занотував як другий у своєму житті. Скам'янівши з ляку, я стояв, не здатний вимовити й слова, і тієї миті, немов відлуння ляпаса, у вухах у мене чітко прозвучало: "Кохав я лиш Ісмену" і т. д. і т. д. Відтоді мені спротивилась і та пісня, і будь-яке komponування.

(1) Поважну оперу (італ.).

— А як же справді сталась пожежа? — запитав таємний радник.

— Ще й досі, — відповів Крейслер, — ще й досі я не можу збагнути, яким чином зайнялась та гардина, а разом з нею і чудовий дядьків халат та три або й чотири прегарно накручені тупеї, що з них дядько лаштував свою перуку. Мені потім весь час здавалося, що я дістав ляпаса не за пожежу, яка сталася не з моєї вини, а за спробу скомпонувати оперу. Це було дивно, бо дядько суворо наказував мені опановувати музику, хоч мій учитель, розчарований моєю раптовою нехиттю до неї, вважав мене цілком немuzикальним. До всього ж іншого, що я вчив чи не вчив, дядько був зовсім байдужий. Оскільки він часто висловлював своє велике невдоволення тим, що мене так важко присилувати до музики, можна було подумати, що він дуже зрадіє, як через кілька років у Мені потужно озветься музичний хист, затьмаривши всі інші мої здібності й уподобання, — аж ні! Дядько тільки ледь [381] усміхався, помітивши, що я невдовзі почав досить майстерно грати на кількох інструментах і навіть komponувати невеличкі речі на втіху своїм учителям і знавцям. Так, він тільки ледь усміхався й казав з хитрою міною, коли мене вихваляли перед ним: "Атож, мій небіж з химерами!"

— Коли так, — озвався таємний радник, — коли так, то мені зовсім незрозуміло, чому дядько не дав волі твоїм нахилам, а присилював тебе обрати інший життєвий шлях. Бо, наскільки мені відомо, ти не так давно став капельмейстером.

— І не дуже багато встиг, — засміявся майстер Абрагам і, спрямувавши на стіну відбиток невеличкого чоловічка дивної статури, повів далі: — Але тепер я мушу заступитися за симпатичного дядька, якого непутящий небіж прозивав дядьком Гавою, тому що той підписувався не повним своїм ім'ям — Готфрід Венцель, а лише ініціалами Г. В.; авжеж, тепер я мушу заступитися за нього й запевнити весь білий світ, що коли капельмейстер Йоганнес Крейслер заповзявся стати радником посольства й мучити себе справами, які цілком суперечать його натурі, то дядько Гава якраз найменше завинив у цьому.

— О мовчіть, — сказав Крейслер, — о мовчіть про це, майстре, і заберіть зі стіни мого дядька, бо хоч він і справді має кумедний вигляд, мені не хотілося б сьогодні сміятись зі старого, що давно вже спочиває в могилі!

— Ви сьогодні чутливі й доброзвичайні понад усяку міру, — заперечив майстер.

Проте Крейслер ніби недочув його слів і сказав, звертаючись до таємного радника:

— Ти ще пожалкуєш, що підбив мене на цю розмову, бо, мабуть, сподіваєшся почути щось особливе, а я тобі можу розповісти тільки звичайнісінькі речі, які трапляються в житті на кожному кроці.

Отже, можу з певністю сказати, що не з примусу вихователів і не з якоїсь примхи долі я зійшов зі свого шляху й опинився там, куди не хотів потрапити, — на це штовхнув мене природний хід подій. Ти, мабуть, помічав, що в кожній родині є людина, яка, завдяки особливому хистові чи просто щасливому збігові обставин, піднялась на певну висоту; немов славетний герой, здіймається вона над юрбою своїх любих родичів, які покійно дивляться на неї знизу вгору, і владним голосом проголошує сентенції, що не підлягають оскарженню. В такому становищі перебував менший брат мого дядька, що випурхнув із музикального родинного гнізда [382] і став у столиці таємним радником посольства, досить значною особою в оточенні князя. Його кар'єра викликала в родині подив і захват, що не меншали з часом. Ім'я радника посольства вимовляли поважно й урочисто, а коли хтось казав: "Таємний радник посольства написав те чи те" або "Таємний радник посольства висловився так чи так" — усі слухали із святобливою пошаною. Тому я ще змалечку звик дивитись на дядька зі столиці як на людину, що досягла найвищої мети всіх і кожного, і, звичайно, вважав, що мені не залишається нічого іншого, як піти його слідами. Портрет вельможного дядька висів у парадній кімнаті, і мені найдужче в світі хотілося бути зачесаним і одягненим так, як він на картині. Мій вихователь задовольнив моє бажання, і, мабуть, я, десятирічний хлопець, справді мав чарівний вигляд у височенній накрученій перуці, з маленьким круглим каптурцем на потилиці, в ясно-зеленому фракці з вузьким срібним гаптуванням, у шовкових панчохах і з маленькою шпагою. Коли я підріс, це дитяче прагнення ще посилилось, і, щоб повернути мене до найнуднішої науки, досить було сказати, що вивчати її потрібно, коли я хочу стати, як дядько, радником посольства. Що мистецтво, яким була переповнена моя душа, може стати найбільшим моїм прагненням, єдиною, справжньою метою мого життя, мені й на думку не спадало, тим більше, що я чув лише одну оцінку музиці, живописові, поезії: все це, мовляв, дуже приємні речі, вони можуть розважити, розвеселити душу, та й годі. Завдяки здобутим знанням і підтримці дядька в столиці я швидко, ніде не зустрічаючи жодної перепони, долав шлях, який до певної міри сам обрав, і не мав навіть вільної хвилини, щоб озирнутися навколо й побачити, що той шлях веде не туди, куди я хотів потрапити. Мета була досягнута, і вернутись назад я вже не міг, коли одного дня, зовсім несподівано для мене, мистецтво, яке я зрадив, почало метатись на мені, коли думка про змарноване життя сповнила мене невтішною тугою, коли я побачив себе в кайданах, які, здавалось мені, годі зламати!

— Прекрасна, — вигукнув таємний радник, — прекрасна катастрофа, що визволила тебе з кайданів і вернула до життя!

— Не кажи так, — заперечив Крейслер, — надто пізно прийшло визволення. Я

схожий на того в'язня, який так відвик від людської метушні й денного світла, що, коли його нарешті звільнили, був уже не здатний втішатися золотою волею і захотів назад у в'язницю. [383]

— Це просто одна з ваших плутаних ідей, Йоганнесе, якими ви мучите себе й інших! — втрутився майстер Абра-гам. — Годі вам! Годі! Доля завжди була прихильна до вас, а що ви ніяк не можете втриматись на широкій дорозі, а все збиваєтесь на манівці, то це тільки ваша вина, більше нічия. Але погоджуюся з вами, що ваша провідна зоря дуже сприяла вам у дитинстві, і

Розділ другий

ЮНАК ПІЗНАЄ ЖИТТЯ. БУВАВ І Я В АРКАДІЇ

(М. п. д.) — Було б досить безглуздо, але й незвичайно цікаво, — сказав якимось сам до себе господар, — коли б цей сірий хитрун під грубою справді мав той хист, який йому хоче приписати професор. Гм! Може, я мав би з нього більший зиск, ніж із своєї Невидимої дівчини. Я посадовив би його в клітку, хай би показував людям своє вміння, за що вони радо й щедро платили б. Адже вчений кіт справив би куди більше враження за розвинутого не на свій вік хлопця, якого замучують всілякими вправами. До того ж я б заощадив на писареві. Треба краще придивитися до цього шельми!

Почувши підступні слова господаря, я відразу згадав застереження своєї незабутньої матусі Міни і, намагаючись нічим не виявити, що зрозумів їх, твердо поклав собі надалі пильно приховувати свою освіченість. Відтепер я читав і писав тільки вночі, не раз дякуючи ласкавій долі за те, що вона дала моєму зневаженому родові багато переваг над двоногими істотами, які хтозна-чому величають себе вінцем природи. Зокрема, можу запевнити, що, навчаючись, я нітрохи не залежав ні від свічкарів, ні від фабрикантів оливи, бо фосфор у моїх очах яскраво світить і найтемнішій ночі. Певне й інше — моїм творам не закинуть того, що закидали одному стародавньому письменникові, а саме: що витвори його духу тхнуть ламповою оливою.

Але, глибоко переконаний, що природа обдарувала мене багатьма чудовими перевагами, я, проте, мушу визнати, що в цьому світі все трохи недосконале, і та недосконалість, знову ж таки, зшієжить одна від одної. Не буду говорити про наші тілесні нахили, які лікарі звать неприродними, хоч мені вони здаються цілком природними, скажу лише, що в нашій психіці та залежність виявляється дуже чітко. [384]

Адже ж споконвіку відомо, що наш лет стримують свинцеві гирі, про які ми не знаємо, що вони собою являють, звідки беруться і хто їх нам чіпляє.

Та, мабуть, я вчиню краще й справедливіше, коли скажу, що все зло походить від поганого прикладу і що недосконалість нашої природи полягає тільки в тому, що ми змушені наслідувати його. А ще я переконаний, що людський рід, власне, на те й існує, щоб подавати той поганий приклад.

Хіба ти, любий юначе котячого роду, що читаєш ці рядки, ніколи в своєму житті не перебував у такому стані, самому тобі незрозумілому, за який тебе товариші тяжко ганили або навіть і дошкульно кусали? Ти ставав ледачий, дратівливий, нахабний,

ненажерливий, ні в чому не знаходив задоволення, вічно опинявся там, де не мав бути, всім заважав, одне слово, робився запеклим шибеником! Втішся ж, о коте! Не твоя власна, питома природа призвела тебе до такого стану, ні, ти цим лише віддавав данину принципів, який порядкує нами, і собі наслідуючи поганий приклад людей, що запровадили цей перехідний стан. Втішся, о коте, адже й мені повелося не краще!

Бувало, в розпал нічної праці мене зненацька опадала якась нехіть, наче від пересичення нестравною їжею, і я засинав, згорнувшись клубочком, на тій самій книжці, яку читав, чи на тому самому рукописі, який писав. Ця нехіть і млявість дедалі збільшувалась і врешті я зовсім втратив бажання писати, читати, стрибати, бігати, розмовляти з приятелями в льоху чи на даху. Натомість мені страшенно кортіло робити все те, що господареві та моїм друзям ніколи не було до смаку, чим я завжди справляв їм неприємність. Щодо господаря, то довгий час він тільки проганяв мене, коли я вмощувався там, де йому не подобалося, поки нарешті змушений був трохи набити мене. Наприклад, я стрибнув на його письмовий стіл і доти метляв хвостом, аж поки потрапив кінчиком його у велику чорнильницю і потім почав виводити ним на підлозі й на канапі чудові малюнки. Господар, який, мабуть, не розумівся на такому жанрі мистецтва, розлютився. Я чкурнув на подвір'я, але там мені повелося Ще гірше. Великий кіт, що самим своїм виглядом викликав пошану, вже давно висловлював невдоволення моєю поведінкою, а тепер, коли я досить незграбно спробував поцупити в нього з-під носа ласий шматочок, який він налаштувався з'їсти, він без зайвих церемоній надавав мені таких [385] ляпасів в обидві щоки, що зовсім приголомшив мене і з вух у мене потекла кров. Якщо я не помиляюся, то цей показний добродій був моїм дядьком, бо рисами обличчя він скидався на Міну і подібність їхніх вусів також впадала в око. Одне слово, я визнаю, що поводився тоді нечемно, навіть мій господар казав: "Просто не знаю, Муре, що з тобою діється, не інакше, як для тебе настала та пора, коли треба переказитися!" Господар не помилявся, в мене почалася жахлива, фатальна перехідна пора, яку, за поганим людським прикладом, я мусив пережити і яку, про що вже мовилось, люди запровадили, начебто виходячи з найглибших законів своєї природи. Вони кажуть, що це та пора, коли "треба переказитися", хоч багато з них казяться ціле життя. У нас же, в котів, ця пора триває хіба що кілька тижнів, а сам я покінчив з нею раптово, могутнім поштовхом, який мало не коштував мені однієї лапи й кількох ребер. Власне, я стрімголов вискочив із тих прикрих тижнів шаленства й бешкетів.

Не можу не розповісти, як це сталося.

На подвір'ї будинку, де мешкав мій господар, стояла якась машина на чотирьох колесах і з розкішним покриттям усередині; потім я довідався, що то була англійська карета. Певна річ, у тодішньому моєму стані мене миттю охопило бажання видряпатись на ту машину, а потім і залізти в неї, що я щасливо й зробив, хоч і з великим зусиллям. Подушки всередині були такі м'які, такі звабливі, що відтоді я цілі години пролежував там, солодко дрімаючи.

Одного разу раптовий поштовх, а далі скрипіння, брязкіт, шум і невиразний гомін

збудили мене саме тоді, коли я бачив уві сні чудові видива — печеню із зайця та інші ласощі. Хто годен змалювати мій жах, коли я збагнув, що машина, страхітливо гуркочучи, кудись котиться, підкидаючи мене на подушках! Мій страх, наростаючи, обернувся в розпач, я зважився на відчайдушний стрибок і метнувся з машини, супроводжуваний глузливым реготом пекельних демонів і їхнім моторошним криком: "Кіт, кіт! Лови його, лови!" Вслід мені летіло каміння, а я, не тямлячи себе з ляку, мчав, мов навіжений, аж поки нарешті вскочив у якесь темне склепіння і безсило припинився там.

За якийсь час мені здалося, ніби наді мною хтось ходить, і з того, як відлунювала та хода, я збагнув, бо вже мав у цьому певний досвід, що, мабуть, опинився під сходами. Так воно й було. [386]

Коли я виліз надвір — о небо! — переді мною на всі боки, скільки око сягало, розбігалися вулиці, а ними сунули люди, з яких я нікогісінько не знав. До того ж навколо торохтіли карети, голосно гавкали собаки, а потім сталося ще гірше: цілу вулицю заповнив, поблискуючи на сонці зброєю, великий гурт людей і поряд зі мною зненацька хтось страхітливо загупав у величезний барабан. Я мимоволі підстрибнув на три лікті вгору і, звичайно ж, весь похолов з ляку. Бо тепер я побачив, що опинився в тому світі, який досі тільки спостерігав здалеку, зі свого даху, часом з тугою і з цікавістю. Так, тепер я, недосвідчений новачок, стояв у самому осередді того світу. Я чемно й несміливо пішов вулицею, тримаючись біля самих мурів, і нарешті зустрів кількох юнаків свого роду. Я зупинився і спробував завести з ними розмову, та вони обмежились тільки тим, що глипнули на мене своїми палючими очима й побігли далі. "Легкодуха молодь, — подумав я, — ти не знаєш, хто трапився тобі на шляху! Так великі душі ходять по світі невпізнані й непомічені. Така доля кожного мудреця на нашій грішній землі!" Розраховуючи на більшу увагу з боку людей, я стрибнув на примурок льоху і кілька разів весело, як мені здавалось, звабливо нявкнув, але всі йшли повз мене холодно, незворушно, навіть не глянувши в мій бік. Нарешті я помітив гарненького хлопчика з білявими кучерями, що ласкаво дивився на мене. Він ляснув пальцями й гукнув: "Киць, киць!"

"Прекрасна душе, ти мене розумієш", — подумав я, зіскочив додолу і, привітно замуркотівши, наблизився до хлопчика. Він почав мене гладити, та коли мені вже здалося, що можна цілком віддатися тій приязній істоті, хлопчик так ущипнув мене за хвоста, що я заверещав з нестерпного болю. Саме це, мабуть, найдужче сподобалось підступному бузувірові, бо він зареготав, притримав мене і спробував ще раз утнути свій пекельний жарт. Тоді мене охопила шалена лють, У голові майнула думка про помсту, і я вп'явся пазурами йому в руки та в обличчя так глибоко, що він зойкнув і випустив мене. Але тієї миті я почув вигуки: "Тирсе, Карту-ше, гуджі його, гуджі!" І за мною, голосно гавкаючи, помчали двоє собак. Я біг щодуху, а вони насідали мені на п'яти. Рятунку не було. Засліплений страхом, я скочив у найближче вікно на нижньому поверсі. Задзеленчали шибки, і два вазони з підвіконня з гуркотом попадали додолу в невеличку кімнату. Жінка, що працювала, сидючи за столом, перелякано [387]

схопилася з місця, крикнула: "Ох ти, мерзенний плюгавцю!" — схопила палицю й підступила до мене. Але мої очі, що палали гнівом, вистроmlені пазурі й відчайдушний нявкіт зупинили її. І, як у відомій трагедії, піднята для удару палиця немов застигла в повітрі, а зловмисниця, втілення люті, завмерла, збайдужівши до власних намірів! Тієї миті двері відчинилися, і я, блискавично зважившись, шаснув поміж чоловікових ніг і щасливо видобувся з хати на вулицю.

Цілком виснажений і знесилений, я нарешті добрався до відлюдної місцини, де можна було трохи відпочити. Але мене почав мучити голод, і я аж тепер з глибоким жалем згадав про доброго майстра Абрагама, з яким мене розлучила гірка доля. Як же його знов знайти? Я тужливо озирнувся навкруги і, не побачивши ніякої можливості відшукати дорогу додому, залився невтішними слізьми.

Та все ж таки мені знов сяйнув промінчик надії, коли я помітив на розі вулиці молоду, привітну дівчину, що сиділа біля невеличкого столика, закладеного апетитними ковбасками й хлібом. Я поволі рушив до неї. Вона всміхалася мені назустріч, і, щоб показати їй свою вихованість і галантність, я вигнув спину високою, вишуканою дугою. Тепер дівчина засміялася вголос. "Нарешті я знайшов шляхетну душу й співчутливе серце! О небо, які це ліки на мої зранені груди!" — так я собі думав, дістаючи зі столика одну ковбаску. Але враз дівчина зарепетувала, і якби те поліно, що вона шпурнула, було в мене влучило, то мені вже ніколи не довелося б ласувати ні тією ковбаскою, яку я взяв, вірячи в прихильність і людяність дівчини, ні жодною іншою. Я натужив останні, сили і дременував від лиходійки, що гналася за мною. Мені пощастило втекти, і врешті я знайшов місце, де спокійно з'їв ту ковбаску.

Після того скромного обіду мені стало веселіше на душі, а оскільки ще й сонце добре пригрівало на моє хутро, я відчув, що на цій землі все-таки непогано жити. Та коли потім настала холодна волога ніч, а я не знайшов собі такої м'якої постелі, як мав у свого доброго господаря, коли я другого ранку прокинувся заляканий з холоду й мені знов почав дошкуляти голод, мене опанував смуток, що межував з відчаєм.

— Оце й є той світ, — так я вголос виливав свій жаль, — оце й є той світ, до якого ти прагнув зі свого рідного даху? Світ, де ти сподівався знайти добродесність, мудрість і високу моральність? О, ці черстві варвари! В чому полягає [388] їхня сила, як не в штурханах? У чому їхній розум, як не в кпинах і знущанні? В чому полягають усі їхні вчинки, як не в заздрісному переслідуванні чутливих душ? О геть, геть із цього світу, повного лицемірства й брехні! Прийми мене в свої прохолодні обійми, любий, рідний льоху! О горище, о грубо, о моя мила самотносте, до тебе лине моє зболене серце!

На думці в мене було тільки моє лихо, моє безнадійне становище. Я заплющив очі й невтішно заплакав.

І враз до вух моїх долинув знайомий голос:

— Муре, Муре, любий друже, як ти тут опинився? Що з тобою сталося?

Я розплющив очі — переді мною стояв юний Понто.

Хоч як тяжко образив мене Понто, його несподівана поява дуже мене втішила. Я забув про кривду, що її зазнав від нього, й розповів йому, яка зі мною сталася халепа.

Обливаючись слізьми, я змалював своє смутне, безпорадне становище й закінчив тим, що я смертельно голодний.

Але Понто, замість поспівчувати мені, як я сподівався, весело зареготав.

— Ну, й чи ти не заплішений дурень, любий Муре? — мовив він. — Спершу ти сідаєш у карету, в яку тебе ніхто не просить, тоді засинаєш, лякаєшся, коли та карета рушає, вискакуєш із неї на людну вулицю, безмежно дивуєшся, що тебе, який далі, ніж за свої двері, майже не висовував носа, ніхто там не знає, що через твої безглузді витівки тобі всюди перепадає, а до всього ти ще й виявляєшся таким бевзем, що не можеш знайти дороги до свого господаря. Бачиш, друже мій Муре, ти завжди хвалився своїми знаннями, своєю освіченістю, завжди гнув переді мною кирпу, а тепер ось сидиш тут самотній, невтішний, і всіх блискучих вартостей твого розуму не вистачає, щоб навчити тебе, як заспокоїти свій голод і як відшукати господаря. І коли той, на кого ти дивився згорда, тепер не допоможе тобі, ти врешті помреш жалюгідною смертю, і жодна жива душа не згадає твоєї вченості, твого хисту й жоден з тих поетів, яких ти вважав своїми приятелями, не поставить каменя з дружнім "Nis jacet" (1) на те місце, де ти загинеш тільки зі своєї непередбачливості. Тепер ти розумієш, що я також погасав по школі і не згірше за когось іншого можу вліпити в свою мову крихту латини. Але ж ти голодний, сердего, і найперше треба тебе нагодувати. Ходи зі мною. [389]

(1) Тут спочиває (лат.).

Юний Понто підстрибом побіг попереду, а я понуро поплентався за ним, геть пригнічений його словами, які на голодний шлунок здалися мені досить слухними. Та як же я перелякався, коли

(А. м.) видавця цих аркушів найдужче втішило те, що йому пощастило відразу ж дізнатися про зміст дивної розмови Крейслера з маленьким таємним радником. Це дало йому змогу намалювати тобі, любий читачу, бодай кілька картин з ранньої молодості цього химерного чоловіка, біографію якого видавець до певної міри зобов'язаний написати, і він гадає, що ці картини за своїм малюнком і колоритом досить характерні й значущі. Принаймні після всього, що Крейслер розповів про тітку Фюсхен та її лютню, ніхто вже не сумніватиметься в тому, що музика з її солодкою тугою і райським блаженством увійшла хлопцеві в груди і зрослася там з тисячами жил, тому й не дивно, що з тих грудей від найменшої рани відразу ж рине гаряча кров.

Дві обставини з життя улюбленого капельмейстера особливо цікавили згаданого видавця й не давали йому спокою. А саме: як майстер Абрагам потрапив у їхню родину та в який спосіб впливав на малого Йоганнеса і що за катастрофа викинула чесного Крейслера зі столиці й обернула на капельмейстера, ким він, власне, й мав бути від самого початку, — зрештою, ми повинні покладатись на вічну силу, яка кожного в слушний час поставить на відповідне місце. Видавцеві про це стало багато що відоме, о читачу, і він усім цим зараз поділиться з тобою.

По-перше, немає ніякого сумніву в тому, що в Генієнес-мюлі, де народився й виховувався Йоганнес Крейслер, справді жив чоловік, манери і вчинки якого здавалися дивними і незвичайними. Взагалі містечко Генієнесмюль споконвіку було справжнім

раєм для всіляких диваків, і Крейслер зростав в оточенні химерних постатей, які мали на нього тим більший вплив, що він, принаймні в дитинстві, зовсім не спілкувався зі своїми однолітками. Той чоловік мав таке саме прізвище, як відомий гуморист, бо звався він Абрагам Лісков і був органним майстром. Свій фах він інколи глибоко зневажав, а інколи вихваляв понад усяку міру, тож невідомо було, якої він насправді про нього думки.

Як розповідав Крейслер, у його родині завжди говорили про пана Ліскова з великою пошаною. Називали його найздібнішим з усіх митцем і шкодували тільки, що своїми безглуздими примхами та шаленими витівками він кожного [390] відлякує від себе. Як великим щастям, часом хвалився той чи той, що пан Лісков навідувався до нього, натягав нові струни на фортепіано й настроював його. Але й про його фантастичні витівки також багато розповідали, і ті розповіді справили на малого Йоганнеса таке враження, що він, ще не знаючи майстра, склав собі про нього цілком певне уявлення. Він прагнув побачити його, і коли дядько якось сказав, що пан Лісков, мабуть, прийде полагодити старе фортепіано, щоранку питав, коли той нарешті з'явиться. Ця хлопчава цікавість до незнайомого органного майстра перейшла в найглибшу святобливу пошану, коли він у соборі, куди дядько ходив не часто, вперше почув могутні звуки великого, чудового органа і коли дядько сказав, що той прегарний інструмент зробив не хто інший, як пан Абрагам Лісков. Від тієї миті зник той образ пана Ліскова, який Йоганнес створив у своїй уяві, а на його місці постав зовсім інший. На думку хлопця, пан Лісков мав бути високим, показним і вродливим чоловіком з чистим, дзвінким голосом, а насамперед він мав носити сливового кольору сурдут із широкими золотими галунами, якого носив його хрещений батько, радник комерції, — а до розкішного вбрання свого хрещеного батька малий Йоганнес ставився з найбільшою повагою.

Одного дня, коли дядько з Йоганнесом стояли біля відчиненого вікна, вулицею швидко промчав маленький, худорлявий чоловік у ясно-зеленому сукняному каптані, широкі закавращі якого дивно метлялись на вітрі. На щедро напуд-рованій перуці войовниче здіймався трикутний капелюшок, а на спині метлялась надто довга кіска. Він ступав так твердо, що бруківка під ним аж гула, і за кожним другим кроком ще й пристукував довгою іспанською паличкою, яку тримав у руці. Поминаючи вікно, чоловік пронизав дядька поглядом чорних, мов смола, блискучих очей, але не відповів на його вітання. По всьому тілі в малого Йоганнеса пройшов холодний дріж, і водночас йому здалося, що треба посміятися з того чоловіка, і він тільки тому не сміявся, що йому здавало щось гуди.

— Це пан Лісков, — мовив дядько.

— Так я й гадав, — відповів Йоганнес, і, може, то була й правда.

Пан Лісков не був високим, показним чоловіком, він не носив сливового кольору сурдута з золотими галунами, як Йоганнесів хрещений батько, радник комерції, та хоч як [391] дивно, хоч як неймовірно, але пан Лісков виявився саме таким, яким хлопець уявляв собі його до того, як почув орган у соборі. Не встиг ще Йоганнес отямитись від

свого враження, схожого на раптовий переляк, як пан Лісков зненацька спинився, повернув назад, твердо вистукуючи підборами по бруківці, підійшов до вікна, низько вклонився дядькові й побіг далі, голосно сміючись.

— Хіба ж так личить, — мовив дядько, — хіба ж так личить поводитись поважній людині, тямущій у науках, привілейованому органному майстрові, зараховуваному за його хист до митців, що їм закони князівства дозволяють носити шпагу? Хіба ж не здасться будь-кому, що він із самого ранку добре заглянув до чарки або втік із божевільні? Але я знаю, тепер він неодмінно прийде й полагодить фортепіано.

Дядько не помилився. Пан Лісков прийшов другого ж таки дня, проте, замість лагодити фортепіано, захотів, щоб малий Йоганнес щось йому загравав. Хлопця посадили на стілець, підклавши кілька книжок, пан Лісков став навпроти нього, біля вужчого кінця фортепіано, сперся обома руками на інструмент і вступився в обличчя малого, від чого той так бентежився, що без кінця спотикався на менуетах і аріях зі старого нотного зшитка. Міна в пана Ліскова була поважна, та раптом хлопець пірнув униз і опинився під фортепіано, а органний майстер, що одним махом вибив йому стільчика з-під ніг, зайшовся гучним сміхом. Засоромлений хлопець видобувся на світ божий, та пан Лісков уже сів на його місце біля фортепіано, витяг молоток і заходився так немилосердно стукати по інструментові, наче хотів розбити його вдрузки.

— Чи ви здуріли, пане Лісков? — закричав дядько. А малий Йоганнес, вкрай обурений поведінкою органного майстра, в нестямі схопився за деку інструмента і з усієї сили зачинив її. Якби пан Лісков не відсахнувся, та дека тріснула б його по голові. Хлопець вигукнув:

— Ой, любий дядьку, це не той вправний майстер, що зробив чудовий орган, не може бути, що це він, це якийсь дурний чоловік, що поводитьсь, як невихована дитина!

Дядька здивувала небожева зухвалість, а пан Лісков, змірявши його довгим пильним поглядом, мовив:

— А він у вас цікавий чоловік!

Потім тихо й обережно підняв деку фортепіано, витяг свій інструмент і взявся до роботи, яку й закінчив годин через дві, так і не вимовивши більше жодного слова. [392]

Від тієї хвилини органний майстер почав виказувати хлопцеві особливу прихильність. Він приходив до них майже щодня і невдовзі знайшов спосіб прихилити до себе хлопця, відкривши перед ним новий, строкатий світ, де жвавий хлоп'ячий розум міг виявляти себе відважніше й вільніше. Гірше було те, що Лісков, особливо коли Йоганнес уже підріс, спонукав його до різних химерних витівок, які часто зачіпали й самого дядька, обмежений розум і кумедні звички якого давали, щоправда, для цього достатньо підстав. Певне одне, що коли Крейслер нарікає на безрадісну самоту, в якій минули його хлоп'ячі роки, коли він каже, що саме ті часи спричинились до душевної роздвоєності, яка його часто так мучить, то, мабуть, найдужче вплинули на це його стосунки з дядьком. Він не міг поважати людину, що здавалась йому смішною і своїм виглядом, і своїми вчинками, хоч вона й мала заміняти хлопцеві батька.

Лісков хотів цілком перетягти хлопця на свій бік і домігся б свого, якби проти цього

не повстала шляхетна Йоган-несова натура. Проникливий розум, здатність до глибоких почуттів, дивовижна вразливість — усіх цих чудових прикмет не можна було не побачити в органного майстра. Але те, що звичайно називають гумором, було в нього не тим рідкісним, прекрасним настроєм душі, який походить від глибокого знання життя в усіх його проявах і від зіставлення суперечливих засад, а тільки гострим відчуттям недоречного в поєднанні з хистом відтворювати його в житті і необхідністю брати до уваги свою власну химерну зовнішність. Це й стало джерелом нещадного глуму, що так і струменів з Ліскова, тієї зловтіхи, з якою він невтомно, аж до найдальших закутків переслідував усе, що вважав недоречним. Якраз це зловтішне висміювання ранило чутливу хлопцеву душу й заважало їхнім теплішим взаєминам, яких домагався старший приятель, що справді щиро, по-батьківському полюбив хлопця. Проте не можна заперечити й іншого: що дивакуватий органний майстер був ніби створений для того, щоб плекати паросток справжнього гумору, який проклюнувся в Душі хлопця, бо він пишно ріс і дозрівав.

Пан Лісков любив розповідати Йоганнесові про його батька, який був найближчим приятелем його юності, не на користь дядькові-вихователеві, що ніби відступав у затінок, тим часом як його брат поставав у сонячному сяйві. Так одного дня органний майстер почав вихвалити незвичайне музичне чуття Йоганнесового батька і висміював хибний [393] метод дядька, з допомогою якого той намагався втовкмачити небожеві перші засади музики. Йоганнес, чия душа була переповнена думками про того, хто був йому найближчою людиною і кого він ніколи не знав, ладен був слухати без кінця. Та зненацька Лісков замовк і, ніби йому сяйнула якась глибока думка, втупився в підлогу.

— Що з вами, майстре? — спитав хлопець. — Що вас так схвилювало?

Лісков здригнувся, наче прокинувся зі сну, і, усміхаючись, сказав:

— Ти ще пам'ятаєш, Йоганнесе, як я вибив у тебе з-під ніг ослінчика і ти полетів під фортепіано, коли дядько звелів тобі грати огидні муркі та менуети?

— Ох, — зітхнув Йоганнес, — про те, як я вас побачив уперше, мені не хочеться й згадувати. Скривдили дитину, та й раді.

— А дитина, — підхопив Лісков, — у відповідь також повелася не вельми чемно. І все ж таки я тоді нізащо б не повірив, що в тобі таїться такий музичний хист. Тому, синку, зроби мені приємність і заграй порядний хорал на паперовому органі. А я тобі надиматиму міхи.

Ми забули сказати, що Лісков дуже любив робити всілякі дивовижні іграшки й неабияк тішив ними Йоганнеса. Ще як той був зовсім малий, Лісков щоразу, коли приходив, дарував йому щось незвичайне.

То хлопець, бувало, отримає від майстра яблуко, що відразу розсипається на шматки, тільки-но з нього знімеш шкірку, то пиріжок якоїсь химерної форми; коли він підріс, Лісков почав розважати його різними приголомшливими штуками з природної магії, а юнаком Йоганнес уже допомагав йому будувати оптичні машини, варити симпатичне чорнило тощо. Але найдовершенішим з усіх тих механічних витворів, що їх майстер зладив для Йоганнеса, був маленький орган з вісьмома закритими вгорі

трубами, виготовленими з картону на взірець того славетного старовинного органа, який зробив майстер сімнадцятого сторіччя Євгеніус Каспаріні і який стоїть тепер в імператорській кунсткамері у Відні. Дивовижний орган Ліскова мав звук незрівнянної сили й краси, і Йоганнес ще й тепер каже, що, граючи на ньому, він кожного разу відчував глибоке хвилювання й що під час гри його завжди осявали світлі, широкопобожні церковні мелодії-

Ось на цьому інструменті мав тепер Йоганнес заграсти для органного майстра. Виконавши на вимогу Ліскова кілька [394] хоралів, він перейшов до гімну "*Misericordias domini cantabo*"(1), який скомпонував кілька днів тому. Коли Йоганнес закінчив, Лісков схопився з місця, бурхливо пригорнув його до своїх грудей і вигукнув, голосно сміючись:

(1) "Оспіваю милосердя господнє" (лат.).

— Навіщо ти, шибенику, дратуєш мене своєю плаксивою кантиленою? Якби я не надимав тобі вічно міхи, ти б ніколи не створив нічого путнього. Але тепер я їду і кидаю тебе напризволяще, шукай собі когось іншого, хто б надимав тобі міхи і панькався з тобою так, як я!

І в очах у нього заблищали сльози. Він кинувся до дверей і захряснув їх за собою. Але потім знов тихо просунув голову в двері й озвався лагідним голосом:

— Що вдієш, інакше не можна! Прощай, Йоганнесе! Коли твій дядько не знайде свого гродетурового жилета в червоні квітки, то скажи йому, що я його поцупив і замовлю собі з нього тюрбан, щоб відрекомендуватися в ньому великому султанові! Прощай, Йоганнесе!

Ніхто не міг зрозуміти, чому пан Лісков так раптово залишив симпатичне містечко Генієнесмюль і чому він нікому не признався, куди вирішив податися.

Дядько сказав:

— Я вже давно відчував, що цей непосида наживає п'ятами, бо хоч він робить гарні органи, але не дотримується прислів'я: "Не в дорогу вдавайся, а в хазяйстві кохайся". Добре, що наше фортепіано полагоджене, а за самим тим навіженням я не вельми тужитиму.

Проте Йоганнес думав інакше, йому скрізь бракувало Ліскова, і невдовзі Генієнесмюль почав здаватися юнакові похмурою, мертвою в'язницею.

Отак і вийшло, що Йоганнес послухався поради органного майстра й вирушив у світ шукати собі когось, хто б надимав йому міхи. Дядько вважав, що після закінчення науки небожеві треба їхати до столиці під опіку таємного радника посольства, щоб набути там остаточного лоску. Так воно й сталося!

Цієї миті своєму покірному слугі і Йоганнесовому біографові страшенно прикро на душі, бо, торкнувшись другого Цікавого моменту в житті Крейслера, про який тобі обіцяно Розповісти, любий читачу, — а саме, про те, як Йоганнес Крейслер втратив чесним шляхом набуту посаду радника посольства і, можна сказати, був висланий зі столиці, — він

[395] виявив, що всі його відомості з цього питання убогі, мізерні, поверхові і не

пов'язані між собою.

Отже, залишається тільки сказати, що невдовзі після того, як Крейслер обійняв посаду свого померлого дядька і став радником посольства, в столиці з'явився один могутній коронований велетень, і не встиг ніхто й озирнутися, як він навідав князя, свого найкращого приятеля, в його резиденції і так широко, так палко стиснув його в своїх залізних обіймах, що той мало не пустився духу. В особі і вчинках того велетня було щось невідпорне, тому кожне його бажання виконували навіть тоді, коли воно могло стати для всіх тягарем і лихом, чим воно насправді й було. Багато хто вважав цю дружбу з велетнем ризикованою, хотів від неї ухилитися, але сам ставав перед ризикованим вибором: чи визнати переваги цієї дружби, чи шукати за межами країни іншої позиції для спостереження, з якої вони, можливо, побачили б велетня в правдивішому світлі.

Крейслер виявився серед тих останніх.

Незважаючи на свою дипломатичну діяльність, Крейслер зберіг у собі досить наївності, і бували хвилини, коли він не знав, на що зважитись. Саме такої хвилини він спитав одну вродливу даму в глибокій жалобі, якої вона думки про радників посольства. Дама наговорила йому багато гарних, чемних слів, але кінець кінцем з'ясувалося, що вона не може бути дуже високої думки про радника, який, захоплено віддаючись мистецтву, не присвятить йому себе всього.

— Найчарівніша із вдів, — мовив на це Крейслер, — я виїжджаю!

Коли він, уже в дорожніх чоботях і з капелюхом у руках, із розчуленим і засмученим, як і належить під час розлуки, серцем зайшов до вдови попрощатися, вона всунула йому в кишеню запрошення на місце капельмейстера при дворі того самого великого герцога, який ковтнув князівство Іреней.

Навряд чи треба казати, що тією дамою в жалобі була не хто інша, як радниця Бенцон, яка щойно втратила свого радника, бо її чоловік саме помер.

Дивним чином сталося так, що Бенцон якраз тоді, коли

(М. п. д.) Понто підстрибом помчав просто до дівчини, що продавала хліб і ковбаски й що мало не вбила мене, коли я приязно простяг до столика лапу.

— Понто, любий мій Понто, що ти робиш? Бережись, обминай десятою дорогою цю бездушну варварку, цю мстиву богиню ковбас! — так я гукав навздогін Понто. [396]

Та пудель, не звертаючи на мене уваги, біг далі, і я подався за ним, але віддалік, щоб, коли він потрапить у небезпеку, встигнути вшитися. Досягши столика, Понто став на задні лапи й заходився граційно витанцьовувати навколо дівчини, що їй дуже сподобалося. Вона підкликала пуделя до себе, і він підійшов, поклав їй голову на коліна, тоді знов схопився, весело загавкав, ще раз затанцював навколо столика, скромно обнюхав його і ласкаво зазирнув дівчині у вічі.

— Ти хочеш ковбаски, чемний песику? — спитала дівчина, і коли Понто, чарівно махаючи хвостом, радісно заскавчав, вона вибрала, на мій превеликий подив, одну з найкращих, найбільших ковбасок і простягла її пуделеві. Понто в подяку виконав ще один коротенький танок, тоді поспішив з ковбаскою до мене і віддав її мені з дружніми

словами:

— На їж, підживи душу, любий мій!

Коли я вм'яв ковбаску, Понто звелів мені йти за ним, сказавши, що хоче відвести мене до майстра Абрагама.

Ми неквапом пішли поруч, щоб зручніше було, ідучи, провадити розумну розмову.

— Я визнаю, — почав я, — що ти, любий Понто, краще за мене вмієш давати собі раду в цьому світі. Я б ніколи не зміг уласкавити серце тієї варварки, а ти dokonав це так неймовірно легко. Але вибач мені — у твоїй поведінці з тією ковбасницею було щось таке, проти чого повстає моя природжена гідність. Якесь покірне підлецування, втрата самоповаги, приниження своєї шляхетної натури — ні! Любий пуделю, я нізачо не зміг би так запобігати ласки, так пнутись зі шкури, так покірно випрохувати їжі, як ти. Коли я дуже голодний або до чогось дуже ласий, то просто стрибаю на стілець за спину господареві й тільки ніжно мурчу. І навіть цим я не стільки прохаю ласки, скільки нагадую господареві про його обов'язок задовольняти мої потреби.

На мої слова Понто голосно засміявся і сказав:

— Ох, Муре, дорогий мій коте! Ти, може, і вправний літератор і розумієшся на всяких мудрих речах, про які я й гадки не маю, але в самому житті ти нічогісінько не тямиш і без мене пропав би, бо не маєш ані крихти життєвої мудрості. По-перше, ти, мабуть, інакше міркував би, не з'ївши ковбаски, бо голодний скромніший і поступливіший, ніж нащений, а по-друге, ти дуже помиляєшся щодо мого, як ти кажеш, підлецування. Ти сам добре знаєш, що танцювати й стрибати мені дуже приємно і я часто роблю так задля власної розваги. Коли я починаю показувати людям своє мистецтво, [397] власне, тільки з бажання трохи розворушитися, мені стає страшенно смішно, що ті йолопи гадають, ніби я так стараюся з особливої симпатії до них і лише для того, щоб розвеселити і втішити їх. Атож, вони справді думають так, хоч неважко помітити, що наміри мої зовсім інші. Ти, любий, щойно сам бачив живий приклад цьому. Хіба дівчина не могла відразу здогадатися, що мені йдеться тільки про ковбаску, а бачиш, яка вона була рада, що я їй, незнайомій, показую свої штуки, ніби вважаю її саме тією особою, яка здатна їх оцінити. Якраз із тієї радості вона й зробила все, чого мені було треба. Життєва мудрість каже: коли ти щось робиш для себе, вдавай, наче робиш його тільки задля інших, тоді вони почуватимуться дуже зобов'язаними тобі й виконають усе, що ти захочеш. Багато хто здається люб'язним, послужливим, скромним, ніби тільки й думає, як би догодити іншим, а має на оці лише своє неоціненне "я", якому слугують інші, самі того не відаючи. Отже, те, що ти волієш звати покірним підлецуванням, є не що інше, як мудра розважність, яка ґрунтується на дурості інших і вмінні нею ко-риститися.

— О Понто, — заперечив я, — звичайно, ти людина світська, і я ще раз кажу, що ти краще за мене розумієш життя, але все ж таки важко повірити, щоб ті твої химерні штуки давали тобі втіху. Принаймні мені аж моторошно ставало від твого штукарства, коли ти в моїй присутності приніс своєму господареві шматок печені і обережно тримав його в зубах, не відкусивши ні крихти, поки господар не дозволив тобі з'їсти його.

— А скажи мені, — мовив Понто, — скажи мені, любий Муре, що було потім!

— Потім твій господар, — відповів я, — і майстер Абра-гам також почали хвалити тебе понад усяку міру й наклали тобі цілу тарілку печені, яку ти всмак ум'яв.

— Отже, любий коте, — повів далі Понто, — отже, любий коте, ти віриш, що якби я з'їв той шматочок печені, то отримав би потім таку велику пайку її і що взагалі щось би отримав? Затям собі, недосвідчений юначе, що не треба боятися маленьких жертв, коли хочеш досягти великої мети. Мене дивує, що ти, такий начитаний, не знаєш, як часом доводиться віддавати шкірку, щоб піймати мишку. Признаюсь тобі, поклавши лапу на серце, що якби мені трапився шматок печені десь у закутку, я б його вмент проковтнув, не чекаючи дозволу господаря, аби тільки ніхто не бачив. Така вже в нас натура, [398] що в закутку ти поводишся інакше, ніж на людній вулиці. Крім того, є ще одна слухна засада, заснована на глибокому життєвому досвіді: в дрібницях краще бути чесним.

Я трохи помовчав, міркуючи про засади, які проголосив Понто, і згадав вчитане десь правило, що кожен повинен поводитись так, щоб його вчинки могли бути нормою для всіх, тобто так, як він хотів би, щоб з ним повелися інші, й надаремно силкувався погодити це правило з життєвою мудрістю Понто. Мені спало на думку, що дружні послуги, які тепер робить мені Понто, може, також вийдуть мені на шкоду, а йому на користь, і я навропростець сказав йому про це.

— Ох ти, базікало! — засміявся Понто. — Та хіба про тебе йдеться? Від тебе мені не може бути ані користі, ані шкоди. Твоїм мертвим знанням я не заздрю, твоїх уподобань не поділяю, а якби ти замислив проти мене щось лихе, то я переважаю тебе і спритністю, і силою. Стрибну, схоплю тебе своїми гострими зубами за карк, і тобі каюк.

Мене пойняв неабиякий страх перед своїм власним товаришем, і він ще побільшав, коли якийсь великий чорний пудель приязно, за собачим звичаєм, привітався з Понто і обидва вони, позираючи на мене палючими очима, тихо забалакали між собою.

Прищуливши вуха, я чкурнув убік, та скоро чорний пудель пішов, і Понто знов прибіг до мене, гукаючи:

— Ходімо далі, друже!

— О небесна сило, — вражено сказав я, — хто цей поважний добродій? Він, либонь, так само добре обізнаний з життям, як і ти?

— Здається мені, — відповів Понто, — що ти злякався мого доброго дядька, пуделя Скарамуша? Мало того, що ти кіт, а ще й маєш заячу натуру.

— То чого ж, — відповів я, — чого в твого дядька так палали очі, коли він поглядав на мене, і про що ви перешіптувались так підозріло й таємниче?

— Не приховую від тебе, — відповів Понто, — не приховую від тебе, любий Муре, що мій старий дядько трохи буркітливий і, як усі в його віці, дотримується давніх, застарілих поглядів. Він здивувався, побачивши нас разом, бо наше нерівне становище не допускає ніякого зближення. Я запевнив його, що ти дуже освічений, вихований юнак і що з тобою мені досі було дуже весело. Тоді він дозволив мені часом розмовляти з тобою, тільки попередив, щоб я не на-ДУМав привести тебе на пуделячі збори; ти

ніколи не матимеш [399] такої честі, хоча б через свої маленькі вуха, що вже самі собою свідчать про твоє низьке походження і порядним капловухим пуделям взагалі здалися б непристойними. Я пообіцяв не порушувати його заборони.

Якби я тоді вже що-небудь знав про свого великого предка Кота в чоботях, який досяг високих посад і великої шани, ставши нерозлучним другом короля Готліба, то дуже легко довів би пуделеві Понто, що присутність нащадка такого славетного роду повинна робити честь будь-яким пуделя-чим зборам. Та, будучи тоді ще невігласом, я мусив терпіти, що Скарамуш і Понто гордували мною.

Ми простували далі. Перед самими нами йшов якийсь юнак. Раптом він, радісно вигукуючи, так швидко подався назад, що неодмінно наступив би на мене, якби я миттю не відскочив убік. З таким самим радісним вигуком до нього кинувся інший юнак, що йшов йому назустріч. Вони обнялися, як друзі, що давно не бачились, потім, узявшись за руки, трохи пройшли разом поперед нами, тоді знов стали, так само ніжно попрощались і розійшлися. Той, що йшов в одному напрямку з нами, трохи постояв, дивлячись услід другові, потім шаснув у якийсь будинок. Понто зупинився, я також. На третьому поверсі того будинку, куди зайшов юнак, розчинилося вікно, і з нього визирнула гарненька дівчина. З нею стояв юнак, і обоє вони, весело сміючись, дивились услід другові, з яким той юнак щойно попрощався. Понто глянув угору й щось пробурмотів крізь зуби, я навіть добре не розчув, що саме.

— Чого ти тут застряв, любий Понто? Може, вже підемо? — запитав я.

Але Понто ніби не почув мене. Аж за якийсь час він невдоволено тріпнув головою і мовчки рушив далі.

— Побудьмо, — сказав він, коли ми дійшли до гарненького майданчика, обсаженого деревами й прикрашеного статуями, — побудьмо трохи тут, любий Муре. Мені ніяк не сходять з думки тих двоє юнаків, що так щиро обіймались на вулиці. Вони такі друзі, як Дамон і Пілад.

— Дамон і Піфій, — поправив я його. — А Пілад був друг Ореста. Він завжди дбайливо вдягав його в халат, укладав у ліжко і поїв виваром ромашки, коли фурії та демони надто вже жорстоко допікали сердешному. Видно, любий Понто, що ти не вельми знаєш історію.

— Ова, — відмахнувся Понто, — ова, зате історію тих двох друзів знаю дуже добре і розповім її тобі з усіма подробицями, [400] так, як сам чув разів із двадцять з уст свого господаря. Може, тоді ти поставиш поряд із Дамоном і Піфієм, Орестом і Піладом ще й третю пару — Вальтера й Формозу-са. Формозус і є той юнак, який мало не розтопав тебе з радощів, що зустрів свого любого Вальтера. А в гарному будинку з світлими дзеркальними вікнами мешкає старий, страшенно багатий президент, до якого Формозус, завдяки ясному розумові, спритності і блискучим знанням зумів так підлеститись, що скоро старий полюбив його, мов рідного сина. Потім сталося так, що Формозус зненацька втратив свою жвавість, зблід і змарнів, наче на нього напала якась хвороба, за кожні чверть години з його грудей разів із десять виривалися тяжкі зітхання, ніби він прощався з життям, він зробився задумливий, замкнутий, здавалося,

що він нізащо в світі не відкриє нікому своєї душі. Довгий час старий даремно допитувався юнака, в чому причина його прихованої журби, і нарешті виявилось, що юнак смертельно закохався в єдину дочку президента. Спершу старий злякався, бо пов'язував з дочкою інші плани й не думав видавати її заміж за Формозуса, що не мав ані становища, ані посади. Але, побачивши, що бідолашний юнак тане з кожним днем, президент переборов себе й запитав Ульріку, чи їй подобається молодий Формозус і чи він, бува, не освідчився їй у коханні. Ульріка опустила очі додолу й відповіла, що, хоч Формозус, як хлопець скромний і стриманий, ще не освідчувався їй, вона давно помітила його закоханість, бо ж почуття важко приховати, він їй подобається, і коли б ніщо не стояло на заваді, коли б любий татко не заперечував, то...— одне слово, Ульріка сказала все те, що за таких обставин звичайно й кажуть дівчата, які вже пережили перший розквіт своєї молодості і до яких усе частіше навідується прикра думка: "Хто, хто нарешті стане зі мною під вінець?" Після цього президент сказав Формозусові: "Не журися, хлопче! Радій, і нехай тобі щастить — Ульріка буде твоя!" Так дочка президента стала нареченою молодого Формозуса. Всі бажали щастя вродливому, скромному юнакові, тільки одного чоловіка пойняв сум і розпач: то був Вальтер, найближчий і найщиріший приятель Формозуса. Вальтер бачив Ульріку кілька разів, навіть розмовляв з нею і також закохався, може, ще дужче за Формозуса. Але я все торочу про кохання й закоханість, а сам не знаю, чи ти, коте, вже коли закохувався і чи тобі знайоме це почуття?

— Щодо мене, — відповів я, — щодо мене, любий Понто, то, мабуть, я ще нікого не кохав і не кохаю, бо певний, що [401] ще ніколи не був у такому стані, який описують багато поетів. Щоправда, їм не можна дуже довіряти, але, виходячи з того, що я знаю і що читав про кохання, то це, властиво, не що інше як психічна хвороба, яка в людей прибирає певної форми божевілля і виявляється в тому, що вони вважають когось зовсім не тим, ким він є насправді, наприклад, приземкувату, товсту дівчину, яка здатна тільки церувати шкарпетки, — богинею. Та розповідай далі, любий пуделю, про тих двох друзів — Формозуса й Вальтера.

— Вальтер, — сказав Понто, — кинувся Формозусові на шию і, обливаючись гіркими слізьми, мовив: "Ти відбираєш щастя мого життя, і єдина моя втіха, що це ти, а не хтось інший, будеш щасливий. Прощай, любий друже, прощай навіки!" Після цього Вальтер побіг у кущі, де вони були найгустіші, і спробував застрілитись. Нічого з того не вийшло — з розпуки він забув наладувати пістолет і вдовольнився кількома нападами шалу, що повертались до нього кожного дня. Якось, після довгих тижнів розлуки, Формозус несподівано прийшов до Вальтера й застав його, коли він навколішки гірко оплакував свою долю перед мальованим пастеллю портретом Ульріки, що висів на стіні. "Ні, — вигукнув Формозус, пригортаючи Вальтера до своїх грудей, — ні, я не міг витримати твоєї біди, твого розпачу і жертвую для тебе своїм щастям! Я відмовився від Ульріки і переконав її старого батька, щоб він прийняв тебе за зятя. Ульріка кохає тебе, може, й сама не здогадуючись про це. Сватайся до неї, я відступаюсь. І бувай здоровий!" Він хотів відразу піти, проте Вальтер не пустив його.

Вальтерові здавалось, ніби все це сон, він не вірив Формозусові, поки той не витяг власноручну записку старого президента, зміст якої був десь такий: "Шляхетний юначе! Ти переміг, я з жалем відпускаю тебе, але ціную твоє почуття дружби, справді героїчне, про яке можна прочитати лише в стародавніх письменників. Нехай пан Вальтер, людина з похвальними рисами і з доброю, прибутковою посадою, сватається до моєї дочки Ульріки, і якщо вона погодиться, я не матиму нічого проти". Формозус справді поїхав, Вальтер посватався до Ульріки, і вона стала його дружиною. Старий президент ще раз написав Формозусові листа, в якому розхвалив його до небес, запитав, чи той не зробить йому таку ласку й не прийме від нього в подарунок три тисячі талярів, не як відшкодування, бо ж він добре розуміє, що Формозусову втрату нічим не відшкодуєш, а як скромну ознаку його прихильності. Формозус [402] відповів, що старому відомо, які в нього мізерні потреби, що гроші не зроблять його щасливішим і тільки час притупить біль його втрати, в якій ніхто не винен, лише доля, що запалила кохання до Ульріки в грудях його найближчого друга, отже, про якийсь шляхетний вчинок не може бути й мови. Зрештою, він прийме подарунок з умовою, що старий віддасть ті гроші одній бідній удові, яка разом із своєю добродішною дочкою живе у великих злиднях. Ту вдову відшукали і віддали їй призначені для Формозуса три тисячі талярів. Невдовзі після того Вальтер написав Формозусові: "Я більше не можу без тебе жити, вернись у мої обійми!" Формозус так і зробив, а повернувшись, довідався, що Вальтер відмовився від своєї доброї, прибуткової посади з тією умовою, що її віддадуть Формозусові, який давно мріяв про неї. Він справді отримав ту посаду й опинився, коли не брати до уваги нездійснених надій щодо одруження з Ульрікою, в найвигіднішому становищі. В місті і в цілій країні не могли надивуватися з їхнього змагання у виявах шляхетності, вчинки друзів вважали за відгомін давно минулих прекрасних часів, за приклад героїзму, на який здатні тільки високі душі.

— І справді, — почав я, коли Понто замовк, — і справді, якщо судити з усього, що я читав, то Вальтер і Формозус — шляхетні, вольові люди, здатні на самопожертву й дуже далекі від твоєї хваленої життєвої мудрості.

— Гм, — хитро всміхнувся Понто, — це ще хтозна. Лишається додати кілька подробиць, на які в місті не звернули уваги і які я частково знаю від свого господаря, а частково сам винюхав. Любовні муки пана Формозуса, мабуть, не були такі страшні, як думав старий президент, адже в самий розпал тієї вбивчої пристрасті, коли юнак цілий день був у невтішній розпуці, він щовечора не забував навідатись до гарненької, звабливої модисточки. А після того як Ульріка стала вже його нареченою, він переконався, що лагідна, мов ангел, панна має хист за певних обставин вмент обертатися в справжню відьму. Крім того, до нього дійшла з цілком певних джерел неприємна звістка, що панна Ульріка, живучи в столиці, встигла набути чималий досвід у коханні; отоді Формозуса й пойняла раптова, непереборна шляхетність, яка й спонукала його відступити багату наречену своєму приятелеві. Вальтер, охоплений дивною маною, дійсно закохався в Ульріку, побачивши її в товаристві в блиску майстерного туалету, а Ульріці, зрештою, було досить байдуже, [403] котрий із двох

друзів стане її чоловіком — Формозус чи Валь-тер. Цей останній справді мав добру, прибуткову посаду, але, перебуваючи на ній, так заплутав справи, що його неодмінно скоро звільнили б. Він визнав за краще, поки не пізно, самому відмовитись від неї на користь свого приятеля і цим з усіх поглядів найшляхетнішим вчинком урятувати свою честь. Три тисячі талерів у надійних паперах віддано одній старій, дуже порядній жінці, що, залежно від обставин, називалась то матір'ю, то тіткою, то служницею тієї гарненької модистки. В цьому випадку вона виступила в подвійній ролі: спершу, коли отримувала гроші, — як мати, а потім, коли передала їх кому слід і дістала за це добру винагороду, — як служниця дівчини. Ти, любий Муре, вже бачив ту модистку: вона разом з паном Формозусом визирала з вікна. Зрештою, і Формозус і Вальтер давно вже знають, у який спосіб вони перевершували один одного у шляхетних вчинках, і давно намагаються ходити різними стежками, щоб не довелося співати один одному хвалу. Тому сьогодні, випадково зустрівшись на вулиці, вони так палко виливали свої дружні почуття.

Цієї миті зчинився страшенний галас. Люди метушилися і кричали:

— Пожежа! Пожежа!

Вулицею мчали вершники, торохтіли підводи. З вікна одного будинку неподалік від нас бухнула хмара диму й полум'я. Понто кинувся навітки, а я з ляку побрався вгору високою драбиною, що стояла біля стіни одного будинку, і скоро опинивсь у безпечному місці на даху. Раптом усе здалося мені

(А. м.) звалився, мов грім з ясного неба, — мовив князь Іреней, — не звернувшись до гофмаршала, не попросивши дозволу в чергових камергерів, майже — хай це лишиться між нами, майстре Абрагаме, нікому не кажіть ні слова, — майже без оповіщення! І жодного тобі ліврейного лакея в передпокоях. Ті йолопи грали в карти у вестибюлі. Картярська гра — великий гріх! І аж коли він був уже на порозі, на щастя, нагодився сервірувальник столів, схопив його за полу і спитав, хто він такий і як про нього доповісти князеві. Але він усе-таки мені сподобався, цілком пристойний чоловік. Ви, здається, казали, що він не завжди був тільки простим музикантом, а навіть посідав якесь становище?

Майстер Абрагам запевнив князя, що Крейслер, звичайно, жив колись в інших умовах, навіть мав честь їсти за [404] князівським столом, і тільки нищівна буря часу позбавила його тих умов. Зрештою, Крейслер хотів би, щоб покривало, накинуте на його минуле, залишилось неторкнутим.

— Отже, — впав йому в слово князь, — отже, він шляхетного роду, може, барон, чи граф, чи навіть... Але не треба залітати надто далеко у своїх мріях! Я маю *une faible*(1) до таких таємниць! Так, прегарна пора була після французької революції, коли маркізи робили сургуч, а графи плели мереживо для нічних ковпаків, ніхто не хотів зватись інакше, ніж просто мосьє, і всі веселились на тому великому маскараді. Але вернімось до пана фон Крейслера! Бенцон, яка добре знається на людях, дуже його хвалила, вона мені рекомендувала його і, бачу, слушно. З того, як він тримає під пахвою капелюха, я відразу впізнав, що він людина освічена й добре вихована.

Князь сказав ще кілька похвальних слів щодо Крейсле-рової зовнішності, і майстер Абрагам вирішив, що його план увінчається успіхом. Бо він мав на думці влаштувати свого любого приятеля в цей химерний двірський штат капельмейстером і таким чином прив'язати його до Зіггартсвайлера. Та коли він знов завів про це мову, князь твердо заперечив йому, що з цього нічого не вийде.

— Зважте самі, — сказав він, — зважте самі, майстре Абрагаме, чи зміг би я ввести цього приємного юнака в своє вузьке родинне коло, коли б зробив його капельмейстером, тобто своїм служником? Можна було б дати йому придворне звання, призначити його *maitre de plaisir* або *des spectacles*(2), але він ґрунтовно знає музику і, як ви казали, має чималий досвід у театральній справі. А я не відступлюсь від засади свого небіжчика батька, царство йому небесне, який завжди стояв на тому, що такий *maitre* повинен нічогісінько не тямити в тих справах, які він репрезентує, а то він буде надто про них піклуватися і надто цікавитись людьми, до них причетними, — акторами, музикантами тощо. Тож нехай пан фон Крейслер залишається під маскою чужоземного капельмейстера, і він отримає доступ до внутрішніх покоїв князівського дому, як, наприклад, один також досить значний чоловік, який не так давно, щоправда під непристойною маскою нікчемного блазня, розважав найвишуканіші кола своїми смішними штуками. А оскільки ви, — гукнув князь [405] майстрові Абрагаму, бачивши, що той хоче йти, — а оскільки ви, здається, виступаєте як своєрідна *charge d'affaires*(3) пана фон Крейслера, то я не приховую від вас, що мені не дуже подобаються дві його риси, навіть не риси, а, швидше, погані звички. Ви вже здогадалися, що я маю на думці. По-перше, коли я з ним розмовляю, він дивиться мені просто в обличчя. В мене самого незвичайні, дуже промовисті очі, я можу страхітливо блискати ними, не згірше за небіжчика Фрідріха Великого, і жоден камер-юнкер, жоден паж не зважується дивитись мені в обличчя, коли я, пронизуючи їх своїм жахливим поглядом, питаю: "Ну що, *mauvais sujet*(4), наробив знов боргів" або "знов зжер марципана?" А панові фон Крейслерові, скільки я не блискаю очима, хоч би що, він навіть усміхається до мене, та ще й так дивно, що мені самому доводиться опускати очі. А по-друге, в нього така чудна манера озиватися, відповідати на запитання й провадити розмову, що тобі інколи здається, ніби твої слова не мають ніякого глузду, ніби ти сам до певної міри ду... Дуже це прикро, майстре, присягаюся святим Януарієм, просто нестерпно, і вам треба подбати, щоб пан фон Крейслер відучився від цієї своєї риси чи звички.

(1) Уподобання (франц.).

(2) Влаштовувач розваг або виловиш (франц.).

(3) Довірена особа (франц.).

(4) Гульвісо (франц.).

Майстер Абрагам пообіцяв виконати все, що князь Іре-ней вимагав від нього, і вже був знов рушив до дверей, але князь іще згадав про те, що князівна Гедвіга відчуває до Крейслера особливу відразу, і сказав, що її віднедавна мучать химерні сні й видива, тому лейб-медик приписав їй з наступної весни лікування сироваткою. А тепер Гедвіга ще й уроїла собі, що Крейслер утік з божевільні і при першій-ліпшій нагоді накоїть тут

лиха.

— Скажіть мені, — мовив князь, — скажіть мені, майстре Абрагаме, чи в цього розважного чоловіка є бодай якісь сліди розумового розладу?

Майстер Абрагам відповів, що хоч у Крейсlera не більше ознак божевілля, ніж, наприклад, у нього самого, він, проте, часом поводить ся трохи дивно, майже так, як принц Гамлет, і тому стає ще цікавіший.

— Наскільки мені відомо, — мовив князь, — юний Гам-лет був чудовим принцом із старовинного королівського роду, лише інколи носився з химерною ідеєю, що всі його придворні повинні грати на флейті. Високим особам не гріх [406] мати химери, це ще збільшує пошану до них. Що в людини без становища й роду вважають безглуздя, те у високих осіб сприймають як приємну примху видатного інтелекту, яка викликає подив і захват. Панові фон Крейслеру належало б, звичайно, триматись скромно, та коли йому заманулось наслідувати принца Гамлета, то це свідчить про його гідний схвалення потяг до високого, що, мабуть, розвинувся в ньому внаслідок його непереборної схильності до музичних студій. Тож можна йому вибачити, коли він часом поведеться трохи дивно.

Здавалося, що майстер Абрагам так і не вийде сьогодні з кабінету князя, бо той знов його погукав, коли він уже відчиняв двері, й захотів дізнатися, чому князівна Гедвіга має до Крейсlera таку дивну відразу. Майстер Абрагам розповів, як Крейслер уперше зустрів князівну і Юлію в зіггартсгофському парку, і висловив думку, що Крейслер, буди в дуже збудженому стані, звичайно, міг справити негарне враження на дівчину з такими чутливими нервами.

Князь досить схвилювано висловив надію, що пан фон Крейслер, мабуть, не пішки прийшов у Зіггартсгоф, а залишив карету на котрійсь із широких алей парку, бо звичайно пішки ходять тільки всілякі авантюристи низького походження.

Майстер Абрагам нагадав князеві відомий приклад з одним відважним офіцером, який дійшов від Лейпцига до Сиракуз, жодного разу не підбивши підметок, а що стосується Крейсlera, то він напевне залишив десь у парку карету. Така відповідь задовольнила князя.

Поки в кабінеті князя тривала ця розмова, Йоганнес сидів у радниці Бенцон біля найкращого фортепіано з усіх, які будь-коли створила майстерна фабрика Нанетти Штрайхер, і акомпанував Юлії, що виконувала великий пристрасний речитатив Клітемнестри із Глюкової "Іфігенії в Авліді".

Біограф Крейсlera, коли він хоче, щоб портрет був правдивий, на жаль, мусить зобразити свого героя екстравагантною людиною, яка, переважно в хвилини музичного натхнення, сторонньому спостерігачеві може здатися майже божевільною. Йому вже траплялось наводити приклад закрученої мови свого героя: "Коли Юлія заспівала, вад лісом попливли тужливий біль кохання, весь захват солодких мрій, надій та бажань і цілющою росою впали на духмяні келихи квіток і на груди припишклих соловейків". Виходячи з цього, думка Крейсlera про Юліїн спів, мабуть, небагато важить.[407]

А проте згаданий біограф, користаючись нагодою, може запевнити ласкавого

читача, що в співі Юлії, якого він, на превеликий свій жаль, ніколи не чув, було, видно, щось таємниче, щось дивовижно знадливе. Найсолідніші люди, які лише недавно дали відрізати собі кіску, пережили складний судовий процес, витримали підступну таємничу хворобу чи щедро скуштували свіженького страсбурзького паштету, а слухаючи в театрі Глюка, Моцарта, Бетховена, Спонтіні, не відчували ніякого душевного зворушення, — навіть такі люди часто запевняли, що спів панни Юлії Бенцон викликав у них якесь чудесне, приємне почуття, вони й самі не могли до пуття сказати, яке саме. їм стискала груди якась невиразна туга, що давала невимовну насолоду, цілком опановувала ними, і вони часто доходили до того, що робили всілякі дурниці, мов юні фантасти й віршомази. Далі треба згадати, що одного разу, коли Юлія співала при дворі, з князем Іренеєм теж сталася дивина: він почав голосно зітхати, а як вона закінчила, підійшов до неї, притиснув її руку до уст і плаксиво сказав: "Найдорожча панно!" Гофмаршал зважився ствердити, що князь Іренеєм справді поцілував маленьку Юлію в руку і з очей у нього начебто викотились дві сльозини, проте на вимогу обер-гофмейстрині це твердження було спростоване як непристойне і шкідливе для двору.

Юлія мала сильний, чистий, мов срібний дзвіночок, голос і співала з таким почуттям, з таким натхненням, яке може виливатися тільки з глибини зворушеного серця, і, мабуть, саме в цьому й полягав дивовижний чар її співу, перед яким ніхто не міг устояти. Так вона співала й сьогодні. Всі слухали, затамувавши подих, усім груди стискала дивна солодка туга, і аж через хвилю чи дві після того, як Юлія замовкла, вибухла буря оплесків. Лише Крейслер сидів безмовний, непорушний, відкинувшись на спинку стільця; потім він тихо, повільно підвівся, Юлія обернулась до нього і поглядом виразно спитала: "Невже справді мій спів був такий гарний?" Але вона почервоніла й опустила очі, коли Крейслер, приклавши руку до серця, тремтячим голосом прошепотів: "Юліє!" Тоді він похилив голову і швидше вислизнув, ніж вийшов з кола дам, що їх оточували.

Радниця Бенцон насилу вмовила князівну прийти на вечірку, де вона неодмінно мала зустріти капельмейстера Крейс-лера. Гедвіга погодилась аж тоді, коли радниця дуже переконливо з'ясувала їй, які це дитинячі витребеньки — уникати когось тільки через те, що він не належить до людей, схожих [408] одне на одного, наче монети того самого карбу, а інколи виявляє дивацькі риси, властиві лише йому. До того ж Крейсlera вже прийняв князь, тож не годилося й далі показувати свою дивну впертість.

Цілий вечір князівна Гедвіга так спритно ухилялася, що Крейслер, щиро бажаючи її перепросити, бо він був людина незлоблива й потульна, хоч як старався, а не міг до неї досягнути. Його найспритніші маневри розбивались об хитру тактику князівни. Тим більше здивувалась Бенцон, яка все це бачила, коли раптом князівна вийшла з кола дам, що її оточували, й рушила просто до капельмейстера. Крейслер стояв, поринувши в таку глибоку задуму, що отямився аж тоді, коли князівна запитала:

— Невже у вас єдиного не знайдеться бодай слова чи жесту, щоб відзначити Юліїн

спів?

— Ясновельможна князівно, — відповів Крейслер голосом, що зраджував його приховане хвилювання, — ясновельможна князівно, згідно з авторитетним твердженням славетних письменників, праведники замість слів послуговуються думками й поглядами. А я, здається мені, був на небі.

— Отже, наша Юлія — ангел світла, — мовила, сміючись, князівна, — коли вона змогла відчинити для вас рай. А тепер я прошу вас на кілька хвилин залишити небо і вислухати бідну дитину землі, що стоїть перед вами.

Князівна замовкла, ніби чекала, що— Крейслер щось відповість, та оскільки він лише звернув на неї променистий погляд, вона опустила очі й обернулась так швидко, що легенько накинута шаль спала з її плечей. Крейслер підхопив шаль, але князівна не простягла по неї руки.

— Давайте, — мовила вона непевним, уриваним тоном, ніби змагалась сама з собою, ніби їй важко було висловити те, на що вона вже внутрішньо зважилась, — давайте поговоримо прозаїчно про поетичні речі. Я знаю, ви дасте Юлії уроки співу, і мушу визнати, що відтоді її голос і виконання набагато покращали. Це вселяє в мене надію, що ви можете розвинути навіть такий посередній хист, як мій. Я думаю, Що...

Князівна затнулась і вся спаленіла. Бенцон підійшла до них і почала запевняти, що Гедвіга несправедлива до себе, називаючи свій музичний хист посереднім, адже вона чудово грає на фортепіано і дуже виразно співає. Крейслер, якому князівна у своєму збентеженні здалася раптом надзвичайно милою дівчиною, набалакав їй силу гарних слів і [409] наостанці запевнив її, що для нього не може бути більшого щастя, як допомагати князівні, коли вона бажає цього, порадою і ділом у її музичних студіях.

Князівна слухала Крейслера з видимим задоволенням, коли ж він замовк, а Бенцон поглядом дорікнула їй за дивний страх перед цим чемним чоловіком, вона стишеним голосом сказала:

— Так, так, Бенцон, ви маєте слухність, я часто поводжусь гірше за дитину!

І відразу, не дивлячись у його бік, простягла руку по шаль, яку Крейслер і досі тримав і тепер віддав їй. При цьому він несамохіть торкнувся Гедвіжиної руки, і по всіх його нервах ніби пройшов струм, такий сильний, що він мало не зомлів.

Та враз, мов промінь світла, пробившись крізь темні хмари, до Крейслера долинув Юліїн голос:

— Доведеться, — мовила вона, — доведеться ще співати, любий Крейслере, мені не дають спокою. Я, мабуть, спробую той чудовий дует, який ви мені недавно принесли...

— Ви не повинні відмовити моїй Юлії, — втрутилась Бенцон. — Отже, сідайте до фортепіано, любий капельмейстере.

Крейслер, неспроможний вимовити й слова, сів до фортепіано і, мов сп'янілий від якогось дивного трунку, взяв перші акорди. Юлія почала: "Ah che mi manca l'anima in sì fatal momento"(1). Треба сказати, що слова цього дуету, як звичайно в італійських романсах, просто змальовували розлуку закоханої пари, що в ньому "momento"(2), певна річ, римувалося з "sento"(3) й "tormento"(4) і так само, як у сотні інших подібних

до нього дуетів, там не бракувало "abbi pietade o cielo"(5) й "pena di morir"(6). Але Крейслер на ці слова скомпонував мелодію у хвилини найвищого душевного піднесення, з таким натхненням, що її виконання не могло не захопити кожного, кого небо обдарувало бодай ським-та-ким слухом. Його дует був одним із найпристрасніших творів цього жанру, а що Крейслер прагнув тільки до того, щоб якнайповніше віддати ту пристрасть, а не до того, щоб Юлії було зручно, легко співати, то спершу йому важко було попасти [410] їй у тон. Отож і вийшло, що Юлія почала свою партію несміливо, трохи непевно і Крейслер також не набагато краще. Та скоро їхні голоси полинули вгору на хвилях мелодії, мов білі мерехтливі лебеді, які то здіймались потужними помахами крил до осяйних золотих хмар, то завмирили в солодких обіймах, спадаючи в гучний потік акордів, поки глибокі зітхання не ознаймували наближення смерті і не вихопилось останнє "addio"(7) криком нестямного болю, мов кривавий фонтан бризнув із роздертих грудей.

(1) Де моя ділась відвага цієї фатальної миті (італ.).

(2) Мить {італ.).

(3) Почуваю (італ.).

(4) Неспокій (італ.).

(5) Змилосьердсья, о небо (італ.).

(6) Смертельної муки (італ.).

(7) Прощай (італ.).

У колі слухачів не було нікого, хто б лишився байдужий до цього дуету. У багатьох в очах блищали сльози, а Бенцон призналася, що не переживала такого навіть у театрі під час найкращого виконання якоїсь сцени прощання. Юлію й капельмейстера вихваляли до небес, казали про щире натхнення, з яким кожне з них виконувало свою партію, підносили саму мелодію ще вище, ніж, мабуть, вона того заслуговувала.

З вигляду князівни Гедвіги теж помітно було, що вона схвильована, хоч як вона намагалася здаватись спокійною, навіть цілком байдужою. Поряд із нею сиділа юна фрейліна з рум'яними щоками, однаково готова і поплакати, й посміятись, і князівна весь час шепотіла їй щось на вухо, на що та відповідала коротко, боячись порушити придворний етикет. До Бенцон, що сиділа з другого боку, Гедвіга також пошепки зверталася з різними дрібницями, наче зовсім не слухаючи дуету, але та з властивою їй відвертістю попросила вельможну панну відкласти розмову до того часу, коли скінчиться дует. І ось тепер Гедвіга, вся червона, з блискучими очима, заговорила так голосно, наче хотіла перекричати все товариство, що хвалило співаків:

— Дозвольте й мені сказати свою думку. Я визнаю, що дует як музичний твір має свою вартість і наша Юлія виконала його чудово, але чи доречно, чи справедливо, щоб у нашому затишному колі, де мають точитись мирні, спокійні розмови, де дружні розваги, музика й спів повинні протікати легко й лагідно, мов дзюркотливий струмок серед грядок з квітками, нам підносили шалені мелодії, які так роздирають душу, залишають таке нищівне враження, що його не можна позбутися? Я намагалася захистити свій слух і свої груди від того дикого, пекельного болю, який Крейслер з

властивим йому глухом, що так легко ранить наші чутливі серця, втілив у звуки, проте ніхто не захотів підтримати мене. [411] Нехай моя слабкість стане поживою для вашої іронії, капельмейстере, але я признаюсь: ваш дует справив на мене таке тяжке враження, що я почуваю себе зовсім хворою. Хіба немає Чімарози або Паїзіелло, чії твори написані справді для розваги товариства?

— Боже святий! — вигукнув Крейслер, і на його обличчі загравав кожен м'яз, як завжди, коли в душі його прокидався гумор.— Боже святий, ясновельможна князівно, та я ж, най-мізерніший із капельмейстерів, усім серцем згоден з вашою ласкавою, найяснішою думкою! Чи ж ми не підемо всупереч звичаям і припишам щодо одягу, коли свої груди з тяжкою тугою, з пекучим болем, з нестримним захватом, які в них нуртують, виставимо в товаристві не закутані в пишне жабо найбездоганнішої вихованості і пристойності? Що варті тоді всі пожежні команди доброго тону, що вони варті, якщо не можуть погасити бурхливого полум'я, яке то тут, то там хоче видобутись назовні? Хоч скільки б поливали нас чаєм, солодкою водичкою, пристойними розмовами і приємними теревеннями, а проте часом тому чи іншому злочинному палієві щастить кинути в душу запалювальну ракету, і ось уже там спалахує полум'я, світить і навіть пече, чого ніколи не буває з чистим місячним світлом. Так, ясновельможна князівно, так, я, наймізерніший капельмейстер на цій грішній землі, допустився ганебного злочину цим жахливим дуєтом, що, мов пекельний фейерверк зі всілякими вогненними кулями, кометами, ракетами й гарматними пострілами, переполохав товариство і, на свій жаль, мушу визнати, майже всюди вчинив підпал. Ох! Пожежа! Пожежа! Пробі! Горимо, пожежні помпи сюди! Води! Рятуйте! Рятуйте!

Крейслер кинувся до скриньки з нотами, витяг її з-під фортепіано, відчинив, розшпурляв навколо аркуші, схопив якусь партитуру — то була "Molinara"(1) Паїзіелло, — сів до інструмента й загравав ритурнель популярної арієти "La Rachelina molinarina"(2), яку співає мельничка.

(1) "Мельничка" (італ.).

(2) "Рекеліна-мельничка" (італ.).

— Не треба, любий Крейслере! — несміливо попросила перелякана Юлія.

Проте Крейслер упав перед нею на коліна й почав благати:

— Найдорожча, найпрекрасніша Юліє! Зласкавтесь над вельмишановним товариством, влийте розраду в позбавлені [412] надії душі, заспівайте "La Rachelina"! Бо якщо ви не заспіваєте, мені нема іншої ради, як тут-таки, на ваших очах, вкинутись у безодню розпуки, на краю якої я вже стою, і дарма ви триматимете за поли пропащого *maître de lachapelle*, дарма ласкаво гукатимете: "Залишіться з нами, о Йоганне-се!" — він скотиться в Ахерон і, химерно підскакуючи, закружляє в демонічному танку з покривалами. Отож краще заспівайте, любя!

Юлія, хоч, здавалось, і трохи невдоволено, виконала те, що її просив Крейслер.

Не встигла вона скінчити арієту, як Крейслер відразу ж загравав відомий комічний дует нотаріуса й мельнички.

Голос і манера співу Юлії більше пасували до поважних, патетичних творів, однак

їй не бракувало запалу, коли вона виконувала й комічні речі, які виходили в неї надзвичайно мило. А Крейслер перейняв трохи дивну, проте надзвичайно милу манеру італійських buffi(1), але сьогодні майже перекривлював її — здавалося, що це зовсім не той голос, який щойно віддавав найглибший драматизм у тисячах відтінків, до того ж він корчив такі кумедні міни, що розсмішив би й самого Катона.

(1) Співаків-коміків (італ.).

Тож не диво, що всі почали виявляти своє схвалення вигуками й реготом.

Крейслер у захваті поцілував Юлії руку, але вона невдоволено висмикнула її.

— Ох, — мовила вона, — ох, капельмейстере, я ніяк не можу збагнути чудної, я б сказала, неприродної зміни ваших настроїв і не можу до неї достосуватись! Цей карколомний стрибок від одних крайнощів до других ранить мені серце! Прошу вас, любий Крейслере, не вимагайте більше від мене, щоб я, глибоко схвильована попередньою музикою, коли в грудях моїх ще бринить відгомін гіркого смутку, співала комічні речі, хоч які б вони були приємні й мелодійні. Я знаю, що зможу заспівати їх, якось упораюся з ними, але такий спів мене цілком виснажує, я стаю просто хвора. Отже, не вимагайте від мене більше такого! Обіцяйте мені, любий Крейслере!

Капельмейстер хотів відповісти їй, та тієї миті князівна обняла Юлію, сміючись так голосно й нестримно, що яка-небудь обер-гофмейстриня вважала б її поведінку непристойною і не взяла б на своє сумління.[413]

— Дай-но я обійму тебе, найкраща, найспівучіша, най-веселіша з усіх мельничок! — вигукнула вона.— Ти здатна закрутити голову всім баронам, усім намісникам і нотаріусам, які тільки є на світі, та ще й, мабуть...— решта її слів потонула в новому нападі сміху.

Потім князівна швидко обернулась до капельмейстера й сказала:

— Ви остаточно змирили мене з собою, любий Крейс-лере. О, тепер я розумію ваш мінливий гумор. Він витончений, справді чудовий! Тільки в змаганні суперечливих, протилежних одне одному почуттів зароджується вище життя! Дякую, щиро дякую і дозволяю вам поцілувати мені руку!

Крейслер узяв її простягнену руку, і знов його пронизав дивний струм, хоч і не такий потужний, як недавно, тож він на мить завагався, перше ніж підніс до уст незахищені рукавичкою тендітні пальчики, а тоді схилився в такому поклоні, наче й досі був радником посольства. Чомусь — Крейслер і сам не знав, чому, — це фізичне відчуття від дотику вельможної руки здалось йому надзвичайно смішним. "Отже, — мовив він сам до себе, коли князівна відійшла, — отже, її ясновельможність така собі лейденська банка, що вражає порядних людей електричним струмом на свій князівський розсуд".

Князівна пурхала й пританцьовувала по залі, сміялася, наспівувала "La Rachelina molinarina", пригортала до грудей і цілувала то ту, то іншу даму, запевняла всіх, що їй зроду не було так весело, і все це завдяки незрівнянному капельмейстерові. Поважній і суворій Бенцон її поведінка страшенно не подобалась. Нарешті вона не витримала, відкликала князівну вбік і прошепотіла їй на вухо:

— Гедвіго, прошу вас, як ви поводитесь!

— Краще, — відповіла князівна, і очі її спалахнули, — краще, люба Бенцон, облишмо на сьогодні тон гофмейстрині і ходімо всі спати. Так, спати, спати! — І вона звеліла подавати карету.

Якщо в князівни аж переливалась через край якась неприродна, судомна веселість, то Юлія, навпаки, затихла й посмутніла. Підперши голову рукою, вона сиділа біля фортепіано, і її зблідле обличчя та затуманений погляд свідчили, що вона відчувала просто фізичний біль, так погано було в неї на душі.

У Крейсера також погас останній спалах гумору. Уникаючи будь-яких розмов, він нечутною ходою наближався до дверей. Дорогу йому заступила Бенцон. [414]

— Не знаю, — мовила вона, — що за чудний, прикрий настрій мене сьогодні

(М. п. д.) таким знайомим, таким рідним, солодкий запах якоїсь чудової, сам не знаю якої печені блакитнуватими хмарками здіймався над дахами, а звідкись здалеку з шепотом вечірнього леготу долинали тихі, ласкаві голоси: "Муре, мій коханий, де ти так довго блукав?"

Чого в засмученому серці
Почувся знов блаженства щем,
Мов теплим весняним дощем
Прорвав розпуки зимні дверці?
Заграла радість у очах,
Нуртує сила в спритних лапах,
Пекучий біль в душі процах,
В надію обернувся жах:
Я чую смаженого запах!

Так я співав і, незважаючи на страхітливий галас та гудіння пожежі, віддавався солодким мріям. Але й тут, на даху, мене не полишали жахливі прояви потворного світського життя, в яке я сам ускочив. Не встиг я озирнутися, як із димаря вилізла одна з тих почвар, що їх люди звать сажотрусами. Тільки-но той чорнопикий бешкетник помітив мене, як зразу ж зарепетував: "Дзу, коте!" — і шпурнув у мене мітлю. Ухиляючись від удару, я стрибнув на сусідній дах і подряпався вниз по ринві. Хто опише мій радісний подив, мою щасливу розгубленість, коли я побачив, що опинився на будинку свого доброго господаря! Я спритно перелазив від одного слухового віконця до другого, але всі вони були зачинені. Тоді я підвищив голос, та дарма, ніхто мене не почув. Тим часом із охопленого полум'ям будинку валували вгору хмари диму, сичали струмені води, безліч голосів наперейми щось кричали, пожежа, видно, ставала ще загрозливішою. Та ось відчинилось слухове віконце, і з нього визирнув майстер Абрагам у жовтому халаті.

— Муре, мій любий котику, Муре, ось де ти сидиш! Злазь-но, злазь, сіренький! — радісно вигукнув він, побачивши мене.

Я також не пропустив нагоди всіма приступними мені способами показати йому й свою радість; отже, ми відсвяткували чудову хвилину зустрічі. Господар почав мене

гладити, коли я стрибнув до нього на горище, і від задоволення я ласкаво, солодко замурчав, чи, як кажуть, ніби на глум, деякі люди, запряв. [415]

— Ха-ха-ха, — засміявся господар, — ха-ха-ха, ти, голубе, певне, радий, що повернувся з далеких мандрів додому, і не бачиш, яка над нами нависла небезпека. Далебі, я б сам хотів бути, як ти, щасливим, невинним котом, якому начхати на пожежу й пожежників, бо в нього не згорить ніяке рухоме майно, адже єдина рухомість, якою володіє його безсмертний дух, — це він сам!

З цими словами господар узяв мене на руки й спустився вниз до кімнати.

Не встигли ми зайти, як туди ж убіг професор Лотаріо і ще двоє чоловіків.

— Прошу вас, — вигукнув професор, — ради бога, прошу вас, майстре! Ви в страшній небезпеці, вогонь перекинувся вже на ваш дах. Дозвольте, ми винесемо ваші речі!

Господар дуже сухо пояснив йому, що в такій небезпеці надмірна старанність друзів може дати більше шкоди, ніж сама небезпека, бо те, що вдається врятувати від вогню, переважно летить до біса, хоч і в делікатніший спосіб. Він сам колись, як його приятелів загрожувала пожежа, з найкращих міркувань викидав у вікно чимало коштовної китайської порцеляни, аби вона тільки не згоріла. Але він буде вдячний їм, якщо вони, не хапаючись, складуть у скриню три нічні ковпаки, кілька сірих сурдутів та деяке інше вбрання, особливо вважаючи на шовкові панталони, і ще трохи білизни, а книжки й рукописи хай спакують у два кошики, тільки щоб ані пальцем не торкались машин. І аж як уже займеться дах, він покине будинок зі своїм рухомим майном.

— Але найперше, — закінчив він, — але найперше хай я нагодую і напою свого підсусідка й товариша, який щойно повернувся з мандрів стомлений і виснажений. А тоді вже порядкуйте собі.

Усі весело засміялися, здогадавшись, що господар має на думці мене.

Їжа мені дуже смакувала, отже, мої найкращі надії, які я виливав на даху тужливими солодкими звуками, цілком збулися.

Коли я попоїв, господар посадовив мене в кошик, а поряд, де ще було місце, поставив мисочку з молоком і дбайливо закрив кошика.

— Сиди тихо, — мовив він, — сиди тихо, котику, в цьому темному прихистку і, щоб не нудно було, хлебчи свій улюблений напій, бо якщо ти вискочиш і почнеш вештатись по кімнаті, то наші рятівники в поспіху неодмінно розтопчуть [416] тобі хвіст і лапи. Коли доведеться тікати, я сам винесу тебе звідси, щоб ти знов не заблукав, як уже раз було. Ви не повірите, — звернувся господар до професора та його товаришів, — ви не повірите, шановні панове й помічники в біді, який цей сірий добродій у кошику розумний, незвичайний кіт. Послідовники натураліста Галля запевняють, що навіть досить виховані коти, обдаровані такими чудовими рисами, як жадоба вбивства, потяг до крадіжки, лукавство і т. д., цілком позбавлені почуття орієнтації на місці, тож, раз заблукавши, вони ніколи не знайдуть домівки, але мій Мур — блискучий виняток серед них. Кілька днів тому я виявив, що він пропав, і щиро сумував за ним, а сьогодні він раптом повернувся, і я маю підстави припускати, що він навіть скористався дахами, як

найприємнішим шляхом для прогулянок. Він, добра душа, довів не тільки свою кмітливість і розум, а й прихильність до господаря, за що я його ще дужче полюбив.

Мене страшенно втішила господарева хвала, я не без внутрішнього задоволення усвідомив свою перевагу над усім котячим родом, над силою-силенною заблуканих котів, позбавлених почуття орієнтації на місці, і здивувався, що досі сам не завважив цієї особливої здатності свого розуму. Правда, я пам'ятав про те, що, власне, це юний Понто вивів мене на потрібну дорогу, а сажотрсова мітла спрямувала на потрібний дах, та однаково не мав сумніву щодо своєї прозорливості і справедливості господаревих слів. Як уже сказано, я відчував свою внутрішню потугу, і це відчуття було запорукою, що господар не дарма хвалив мене. Незаслужена хвала дає багато більшу втіху, ніж заслужена, і той, кого хвалять, багато дужче пишається нею, ніж заслуженою, — таке я десь читав чи, може, чув, але це стосується тільки людей, мудрі коти не здатні на таку дурість, я твердо переконаний, що знайшов би дорогу додому без Понто й сажотруса і що обидва вони тільки сплутали мені правильний хід думок. Ту децицію життєвої мудрості, якою так пишався юний Понто, я міг би здобути і в інший спосіб, хоч різні пригоди, які я пережив з люб'язним пуделем, тим *aimable roue*(1), дали мені добрий матеріал для листів друзям, у форму яких я втілював свої враження від подорожі. Ті листи з успіхом могли б бути надруковані в усіх ранкових і вечірніх газетах, в усіх світських і незалежних часописах, бо в них [417] дотепно й глибокодумно змальовані найближчі сторони мого "я", а що може бути цікавіше для будь-якого читача? Проте я знаю наперед, що панове редактори й видавці запитають: "Хто такий цей Мур?" — а дізнавшись, що я кіт, хоч навіть найдосконаліший на світі, зневажливо відмахнуться: "Кіт, а претесь в письменники!" І навіть якби я володів гумором самого Ліхтенберга і глибиною думки Гамана, — про них я чув чимало доброго, мабуть, вони непогано писали для людей, та обидва вже померли, що для кожного письменника й поета, який мріє про безсмертя, дуже ризикована річ, — отже, кажу, якби я навіть володів гумором Ліхтенберга і глибиною думки Гамана, однаково мені повернули б рукопис, бо де ж бачено, щоб котячі пазурі опанували вишуканий стиль! Отака справедливість! О упередження, кричущі упередження, як же ти глибоко сидиш у людях, а надто в тих, що звуться видавцями!

(1) Милим пройдисвітом (франц.)

Професор і ті, що з ним прийшли, зчинили навколо мене жахливий рейвах, на мій погляд, цілком даремно, якщо їм треба було спакувати всього лише нічні ковпаки й сірі сурдуги.

Раптом знадвору хтось гукнув:

— Будинок горить!

— Ого-го, — мовив майстер Абрагам, — якщо так, то мені треба самому глянути, що там робиться. Не хвилюйтесь, панове, коли виявиться, що небезпека справді близько, я вернуся і ми спакуємось.

З цими словами він залишив кімнату.

Я в своєму кошику весь похолов. Шалений галас, дим, що почав проникати до

кімнати, — все збільшувало мій страх. У голову мені почали закрадатися чорні думки. Що, коли господар забуде про мене і мені доведеться ганебно загинути в полум'ї! У животі в мене, мабуть, з великого страху почало неприємно пощипувати. "А що як зло замислив мій господар, — думав я, — із заздрощів до знань моїх великих й навік мене в цей кошик запроторив, щоб спекатися тяга-ру й мороки? І що як білий цей напій — отрута, яка несе мені загибель певну?" Незрівнянний Муре, навіть у хвилину смертельного страху ти думаєш ямбами, не пропало безслідно те, що ти колись вичитав у Шекспіра-Шлегеля!

Нарешті майстер Абрагам просунув голову в двері і сказав:

— Небезпека минула, панове! Сідайте спокійно до столу і випийте пляшку чи дві вина, воно в стінній шафі. А я ще ненадовго полізу на дах і добре його поллю. Але стривайте, спершу треба поглянути, що робить мій котик. [418]

Господар зайшов усередину, підняв накривку з кошика, де я сидів, ласкаво озвався до мене, спитав, як я себе почуваю і чи не бажаю з'їсти ще одну печену пташку. У відповідь я кілька разів ніжно нявкнув і вдоволено потягся. Він цілком слушно зрозумів усе це як ознаку того, що я не голодний і хочу поки що посидіти в кошику, тому знов накрив його.

Тепер я остаточно переконався, що майстер Абрагам прихильний до мене і бажає мені добра. Може, мені було б і соромно за свої негарні підозри, якби я не вважав, що розумному взагалі сором не до лиця. "Зрештою, — подумав я, — і той безмежний страх, що я пережив, і та підозра, знову ж таки, викликана страхом перед найгіршим, — не що інше, як поетичні мрії, властиві геніальним юним ентузіастам, вони їм конче потрібні, як п'янкий опій".

Ця думка мене цілком заспокоїла.

Тільки-но господар вийшов з кімнати, як я побачив крізь щілину в кошику, що професор недовірливо глянув у мій бік і підморгнув своїм друзям, наче хотів їм сказати щось важливе. Потім вів заговорив так тихо, що я не почув би жодного слова, коли б небо не обдарувало мої шпичасті вуха незвичайно гострим слухом.

— Знаєте, що мені зараз кортить зробити? Я б оце підійшов до кошика, відкрив його і вгородив би оцього гострого ножа в горлянку тому проклятому котюзі, який сидить там і, мабуть, нахабно й самовдоволено кепкує з нас.

— Що з вами сталося? — вигукнув один із його друзів, — що з вами сталося, Лотаріо? Вбити такого гарного кота, улюбленця нашого майстра? І чого ви розмовляєте так тихо?

Професор так само пошепки пояснив їм, що я все розумію, що я вмію читати й писати, що майстер Абрагам у якийсь незбагнений, справді таємничий спосіб познайомив мене з науками так, що я тепер уже, як йому сказав пудель Понто, пишу прозу і складаю вірші й що все це лукавий майстер влаштував з єдиною метою: щоб поглумитися з найславетніших учених і поетів.

— О, — казав Лотаріо, насилу стримуючи лют, — о, я вже бачу, як майстер Абрагам, що й так користується у великого князя безмежною довірою, доб'ється з

допомогою Цього злощасного кота всього, чого захоче. Та bestia стане magister legens(1), отримає ступінь доктора і кінець кінцем як професор естетики читатиме лекції про Есхіла, Корнелія й [419] Шекспіра! Я аж тіпаюся з люті! Той кіт запустить мені пазурі в саме нутро, а вони в нього падлючі!

(1) Магістром, що має право читати лекції (лат.).

Усіх страшенно вразили слова Лотаріо, професора естетики. Один із його друзів висловив думку, що кіт не може навчитися читати й писати, бо ці першооснови всіх наук вимагають певної спритності, на яку здатна тільки людина, певного вміння думати чи, інакше б сказати, розуму, що не завжди є навіть у людини, вінця природи, а що вже хотіти від бездумної тварини.

— Любий мій, — втрутився в розмову інший, як мені здалося з кошика, дуже поважний чоловік, — любий мій, що ви звете "бездумною твариною"? Бездумних тварин не буває. Часто, поринувши в тихе самоспоглядання, я сповнююсь глибокої пошани до віслюків та інших корисних тварин. І не розумію, чому будь-яка симпатична домашня тварина, щасливо обдарована хистом, не могла б навчитися читати й писати? Навіть більше, чому б такій тваринці не стати вченим або поетом? Хіба не було таких прикладів? Я вже не кажу про "Тисячу й одну ніч" — найкраще історичне джерело, вірогідність якого не підлягає сумнівові, але згадайте, шановний, Кота в чоботях, надзвичайно шляхетного, обдарованого розумом, ґрунтовно освіченого кота.

Потішений цією хвалою котові, що, як мені підказав мій непомильний внутрішній голос, напевне був моїм гідним предком, я не втримався і двічі або й тричі досить голосно чхнув. Промовець відразу замовк, і всі боязко вступились у мій кошик.

— Contentement, mon cher!(1) — нарешті гукнув той поважний чоловік, який щойно говорив, і повів далі: — Якщо я не помиляюся, шановний естетику, ви згадували про якогось пуделя Понто, що зрадив вам таємницю наукових і поетичних вправ кота. Це нагадує мені чудового Берганцу Сер-вантеса, про дальшу долю якого розповідає одна нова, надзвичайно цікава книжка. Той пес також може бути переконливим прикладом того, що в тварин є природні здібності і хист до наук.

(1) На здоров'я, любий! (франц.)

— Дозвольте, — мовив його товариш, — дозвольте, любий друже, що за дивні приклади ви нам наводите? Адже про собаку Берганцу розповідає Сервантес, що, як усім відомо, писав романи, а історія про Кота в чоботях — просто дитяча казка, яку, щоправда, пан Тік переповів так яскраво, [420] що можна з дурного розуму й справді повірити в неї. Отже, ви посилаєтесь на двох письменників, наче вони солідні природознавці й психологи, а вони ж тільки поети, запеклі фантасти, та й годі, що вигадують і оповідають нам самі лише небилиці. Ну скажіть, як ви, розумний чоловік, можете посилатись на письменників, щоб довести те, що цілком суперечить здоровому глуздові? Лотаріо — професор естетики, йому інколи можна переступити межу, але ви...

— Стривайте, — перебив його поважний, — стривайте, шановний, не гарячкуйте. Подумайте спокійно, і ви згодитесь, що коли йде мова про дивовижне, неймовірне,

треба звертатися саме до письменників, бо звичайні історики в ньому нічогісінько не тямлять. Авжеж, навіть якщо дивовижне впорядковують, відповідно оформляють і подають як чисту науку, то й тоді докази для будь-яких засад беруть в уславлених поетів, на слова яких можна покластися. Я наведу вам приклад одного відомого лікаря — він вас задовольнить, бо ви сам учений лікар, — отже, я наведу вам приклад одного відомого лікаря, який у своєму науковому описі тваринного магнетизму, бажаючи з'ясувати наш зв'язок зі світом духів і незаперечно довести, що існує дивовижний хист передбачення, посилається на Шіллера та його Вал-ленштейна, який каже: "В житті людському є такі хвилини..." і "Є голоси пророчі, безперечно..." Не пам'ятаю, як там далі. Зрештою, ви можете самі прочитати в трагедії, що там ще про це написано.

— Ха-ха-ха, — засміявся доктор, — ви перескакуєте з одного на друге! Заводите мову про магнетизм і кінець кінцем ладні вже довести, що до всіх див, на які здатен магнетизер, він ще й може навчати обдарованих котів.

— Ну й що ж, — відповів поважний, — ніхто не знає, як магнетизм впливає на тварин. Коти, що вже мають у собі електричні флюїди, як ви зараз переконаєтесь...

Згадавши раптом, як гірко нарікала Міна на такі досліди, що їх провадили над нею, я страшенно перелякався і нявкнув на весь голос.

— Присягаюсь Орком, — вражено вигукнув професор, — присягаюсь Орком з усіма його жахами, що цей клятий кіт чує нас і розуміє нашу розмову! їй-богу, я зараз задушу його своїми руками...

— Немудро, — озвався поважний, — справді немудро, професоре! Я нізачо не дозволю, щоб ви зробили бодай найменшу кривду котові, якого я щиро полюбив, хоч не мав [421] щастя ближче з ним познайомитись. Кінець кінцем аж хочеться спитати вас: може, ви заздрите, що він уміє писати вірші? Принаймні професором естетики той маленький сірий добродій ніколи не стане, можете бути спокійні. Бо хіба не записано чорним по білому в старих, мов світ, академічних статутах, що, з огляду на чимраз частіші зловживання, надалі заборонено допускати віслюків до професури, і хіба ця постанова не поширюється на всі види й породи тварин, рахуючи й котів?

— Можливо, — невдоволено відповів професор, — можливо, кіт ніколи не стане ні магістром, ні професором естетики, але рано чи пізно виступить як письменник, своєю незвичайністю, певна річ, зацікавить видавців та читачів і перехопить у нас добрі гонорари...

— Я не бачу, — заперечив поважний, — я не бачу, чому б такому гарному котові, улюбленцеві нашого майстра, не можна було ступити на той шлях, на який юрмами сунуть ті, хто не має до такої діяльності ні снаги, ні покликання. Єдине, що не завадило б зробити, це примусити його обрізати гострі пазурі, і ми, либонь, зараз таки це й зробимо, тоді будемо певні, що, ставши письменником, він не подряпає нас.

Усі вони підвелися. Естетик схопив ножиці. Можете собі уявити моє становище! Я вирішив боронитись, мов лев, від ганьби, яку мені готували; першого, хто наблизився б до мене, я позначив би на весь його вік. Я наготувався до стрибка, тільки-но відкриють кошик.

Тієї миті зайшов майстер Абрагам, і весь мій страх, що доходив уже до розпачу, як рукою зняло. Він відкрив кошика, і я, ще не отямившись як слід, блискавично вискочив звідти й майнув повз господаря під грубу.

— Що знов сталося з моїм котом? — запитав господар, підозріливо дивлячись на гостей, які стояли зніяковілі і, почувавши себе винними, не знали, що відповісти.

Хоч яке скрутне було моє становище у тій в'язниці, а все ж на душі в мене ставало радісно, коли я вертався думкою до професорових слів про мою гадану кар'єру, тішило мене також те, що в його словах бриніла заздрість. Я вже відчував на голові докторську шапочку і бачив себе на кафедрі! Хіба жадібна до знань молодь не відвідувала б мої лекції найчастіше за всі? Хіба знайшовся б хоч один юнак, вихований у добрих звичаях, який би зле зрозумів прохання професора не приводити на лекції собак? Адже не всі пуделі такі приязні й ласкаві, як мій Понто, особливо не можна вірити [422] мисливським капловухим собакам, які скрізь зчиняють безглузді сварки з найосвіченішими представниками нашого роду і хоч-не-хоч змушують їх у найбезглуздіший спосіб виявляти свій гнів — пирхати, дряпатись, кусатися і т. д. і т. д.

Як же було б прикро,

(А. м.) стосувалося рум'яної фрейліни, що її Крейслер бачив у Бенцон.

— Зробіть мені ласку, — мовила князівна, — зробіть мені ласку, Нанетто, сходіть униз і подбайте, щоб усі гвоздики знесли в мій павільйон, бо челядь так розледачіла, що сама нічого не виконає.

Фрейліна зірвалася на ноги, дуже церемонно вклонилась і швидко вибігла з кімнати, мов пташка, випущена з клітки.

— Я не можу, — звернулася до Крейслера князівна, — я не можу нічого заграти, коли сиджу з учителем не сама, він — мов той священик, якому не боїшся виповісти всі свої гріхи. Взагалі вам, любий Крейслере, наш суворий етикет видається чудним і обтяжливим: мене скрізь повинні оточувати фрейліни й стерегти, мов іспанську королеву. Принаймні тут, у нашому милому Зіггартсгофі, можна було б мати більшу волю. Якби князь був тепер у замку, я б не зважилась відіслати Нанетту, а вона й сама нудиться під час наших музичних студій, і мене сковує. Почнімо ще раз, тепер має піти краще.

Крейслер, що під час уроків був дуже терплячий, знов почав арію, яку вибрала для вправи князівна. Та хоч як Гед-віга старалася, хоч як їй допомагав Крейслер, вона все збивалася з такту й тону, робила помилку за помилкою, аж поки врешті, спаленівши, схопилася з місця, підбігла до вікна й почала дивитися в парк. Крейслерові здалося, що князівна плаче; цей перший урок і вся ця сцена були йому трохи прикрі. Ну що тут можна зробити? Хіба спробувати вигнати музикою той ворожий, немuzикальний дух, який, здається, так знервував князівну? І з-під його пальців полились прекрасні мелодії — найвідоміші, улюблені всіма пісні, які він так майстерно варіював контрапунктними зворотами й мелодійними оздобами, що врешті сам здивувався своїй чудовій грі. Він геть забув про князівну з її арією та нечемною нетерплячкою.

— Який гарний Гаєрштайн у призахідному сонці! — не обертаючись, мовила

князівна.

Крейслер саме долав якийсь дисонанс, що його, звичайно, треба було зняти, а тому не міг милуватися з князівною Гаерштайном у призахідному сонці. [423]

— Чи є де краще місце за наш Зіггартсгоф? — ще голосніше, ніж перше, говорила Гедвіга.

Тепер Крейслерові, після могутнього кінцевого акорду, довелось підійти до князівни і, скоряючись її вимозі, ввічливо підтримати розмову.

— Справді, — сказав він, — справді, ясновельможна князівно, парк чарівний, а особливо мені подобається, що всі дерева вкриті зеленим листям. Мене взагалі дивує і захоплює те, що дерева, кущі й трави зелені, і кожної весни я дякую Всевишньому, що вони знов зеленіють, а не червоніють, бо це зіпсувало б кожний краєвид, такого немає в жодного з найкращих пейзажистів, наприклад, у Клода Лоррена, чи в Берггема, або навіть у Гаккерта, який, правда, трохи припудровує зелень на своїх луках.

Крейслер хотів ще щось казати, та раптом побачив у дзеркальці, повішеному збоку біля вікна, бліде як смерть, дивно змінене обличчя князівни й замовк з ляку, що холодними лещатами стис його серце.

Нарешті князівна порушила мовчанку. Не обертаючись і все ще дивлячись надвір, вона почала зворушливим, сумним тоном:

— Крейслере, доля чомусь хоче, щоб я завжди здавалась вам опанованою дивними химерами, знервованою, навіть дурнуватою, і давала привід відточувати на мені ваш гострий гумор. Пора пояснити вам, чому ви, весь ваш вигляд доводять мене до того стану, який можна зрівняти з нервовим шалом під час сильної гарячки. Тож вислухайте все. Відверте визнання дасть полегкість моєму серцю й допоможе мені не боятися вашого вигляду й вашої присутності. Коли я побачила вас уперше, там у парку, то ви, вся ваша поведінка, страшенно налякали мене, я й сама не знала чому. То раптом у мені прокинувся з усіма своїми жахами якийсь невиразний спогад з часів мого раннього дитинства, що аж потім у дивному сні прибрав чіткіших обрисів. При нашому дворі жив колись художник на прізвище Етлінгер, якого князь і княгиня високо цінували за його чудовий хист. У нашій галереї ви знайдете прекрасні картини його пензля і на всіх побачите княгиню в різних постатях у тій чи іншій історичній сцені. Але найкраща з них, що викликала одностайний захват знавців, висить у кабінеті князя. Це портрет княгині в розповні її молодості, намальований без жодного сеансу з натури, але такий схожий, ніби митець підглядав за нею в дзеркало. Леонгард — так звали художника при дворі — [424] був, кажуть, лагідною, доброю людиною. Мені не було ще трьох років, а я полюбила його так, як тільки здатне любити дитяче серце, прихилилась до нього й хотіла, щоб він ніколи не покинув мене. Але й він невтомно грався зі мною, малював мені невеличкі барвисті малюнки, вирізував різноманітні фігурки. Минув десь із рік, і раптом його не стало. Жінка, що була моєю першою вихователкою, крізь сльози пояснила мені, що пан Леонгард помер. Я була невтішна й нізачо не хотіла більше сидіти в тій кімнаті, де Леонгард грався зі мною. Як тільки випадала нагода, я тікала від своєї виховательки та придворних дам і бігала по замку,

голосно гукаючи: "Леонгарде!" Я ніяк не могла повірити, що він помер, усе гадала, що він десь заховався в замку. І ось одного вечора, коли вихователька на хвилину кудись вийшла, я тихенько вибралася з кімнати, щоб пошукати княгиню. Вона повинна була сказати, де пан Леонгард, і повернути мені його. Двері в коридор були відчинені, я справді дісталася до парадних сходів, піднялася нагору і навмання увійшла в першу ж незамкнену кімнату. Я озирнулася й побачила ще одні двері. Гадаючи, що вони ведуть до покоїв княгині, я вже хотіла постукати в них, коли це двері рвучко розчинилися і з них вискочив чоловік у порваному одязі і з розпатланою головою. Це був Леонгард. Він вступив у мене очі, що горіли страшним вогнем. Його важко було впізнати — блідий, як мрець, щоки запали. "Ох, пане Леонгарде, — вигукнула я, — який у вас вигляд! Чого ви такі бліді, чого у вас так горять очі, чого ви так дивитесь на мене? Я боюся вас! О, будьте знов такі добрі, як завжди, малюйте знов мені гарні, барвисті малюнки!" Зненацька Леонгард дико зареготав, кинувся до мене, забряжчавши ланцюгом, яким, мабуть, був оперезаний його стан, опустився переді мною навпочіпки і сказав хрипким голосом: "Ха-ха-ха, маленька князівно... Барвисті малюнки?.. Так, аж тепер я можу малювати, скільки захочу... Тепер я намалюю тобі малюнок, а на ньому твою вродливу маму! Правда ж, твоя мама вродлива? Але попроси її, хай не здимає з мене чарів, я не хочу більше бути жалюгідним Леонгардом Етлінгером... Він давно помер. Я червоний шуліка і можу малювати тільки тоді, коли наковтаюсь барвистого проміння! Так, коли можу розвести фарбу в гарячій крові... Мені треба твоєї крові, маленька князівно!" З цими словами він схопив мене, притяг до себе, оголив мою шию, і мені здалося, що в руці в нього блиснув невеличкий ніж. Я заверещала не своїм голосом, збіглася челядь і накинулася [425] на божевільного. Та він з нелюдською силою струшував її з себе. Тієї миті сходи загули й зарипіли під чиймись кроками, до кімнати вскочив високий, дужий чоловік і закричав: "Господи Ісусе, він утік від мене! Господи Ісусе, от лихо! Ну стривай же, пекельне поріддя!" Тільки-но божевільний побачив того чоловіка, як раптом сила його немов покинула, і він, виючи, впав на підлогу— На нього налягли ланцюг, якого приніс із собою той чоловік, і повели геть. Він жахливо ревів, наче спійманий звір.

Можете собі уявити, які глибокі карби полишило в душі чотирирічної дитини те страхітливе видовище. Мене пробували розрадити, пояснити мені, що таке божевілля. Я не дуже розуміла їхні пояснення, але в серце мені закрався якийсь глибокий, незбагнений страх, що й досі вертається, коли я побачу божевільного, навіть коли тільки подумаю про той страшний стан, який можна зрівняти з безперервними смертельними муками. Ось на того нещасного ви й схожі, Крейслере, наче його рідний брат. А найдужче нагадує мені Леонгарда ваш погляд, — інколи я б назвала його дивним. Ось чому, побачивши вас уперше, я втратила владу над собою, ось чому й тепер ваша присутність тривожить і лякає мене!

Крейслер стояв біля вікна, глибоко вражений, неспроможний вимовити й слова. Його віддавна переслідувала *idée fixe*(1), що на нього чигає божевілля, мов хижак, який жадібно очікує на здобич, і колись несподівано нападе на нього; тепер він затремтів від того самого страху, що й князівна, коли побачила його вперше, — від страху перед

самим собою. Він намагався відігнати від себе моторошну думку, що це він у своїй шаленій люті хотів убити Гедвігу.

(1) Настирлива думка (франц.).

Трохи помовчавши, князівна повела далі:

— Нещасний Леонгард потай кохав мою матір, і те кохання, вже саме собою шалене, врешті вилилось у буйне божевілля.

— Отже, — мовив Крейслер тихо й дуже ласкаво, як завжди, коли в грудях його вщухала буря, — отже, в грудях Леонгарда не було місця для кохання митця.

— Що ви хочете цим сказати, Крейслере? — запитала князівна, швидко обернувшись до нього.

— Коли я, — відповів він, лагідно всміхаючись, — коли я на одній досить веселій виставі почув, як дотепний служник [426] вшановував оркестрантів такою приємною промовою: "Ви добрі люди й погані музиканти" — то, мов верховний суддя, поділив людство на дві частини: одна складається з добрих людей, але поганих музикантів, чи, швидше, зовсім не музикантів, а друга — із справжніх музикантів. Та жодна з них не буде проклята, всі зазнають блаженства, тільки в різний спосіб. Добрі люди легко закохуються в чийсь гарні очі, простягають руки до обожнюваної особи, на обличчі в якої сяють ті очі, захоплюють красуню в коло, яке дедалі звужується, аж поки дійде до розміру обручки, що її вони й надягають на палець коханій, як *pars pro toto*(1), — ви трохи знаєте латину, ясновельможна князівно, — отже, кажу, як *pars pro toto*, як ланку ланцюга, на якому жертву кохання ведуть додому, в подружню в'язницю. Дорогою вони на все горло кричать: "О господи", або: "О небо", або, якщо люблять астрономію: "О зорі небесні", чи, коли схильні до поганства: "О боги, вона моя, найпрекрасніша з усіх! Збулися всі мої найпалкіші бажання!" Зчиняючи такий галас, добрі люди гадають, що наслідують музикантів, але їхні зусилля даремні, бо в музикантів кохання виходить цілком інакше. Тим музикантам чийсь невидимі руки раптом скидають з очей полуду, яка затуляла їм погляд, вони, ходячи на грішній землі, бачать ангельський образ, ту солодку невідому таємницю, яка тихо спочиває в їхніх грудях. І тоді небесним вогнем, який світить, гріє, але не спалює нищівним полум'ям, спалахує безмежний захват, невимовна втіха вищого життя, що зароджується в глибині душі, і дух у пристрасному бажанні простягає тисячі вусиків і обсопує ними ту, яку він побачив, і він володіє нею, ніколи не володіючи, бо його пристрасть вічна, ніколи не заспокоєна! І це вона, вона сама, прекрасна, втілена в життя мрія, променіючи, виливається з душі митця піснею, картиною, віршем. Ах, ясновельможна князівно, повірте мені, без будь-якого сумніву повірте, що справжні музиканти своїми тілесними руками й пальцями, які на тих руках вирости, тільки більш-менш пристойно музичать, — чи то пером, чи пензлем, чи ще чимось іншим, а до своєї коханої вони дійсно простягають лише духовні вусики, на яких немає ні рук, ні пальців, що могли б галантно, як і належить під час такої церемонії, взяти обручку й надягти її на тоненький пальчик своєї богині. Отже, тут можна не боятися вульгарного мезальянсу, і [427] тому, певне, досить байдуже, чи коханою, яка живе в серці митця, буде княгиня, чи дочка пекаря, аби тільки вона не

була совою. Такі музиканти, закохавшись, натхненно створюють чудові неземні твори й ніколи не помирають жалюгідною смертю від сухот, ніколи не божеволіють. Ось чому я ставлю на карб панові Леонгардові Етлінгеру, що він докотився до такого шаленства, коли міг, як справжні музиканти, скільки завгодно кохати ясновельможну княгиню без будь-якої шкоди для себе!

(1) Частину за ціле (лат.).

Гумористичні нотки, яких часом допускався Крейслер, князівна пропускала повз вуха, їх заглушив відгук струни, якої він торкнувся і яка в жіночих грудях натягнута дужче за інші, а тому, певне, й звучить дужче за них.

— Кохання митця, — мовила вона, опустившись у крісло і, ніби в задумі, підперши голову рукою. — Кохання митця! Бути так коханою! О, це прекрасний, чарівний, божистий сон, тільки сон, нездійснений сон...

— Ви, ясновельможна князівно, — озвався Крейслер, — ви, ясновельможна князівно, здається, не вельми шануєте сні, а проте лише вві сні у нас виростають барвисті, немов у метелика, крила, і ми можемо вилетіти з найтіснішої і найміцнішої в'язниці й піднятися в осяйні небеса. Адже кожна людина має природжений потяг до літання, і я знав солідних, дуже порядних людей, які пізно ввечері просто наповнювали себе шампанським, як надійним газом, щоб уночі, ставши водночас повітряною кулею і пасажиром, піднятися у повітря.

— Знати, що тебе так кохають...— знов сказала князівна ще схвильованіше.

— А щодо кохання митця, — повів далі Крейслер, коли князівна замовкла, — щодо кохання митця, такого, як я вам намагався змалювати, то ви маєте перед собою, ясновельможна князівно, гіркий приклад пана Леонгарда Етлінгера: він був музикантом, а хотів такого кохання, як у добрих людей, тому його ясний розум трохи схибнувся, але саме тому я й гадаю, що він не був справжнім музикантом. Бо ті носять обрану даму в серці, їм більше нічого не треба, аби тільки прославляти її піснями, віршами, картинами, їхнє вишукане поклоніння можна порівняти із взірцевою галантністю лицарів, воно навіть невинніше за лицарське, бо музиканти не такі кровожерні, як лицарі, що на славу дами серця спроваджували на той світ найдостойніших людей, коли не було під рукою велетня чи дракона. [428]

— Ні, — вигукнула князівна, ніби прокинувшись зі сну, — ні, не може бути, щоб у грудях чоловіка міг запалати такий чистий жертковий вогонь! Хіба чоловіче кохання — не підступна зброя, якою він користується, щоб досягти перемоги, що занапащає жінку, але й самому йому не дає щастя!

Крейслера вельми вразив такий дивний погляд сімнадцятирічної чи вісімнадцятирічної князівни, і він хотів щось заперечити, коли це відчинилися двері і зайшов княжич Ігнатій.

Капельмейстер зрадів, що скінчиться їхня з князівною розмова, яку він дуже вдало порівняв з добре зладнаним дуєтом, де кожен голос повинен лишатися вірним своєму власному характерові. Тим часом як князівна трималася сумного адажіо і тільки деколи вставляла мордент чи коротеньку трель, сам він, першорядний buffo і чисто

комічний співак, перебивав її безліччю коротких нот parlando(1), тож композицію в цілому і виконання можна було назвати шедевром, і йому найдужче хотілося б почути князівну й себе самого десь із ложі або з пристойного місця в партері.

(1) Речитативу (італ.).

Отже, до кімнати зайшов, схлипуючи, заплаканий княжич Ігнатій із розбитою чашкою в руці.

Треба пояснити, що хоч княжичеві давно минуло двадцять років, він ніяк не міг розлучитися з улюбленими розвагами дитячих років. Найдужче йому були до вподоби гарні чашки, якими він у свій спосіб розважався: годинами розставляв їх рядком на столі, щоразу інакше — то жовту біля червоної, то червону біля зеленої і т. д. Розставляючи їх, він простодушно, щиро радів, наче весела, задоволена дитина.

Шкоду, яка довела його до плачу, зробив маленький мопс, що зненацька стрибнув на стіл і скинув на підлогу найкращу чашку.

Князівна пообіцяла, що постарається замовити йому з Парижа чашку найновішого взірця. Княжич заспокоївся і радісно всміхнувся. Він, мабуть, аж тепер помітив капельмейстера й запитав його, чи в нього також є багато гарних чашок. Крейслер уже знав від майстра Абрагама, як треба було відповідати на це запитання, отже, сказав, що, звичайно, таких гарних чашок, як у його вельможності, він не має, та й не може мати, бо не може витратити на них стільки грошей, як його вельможність.

— От бачите, — мовив Ігнатій, дуже задоволений, — от бачите, я княжич і можу мати скільки завгодно гарних чашок, [429] а ви не можете, бо ви не княжич, а тому що я напевне княжич, то гарні чашки...

Чашки і княжичі, княжичі й чашки переплутувалися в мові Ігнатія, дедалі незрозумілішій, а сам він сміявся і з великої радості підстрибував та плескав у долоні. Гедвіга почервоніла й опустила очі. Вона соромилася свого недоумкуватого брата і боялася, хоч, звичайно, дарма, що Крейс-лер почне брати його на глузи. Але капельмейстер був у такому настрої, що княжичева недоумкуватість, як прояв справжнього божевілля, викликала в нього тільки жаль. Але це не зменшувало, а ще збільшувало напруження. Щоб відвернути увагу бідолахи від тих злочасних чашок, князівна попросила його впорядкувати невеличку підручну бібліотеку, розміщену у вишуканій стінній шафі. Це цілком задовольнило княжича; радісно сміючись, він відразу почав витягати гарно оправлені книжки, складати їх за форматом і ставити золотими берегами назовні так, щоб вони утворювали суцільну блискучу смугу, чим він неабияк тішився.

До кімнати вскочила панна Нанетта й крикнула:

— Князь! Князь із княжичем!

— Боже мій, — злякалася князівна, — в якому я туалеті! Ми справді забалакалися з вами, Крейслере, не думаючи про те, що час не стоїть на місці. Я про все забула — про себе, про князя й княжича.

Вона разом з Нанеттою зникла в сусідній кімнаті. Княжич Ігнатій і далі складав книжки, ні на що не звертаючи уваги.

Під'їхала князівська карета, і коли Крейслер спустився вниз до парадних сходів, обидва скороходи в лівреях щойно зіскочили з лінійки. Цю обставину треба пояснити докладніше.

Князь Іреней не хотів відступати від давніх звичаїв, і навіть тепер, коли вже перед кіньми не бігли, мов зацьковані звірі, прудконогі блазні в строкатих куртках, серед численної челяді князя всіх родів і рангів було й два скороходи, гарні, пристойні чоловіки, вже літні, тілисті, що через сидячий спосіб життя інколи скаржилися на нестравність шлунку. Адже князь був надто людяний і не вимагав від жодного зі своїх слуг, щоб той часом ставав гончаком чи бодай веселим дворовим собакою, та з поваги до етикету під час парадних виїздів князя скороходам доводилось їхати попереду на цілком пристойній лінійці і, коли було треба, наприклад, там, де збиралось [430] кілька роззяв, ледь помахувати ногами, вдаючи, ніби вони й справді біжать. То було приємне видовище.

Отже, скороходи щойно зіскочили з лінійки, камергери зайшли в парадні двері, а за ними рушив князь Іреней у супроводі показного юнака в розкішному мундирі неаполітанської гвардії із зірками й хрестами на грудях.

— Je vous salue, monsieur de Krosel(1), — сказав князь, побачивши Крейслера.

(1) Вітаю вас, пане де Крезель (франц.).

Він казав "Крезель" замість "Крейслер", бо в особливо врочистих випадках говорив по-французькому і не міг тоді пригадати жодного німецького прізвища. Чужий княжич — бо панна Нанетта, мабуть, мала на думці цього показного юнака, коли крикнула, що приїхав князь із княжичем, — проходячи, недбало кивнув Крейслерові головою, а таку манеру вітатися капельмейстер терпіти не міг навіть у най-вельможніших осіб. Тому він уклонився до самої землі, й так кумедно, що товстий гофмаршал, який взагалі вважав Крейслера за відчайдушного жартуна і брав за жарт усе, що той робив чи казав, не втримався і стиха захихотів. Молодий княжич зиркнув на Крейслера чорними, блискучими очима, буркнув крізь зуби: "Блазень!" — і швидко пішов за князем, який велично, а проте ласкаво оглядався на нього.

— Як на італійського гвардійця, — сказав Крейслер гофмаршалові, голосно сміючись, — той ясновельможний добродій досить добре розмовляє по-німецькому. Передайте йому, ваша вельможність, що я в подяку за це можу йому відповісти добірною неаполітанською говіркою, причому не плутатиму її з вишуканою римською, а тим паче із грубим венеціанським жаргоном комедії масок Гоцці, — одне слово, що я не осоромлюся. Скажіть йому, ваша вельможність...

Та його вельможність уже брався сходами, високо звівши плечі, мов бастіони чи редути для захисту вух.

Під'їхала князівська карета, в якій Крейслер звичайно їздив до Зіггартсвайлера, старий егер відчинив дверці й запитав, чи пан капельмейстер не зводить сісти. Тієї миті повз них пробіг кухарчук, обливаючись слізьми й вигукуючи:

— Ох, яке лихо! Яке лихо!

— Що сталося? — крикнув йому навздогінці Крейслер.

— Біда сталась, — відповів кухарчук і ще дужче заплакав. — у кухні лежить старший кухар і хоче загнати собі в живіт кухонного ножа з горя й відчаю, бо ясновельможний [431] пан раптом звелів готувати вечерю, а немає устриць для італійського салату. Він хотів би поїхати до міста, та пан обер-штальмейстер не дозволяє запрягати коней без наказу ясновельможного пана.

— Цій біді можна зарадити, — мовив Крейслер. — Нехай пан старший кухар сідає в цю карету і в Зігтартсвайлері роздобуде найкращих устриць, а я прогуляюсь туди пішки.

На цьому слові він швидко рушив до парку.

— Велика душа!.. Шляхетне серце!.. Добрий пан! — зворушено вигукував йому навздогінці старий єгер зі сльозами на очах.

Далекі гори охопило вже полум'я вечірньої заграви, і золотавий відблиск її, пробиваючись крізь дерева та крізь кущі, перебігав по лупі, ніби його підганяв вечірній вітерець, що раптом зашелестів у листі.

Крейслер зупинився посеред мосту, перекинутого через широкий рукав озера до рибальської хатини, і задививсь у воду, на таємничій, мерехтливій гладіні якої віддзеркалювався парк з мальовничими купками дерев, а над ним — Гаєрштайн, що його вершину, наче химерна корона, увінчували білясті руїни. Приручений лебідь, що відгукувався на ім'я Бланш, хлюпався в озері, гордовито згинаючи прекрасну шию і б'ючи блискучими крильми.

— Бланше! Бланше! — гукнув Крейслер, простягаючи до нього руки. — Заспівай свою лебедину пісню, не вір, що після цього тобі доведеться померти! Тільки, співаючи, пригорнися до моїх грудей, тоді твої найпрекрасніші звуки стануть моїми і тоді лише я загину від палкої туги, а ти й далі житимеш, і далі кохатимеш, і далі гойдатимешся на хвилях!

Крейслер і сам не знав, що його так глибоко схвилювало. Він сперся на поруччя й несамохіть заплющив очі. Тієї миті він почув Юліїн спів, і невимовно солодка туга стиснула йому серце.

На небі з'явилися темні хмари й кинули широкі тіні на гори й ліс, немов чорні покривала. На сході глухо заgrimів грім, дужче зашелестів вечірній вітер, гучніше задзюрчали струмки. Часом, немов далекий голос органа, долинали акорди еолової арфи. Нічне птаство злякано знялося вгору і з пронизливим криком загубилось у гущавині.

Крейслер отямився від задуми й побачив у воді своє темне віддзеркалення. Йому здалося, наче з глибини на нього дивиться божевільний художник Етлінгер. [432]

— Агов! — гукнув він униз. — Агов, це ти, мій двійнику, мій добрий товаришу? Слухай-но, голубе, як на художника, що трохи схибнув, що в своїй надмірній гордині захотів замість оливи скористатися князівською кров'ю, ти досить пристойний на вигляд. Я навіть ладен повірити, любий Етлін-гере, що ти просто дурив ясновельможну родину своїми божевільними витівками. Чим довше я на тебе дивлюся, тим виразніше бачу твої вишукані манери, і якщо ти хочеш, я переконаю княгиню Марію, що, коли

судити з твоєї постави у воді, ти був значною особою і вона може не вагаючись віддати тобі своє серце. Та коли ти, друже, захочеш, щоб княгиня й тепер була така, як на твоєму портреті, то тобі доведеться наслідувати приклад одного князя-дилетанта: він, щоб бути схожим на свої портрети, підмальовував їх під себе. Отже, за те, що тебе колись безпідставно відправили в пекло, я розповім тобі тутешні новини. Знай же, шановний мешканцю божевільні, що рана, якої ти завдав сердешній дитині, чарівній князівні Гедвізі, ще й досі не загоїлась як слід і через той біль вона часом робить дурниці. Невже ти так тяжко, так боляче вразив її серце, що воно й досі кривавиться, коли князівна бачить твій привид, як кривавиться труп, коли до нього наблизиться вбивця? Не став мені, друже, на карб, що вона вважає мене приви́дом, тобто твоїм приви́дом. Та коли в мене з'явилося бажання довести їй, що я не якийсь там плюгавий потойбічний гість, а капельмейстер Крейслер, мені став на заваді княжич Ігнатій, який очевидно хворіє на параною, на *fatuitas, stoliditas*(1), тобто, згідно з Ключе, на дуже приємний різновид ідіотизму. Не криви мене, голубе, коли я поважно розмовляю з тобою! Знов кривиш! Якби я не боявся нежиті, то скочив би у воду й добре полатав тобі боки. Іди під три чорти, негіднику, зі своїми гримасами!

(1) Придуркуватість, тупоумство (лат.).

І Крейслер швидко пішов далі.

Уже цілком стемніло, в чорних хмарах спалахували блискавки, гуркотів грім і падали перші, великі краплі дощу. Але з вікна рибальської хатини струменіло ясне світло, і Крейслер квапливо подався туди.

Неподалік від дверей, у широкій смузі світла Крейслер побачив свою власну подобу, свого двійника, що йшов поряд із ним. Не тямлячи себе з ляку, він ускочив у хатину і безсило опустився в крісло, блідий як смерть.[433]

Майстер Абрагам, що сидів біля невеличкого столика, на якому гасова лампа кидала навколо себе сліпуче світло, й читав грубезний фоліант, злякано схопився з місця, підійшов до Крейслера й вигукнув:

— Ради бога, Йоганнесе, що з вами? Звідки ви взялися так пізно й що вас так налякало?

Крейслер насилу заспокоївся і сказав глухим голосом:

— Не інакше, як нас двоє — я і мій двійник, що вискочив з озера й переслідував мене аж сюди. Зжальтеся наді мною, майстре, візьміть свій ціпок з кинджалом і заколіть того негідника. Повірте мені, він божевільний і може довести до загибелі нас обох. То він наслав бурю. В повітрі літають духи і своїми хоралами крають людям серце! Майстре, майстре, приманіть сюди лебедя, нехай заспіває, в моїх грудях пісня завмерла, бо той двійник поклав на них свою білу, холодну, мертву руку, та коли лебідь заспіває, йому доведеться зняти руку і знов пірнути в озеро...

Майстер Абрагам не дав Крейслерові говорити далі, а почав лагідно заспокоювати його, присилював випити кілька чарок вогнистого італійського вина, що було в нього під рукою, і поступово випитав, що все-таки сталося.

Та не встиг Крейслер усього розповісти, як майстер Абрагам, зареگотивши,

вигукнув:

— От хто вже невинуватий фантазер і затятий духовида! Тим органістом, що грав у парку моторошні хорали, був просто нічний вітер, який у своєму нестримному леті видобував звуки зі струн еолової арфи. Так, так, Крейслере, ви забули, що край парку між двома павільйонами напнута еолова арфа(1). А щодо вашого двійника, який біг поряд з вами у світлі моєї гасової лампи, то я зараз вам доведу, що коли вийду за двері, відразу з'явиться і мій двійник, і взагалі будь-кому, хто ввійде до мене, доведеться терпіти поряд із собою такого *chevalier d'honneur*(2) свого "я".

(1) Абат Гаттоні з Мілана звелів натягти від однієї до другої вежі п'ятнадцять металевих струн, так настроєних, що вони відтворювали діатонічну гаму. Від найменшої атмосферної зміни ті струни починали бриніти, сильніше чи тихіше, залежно від сили тієї зміни. Ту еолову арфу називали "гігантською" або "арфою погоди". (Прим, автора).

(2) Почесного охоронця (франц.).

Майстер Абрагам вийшов за поріг, і відразу в смузі світла поряд із ним з'явився другий майстер Абрагам.

Крейслер помітив, що зображення кидає сховане вгнуте дзеркало, і розсердився, як кожен, хто повірив у диво, а [434] воно виявилось фокусом. Людина воліє найгірший переляк, ніж природне пояснення того, що їй здалось примарним; вона не вдовольняється цим світом, а хоче щось побачити з іншого, того, якому не треба тілесної оболонки, щоб його було видно.

— Я ніяк не можу, — сказав Крейслер, — я ніяк не можу збагнути, майстре Абрагаме, вашого замилювання до таких штук. Ви, наче майстерний кухар, готуєте диво з усіляких гострих спецій і гадаєте, що таким неподобством зможете розворушити людей, уява яких притупилась, мов шлунок у пересиченого гульця. Нема більшого несмаку, як, показавши людині таку прокляту штуку, від якої в неї аж дух забиває, відразу пояснювати їй, що все це сталося природним способом.

— Природним, природним! — перебив його майстер Абрагам. — Як людина недурна, ви давно повинні були збагнути, що в світі нічого не відбувається природним способом, нічогісінько! Чи ви, шановний капельмейстере, гадаєте, що коли ми з допомогою приступних нам засобів досягаємо певного наслідку, то першопричина того наслідку лежить у нас перед очима, а не схована в найпотаємніших сховках природи? Проте ви звичайно ставились до моїх штук з пошаною, хоч найдовершенішої з них вам не довелося побачити.

— Ви маєте на увазі Невидиму дівчину? — запитав Крейслер.

— Принаймні, — повів далі майстер, — саме ця штука — хоч це, мабуть, щось трохи більше, ніж штука, — переконало б вас, що часто звичайна механіка, яка найлегше піддається розрахункам, зіткнувшись із найтаємнішим дивом природи, може викликати ефект, який так і лишиться нез'ясовним у буквальному значенні цього слова.

— Гм, — озвався Крейслер, — якщо ви робили все згідно з відомою теорією звуку, якщо зуміли спритно сховати апарат і мали під рукою кмітливу, хитру істоту...

— О К'яро! — вигукнув майстер Абрагам, і в очах у нього блиснули сльози. — О К'яро, моя люба, ласкава дитино!

Крейслер ще ніколи не бачив старого таким схвилованим, бо майстер не любив удаватися в журбу і тугу, а звичайно відганяв від себе ці почуття іронією або жартом.

— Що це за К'яра? — запитав капельмейстер.

— Мабуть, вийшло по-дурному, — всміхнувшись, відповів майстер, — мабуть, вийшло по-дурному, що мені сьогодні Довелось постати перед вами старим плаксивим йолопом; але [435] сузір'я хочуть, щоб я нарешті розповів вам про ту пору свого життя, про яку так довго мовчав. Ходіть сюди, Крейслере, гляньте на цей грубезний фоліант, це найцінніша річ, яку я маю, спадок одного мага, якого звали Северіно. Я саме сидів тут, читав про всілякі дивні речі й роздивлявся на К'яру, яка в цій книзі зображена, аж раптом ви вскакуєте до мене, не тямлячи себе зі страху, й починаєте казати зневажливі слова про мою магію тієї миті, коли я захоплено згадую про найкраще з див, яке я dokonував у квітучі роки свого життя!

— То розкажіть і мені про нього, — вигукнув Крейслер, — щоб я міг плакати разом з вами!

— Немає нічого дивного в тому, — почав майстер Абрагам, — немає нічого дивного в тому, що я, тоді молодий і дужий, приємний на вигляд, аж надто беручий до праці й спраглий слави, так перепрацювався, роблячи великий орган для собору в Генієнесмюлі, що захворів. Лікар сказав мені: "Походіть, шановний майстре, походіть по горах та долинах, по широкому світі". Так я й зробив і задля жарту скрізь видавав себе за механіка та показував людям прецікаві штуки. Все виходило в мене дуже добре й давало мені багато грошей, поки я не зустрівся з чоловіком, що звався Северіно; він немилосердно висміяв мене і мої штуки й мало не примусив повірити разом з темним простолюдом, що він у спілці з дияволом чи принаймні з якимись іншими, пристойнішими духами. Найбільшу цікавість викликала його жінка-оракул — штука, яка пізніше була відома під назвою "Невидимої дівчини". Посеред кімнати до стелі була підвішена куля із найтоншого, найпрозорішого скла, і з неї, немов легенький віддих, доходили відповіді на питання, звернені до якоїсь невидимої істоти. Не тільки незбагненність цього дивного феномена, але й зворушливий голос невидимого духа, що проникав у саме серце, влучність відповідей і справжній хист передбачення забезпечували штукареві не-чуваний успіх. Я доступився до нього й почав розповідати про свої механічні штуки, та він поставився до всіх моїх знань зневажливо, хоч і в іншому розумінні, ніж ви, Крейслере, й загадав мені, щоб я зробив йому водяний орган для домашнього вжитку, хоч скільки я доводив, так само як доводив покійний придворний радник Майстер Геттінгенський у своєму трактаті "De veteram hydraulo"(1), що на такому органі нічого не заощадиш, крім хіба що кількох фунтів [436] повітря, яке, хвалити бога, ми поки що скрізь маємо задарма. Врешті Северіно сказав мені, що йому потрібні ніжніші, ніж у звичайного органа, звуки цього інструмента, щоб помагати ними невидимій істоті, й погодився відкрити мені таємницю, коли я запрягнуся святим причастям, що ні сам не скористаюся нею, ні зраджу її іншим,

хоч він гадає, цю нелегко було б скопіювати його шедевр без... — тут він затнувся й надав своєму обличчю таємничого, солодкого виразу, як небіжчик Каліостро, коли він розповідав дамам про свій чаклунський екстаз. Прагнучи побачити Невидиму, я пообіцяв зробити водяний орган, якщо тільки зможу йому догодити, і відтоді маг почав виявляти до мене довіру, навіть полюбив мене, бо я охоче робив йому різні послуги. Одного дня, саме як я йшов до Северіно, на вулиці збіглася юрба людей. Мені сказали, що якийсь ошатно вбраний чоловік упав додолу непритомний. Я проштовхався ближче і впізнав Северіно — його вже підняли й несли до найближчого будинку. Лікар, що саме нагодився, почав його приводити до тями. Після кількох різних спроб Северіно глибоко зітхнув і розплющив очі. Погляд, який він спрямував на мене з-під судомно насуплених брів, був жахливий: у ньому моторошним вогнем палали всі страхи і муки боротьби зі смертю. Губи в нього ворухнулися, він хотів щось сказати, але не зміг. Нарешті він кілька разів значуще вдарив рукою по кишені жилета. Я засунув туди руку і витяг в'язку ключів. "Це ключі від вашого помешкання?" — запитав я, і він кивнув головою. "А цей, — спитав я далі, підносячи один ключ йому до очей, — від вашого кабінету, куди ви мене ніколи не пускали?" Він знову кивнув головою. Та коли я хотів ще щось запитати, він, немов у смертельному страху, почав охкати й стогнати, і на лобі в нього виступив холодний піт. Нарешті він простяг руки, з'єднав їх колом, ніби щось обіймав, і показав на мене. "Він, здається, хоче, — мовив лікар, — щоб ви подбали про його речі й апарати, а на випадок смерті забрали їх собі". Северіно ще дужче закивав головою, нарешті, зібравшись на силі, крикнув: "Согге!"(2) і знову зомлів. Я швидко побіг до його помешкання, тремтячи з цікавості й нетерплячки, відчинив кабінет, де сподівався знайти таємничу Невидиму дівчину, і був вельми здивований, побачивши, що там нікого нема. Єдине вікно було щільно завішене, тож світло майже не проникало всередину, [437] а на стіні, якраз навпроти дверей, висіло велике дзеркало. Коли я випадково глянув у те дзеркало і в тьмяному світлі помітив свою постать, мене пронизало дивне відчуття, наче я стою на ізолюваному стільчику електризаційної машини. І тієї миті голос Невидимої дівчини сказав по-італійському: "Пожалійте мене хоч сьогодні, батьку! Не катуйте мене так жорстоко. Адже ви вже померли!" Я хапливо відчинив двері, щоб у кімнаті стало видніше, але знов не побачив живої душі. "Добре, — промовляв голос, — добре, батьку, що ви прислали пана Ліскова, але він більше не дозволить вам так катувати мене, він розтрощить магніт, а ви не зможете вже встати з могили, в яку він вас покладе, хоч як би ви опиралися, адже ви мертвий і більше не належите до живих". Ви, звичайно, можете собі уявити, Крейслере, який мене поймав страх, бо я не бачив нікого, а голос чувся біля самого мого вуха. "От чорт, — голосно мовив я, щоб додати собі сміливості. — Хай-но я побачу десь бодай поганеньку пляшечку, то негайно її розіб'ю, якщо навіть сам diable boiteux(3) вискочить зі своєї в'язниці і стане переді мною живий-живісінький, але так..." Раптом мені здалося, ніби ті тихі зітхання, що сповнювали кабінет, долинали зі скрині в кутку, на мою думку, надто малої, щоб у ній могла сховатися людська істота. Проте я підскочив до неї, відсунув засув і побачив, що там справді лежала, скрутившись, мов черв'як, дівчина.

Вона пильно глянула на мене великими, дивовижно гарними очима і простягла мені руку, коли я гукнув їй: "Вилазь звідти, ягнятко моє, вилазь, маленька невидимко!" Я схопив її за простягнену руку, і враз моє тіло пронизав електричний удар.

(1) "Про водяні органи" (лат.).

(2) Біжи! (італ.).

(3) Кульгавий біс (франц.).

— Стривайте, — перебив його Крейслер, — стривайте, майстре Абрагаме! Що це таке? Коли я вперше випадково торкнувся руки князівни Гедвіги, зі мною було те саме, й щоразу, як вона милостиво подає мені руку, я відчуваю той удар, тільки вже не такий сильний.

— Ага, — відповів майстер Абрагам, — виходить, наша князівна також щось подібне до *gymnotys electricus*(1), чи *raja torpedo*(2), чи *trichiurus indicus*(3), якою до певної міри була моя мила К'яра, а може, вона просто грайлива домашня [438] мишка, як та, що дала доброго ляпаса бравому синьйорові Котунью, коли він схопив її за спинку, щоб розрізати скальпелем, чого ви, звичайно, й гадки не мали робити з князівною. Та про князівну ми поговоримо іншим разом, а тепер вернімося до моєї Невидимої дівчини. Коли я, переляканий несподіваним ударом маленького ската, відскочив назад, дівчина озвалася по-німецькому, надзвичайно приємним голосом: "Ох, не гнівайтесь на мене, пане Лісков, але я інакше не можу, мені так боляче".

(1) Електричного вугра (лат.).

(2) Електричного ската (лат.).

(3) Меча-риби (лат.).

Оговтавшись нарешті, я обережно взяв дівчину за плечі й витяг з тієї огидної в'язниці. Переді мною стояла мила істота делікатної будови, на зріст як дванадцятирічна дівчина, але я бачив з форм її тіла, що їй було щонайменше шістнадцять. Гляньте в книжку, там її зображення дуже схоже, і ви визнаєте, що не може бути милішого, виразнішого личка, як у неї, до того ж жоден портрет не віддає чарівного вогню її прекрасних чорних очей, що хоч кому могли запалити серце. Кожен, хто не схибнувся на білосніжній шкірі та лляних косах, визнає те личко вродливим, бо шкіра в моєї К'яри справді була трохи засмаглява, а коси — чорні, як смола. К'яра — ви вже знаєте, що так звали Невидиму дівчину, — К'яра, сумна і змучена, обливаючись рясними слізьми, впала переді мною навколішки і схвилювано мовила: "*Je suis sauvee*"(1). Мені стало дуже шкода її, бо я здогадався, що тут діялися страшні речі. Тим часом принесли тіло Северіно, що невдовзі після того, як я його залишив, помер від другого нападу. Побачивши мертвого Северіно, К'яра відразу перестала плакати, споважніла і втупилась у нього поглядом. І аж тоді, як люди почали цікавитись нею і, сміючись, питати, чи це, бува, не та Невидима дівчина, вона пішла до кабінету. Я вважав, що не можна залишати дівчину з мертвим саму, але добрі господарі будинку погодились прихистити її в себе. Коли люди розійшлися і я заглянув до кабінету, К'яра сиділа перед дзеркалом і була якась дивна. Втупившись очима в дзеркало, вона, здавалось, нічого не усвідомлювала, мов сновида. Спершу вона шептала щось

незрозуміле, потім її мова стала виразніша. Плуताючи німецькі, французькі, італійські й іспанські слова, вона говорила про речі, що, мабуть, стосувалися якихось невідомих людей. На свій превеликий подив, я згадав, що тепер саме була та година, коли звичайно Северіно змушував свого [439] оракула говорити. Нарешті К'яра заплющила очі й наче міцно заснула. Я взяв сердешну дитину на руки й відніс до господарів будинку. Другого ранку дівчина була весела й спокійна, мабуть, вона аж тепер остаточно збагнула, що стала вільна, й розповіла мені все, що я хотів знати. Хоч ви, капельмейстере, завжди надавали великої ваги походженню, сподіваюсь, ви не будете прикро вражені, коли я скажу, що моя К'яра була всього лише циганською дитиною, яка разом із ватагою своїх брудних одноплемінців, оточених вартою, сиділа на ринку якогось великого міста й смажилась на сонці, коли повз них проходив Северіно. "Ясний пане, дай я тобі поворожу!" — гукнула йому восьмирічна дівчина. Северіно довго дивився малій у вічі, потім справді простяг їй долоню, і щось його страшенно вразило в її ворожінні. Мабуть, він побачив у дівчинці щось особливе, бо відразу підійшов до лейтенанта поліції, який супроводив валку ув'язнених циганів, і сказав, що ладен заплатити чималу суму, якщо йому дозволено буде забрати з собою маленьку циганку. Лейтенант сердито відповів йому, що тут не невірницький ринок, але додав, що дівчинку, власне, не можна вважати за справжню людину й у в'язниці вона буде тільки заважати, отже, добродій може її забрати, якщо погодиться внести десять дукатів у касу міського притулку для бідних. Северіно відразу дістав гаманця й відрахував дукати. К'яра та її стара бабуса, які чули весь цей торг, почали кричати й голосити, вони не хотіли розлучатися. Та підійшли вартові, запхнули стару на підводу, готову до від'їзду, лейтенант, вважаючи, мабуть, тієї хвилини свій гаманець за касу міського притулку, сховав у нього блискучі дукати, а Северіно потяг за собою маленьку К'яру, яку намагався втішити тим, що на тому самому ринку, де знайшов дівчинку, купив їй гарну нову сукенку, та ще й нагодував її солодощами. Северіно, напевне, вже тоді плекав думку про штуку з Невидимою дівчиною і в маленькій циганці добачив усі дані, потрібні для такої ролі. Крім відповідного виховання, він намагався впливати і на її організм, який і так мав властивість дуже збуджуватись. До такого збудженого стану, коли в дівчині прокидався пророчий хист, він доводив її штучними засобами — згадайте Месмера та його страхітливі досліди, — й щоразу вдавався до них, як їй треба було виступати з пророцтвами. Фатальна випадковість дала йому змогу здогадатись, що коли дівчинка витримувала якийсь біль, вона особливо розпалювалась, тоді її здатність проникати в чужу душу [440] збільшувалась до межі неймовірного і вона ставала ніби ясновидицею. Відтоді той страшний чоловік перед кожним виступом жорстоко мучив її, щоб довести до стану найбільшого ясновидства. Бідолашній К'ярі додавало муки й те, що вона, коли Северіно не було вдома, мусила сидіти скорчена у своїй скрині, часто навіть цілий день, щоб ніхто не викрив її присутності, якби випадково пробрався до кабінету. В тій скрині вона також переїздила з Северіно від одного міста до другого. Доля К'яри була гірша й страшніша, ніж доля того карлика, якого возив із собою відомий Кемпелен і який, схований у ляльку, що зображала турка, повинен був, удаючи

автомата, грати в шахи. В столику Северіно я знайшов чималу суму грошей у золоті й паперах, і завдяки цьому мені пощастило забезпечити К'ярі пристойний прибуток. Апарат для оракула, тобто акустичні пристрої в кімнаті й кабінеті, а так само й інше штукарське знаряддя, яке не можна було перевезти, я знищив, але, згідно з чітко виявленою волею небіжчика, скористався багатьма його таємницями. Влаштувавши всі ці справи, я сумно попрощався з малою К'ярою, яку добрі господарі хотіли прийняти за дитину, і виїхав з міста. Адже минув цілий рік, пора було вертатися в Генієнесмюль, де високоповажний магістрат чекав, щоб я полагодив їхній міський орган, та небові чомусь захотілося, щоб я залишився штукарем, тому воно дало змогу одному клятому шахраєві вкрати в мене гаманець, у якому зберігалось усе моє багатство, і таким чином змусило мене, вже відомого на той час механіка, який мав багато атестатів та патентів, задля шматка хліба показувати свої штуки.

(1) Я врятована (франц.).

Якось в одному містечку неподалік від Зіггартсвайлера я ввечері сидів і майстрував чарівну скриньку, коли це відчинилися двері, до кімнати зайшла незнайома жінка й вигукнула: "Ні, я не могла довше витримати, мусила приїхати до вас, пане Лісков, а то померла б з туги! Ви мій володар, я готова до ваших послуг!" І кинулась до мене, хотіла впасти мені до ніг, але я взяв її в обійми — то була К'яра! Я насилу впізнав дівчину, вона виросла на добрий лікоть, зміцніла, хоч і не втратила своєї делікатної будови. "Мила моя, кохана К'яро!" — вигукнув я, зворушений до глибини душі, і пригорнув її до своїх грудей. "Правда, пане Лісков, ви дозволите мені залишитись у вас? — мовила дівчина. — Не відштовхнете бідну К'яру, яка завдячує вам волю і життя?" З цими словами вона кинулась до скрині, яку саме вніс Поштовий служник, тицьнула хлопцеві в руку стільки гродіей, [441] що той, збаранівши, метнувся до дверей і промурмотів: "От бісова циганочка!", — відчинила скриню, витягла цю книжку й дала мені, кажучи: "Нате, пане Лісков, це найкраща річ зі спадку Северіно, яку ви забули", — а поки я гортав книжку, спокійно почала розпаковувати вбрання й білизну. Можете собі уявити, Крейслере, в яке незручне становище поставила мене мала К'яра, але... пора тобі, хлопче, навчитись трохи шанувати мене, а то, коли я допомагав тобі потай рвати в дядьковому садку спілі груші, а замість них чіпляти на дерево дерев'яні, відповідно підмальовані, або наливати скислого померанцевого напою в поливальницю, якою він поливав свої каніфасові панталони, відбілюючи їх на моріжку, від чого на них виступали гарні мармурові візерунки, — одне слово, коли я підбивав тебе на шалені витівки, ти бачив у мені лише блазня, у якого взагалі немає серця або принаймні воно сховане під такою грубою блазенською курткою, що я не чую, як воно б'ється. Не хвались, голубе, своєю вразливістю, своїми слізьми, бо бачиш — ось я знов починаю огидно рюмсати, як вічно ти рюмсаєш. Але хай йому біс, щоб я оце на старість відкривав перед шмаркачем свою душу, як *chambre garnie*(1).

Майстер Абрагам підійшов до вікна і виглянув у темряву. Буря стихла, чутно було, як нічний вітер струшував з дерев у лісі поодинокі краплі. Здалеку, з того боку, де був замок, долинала весела танцювальна музика.

— Видно, княжич Гектор хоче перед *partie a la chasse*(2) трохи пострібати, — мовив майстер Абрагам.

(1) Мебльовану кімнату (франц.).

(2) Полюванням (франц.).

— Ну, а що з К'ярою? — запитав Крейслер.

— Добре робиш, — повів далі майстер Абрагам, знемо-жено опускаючись у крісло, — добре робиш, сину мій, що нагадуєш мені про К'яру, бо цієї фатальної ночі я мушу випити чашу гірких спогадів до останньої краплі. Ох, дивлячись, як хазяйновито К'яра вештається по кімнаті, якою чистою радістю сяють її очі, я відчув, що не зможу ніколи розлучитися з нею, що вона повинна стати моєю дружиною. А проте я сказав їй: "Але ж, К'яро, що я робитиму з тобою, коли ти залишишся тут?" Дівчина підійшла до мене і сказала дуже поважно: "Майстре, в тій книжці, що я вам принесла, ви знайдете докладний опис оракула, та ви й самі бачили всі ті пристрої. Я хочу бути вашою Невидимою дівчиною!" — [442] "К'яро, — приголомшено вигукнув я, — К'яро, що ти кажеш? Як ти можеш вважати мене другим Северіно?" — "О, не нагадуйте мені про Северіно", — відповіла К'яра. Та чи варто докладно розповідати вам про все це, Крейслере, ви й самі знаєте, що я здивував світ Невидимою дівчиною, але повірте: мені відразу було б збуджувати якимись штучними засобами свою любов К'яру чи якось інакше обмежувати її волю. Вона сама визначала час і годину, коли відчувала в собі силу чи, швидше, коли могла б відчувати силу грати роль Невидимої дівчини, і тільки тоді мій оракул промовляв. Крім того, грати цю роль стало потребою для моєї маленької помічниці. Певні обставини, про які ви довідаєтесь потім, привели мене до Зіггартсвайлера. Мені хотілося оточити свої виступи тут цілковитою таємницею. Я зупинився у відлюдному будинку вдови князівського кухаря й через неї розпустив чутку про свої дивовижні штуки. Дуже швидко та чутка дійшла до двору. Все сталося так, як я й сподівався. Князь — я маю на думці батька князя Іренея — сам знайшов мене, і моя провидиця К'яра виявилась тією чарівницею, яка, немов натхнена неземною силою, часто відкривала князеві його власну душу, тож чимало туманного в ній він тепер побачив і зрозумів. К'яра, що стала моєю дружиною, мешкала в одного надійного, відданого мені чоловіка в Зіггартсгофі й приходила до мене тільки смерком, тому її присутність залишалась таємницею. Бо ж бачите, Крейслере, люди так прагнуть див, що хоч штуку з Невидимою дівчиною неможливо показати без участі людської істоти, вони вважали б, що їх дурять і беруть на кпини, якби довідалися, що Невидима дівчина — істота з плоті й крові. Ось чому в тому місті, де помер Северіно, його після смерті всі лаяли й називали брехуном, коли стало відомо, що пророкувала в його кабінеті маленька циганка, і ніхто не оцінив майстерно зробленого акустичного пристрою, завдяки якому голос ніби виходив зі скляної кулі. Старий князь помер, мені остогидли мої штуки й необхідність ховати К'яру, я хотів вернутися зі своєю любовою дружиною в Генієнес-мюль і знов узятись до органів. Та одного вечора, коли К'яра мала востаннє грати роль Невидимої дівчини, вона не прийшла, довелось відсилати цікавих ні з чим. Серце моє калатало від тривожного передчуття. Вранці я помчав до її

помешкання й довідався, що К'яра вийшла з дому о звичайній годині. Ну, чого ти витріщив на мене очі, хлопче? Сподіваюсь, ти не ставитимеш мені дурних запитань? Адже [443] й так зрозуміло — К'яра безслідно зникла, і ніколи, ніколи більше я її не бачив!

Майстер Абрагам схопився з крісла й кинувся до вікна. Глибоке зітхання свідчило, що з роздертої рани в серці знов закапала кров. Крейслер мовчанкою вшанував глибоку скорботу старого.

— Вам уже пізно, — після довгої мовчанки озвався майстер Абрагам, — вам уже пізно вертатися до міста, капельмейстере. Скоро північ, а надворі, самі знаєте, блукають лихі двійники та всяка інша нечиста сила і можуть вас збаламутити. Лишайтеся в мене. Безглуздо, цілком безглуздо було б

(М. п. д.) якби такої непристойної витівки хтось допустився у священному місці, тобто в аудиторії. Моє серце так стискається, так йому тісно в грудях, у голові снують такі високі думки, що я не можу писати далі, мушу відкласти перо й трохи прогулятися.

Мені полегшало, і я вертаюся до письмового столу. Але те, що сповнює моє серце, вилітає з уст і з-під пера поета! Колись я чув, як майстер Абрагам розповідав, що в одній старовинній книжці писалося про якогось дивного чоловіка: в тілі його начебто струменіла особлива *materia recessans*(1), що виходила тільки крізь пальці. Але він підкладав під руку гарний білий папір, збирав шкідливу рідину, що шумувала в його тілі, й називав ті відходи віршами, які йшли з глибини душі. Я вважаю те оповідання злісною сатирою, але мушу признатися, що часом і мене всього, до самих лап, пронизує дивне відчуття — я б назвав його духовною сверблячкою — і змушує записувати все, що я думаю. Таке зі мною діється й тепер — нехай воно мені зашкодить, нехай обмежені коти в своєму засліпленні лютують, навіть спробують на мені, чи гострі мають пазурі, але я мушу вилити свої почуття!

Мій господар сьогодні цілий ранок читав оправлений у свинячу шкіру том *in quarto*(2), а коли, як завжди в таку пору, вийшов, то залишив книжку на столі розгорнену. Я негайно стрибнув на стіл і, з властивою мені цікавістю до наук, заходився обнюхувати, що то за книжка, яку так пильно студіював мій господар. То була чудова, цінна праця старого Йоганна Куніспергера про вплив сузір'їв, планет і дванадцяти знаків зодіаку на природу. Так, я маю цілковите право [444] назвати цю працю чудовою і цінною, бо ж хіба, поки я читав її, мені не відкрилась ясно, як на долоні, таємниця мого буття, мого шляху на цій планеті? Ох, поки я пишу ці рядки, над моєю головою палахкотить прекрасне сузір'я, мій вірний супутник, споріднений зі мною, воно осяває мою душу, і душа випромінює те світло назад. Так, я відчуваю на своєму чолі пекуче, мов жар, проміння хвостатої комети, я сам блискуча хвостата зірка, небесний метеор, що грізно й пророчо, в ореолі слави летить над всесвітом. І так само як комета затьмарює своїм блиском усі зірки, так і ви, коти, інші тварини й люди — всі ви зникнете в північній ночі, якщо я не ховатиму своїх талантів, а засвічу, як годиться, їхній світоч! А це залежить тільки від мене. Але хоч з мене, хвостатого духа світла, променіє моя божиста природа, хіба я не поділяю долі всіх смертних? Я маю

занадто добре і вразливе серце, легко переймаюся горем слабших і через це впадаю у сум і тугу. Хіба ж я не пересвідчуюсь на кожному кроці, що я самотній, ніби в безлюдній пустелі, бо належу не теперішній, а майбутній добі високої освіченості, оскільки тут немає жодної душі, здатної захоплюватись мною, як я того заслуговую? А мені так приємно, коли мною захоплюються, навіть хвала простих, неотесаних молодих котів невимовно тішить мене. Я знаю, як викликати в них безмежний подив, та що з того, коли вони, незважаючи на всі свої зусилля, не можуть потрапити в тон фанфар, які ясять мені хвалу, хоч би скільки кричали "няв, няв"! Доводиться сподіватись на нащадків, вони напевне поцінують мене. А тепер нехай би я написав філософський твір — хто проникне в глибину мого духу? Нехай би я принизився до драми — де ті актори, що спромоглися б заграти її? Чи хай би я звернувся до іншого літературного жанру, наприклад, до критики, яка мені тим більше личить, що я здійснюю понад усіма, кого звуть поетами, письменниками, митцями, як ідеал довершеності, отже, тільки єдиний можу висловити компетентний присуд, — хто зможе піднятися туди, де я ширяю, хто зможе перейняти мої погляди? Чи є на світі лапи або руки, гідні Увінчати мене лавровим вінком? Але я знаю на це спосіб: я Увінчаю себе сам, і кожен, хто насмілиться смикнути за той вінок, відчує, які гострі в мене пазурі, перед ними ніхто не встоїть. Адже на світі є такі заздрісні тварюки, мені навіть Часто сниться, ніби вони нападають на мене, і, уявляючи, Що треба боронитись, я вганяю свою гостру зброю собі ж [445]таки в обличчя й роздряпую свій прекрасний вид. Мабуть, і в шляхетному почутті власної гідності домішано трохи підозріливості, інакше й бути не може. От і недавно, коли юний Понто, розмовляючи на вулиці про останні новини з кількома молодими пуделями, навіть не глянув на мене, хоч я й сидів біля віконця рідного льоху не далі як за шість ступнів від нього, я сприйняв це як прихований випад проти моєї доброчесності й досконалості. Неабияк обурило мене й те, що коли я дорікнув тому джэнджикові, він почав запевняти, що справді не помітив мене.

(1) Шкідлива речовина (лат.).

(2) В одну чверть аркуша (лат.).

Але вже пора, щоб ви, о споріднені душі серед прекрасних майбутніх поколінь, — як я хотів би, аби ви вже тепер були серед нас і, маючи під рукою розумні думки про велич Мура, висловлювали їх так гучно, щоб, крім них, більше нічого не можна було почути, — довідались докладніше про те, що в молодості сталося з вашим Муром. Отже, слухайте уважно, дорогі мої, настає чудова хвилина в моєму житті!

Почались березневі іди, на дах лилося яскраве, лагідне проміння весняного сонця, і в моїх грудях розгорялося тихе полум'я. Вже кілька днів мене не полишав якийсь дивний неспокій, якась незнана, але солодка туга; не встигав я трохи заспокоїтись, як скоро знову впадав у такий стан, що мені й не снився ніколи!

Неподалік від мене із слухового віконця легко й нечутно вилізла одна істота — о, немає слів, щоб змалювати красуню! Вона була вся біла, тільки чорна оксамитова шапочка прикривала гарненьке чоло, а на тендітних ногах були такі самі чорні панчішки. Прекрасні, зелені, мов трава, очі палахкотіли солодким вогнем, легенькі

поруки ледь загострених вушок свідчили про доброчесність і розум, а у хвилястих помахх хвоста виявлялась грація і ніжна жіночість!

Красуня, мабуть, не бачила мене, вона дивилась на сонце, мружила очі й чхала. О, цей звук відгукнувся в моїй душі солодким тремтінням, у скронях у мене загупало, кров закипіла в жилах, серце ладне було вискочити з грудей, і невимовно болісний захват, що перевернув у мені все, вилився в протягле "няв!" Крихітка швидко повернула голову, глянула на мене, в її очах майнув страх, чарівна дитяча несміливість. Невидимі лапи з непереборною силою рвонули мене до неї, та не встиг я підскочити, щоб обняти її, як вона швидко, мов тінь, зникла за димарем. Охоплений люттю й розпачем, я оббігав весь дах, жалібно лементуючи, та дарма [446] — вона не вернулася. Ох, як мені було тяжко! Шматок не ліз мені в горло, науки остогидли, я не міг ні читати, ні писати.

— Сили небесні! — вигукнув я другого дня, коли, надаремне шукаючи своєї красуні, облазив дах, горище, льох та всі закутки в будинку й невтішний повернувся додому, коли, оскільки та крихітка не сходила мені з думки, навіть смажена рибина, що її дав мені господар, подивилась на мене з мисочки її очима, через що я вигукнув у нестямному захваті: "Чи це ти, моя мріє?" — і з'їв її одним духом; отже, другого дня я вигукнув: — Сили небесні! Невже це кохання?

Трохи заспокоївшись, я, як ерудований юнак, вирішив остаточно з'ясувати свій стан, тому відразу почав вивчати, щоправда, не без напруження, "De arte amandi"(1) Овідія, а також "Мистецтво кохання" Мансо, але жодна з ознак закоханості, поданих у тих творах, до мене не пасувала. Нарешті я пригадав, що читав у якійсь п'єсі, нібито розкошлані баки(2) і байдужість до всього — ознаки закоханості. Я глянув у дзеркало — господи боже, мої баки були розкошлані! Господи боже — я до всього, крім своєї коханої, збайдужів!

(1) "Мистецтво кохання" (лат.).

(2) Кіт має на думці Шекспірову комедію "Як вам це сподобається", Дія третя, ява друга. (Прим, автора).

Тепер, коли я вже знав, що справді закохався, в душу мою вернувся спокій. Я вирішив як слід поповнити свої сили їжею і питвом, а тоді податися на пошуки тієї крихітки, що цілком заволоділа моїм серцем. Солодке передчуття підказало мені, що вона сидить перед дверима будинку. Я спустився сходами вниз і дійсно зустрів її там.

О, яке то було побачення! О, який захват, яке невимовно приємне почуття кипіло в моїх грудях! Кицькиць, — так звали крихітку, як я потім довідався від неї, — Кицькиць сиділа на задніх лапах у граційній позі, а передньою вмивалася — раз по раз проводила нею по щічках та за вухами. З якою незрівнянною грацією вона виконувала в мене на очах те, чого вимагала охайність і елегантність, їй не потрібне було жалюгідне мистецтво туалету, щоб іще посилити чари, даровані їй природою! Я наблизився до неї чемніше, ніж першого разу, і сів поряд. Вона не втекла, тільки уважно оглянула мене й опустила очі.

— Найпрекрасніша, — тихо почав я, — будь моєю! [447]

— Відважний коте, — збентежено відповіла вона, — відважний коте, хто ти? Звідки

ти мене знаєш? Коли ти такий щирий, як я, то скажи і присягайся мені, що ти справді мене кохаєш.

— О, — захоплено вигукнув я, — присягаюся жахами Орка, священним місяцем і всіма іншими зірками та планетами, які світитимуть цієї ночі, коли небо буде безхмарне, присягаюся ними, що кохаю тебе!

— І я тебе також! — прошепотіла крихітка і, зворушливо засоромлена, прихилила до мене голівку.

Розпалений пристрастю, я простяг до неї лапи, щоб пригорнути її до себе, та зненацька два велетенських коти з пекельним вереском напали на мене, жорстоко мене покусали, подряпали й до всього скотили в канаву, де я мало не втонув у брудних помиях. Я ледве вирвався із пазурів тих кровожерних тварюк, що не виявили до мене ніякісінької пошани, і, нявкаючи з ляку не своїм голосом, вилетів сходами нагору.

— Ну й вигляд у тебе, Муре, ха-ха-ха! — засміявся господар, побачивши мене. — Я вже здогадуюсь, що сталося. Ти пустився в пригоди, як "кавалер, що блукає лабіринтами кохання", і тобі добре перепало!

І хоч як мені було неприємно, господар знов зареготав. Потім він звелів служниці налити в шаплик теплої води і кілька разів безцеремонно занурив мене в неї. Я почав пирхати, чхати, нічого не чув і не бачив, але господар не зважав на це. Потім він щільно загорнув мене в клапоть фланелі й поклав у мій кошик. З люті і болю я був майже непритомний, не міг ворухнути жодною лапою. Та незабаром від тепла мені полегшало, і в думках з'явився якийсь лад.

— От іще одне гірке розчарування в житті! — почав нарікати я. — Отже, це й є кохання, яке я так натхненно оспівував, це й є те найвище щастя, що дає нам невимовну насолоду й підносить нас до неба! Ох, а мене воно втелюжило в канаву! Я відмовляюся від почуття, яке не дало мені нічого, крім подряпин, огидного купання й ганебної фланелі, що в неї мене загорнули!

Та не встиг я обсохнути й опинитись на волі, як Киць-киць знов постала в мене перед очима, і я, ще не забувши пережитого приниження, з жахом визнав, що й досі закоханий. Зусиллям волі я опанував себе і, як належить розумному, освіченому котові, почав читати Овідія, бо добре пам'ятав, [448] що в "Ars amandi" зустрічав також рецепти проти кохання. Я прочитав строфу:

"Venus otia amat.

Qui finem quaeris amoris,

Cedit amor rebus, res age, tutus eris!" (1)

Ідучи за цим приписом, я з новим запалом узявся до наук, але на кожній сторінці перед очима в мене з'являлась Киць-киць, я тільки про неї й думав, тільки її ім'я читав і писав. Мабуть, міркував я, автор мав на думці не цю працю, а оскільки від інших котів я чув, начебто ловитва мишей — дуже приємна праця, що дає і користь, і втіху, то дуже ймовірно, що "rebus" могло означати й ловитву мишей. Коли стемніло, я подався в льох і рушив понурими переходами, наспівуючи: "Скрадаюсь нишком в лісі я, рушниця на прицілі..."

Та леле! Замість дичини, яку я прагнув уполовати, я бачив її милий образ, він поставав переді мною на кожному кроці. І біль кохання знов почав кряти моє вразливе, зранене серце. Я проказав:

— Глянь на нас, ранкова зоре, променистими очима, ми з Кицькиць — щаслива пара, всі незгоди за плечима.— Так казав я переможно і чекав на райську втіху. Але ба — втекла кохана, забагато в мене спіху!

Так мене, бідолашного, дедалі більше й більше опановувало кохання, що його запалило в моїх грудях якесь лихе сузір'я мені на загибель. Тремтячи з люті, нарікаючи на свою долю, я знов накинуся на Овідія і прочитав у нього таку строфу:

"Exige, quod cantet, si qua est sine voce puella,
Non didicit chordas tangere, posce lyram"(2).

— Ага! Гайда на дах, — зрадів я. — Зараз я знайду свою чарівну богиню там, де зустрів її вперше, і примушу співати, так, співати, і коли вона візьме бодай одну фальшиву ноту, все минеться, я одужаю, я буду врятований!

Коли я виліз на дах, щоб підстерегти Кицькиць, небо було ясне і світив місяць, яким я присягався їй у коханні. [449] Я довго чекав на неї, і мої зітхання перейшли в голосну любовну скаргу.

(1) Любиць Венера дозвілля. Хочеш кохання позбутись, Пильно до праці берись, праця — то ворог його! (Лат.)

(2) Як безголоса кохана — співати тоді накажи їй, Як не торкалася струн ще — грати на цитрі звели (лат.).

Нарешті я заспівав сумну пісню десь такого змісту:

Тихі гаї, швидкоплинні потоки,

Плачте зі мною! Доки, о доки

Ждати кохану?

Дайте на рану

Ліки цілющі — звістку про милу.

Де вона: спить а чи вийшла на лови?

Втратив я радість, втратив я силу,

Хоч у могилу!

Втіху стражденному дайте котові!

Місяцю, вірне коханців світило,

Де моя мила?

Мудрий порадику всіх, хто кохає,

Хто заблукав у коханні й не знає

Стежки назад, — я також у любові

Щастя не маю,

Ради шукаю,

О підкажи, що робити котові!

Зрозумій, шановний читачу, що порядному поетові не конче блукати тихими гаями чи сидіти біля швидкоплинних потоків, до нього й так прилинуть їхні хвилі, і в тих

хвилях він побачить усе, що захоче, й оспіває його так, як захоче. Якщо когось аж надто вразила висока довершеність моїх віршів, то я скромно нагадаю, що був тоді в натхненні, в екстазі закоханого, а всі знають, що кожен, кого поїняла лихоманка кохання, навіть коли він не здатен зримувати "сонце" й "віконце" чи "страждання" й "кохання", не здатен, кажу, незважаючи на всі зусилля, впоратися з цими досить таки звичайними римами, раптом стає поетом і починає виливати на папір чудові вірші, так само як той, хто схопить нежить, починає нестримно, страхітливо чхати. Цьому екстазові прозаїчних натур ми вже завдячуємо багато прекрасних творів, і добре, що іноді через це людські Киць-киць, які не відзначалися особливою *beaute*(1), на деякий час здобували гучну славу. А коли таке трапляється з сухим деревом, то чого можна сподіватися від зеленого? Я хочу сказати, що коли вже кохання здатне зробити поетами навіть таких плюгавих прозаїків, як собаки, то чого можна чекати [450] від справжніх поетів у цю пору їхнього життя? Отже, я не блукав тихими гаями й не сидів біля швидкоплинних потоків, а прилаштувався на високому даху, голому-голісінькому, якщо не рахувати дрібки місячного світла, а проте в своїх майстерних віршах я благав ліси, потоки, місяця, а наостанці й свого приятеля Овідія допомогти мені, підтримати мене в нещасливому коханні. Трохи важко було мені підібрати риму до слова "котові", бо навіть у натхненні я не хотів користуватися такою банальною римою, як "псові". Але те, що я все-таки знайшов цю риму, ще раз доводить перевагу нашого роду над людським, бо всі рими до слова "людина", наскільки мені відомо, незграбні, адже сказав один дотепник, який пише комедії, що людина — незграбний звір. Зате я дуже зграбний.

(1) Вродою (франц.).

Недарма виспівував я свою тужливу пісню, недарма благав гаї, потоки й місяця привести мені королеву моїх мрій, — красуня легкою, граційною ходою вийшла з-за димаря.

— Це ти, любий Муре, так гарно співаєш? — запитала Кицькиць, побачивши мене.

— Як, — вигукнув я радісно й здивовано, — як, ти мене знаєш, красуне?

— Ох, — мовила вона, — ох, знаю. Ти сподобався мені з першого погляду, і мені було прикро, що мої нечемні кузени так безцеремонно зіпхнули тебе в канаву.

— Не згадуймо, — відповів я, — не згадуймо про канаву, люба дитино, скажи краще, чи ти мене кохаєш?

— Я розпитала, — сказала Кицькиць, — про твої статки й довідалась, що тебе звать Муром, що ти живеш у дуже доброго господаря, маєш не тільки вдосталь харчів, а й усі вигоди, які лише бувають у житті, й що ти, либонь, міг би їх розділити з ніжною дружиною. О, я дуже кохаю тебе, добрий Муре!

— Сили небесні! — вигукнув я, не тямлячись із захвату. — Сили небесні, чи це можливо, чи це сон, чи дійсність? О, тримайся, тримайся, мій розуме, не ошалій! Ох, чи я ще на землі? Чи справді сиджу на даху? Чи не ширяю я в хма-рах? Чи я ще кіт Мур? Чи, може, я все це тільки уявив собі? Пригорнись до моїх грудей, кохана, але найперше скажи, як тебе звати, найпрекрасніша?

— Мене звати Кицькиць, — чарівно зніковівши, відповіла крихітка ніжним шепотом і довірливо сіла біля мене.

Яка ж вона була гарна! В місячному сяйві її біле хутро Полискувало сріблом, а зелені очі світилися млосним вогнем. [451]

— Отже,

(А. м.) звичайно, любий читачу, ти вже міг раніше дещо довідатись, але дай боже, щоб мені більше не доводилось перескакувати з одного на друге, як досі. Отож, як уже сказано, з батьком княжича Гектора вийшло те саме, що з князем Іренеем: він, сам не знаючи як, згубив з кишені своє маленьке князівство. Княжич Гектор, аж ніяк не схильний до тихого, мирного життя, хоч з-під нього й висмикнули князівський трон, усе-таки встояв на ногах і, бажаючи коли не володарювати, то бодай командувати, пішов у французьку армію, виявив там неабияку відвагу, проте одного дня, почувши, як співачка під цитру заспівала: "Ти знаєш край, де цитриновий цвіт", негайно поїхав у той край, де цитриновий цвіт, тобто в Неаполь, і замість французького мундира надяг неаполітанський. Там він так швидко став генералом, як може стати ним тільки якийсь княжич. Коли помер Гекторів батько, князь Іреней розгорнув грубу книжку, до якої власноручно записував членів усіх князівських родів Європи, і занотував смерть свого ясновельможного приятеля й товариша в біді. Зробивши все це, він довго дивився на ім'я княжича Гектора, потім голосно вигукнув: "Княжич Гектор!" — і згорнув фоліант з таким ляском, що гофмаршал з ляку відскочив на три кроки назад. Князь підвівся й почав поволі походжати по кімнаті, нюхаючи іспанську табаку в такій кількості, якої вистачило б, щоб передумати силу-си-ленну думок. Гофмаршал довго говорив про небіжчика князя, що, крім великого багатства, мав ласкаве серце, й про молодого княжича Гектора, якого в Неаполі обожає і монарх, і народ, і т. д. Здавалося, що князь Іреней пропускав усе це повз вуха, та раптом він зупинився перед гофмаршалом, пронизав його жахливим поглядом Фрідріха Великого, дуже твердо сказав: "Peut-etre"(1) — і зник у сусідній кімнаті.

(1) Можливо (франц.).

— Господи, — мовив гофмаршал, — у ясновельможного князя напевне виникли дуже важливі думки, може, навіть плани.

Так воно й було. Князь Іреней зважив на багатство княжича Гектора, на його родинні зв'язки з могутніми володарями, пригадав своє давнє переконання, що він неодмінно ще поміняє шпагу на берло, і в нього виникла думка, що шлюб княжича з князівною Гедвігою міг би дати вельми корисні наслідки. Камергер, якого князь негайно вирядив [452] до княжича висловити співчуття з приводу смерті його батька, дотримуючись суворої таємниці, поклав у кишеню мініатюрний портрет князівни, на якому був відданий навіть колір шкіри. Тут годиться зауважити, що князівну справді можна було б назвати красунею, якби вона мала не такий жовтий колір обличчя. Тому вона дуже вигравала при світлі свічок.

Камергер вельми спритно виконав таємне доручення князя, який нікому, навіть княгині, жодним словом не зрадив своїх планів. Коли княжич побачив портрет, його

пойняв майже такий самий захват, як його ясновельможного колегу з "Чарівної флейти". Так само як Таміно, він міг би якщо не заспівати, то вигукнути: "Цей твій портрет чарівно гарний!" і далі: "Чи почуття мої — любов? О так, кажу я знов і знов!" Звичайно, не тільки кохання пориває княжичів до красуні, але Гектор якраз не думав ні про які інші обставини, коли сів до столу й написав князеві Іренею, що для нього було б великим щастям домагатися серця й руки князівни Гедвіги.

Князь Ірней відповів, що, оскільки він радо погоджується на шлюб, якого вже з пошани до свого ясновельможного приятеля, покійного князя, бажає від щирого серця, то, власне, ніякого сватання більше не треба. Та, щоб дотримати форму, нехай княжич ласкаво пришле в Зіггартсвайлер якогось чемного чоловіка відповідного становища, вповноваживши його виконати замість себе шлюбну церемонію і, за прекрасним стародавнім звичаєм, при повному параді податися просто на подружнє ложе. Княжич написав у відповідь: "Я сам приїду, мій князю!"

Князя це не вельми влаштовувало, бо він вважав, що шлюб з довіреною особою кращий, величніший, справді князівський, і вже в душі тішився з цієї урочистості. Його заспокоїло тільки те, що перед весіллям можна буде влаштувати при дворі пишне свято ордена. Справа в тому, що він мав намір урочисто повісити на шию княжичеві великий хрест князівського ордена, заснованого його батьком, хрест, якого жоден лицар більше не носив і не мав права носити.

Отже, княжич Гектор прибув до Зіггартсвайлера, щоб одружитися з князівною Гедвігою і при нагоді отримати великий хрест забутого ордена. Він висловив бажання, щоб князь потримав у таємниці свій план, а надто не казав нічого Гедвізі, бо, перше ніж просити її руки, він хотів упевнитись у її коханні.

Князь не цілком зрозумів, що княжич мав на думці, і сказав, що, наскільки йому відомо і наскільки він пам'ятає, [453] в князівських родинх ніколи не було заведено цієї церемонії, тобто освідчення в коханні до шлюбу. Проте, якщо княжич розуміє під цим тільки вияв певної *attachements*(1), то, хоч цього, власне, теж краще було б не робити, легковажна молодь, оскільки вона схильна відступати від вимог етикету, може швиденько відбути його за три хвилини до обміну обручками. Звичайно, було б прекрасно й шляхетно, коли б тієї хвилини ясновельможні наречені виявляли одне до одного певну відразу, та, на жаль, у теперішні часи можна тільки мріяти про дотримання цих правил найвищої пристойності.

(1) Прихильності (франц.).

Побачивши вперше Гедвігу, княжич шепнув своєму ад'ютантові незрозумілою неаполітанською говіркою:

— Присягаюсь усіма святими, вона гарна, але народжена коло Везувію, і його вогонь блискає з її очей.

Княжич Ігнатій уже встиг дуже докладно розпитатися, чи в Неаполі є гарні чашки і скільки їх має княжич Гектор, ото ж той, здолавши цілу гаму поклонів, хотів знов звернутися до Гедвіги, коли відчинилися двері і князь запросив його до участі в урочистій церемонії, задля якої в парадній залі зібралися всі особи, що більше чи

менше були гідні, щоб їх допустили до двору. Цього разу князь у виборі гостей був не такий суворий, як звичайно, бо самих тих, хто належав до двору, навряд чи набралось б і на вечірку. Бенцон і Юлія також прийшли.

Князівна Гедвіга була мовчазна, замкнута, млява і, мабуть, на вродливого чужинця з півдня звертала уваги не більше, як на кожную нову особу при дворі. Вона досить сердито спитала свою фрейліну, рожевощоку Нанетту, чи та, бува, не збожеволіла, бо дівчина не переставала шепотіти їй на вухо, що чужоземний княжич гарний, як намальований, і що кращого мундира вона зроду не бачила.

Княжич Гектор, мов павич, розпускав перед князівною пишний хвіст своєї хвалькуватої галантності, а вона, майже ображена нестримним потоком Гекторових солодких слів, розпитувала його про Італію і Неаполь. Княжич змалював їй рай, де вона буде богинею і володаркою. Він довів на ділі своє мистецтво провадити з дамою розмову так, що кожне його слово оберталося в гімн її вроді і її чарові. Та посеред цього гімну князівна вирвалася від нього й кинулася до Юлії, [454] яку побачила поблизу. Вона пригорнула її до своїх грудей і засипала силою-силенною ласкавих слів.

— Це моя люба сестра, найкраща, наймиліша Юлія! — вигукнула князівна, коли княжич, трохи спантеличений її втечею, підійшов до них.

Він подивився на Юлію таким довгим, дивним поглядом, що вона спаленіла, опустила очі й несміливо обернулася до матері, яка стояла позад неї.

— Мила моя Юліє! — знов вигукнула, обіймаючи її, князівна, і на очах у неї виступили сльози.

— Князівно, — стиха мовила Бенцон, — князівно, що з вами діється?

Гедвіга, не звертаючи уваги на Бенцон, обернулася до княжича, якого так вразила її поведінка, що в нього висох потік красномовства. Досі князівна була мовчазна, поважна й невдоволена, а тепер її враз опанувала якась нервова веселість. Нарешті надміру напнуті струни ослабли, і мелодії, що звучали з глибини її душі, стали м'якшими, лагіднішими, по-дівочому ніжними. Тепер вона була ласкавіша, ніж звичайно, і, здавалося, цілком зачарувала княжича. І ось почалися танці. Після кількох із них княжич попросив дозволу виконати неаполітанський національний танок, і скоро йому вдалося так пояснити його ідею танцюристам, що всі вони заходилися цілком пристойно танцювати новий танок і навіть віддавали його палкий, чутливий характер.

Проте ніхто не вловив цей його характер так, як Гедвіга, що танцювала з княжичем. Вона звеліла повторити танок, а коли він знов скінчився, схотіла затанцювати його втретє, незважаючи на застереження Бенцон, яка помітила, що її щоки підозріло зблідли. Мовляв, аж тепер їй танок має вдатися. Княжич був у захваті. Він літав по залі з Гедвігою, яка в кожному порусі була сама грація. Під час однієї з безлічі фігур, що їх вимагав танок, княжич палко притис до грудей свою вродливу даму, і тієї ж миті Гедвіга зомліла, повиснувши в нього на руках.

Князь висловив думку, що гіршого порушення етикету на придворному бенкеті не можна собі навіть уявити, виправдує його трохи лише те, що княжич приїхав з іншої країни.

Гектор сам заніс непритомну до сусідньої кімнати й поклав на канапу, а Бенцон заходилася натирати їй скроні якоюсь міцною рідиною, що виявилась під рукою в лейб-медика. Той, між іншим, сказав, що князівна зомліла від [455] нервового нападу, а напад стався тому, що вона розпашіла під час танцю, тож скоро все минеться.

Лікар мав слухність: через кілька секунд князівна глибоко зітхнула й розплющила очі. Почувши, що Гедвіга опритомніла, княжич відразу проштовхався крізь щільне коло дам, які оточували її, опустився на коліна перед канапою і почав ревно виливати своє співчуття, запевняючи, що лише він винен у нещасті, яке крає йому серце. Але князівна, тільки-но побачивши його, з видимою відразою вигукнула: "Геть, геть!" — і знов зомліла.

— Ходімо, — мовив князь, беручи княжича за руку, — ходімо, дорогий княжичу, ви не знаєте, що в князівни часто бувають дивні примхи. Бог його знає, в якому дивовижному образі ви постали перед нею цієї хвилини! Уявіть собі, дорогий княжичу, ще дитиною, — *entre nous soit dit*(1), — ще дитиною князівна якось цілий день мала мене за Великого Могола й вимагала, щоб я проїхався верхи в оксамитових капцях, що я, врешті, й зробив, але тільки в своєму саду.

Княжич Гектор зареготав просто в обличчя князеві і звелів подавати карету.

Княгиня, турбуючись про Гедвігу, попросила Бенцон, щоб та з Юлією лишилась у замку. Вона знала, що радниця мала велику владу над психікою князівни і що саме завдяки цій владі вона звичайно послаблювала напади хвороби. Так сталося й цього разу — князівна скоро заспокоїлася, піддавшись невтормим лагідним умовлянням радниці. Гедвіга, ні більше ні менше, запевняла, що, танцюючи, княжич обернувся в подібне до дракона страхиття і своїм гострим, палючим язиком вжалив її в серце.

— Хай бог боронить! — вигукнула Бенцон. — Отже, княжич Гектор — *monstro turchino*(2) із казки Гоцці? Що за химери! Кінець кінцем виходить те саме, що й з Крейслером, який видався вам небезпечним шаленцем!

— Ніколи в світі! — палко заперечила князівна і, сміючись, додала: — Я справді не хотіла б, щоб мій добрий Крейслер обернувся раптом у *monstro turchino*, як княжич Гектор!

(1) Хай це лишиться між нами (франц.).

(2) Синє страхиття (італ.).

Рано-вранці, коли Бенцон, яка цілу Ніч просиділа коло ліжка князівни, зайшла до кімнати Юлії, та зустріла її бліда, стомлена, з опущеною головою, мов хвора голубка. [456]

— Що з тобою, Юліє? — злякано запитала радниця, яка не звикла бачити дочку в такому стані.

— Ох, мамо, — сумно відповіла Юлія, — ох, мамо, я ніколи більше не прийду сюди, в мене серце тремтить у грудях, коли я згадаю про вчорашню ніч. У тому княжичеві є щось страхитливе, я не можу передати словами, що діялося зі мною, коли він дивився на мене. В його темних очах спалахнула смертоносна блискавка, і я, бідолашна, загинула б, якби вона була влучила в мене. Не смійтеся з мене, мамо, але то був погляд

убивці, що обрав собі жертву, і вона вмирає зі смертельного жаху, перше ніж він замахнеться кинджалом! Кажу вам, мене охопило таке дивне почуття, що я навіть не знаю, як його назвати, все моє тіло наче звело судомою. Розповідають же про василісків, погляд яких, мов ядучий вогненний промінь, миттю вбиває кожного, хто зважиться звести на них очі. Княжич схожий на таке грізне страховисько.

— Ну, тепер, — засміялась Бенцон, — ну, тепер мені справді доведеться повірити, що *monstro turchino* таки існує, коли навіть княжич, такий вродливий і люб'язний, видався двом дівчатам драконом і василіском! Князівну я вважаю здатною на будь-які, навіть найшаленіші фантазії, але щоб моя спокійна, лагідна Юлія, моя мила дитина піддавалась таким безглуздим химерам...

— А щодо Гедвіги, — перебила Юлія матір, — а щодо Гедвіги, то не знаю, яка зловорожа сила відриває її від мого серця, а мене хоче штовхнути на боротьбу зі страшною хворобою, що підточує їй душу! Авжеж, я зву хворобою цей стан князівни, з яким вона, сердешна, ніяк не може впоратись. Коли вона вчора раптом відвернулася від княжича й почала мене голубити та обіймати, я відчула, що вона горить, ніби в лихоманці. А потім ще той танок, той жахливий танок! Ви знаєте, мамо, як я ненавиджу танці, в яких чоловікам дозволено нас обіймати. Мені здається, що в ті хвилини ми нехтуємо всім, чого вимагає звичай і пристойність, і даємо чоловікам владу над собою, яка і їм самим, принаймні найвразливішим із них, не справляє ніякої радості. І ось Гедвіга без упину танцює той південний танок, який мені, що довше він тривав, то здавався відразнішим. Очі в княжича світилися справді сатанинською зловтіхою...

— Дурненька, — мовила Бенцон, — що ти вигадуєш? Проте я не маю права ганити тебе за такі погляди, дотримуйся їх, але не будь несправедлива до Гедвіги, взагалі не думай ні про неї, ні про княжича, забудь про них. Якщо хочеш, я [457] подбаю, щоб якийсь час ти не бачила ні князівни, ні княжича. Ні, твій спокій я нікому не дам порушити, моя люба, добра дитино! Ходи, хай я тебе пригорну до свого серця. І Бенцон по-материнському ніжно пригорнула до себе Юлію.

— А може, — повела далі Юлія, ховаючи на грудях у матері своє розпашіле личко, — а може, через це страхітливе хвилювання мені й приснився той дивний сон, що так збентежив мене.

— Що ж тобі приснилося? — запитала мати.

— Я наче гуляла в чудовому саду, де під густими темними кущами цвіли вечірниць і троянди і сповнювали повітря солодкими пахощами. Якесь чарівне сяйво, схоже на місячне, поширювалось, як музика й спів, і коли воно торкалося своїм золотим промінням дерев та квіток, вони тремтіли із захвату, кущі шелестіли, струмки жебоніли, і їхнє жебоніння скидалося на тихе тужливе зітхання. Я збагнула, що той спів, який линув по саду, це я сама, і як тільки згасне сяйво звуків, я загину в болісній тузі. Але чийсь ласкавий голос сказав: "Ні, звук — найвище щастя, а не загибель, я міцно тримаю тебе в своїх дужих руках, і в твоїй душі бринить моя пісня, а вона вічна, як туга за невідомим". Так промовляв Крейслер, який раптом з'явився переді мною. Душа моя сповнилась райським почуттям спокою і надії, і я, сама не знаю як, — я все

кажу вам, мамо! — упала йому в обійми. Зненацька я відчула, що мене стиснули залізні руки і страхітливий, глузливий голос крикнув: "Чого ти пручаєшся, нещасна, ти вже мертва і тепер мушиш бути моєю!" То княжич стискав мене своїми руками. Зойкнувши з ляку, я пробудилась, накинула на себе халат, підбігла до вікна й відчинила його, бо повітря в кімнаті було важке й задушливе. Я помітила віддалік якогось чоловіка, що дивився в підзорну трубу на вікна замку, та потім він побіг алеєю, чудернацько підстрибуючи, я б сказала, по-блазенському, бо він робив на обидва боки різні антраша та інші танцювальні па, вимахував руками і, як мені вчувалося, ще й голосно співав. Я впізнала Крейсlera і не втрималась, щоб щиро не посміятися з його поведінки, а все-таки він видався мені добрим духом, що мав оберігати мене від княжича. Так, мабуть, аж тепер мені стала зрозуміла Крейсlerова душа, аж тепер я, здається, побачила, що під його лукавим гумором, який багато кому дошкуляє, сховане найвірніше, найшляхетніше серце. Мені хотілося побігти в парк і розповісти Крейсlerові про свій страшний сон. [458]

— Це, — поважно мовила Бенцон, — це дурний сон, а його фінал ще дурніший. Тобі треба відпочити, Юліє, легенький ранковий сон буде тобі корисний, я також думаю ще поспати годинку-дві.

З цими словами Бенцон вийшла з кімнати, а Юлія зробила так, як їй порадила мати.

Коли вона прокинулась, у вікна світило яскраве полуднєве сонце, а в кімнаті міцно пахли вечірниць й троянди.

— Що це? — вражено вигукнула Юлія. — Що це — мій сон? — Та, озирнувшись, побачила на спинці канапи, на якій вона спала, чудовим букет квіток. — Крейсler, любий Крейсler, — лагідним юлосом сказала Юлія, узяла букет і замріялась.

Княжич Ігнатій прислав служника запитати, чи дозволить йому Юлія годину посидіти з нею. Юлія швидко вбралася і пішла до тієї кімнати, де вже на неї чекав Ігнатій з цілим кошиком порцелянових чашок та китайських ляльок. Юлія, добра дитина, могла цілими годинами гратися з княжичем, бо щиро його жаліла. В неї ніколи не вихоплювалось жодного глузливого чи зневажливого слова, як в інших, а надто в князівни Гедвіги, тому княжич найдужче любив товариство Юлії і часто звав її своєю маленькою нареченою. Чашки вже були розставлені, ляльки впорядковані, і Юлія саме звернулася до японського імператора від імені маленького арлекіна (обидві ляльки стояли одна проти одної), коли зайшла Бенцон.

Якийсь час вона стежила за грою, тоді поцілувала Юлію в чоло і сказала:

— Ох ти, моя люба, добра дитино!

Запав присмерк. Юлія, якій на її бажання дозволили не з'являтися до столу, сиділа сама в своїй кімнаті й чекала на матір. Зненацька почулися легенькі кроки, двері відчинились, і до неї зайшла князівна, бліда мов смерть, з застиглими очима, в білому вбранні, мов примара.

— Юліє, — озвалася вона глухим голосом, — Юліє, назви мене дурною, розбещеною, божевільною, але не відштовхуй від свого серця, мені треба твого

співчуття і твоєї розради! Тільки надмірне збудження, страшне виснаження в тому огидному танку довело мене до хвороби, але все минулося, мені вже краще. Княжич поїхав у Зіггартсвайлер! Мені треба свіжого повітря, погуляймо трохи парком.

Коли Юлія і князівна дійшли до кінця алеї, з найбільшої гущавини назустріч їм заясніло світло й долинув побожний спів. [459]

— Це правлять вечірню в каплиці Діви Марії! — вигукнула Юлія.

— Так, — відповіла князівна. — Ходімо туди помолитись. Помолися й ти за мене, Юліє!

— Ми помолимося, — мовила Юлія, болісно переживаючи гнітючий настрій товаришки, — ми помолимося за те, щоб злий дух ніколи не мав над нами влади, щоб наших чистих, скромних душ ніколи не бентежили зловорожі спокуси.

Коли дівчата наблизились до каплиці, що стояла в найдальшому кінці парку, звідти вже виходили селяни, які щойно співали вечірню перед образом діви Марії, прикрашеним квітками й освітленим лампадками. Дівчата вклякнули на молитовній лавці, а невеличкий хор на помості біля олтаря заспівав "Ave mans stella", яку недавно скомпонував Крейслер.

Почавшись тихо, пісня дедалі гучнішала, аж до слів "del mater alma"(1), потім поступово пішла на спад, поки на словах "felix coeli porta"(2) зовсім не завмерла, полинувши на крилах вечірнього вітру.

Дівчата, сповнені глибокої побожності, й далі стояли навколішки. Священик стиха проказував молитву, а здалеку, наче хор ангельських голосів із повитого імлюю вечірнього неба, лунав гімн "O sanctissima"(3) що його дорогою додому співали селяни.

(1) Всевадна мати божа (лат.).

(2) Свята небесна брама (лат.).

(3) О пресвята (лат.).

Нарешті священик поблагословив їх. Тоді вони підвелись і обнялися. З їхніх грудей ніби рвалася назовні якась невимовна туга, зіткана з болю і захвату, і краплі крові, що стікали з пораних сердець, обернулися на гарячі сльози, які нестримно полилися в них з очей.

— Це був він, — прошепотіла князівна.

— Так, він, — стиха відповіла Юлія. Вони зрозуміли одні одну.

Прийишклий ліс завмер у передчутті дива, чекаючи, поки зійде місяць і розсипле по ньому своє мерехтливе золото.

Спів селян, і досі чутний у вечірній тиші, наче линув до хмар, що запалали червоним жаром і постелились на гори, показуючи шлях променистому світилові, перед яким тьмяніли зірки.

— Ох, — проказала Юлія, — що нас так хвилює, що нам так болісно крає душу? Послухай-но, як втішно звучить той [460] далекий спів! Ми помолилися, і з золотих хмар до нас промовляють побожні духи, обіцяючи райське блаженство.

— Так, люба Юліє, — твердо, поважно відповіла князівна, — так, люба Юліє, там, за хмарами — полегкість і блаженство, і я хотіла б, щоб небесний ангел поніс мене до

зірок, поки мене не спіймала зла сила. Я хотіла б померти, але знаю, що мене поховують у князівському склепі і предки, які там спочивають, не повірять, що я померла, прокинуться зі свого смертного сну, стануть примарами й виженуть мене геть. Тоді я не належатиму ні до живих, ні до мертвих і ніде не знайду прихистку.

— Ради всіх святих, що ти кажеш, Гедвіго! — злякано вигукнула Юлія.

— Мені вже, — відповіла Гедвіга тим самим твердим, майже байдужим тоном, — мені вже раз таке снилося. А може, це котрийсь мій грізний предок став у могилі вампіром і тепер висмоктує з мене кров. Чи не тому я так часто непритомнію?

— Ти хвора, — вигукнула Юлія, — ти дуже хвора, Гедвіго, тобі шкідливе нічне повітря, швидше ходімо звідси!

Вона обняла князівну, і та мовчки послухалась.

Тим часом місяць піднявся над Гаєрштайном, заливаючи таємничим світлом кущі й дерева, що на тисячі ладів шелестіли й ніжно перешіптувалися з нічним вітром.

— Яка все-таки гарна, — озвалась Юлія, — о, яка все-таки гарна наша земля! Хіба природа не дарує нам свої найкращі дива, як добра мати своїм улюбленим дітям?

— Ти так гадаєш? — мовила князівна і, трохи помовчавши, повела далі: — Я б не хотіла, щоб ти дуже переймалася моїми словами, вважай усе, що я скажу, дише виявом мого поганого настрою. Але ти ще не знаєш, якого нищівного болю може завдати життя. Природа жорстока, вона оберігає і плекає тільки здорових своїх дітей, а хворих кидає, навіть підносить проти самого їхнього існування свою грізну зброю. Ох, ти знаєш, що раніше природа здавалась мені лише картинною галереєю, призначеною для того, щоб випробовувати на ній силу розуму й рук, але тепер усе змінилося, тепер я нічого не відчуваю в ній і нічого не сподіваюсь надалі, крім жахів. Мені було б приємніше походити в освітленій залі серед строкатого товариства, ніж самотно, тільки з тобою гуляти цього місячного вечора.

Юлії стало страшно, вона побачила, як Гедвіга робиться все кволішою, млявішою, і вона, бідолашна, натужувала всі свої сили, щоб підтримувати товаришку. [461]

Нарешті вони досягли замку. Неподалік від нього на кам'яній лавці під кущем бузини сиділа якась темна, закутана постать. Побачивши її, Гедвіга радісно вигукнула:

— Дякую Пречистій Діві і всім святим, це вона!

І, ніби раптом набравшись сили, випручалась від Юлії і рушила до тієї постаті, яка підвелася й промовила глухим голосом:

— Гедвіго, бідна моя дитино!

Юлія побачила, що то була жінка, закутана з голови до ніг у брунатний плащ, риси її обличчя ховала густа тінь. Юлія зупинилась, тремтячи зі страху.

Жінка й князівна сіли на лавку. Жінка лагідно відгорнула в князівни з чола кучері, поклала обидві руки на нього й тихо, поволі почала щось примовляти незрозумілою мовою; Юлія не могла пригадати, щоб колись чула таку мову. Через кілька хвилин жінка гукнула:

— Дівчино, біжи швидко до замку, поклич камеристок, хай перенесуть князівну до кімнати. Її огорнув солодкий сон, а після нього вона прокинеться здорова й весела.

Юлія, хоч яка була приголомшена, не згаяла ні секунди, а швидко зробила те, що їй наказано.

Коли вона повернулася з камеристками, князівна справді солодко спала, закутана в свою шаль, а жінка зникла.

— Скажи мені, — запитала Юлія другого ранку, коли князівна прокинулася цілком здорова, без жодних слідів душевного розладу, чого Юлія так боялася, — скажи мені, ради бога, хто була та дивовижна жінка?

— Не знаю, — відповіла князівна, — я бачила її тільки один раз у житті. Пам'ятаєш, коли я дитиною смертельно захворіла, що вже й лікарі махнули на мене рукою? Однієї ночі вона зненацька з'явилася у моїй кімнаті, сіла біля мене на ліжко, заколисала мене, як учора, я солодко заснула, а прокинулася цілком здорова. Вчора вночі образ тієї жінки вперше знов постав перед моїми очима, мені здалося, що вона повинна з'явитись і врятувати мене, і так воно й сталося. Якщо ти мене любиш, то прошу тебе, мовчи, що вона з'явилася до мене, ні словом, ні якимось інакше не викажи, що з нами трапилося щось незвичайне. Згадай Гамлета і будь моїм любим Гораціо! Певна річ, що з цією жінкою пов'язана якась таємниця, та нехай вона й залишиться для нас таємницею, мені здається, що було б небезпечно дошукуватись до неї. Хіба не досить того, що я здорова, весела і позбулася всіх примар, які мене переслідували? [462]

Всі дивувалися, що князівна так раптово одужала. Лейб-медик запевняв, що на неї так вплинула вечірня прогулянка до каплиці діви Марії, яка зняла з неї нервові напруження, він тільки забув сам порадити хворій таку прогулянку. Але Бенцон говорила сама до себе:

— Гм! У неї була стара... Нехай, цього разу подаруємо їй. Ну, а тепер пора, щоб на те фатальне запитання біографа: "Ти

(М. п. д.) ти кохаєш мене, прекрасна Кицькиць? О, кажи мені про це, кажи знов і знов, щоб мене сповнив ще більший захват і щоб я міг набалакати стільки безглуздя, скільки годиться коханцеві, створеному уявою найкращого романіста! Але, серденько, ти вже помітила мою величезну любов до співу, а також мою майстерність, тож чи не будеш ти, найдорожча, така ласкава й не заспіваєш мені якусь пісеньку?

— Ох, — відповіла Кицькиць, — ох, любий Муре, хоч мистецтво співу мені теж не чуже, ти знаєш, як то буває з молодими співачками, що вперше виступають перед артистами і знавцями! Страх, несміливість стискають їм горло, і найкращі звуки, трелі та морденти фатально застряють у ньому, наче риб'ячі кістки. Заспівати арію тоді просто неможливо, тому як правило починають з дуету. Отже, спробуймо, милий, коли твоя ласка, якийсь коротенький дует!

Це мене влаштовувало. Ми відразу почали ніжний дует: "Ми бачились лиш раз, а серце все в вогні" і т. д. і т. д. Спершу Кицькиць співала несміливо, але скоро їй додав відваги мій сильний фальцет. Голос у неї був дуже милий, виконання виразне, невимушене, ніжне — одне слово, вона показала себе гарною співачкою. Я був у захваті, хоч і бачив, що мій приятель Овідій підвів мене й цього разу. Якщо Кицькиць так чудово вміла *cantare*(1), то вже не було потреби *chordas tangere*(2), отже, й не було

потреби вимагати гри на гітарі.

Потім Кицькиць виконала на диво легко, незвичайно виразно й вишукано відому арію "Di tanti palpiti"(3) і т. д. і т. д. Від героїчного, потужного речитативу вона прекрасно перейшла на чисто котяче солодке анданте. Ця арія була ніби написана для неї, вона й мені переповнила серце, і я гучним криком виявив свою радість. Ох, Кицькиць могла б цією арією надихнути цілу громаду чутливих котів! Ми заспівали ще один [463] дует із зовсім нової опери, що також нам удався, ніби був написаний для нас. Божисті рулади блискуче виливалися з наших грудей, бо вони здебільшого складались із хроматичних гам. І взагалі при цій нагоді треба зауважити, що нашій котячій породі властиві хроматизми, тому кожен композитор, який хоче творити музику для котів, добре зробить, коли будуватиме мелодію і все інше на хроматичній основі. На жаль, я забув прізвище чудового майстра, що скомпонував цей дует, він гідний чоловік і композитор на мій смак.

(1) Співати {лат.}.

(2) Торкатися струн (лат.).

(3) З таким тремтінням (італ.).

Поки ми співали, на дах виліз чорний кіт і блимнув на нас своїми вогнистими очима.

— Будь ласка, голубе, вшивайтесь звідси, — гукнув я йому, — а то я видряпаю вам очі і скину вас із даху! Та коли ви хочете співати з нами, то просимо.

Я знав, що в того юнака в чорному чудовий бас, тому запропонував йому виконати одну композицію, яку, щоправда, сам я не вельми любив, але яка нам дуже пасувала з огляду на мою близьку розлуку з Кицькиць. Ми заспівали: "Невже ми бачимось востаннє?" Та тільки-но я разом з чорним котом почав запевняти, що боги будуть милосердні до мене, як біля нас упав на дах добрячий уламок черепичини і чийсь жахливий голос крикнув:

— А щоб вам заціпило, прокляті котюги! Смертельно перелякані, ми одне за одним гайнули на

горище. О, черстві варвари, позбавлені мистецького чуття, глухі навіть до найзворушливіших звуків любовної туги, вам аби тільки мститися, вбивати, нищити!

Як я вже казав, те, що мало звільнити від мук кохання, ще дужче мене обплутало. Кицькиць виявилась такою музикальною, що скоро ми з нею вже чудово імпровізували. А ще трохи згодом вона навчилась прекрасно вторувати моїм власним мелодіям, і від цього я остаточно втратив розум. Мене так змучило кохання, що я зблід, схуд і геть перевівся. Нарешті, нарешті, після довгих страждань мені спав на думку останній засіб вилікуватись від кохання, хоч до нього вдаються вже тільки з розпуки. Я запропонував своїй Кицькиць серце і лапу. Вона прийняла мої пропозиції, і тільки-но ми стали подружжям, я відразу помітив, як любовна туга де й ділася. Молочна каша й печеня знов чудово смакували мені, до мене повернувся добрий гумор, вуса мої розпушилися, а хутро набуло давнього чарівного блиску, я почав ще більше, ніж колись, приділяти часу своєму туалетові, зате Кицькиць стала трохи неохайна. Незважаючи на це, я

написав [464] про свою Кицькиць ще кілька віршів, і вони звучали тим краще, тим правдивіше, чим гучнішими словами я змальовував свою мрійливу ніжність, чим вищий брав тон, аж поки мені здалося, що я досяг найвищої вершини. Наостанці я присвятив своїй коханій ще одну грубу книжку, отже, з літературно-естетичного погляду зробив усе, що можна вимагати від чесного, щиро закоханого кота. А втім, ми, себто я і моя Кицькиць, вели по-домашньому спокійне, щасливе життя на солом'яній маті під дверима в мого господаря. Та хіба в цьому світі щастя може довго тривати? Незабаром я помітив, що Кицькиць часто в моїй присутності буває неуважна, що вона, коли я з нею розмовляю, відповідає щось навмання, що з уст її злітають глибокі зітхання, що співає вона тільки смутні любовні пісні. Врешті вона стала зовсім млява й наче хвора. Коли я питав, що з нею, вона лише гладила мене по щоках і відповідала: "Нічого, анічогісінько, любий мій, добрий татку". Та все це мені не подобалось. Часто я даремно чекав її на маті, даремно шукав у льоху й на горищі, а коли знаходив і лагідно дорікав їй, вона виправдувалась тим, що її здоров'я вимагає довгих прогулянок і що один лікар-кіт навіть рекомендував їй поїхати на води. Це також не подобалось мені. Видно, вона відчувала моє приховане невдоволення й намагалася задобрити мене пестощами, але в тих пестошах теж було щось дивне, що охолоджувало мене замість розпалювати, і знову ж таки це мені не подобалось. Я не здогадувався, що така поведінка моєї Кицькиць має особливі причини, відчував тільки, що поступово в моєму серці згасла остання іскра кохання до прекрасної супутниці в житті і що поряд із нею мене опадає смертельна нудьга. Тоді я пішов своїм шляхом, а вона своїм; коди ж ми випадково сходились на маті, то ласкаво дорікали одне одному, ставали ніжним подружжям і вихваляли свій домашній затишок.

Якось мене відвідав у господаревій кімнаті чорний бас. Він почав говорити недомовками, тоді раптом навпростець запитав, як ми живемо з Кицькиць, одне слово, я зрозумів, що в нього щось лежить на серці і він хоче мені відкрити його. Нарешті все з'ясувалося. Один юнак, що служив раніше в армії, повернувся додому і жив у сусідстві на невеличку пенсію, яку йому риб'ячими кістками й недоїдками викидав господар харчівні, що теж там жив. Той юнак був чудової статури, дужий, як Геркулес, до того ж ходив у розкішному чужоземному мундирі чорно-сіро-жовтих кольорів, [465] з почесним орденом Смаженого сала на грудях, якого він отримав за відвагу, виявлену під час звільнення від мишей цілої комори, в чому йому допомагало кілька товаришів. На того кота задивлялися всі навколишні дівчата й молодиці, їхні серця починали стукотіти дужче, коли він з'являвся, зухвалий і відважний, високо тримаючи голову й кидаючи навколо себе вогнисті погляди. Отож він, як запевняв чорний кіт, закохався в мою Кицькиць, і вона відповідала йому взаємністю; тепер уже напевне відомо, що вони кожної ночі потай сходились на побачення за димарем або в льоху.

— Мені дивно, — сказав чорний кіт, — мені дивно, дорогий друже, що ви, такий прозорливий, давно цього не помітили. Але закохані чоловіки часто бувають сліпі, і мені прикро, що я, як ваш приятель, мушу відкрити вам очі, бо знаю, що ви закохані по самі вуха в свою незрівнянну дружину.

— О Муцію (так звався чорний кіт), о Муцію! — вигукнув я. — Чи кохаю я, дурний, ту прекрасну зрадницю? Я молюся на неї, я належу їй душею і тілом! Ні, вона не могла такого зробити, моє вірне серденько! Муцію, чорний наклепнику, ось тобі винагорода за твій ганебний вчинок!

Я підняв лапу з випущеними пазурами, але Муцій приязно глянув на мене і спокійно повів далі:

— Не гарячкуйте, голубе. Вам випала така сама доля, як багатьом достойним чоловікам, скрізь панує ганебна невірність і, на жаль, найбільше серед нас, котів.

Я опустил підняту лапу, кілька разів підстрибнув, ніби у великому розпачі, а потім люто закричав:

— Невже це можливе? Невже це можливе? Небесні сили! Земле! Що згадати ще треба? Пекло? І хто мені таке заподіяв? Чорно-сіро-жовтий кіт! І як вона, моя люба дружина, завжди вірна й ласкава, могла так підступно обдурити того, хто, заколисаний солодкими любовними мріями, часто спочивав на її грудях? О, лийтеся, сльози, лийтеся через невдячну жінку! Ох, сто чортів йому в печінки, куди це годиться, хай його дідько вхопить, того строкатого негідника за димарем!

— Заспокойтесь, — сказав Муцій, — прошу вас, заспокойтесь! Вас надто розлютило несподіване горе. Як щирий приятель, я більше не буду заважати вашому приємному розпачеві. Коли ви з невтішного жалю захочете вкоротити собі віку, я можу забезпечити вас чудовою щурячою отрутою, хоч ні, я не зроблю цього, адже ви такий милий, чарівний [466] кіт, було б страшенно шкода вашого молодого життя. Знайдіть якусь розраду, відпустіть Кицькиць, на світі, крім неї, є стільки гарненьких кішок! До побачення, друже!

І Муцій вибіг у відчинені двері.

Коли я, тихо лежачи під грубою, добре подумав про те, що мені розповів Муцій, то відчув, ніби в душі моїй ворухнулося щось схоже на таємну радість. Тепер я знав, що діється з Кицькиць, і муки непевності скінчилися. А проте задля пристойності я виявляв належний відчай, і, як мені здавалося, та сама пристойність вимагала, щоб я добре надухопе-лив чорно-сіро-жовтого нахабу.

Уночі я вистежив закохану пару за димарем і, крикнучи: "Ох ти, сатанинське поріддя, мерзенний зраднику!" — люто накинувся на свого суперника. Та він, переважаючи мене силою, в чому я, на жаль, надто пізно пересвідчився, схопив мене й так почав гамселити, що з мене полетіли жмути шерсті, потім швидко гайнув геть. Кицькиць лежала непритомна, та коли я наблизився до неї, спритно схопилась на ноги і, як і її коханець, чкурнула на горище.

Безсилий, з закривавленими вухами, я сповз униз до свого господаря, проклинаючи себе за те, що надумав захищати свою честь; тепер я зовсім не вважав ганьбою відступити Кицькиць чорно-сіро-жовтому.

— Яка жорстока доля! — міркував я. — Через моє чисте, романтичне кохання мене пхнули в канаву, а подружнє щастя не дало мені нічого, крім доброї прочуханки.

Другого ранку я страшенно здивувався, коли, вийшовши з кімнати свого господаря,

побачив на маті Кицькиць.

— Любий Муре, — спокійно, ласкаво озвалась вона, — мені здається, що я вже не кохаю тебе так палко, як кохала раніше, і це мене дуже засмучує.

— О дорога Кицькиць, — ніжно відповів я, — твої слова крають мені серце, але мушу визнати, що відколи відбулися певні події, я також збайдужів до тебе.

— Не ображайся, — повела вона далі, — не ображайся, милий друже, але мені здається, що я давно вже терпіти тебе не можу.

— Сили небесні! — захоплено вигукнув я. — Яка спорідненість душ! Я відчуваю те саме.

Дійшовши таким чином згоди, що ми одне одного терпіти не можемо й мусимо розлучитись навіки, ми якнайніжніше обнялися і ревно заплакали з радощів і захвату. [467]

Потім ми розлучились; кожне з нас було переконане, що друге має велику, шляхетну душу, і ми вихваляли одне одного всім, хто тільки хотів слухати.

— І я бував в Аркадії! — вигукнув я і з ще більшим, ніж раніше, запалом узявся до мистецтв та наук.

(А. м.) — Признаюся вам, — сказав Крейслер, — так, признаюся вам щиро: цей спокій здається мені страшнішим за найбільшу бурю. Це глуха, гнітюча тиша перед нищівною бурею, що налягла на цілий двір, який князь Іреней виставив на оглядини, мов альманах форматом *duodecimo*(1) із золотими берегами. Але дарма ясновельможний володар, наче другий Франклін, ненастанно влаштовує бучні бенкети, немов громовідводи, блискавка однаково вдарить і, може, навіть обсмалить його парадні шати. Це правда, князівна Гедвіга тепер уся просвітліла, її можна порівняти з чистим звучанням ясної мелодії, яка прийшла на зміну шаленим, тривожним акордам, що впереміш виривалися з її зраних грудей, проте... Ну от! Гедвіга, погідна і приязна, гордовито виступає поряд з бравим неаполітанцем, який веде її під руку, а Юлія чарівно всміхається йому і слухає компліменти, які княжич, не зводячи очей з нареченої, вміє спрямувати так спритно, що вони рикошетом влучають у її юну, недосвідчену душу. Навіть якби ця небезпечна зброя була націлена просто в Юлію, то не влучала б так точно, як тепер. Але ж Бенцон розповідала мені, начебто Гедвіга спершу злякалась цього *monstro turchino*, та й спокійній Юлії, лагідній, невинній дитині, цей видженджурений *general en chef*(2) видався гидким василіском. О, ви не помилялися, чутливі душі! Хіба я, в біса, не читав у "Всесвітній історії" Баумгартена, що змії, який позбавив нас раю, хизувався в золотій лусці? Я пригадую це, коли дивлюся на вигаптуваного золотом Гектора. До речі, Гектором звали також одного дуже достойного бульдога, який любив мене і був безмежно відданий мені. Я б хотів, щоб той пес був зі мною, я б його нацькував на його вельможного тезку, хай би він схопив за поли княжича, що, набундючившись, красується між двома милими дівчатами! Або ви скажіть мені, майстре, — адже ви знаєте всілякі штуки, — скажіть мені, як би його при потребі обернутись в осу! Я б доти жалив того вельможного пса, доки збив би з нього прокляту пиху! [468]

(1) В дванадцятку частку аркуша (лат.).

(2) Полководець (франц.).

— Я дав вам, — сказав майстер Абрагам, — я дав вам вибалакатись, Крейслере, а тепер питаю, чи захочете ви вислухати мене спокійно, коли я відкрию вам дещо таке, що підтвердить ваші передчуття?

— Хіба я, — відповів Крейслер, — хіба я не солідний капельмейстер? Я маю на думці не філософське значення цього слова, тобто я не постулюю свого "я" як капельмейстер, а просто посилаюсь на свою моральну здатність зберігати спокій у пристойному товаристві й не крутитись, коли мене кусає блоха.

— Ну то знайте, — повів далі майстер Абрагам, — то знайте, Крейслере, що один незвичайний випадок дав мені змогу глибше зазирнути в життя княжича. Ви маєте рацію, коли порівнюєте його з райським змієм. Під гарною оболонкою — цього в нього не відбереш — схована отруйна розбещеність, я б навіть сказав підлість. Так, він задумав підлоту, із багато чого, що тут відбувалося, я довідався, що він обрав своєю жертвою милу Юлію.

— Он що! — вигукнув Крейслер і забігав по кімнаті. — Он яку мету мають твої солодкі пісні, павичу! Хитро, хитро! Княжич, спритний жевжик, простягає свої лапи і по дозволені, й по заборонені плоди! Та стривай, масноязыкий неаполітанцю, ти не знаєш, що Юлію оберігає хоробрий капельмейстер, у нього музика в крові, і непогана музика, тож коли ти наблизишся до Юлії, він поведеться з тобою так, як з проклятушим квартквінтакордом, з яким будь-що треба впоратись. І капельмейстер зробить те, чого вимагає його фах, тобто він упорається з тобою, ввігнавши тобі кулю в лоба, або прохромить цією схованою в палиці шпагою!

Крейслер витяг із палиці шпагу, став у позицію й запитав майстра, чи він має досить войовничий вигляд, щоб прохромити вельможного собаку.

— Заспокойтесь, — відповів майстер Абрагам, — заспокойтесь, Крейслере, щоб зіпсувати княжичеві гру, не треба таких геройських подвигів. Проти нього є інша зброя, і я вам дам її в руки. Вчора я сидів у рибальській хатині, коли княжич ішов повз неї зі своїм ад'ютантом. Вони мене не помітили. "Князівна гарна, — мовив княжич, — але маленька Бенцон — просто богиня! Вся кров у мені закипіла, коли я побачив її. Ох, вона повинна стати моєю ще до того, як я запропоную руку князівні. Як ти гадаєш, вона може виявитись непохитною?" — "Котра жінка встоїть перед вами, ваша вельможність?" — відповів ад'ютант. "Але ж, хай йому біс, — [469] повів далі княжич, — вона, здається, невинна, як дитина". — "І простодушна, — сміючись, додав ад'ютант. — А саме невинні й простодушні дівчата, коли їх приголомшить своїм натиском звиклий до успіхів чоловік, покірно піддаються йому, вважаючи потім, що то була божя воля, і ще й відчують палку любов до переможця! Так може і з вами вийти, ваша вельможність". — "Непогано було б! — сказав княжич. — Аби тільки побачити її саму. Як це зробити?" — "Дуже легко, — відповів ад'ютант. — Я помітив, що мала часто гуляє сама в парку. Коли ви..." Але тепер вони вже відійшли далі, і я більше нічого не вчув. Мабуть, вони сьогодні ж таки спробують здійснити свій пекельний план, і його треба

поламати. Я міг би це зробити сам, проте з певних причин не хотів би передчасно показуватись княжичеві на очі. Тому вам, Крейслере, треба негайно йти у Зіггартсгоф і почекати, поки Юлія, як звичайно, вийде присмерком до озера годувати прирученого лебедя. Саме про ці її прогулянки, мабуть, і вивідав той негідник. Але ви матимете зброю, Крейслере, і найдокладніші настанови, як треба діяти, щоб виявитись добрим полководцем у боротьбі з небезпечним княжичем.

Біографа знов бере жах, що відомості, з яких йому доводиться ліпити цю повість, такі уривчасті. Хіба не годилося б тут пояснити, які настанови дав Крейслерові майстер Абра-гам? Бо як потім з'явиться й сама зброя, тобі, ласкавий читачу, важко буде зрозуміти, що й до чого. Проте нещасний біограф поки що не знає жоднісінького слова з тієї настанови, завдяки якій чесному Крейслерові (принаймні це начебто не викликає сумніву) відкрилась якась особлива таємниця. Але потерпи ще трішки, ласкавий читачу, згаданий біограф ладен закластися на свій великий палець, без якого не міг би писати, що до закінчення книжки й ця таємниця буде викрита. Тим часом ми можемо розповісти, що, коли сонце стояло на вечірньому прузі, Юлія з кошичком білого хліба в руці, співаючи, надійшла парком до озера й зупинилася посеред містка неподалік від рибальської хатини. А Крейслер засів у кущах, тримаючи перед очима добру підзорну трубу, через яку він чітко все бачив крізь гілля, що його приховувало. Лебідь підплив ближче, і Юлія почала кидати йому шматочки хліба, які той жадібно хапав. Годуючи лебедя, Юлія голосно співала, тому не почула швидких кроків княжича Гектора, що йшов до неї. І коли він зненацька опинився поряд, вона здригнулась, ніби дуже злякалася. [470]

Княжич схопив дівчину за руку, притиснув ту руку до своїх грудей, до губ, а тоді став біля неї і перехилився через поруччя. Юлія, дивлячись на озеро, й далі годувала лебедя, а княжич щось палко їй говорив.

— Не корч таких гидотно-солодких мін, павичу! Ти хіба не помітив, що я сиджу поряд у кущах і можу тобі надавати ляпасів? О боже святий, чого на твоїх щічках дедалі дужче проступають рум'янці, милий ангеле? Чого ти так чудно дивишся на того лиходія? Ти всміхаєшся? Так, під його гарячим, отруйним подихом твоє серце мусить розкритися, як пуп'янок розгортає під палючим промінням сонця прекрасні пелюстки, щоб пришвидшити свою загибель!

Так промовляв Крейслер, спостерігаючи пару, яку наблизила до нього чудова підзорна труба. Княжич також кинув кілька шматочків хліба, та лебідь не захотів їх їсти, а почав голосно, негарно кричати. Тоді княжич обняв Юлію рукою і заходився кидати хліб так, щоб лебедеві здавалося, ніби то дівчина годує його. Тепер його щока майже торкалася щоки Юлії.

— Саме так, вельможний мерзотнику, бери в пазурі, са-новитий хижаку, свою здобич і міцно тримай її, але тут, у кущах, хтось уже прицілюється в тебе й зараз підіб'є тобі блискучі крила, тоді з тебе опадє пишне пір'я і зійде нанівець твоє полювання!

Ось княжич узяв Юлію за руку, і вони рушили до рибальської хатини. Але біля самого порога Крейслер з'явився з-за кущів, підійшов до них, низько вклонився

княжичеві і сказав:

— Прекрасний вечір, дивовижно чисте повітря, сповнене чудових пахощів! Ви, мабуть, відчуваєте себе тут, ваша ясновельможність, як у своєму чудовому Неаполі.

— Хто ви такий, добродію? — невдоволено спитав княжич.

Але тієї миті Юлія висмикнула свою руку з княжичевої, привітно подала її Крейслерові і мовила:

— О, як добре, любий Крейслере, що ви знов тут! Ви ж бо знаєте, як я за вами нудьгую! Мати навіть картає мене, Що я поводжуся, мов плаксива, невихована дитина, коли вас немає бодай один день. Я б захворіла з журби, якби повірила, що ви збайдужіли до мене й до мого співу.

— Ага, — сказав княжич, люто блимаючи очима то на Юлію, то на Крейслера, — ага, то ви мосьє де Крезель! Князь вельми хвалив вас. [471]

— Хай бог благословить, — мовив Крейслер, і все його обличчя заграло безліччю тремтливих зморщок і зморщечок, — хай бог благословить за це доброго володаря, бо тепер мені, може, пощастить домогтися того, чого я хотів просити у вашої ясновельможності, а саме: ласкавої протекції. Я плекаю сміливу надію, що ви з першого ж погляду виявили до мене прихильність, коли мимохідь дуже влучно назвали мене блазнем, а оскільки блазні на все мастаки, то...

— Ви, бачу, — перебив його княжич, — ви, бачу, жартун.

— Анітрохи, — повів далі Крейслер. — Щоправда, я люблю жарти, але кепські, а це, знову ж таки, все одно що не жарти. Тим часом мені дуже кортить поїхати до Неаполя й записати на молі кілька гарних рибальських і бандитських пісень *ad usum delphini*(1). Ви, дорогий княжичу, як людина добра і прихильна до мистецтв, може, дасте мені якісь рекомендації...

— Ви веселий чоловік, — знов перебив його княжич, — ви веселий чоловік, мосьє де Крезель, мені це подобається, справді подобається. Ну, а тепер я більше не заважатиму вашій прогулянці. *Adieu!*(2)

(1) Для учнів (лат.).

(2) Прощайте! (Франц.)

— Ні, ваша ясновельможність, — сказав Крейслер, — я не можу пропустити нагоду показати вам себе в найкращому світлі. Чи не були б ви такі ласкаві зайти до хатини, там стоїть маленьке фортепіано, і панна Юлія напевне зробить мені ласку й заспіває зі мною дуєт.

— З величезною втіхою! — вигукнула Юлія і схопила Крейслера за руку.

Княжич зціпив зуби й велично рушив попереду. На ходу Юлія прошепотіла капельмейстерові на вухо:

— Крейслере, чого у вас такий дивний настрій?

— О господи, — так само тихо відповів Крейслер, — о господи! А ти спиш, заколисана облудними мріями, коли змії уже наближається, щоб убити тебе отруйним жалом?

Юлія глянула на нього, безмежно вражена. Тільки раз, у хвилину найвищого

музичного натхнення, Крейслер був звернувся до неї та "ти".

Коли дует скінчився, княжич, що вже під час співу не раз кричав "Браво, бравіссімо!", почав бурхливо виявляти свій захват. Він палко обцілював Юліїну руку, присягнувшись, що ніколи ще жоден спів так не промовляв до його душі, й [472] попросив Юлію дозволити йому поцілувати божисті уста, з яких лився нектар тих райських звуків.

Юлія злякано відступила назад, а Крейслер став перед княжичем і сказав:

— Оскільки ви, ваша ясновельможність, не побажали сказати мені жодного похвального слова, на яке я, гадаю, як композитор і як добрий співак, заслужив так само, як і панна Юлія, то я з цього роблю висновок, що мої мізерні музичні знання не справляють достатнього враження. Але я і в малярстві не початківець, тож матиму честь показати вашій ясновельможності мініатюрний портрет однієї особи, незвичайна доля та дивний кінець якої мені так добре відомі, що я ладен розповідати про них кожному, хто побажає вислухати мене.

— От причепився, як сльота, — пробурмотів княжич. Тим часом Крейслер витяг з кишені маленьку скриньку, дістав із неї мініатюрний портрет і підніс його до очей княжичеві. Як тільки той глянув на портрет, вся кров у нього відійшла від обличчя, очі втупились у простір, губи затремтіли.

— Maledetto!(1) — крізь зуби просичав він і вибіг з хатини.

(1) Проклятий! (Італ.)

— Що це таке? — спитала смертельно злякана Юлія. — Ради всіх святих, що все це означає, Крейслере?

— Дурниці, — відповів Крейслер, — веселі витівки, вигнання диявола! Гляньте, люба панно, як милостивий княжич чеше містком, міряє такі довжелезні кроки, на які тільки здатні його вельможні ноги. Господи! Та він цілком зраджує свою милу, ідилічну вдачу, він навіть не дивиться на озеро і не має ніякісінького бажання годувати лебедя, любий, добрий... диявол!

— Крейслере, від вашого тону в мене холоне серце, я передчуваю лихо... Що у вас зайшло з княжичем?

Капельмейстер відступив від вікна і, глибоко розчулений, глянув на Юлію, що стояла перед ним, склавши руки, наче благала доброго духа відігнати від неї страх, через який у неї до очей підступили сльози.

— Ні, — почав він, — жоден зловорожий дисонанс не повинен порушувати небесної гармонії, що живе в твоїй душі, невинна дитино! Пекельні духи шастають по світу, замасковані блискучими шатами, але над тобою вони не мають сили, ти не повинна знати про їхні темні справи! Не хвилюйтеся, [473] Юліє, не вимагайте від мене, щоб я щось казав вам, усе вже минулося!

Тієї миті до хатини зайшла дуже стривожена Бенцон.

— Що сталося, — вигукнула вона, — що сталося? Княжич, мов шалений, промчав мимо, навіть не помітивши мене. Біля самого замку йому назустріч трапився ад'ютант, вони про щось схвилювано порозмовляли, потім, як мені здалося, княжич дав йому

якесь важливе доручення, бо ад'ютант не пішов за ним до замку, а стрімголов помчав до павільйону, де він тим часом живе. Садівник сказав мені, що ти стояла з княжичем на містку. Тоді, сама не знаю, чому, мене опанувало страшне передчуття якогось нещастя, і я кинулася сюди. Що сталося?

Юлія розповіла їй усе.

— Таємниці? — гостро спитала Бенцон і пильно глянула на Крейсlera.

— Шановна раднице, — відповів Крейсler, — бувають хвилини, ситуації, обставини, коли, здається мені краще мовчати, бо якщо розтулиш рота, то почнеш верзти таке, що тільки дратуватимеш розважних людей.

І він більше нічого не сказав, хоч Бенцон, здавалось, образила його мовчанка.

Капельмейстер провів радницю з Юлією до замку, тоді рушив назад у Зіггартсвайлер. Коли він зник у тінистих алеях парку, з павільйону вийшов ад'ютант і подався за ним. Невдовзі по тому в лісовій гушавині пролунав постріл.

Тієї самої ночі княжич виїхав із Зіггартсвайлера. Він листом попрощався з князем і пообіцяв, що скоро повернеться. Коли другого ранку садівник зі своїми людьми обходив парк, він знайшов Крейсlerового капелюха, на якому були сліди крові. А сам Крейсler як крізь землю провалився. Казали

ТОМ ДРУГИЙ

Розділ третій

МІСЯЦІ НАВЧАННЯ. ПРИМХЛИВА ГРА ВИПАДКУ

(М п. д.) Пристрасть, палке бажання сповнює наші груди, та коли ми нарешті здобуємо те, чого домагалися, долаючи сотні перепон, бажання наше зразу гасне, обертається [474] в мертвотно-холодну байдужість, і ми кидаємо свій здобуток, немов набридлу іграшку. А тільки-но це станеться, ми починаємо гірко жалкувати, що так поквапились, знов чогось домагаємось, і життя триває далі у безперервній зміні бажання й відрази. Така наша котяча натура. Цей вислів правильно визначає наш рід, до якого зараховує себе й гордовитий лев, що його навіть славетний Горнвіла в Тіковому "Октавіані" зве великим котом. Авжеж, ще раз кажу — така наша котяча натура, і вона не може бути інакшою. Котяче серце мінливе.

Найперший обов'язок чесного біографа — бути відвертим і нізащо не жаліти себе самого. Тому щиро, поклавши лапу на серце, признаюся, що, незважаючи на невситимий запал, з яким я налягав на мистецтва й науки, все ж таки часто на думку мені раптом спадала прекрасна Кицькиць і перебивала мої студії.

Мені здавалось, що я не повинен був залишати її, що я знехтував щирим серцем, яке вірно кохало мене і на яке просто найшла хвилинка мана, засліпивши його. Ох! Часто, коли я хотів натішитись великим Піфагором (я тоді дуже пильно вивчав математику), ніжна лапка в чорній панчішці відсувала раптом усі катети й гіпотенузи, і переді мною з'являлась вона, красуня Кицькиць, у гарненькій оксамитовій шапочці на голові, і в чарівній трав'янистій зелені іскристих, найкращих у світі очей я читав лагідний докір. Які чудові підскоки й вистриби, які милі вигини й закрути хвоста! У моєму серці знов спалахувало кохання, я в захваті хотів обняти її, але знадливе видиво

зникало.

Звичайно ж, такі спогади про любовну Аркадію трохи засмучували мене і йшли на шкоду обраній мною кар'єрі поета і вченого, бо скоро виродилися в лінощі, які я не міг перебороти. Я хотів зробити зусилля над собою і вирватися з того прикрого стану, швидко зважитись на щось, відшукати Кицькиць. Та тільки-но я ставив лапу на першу сходинку, щоб піднятись у вищі сфери, де я сподівався знайти свою милу, як мене охоплював сором і несміливість, я відсмикував лапу й сумно ховався під грубу.

Незважаючи на цей тяжкий душевний стан, я в той час тішився винятковим тілесним здоров'ям, зробився якщо й не набагато вченішим, то набагато ситішим і дужчим, а коли дивився в дзеркало, то задоволено помічав, що на моєму круглощокіму виду поряд із молодечою свіжістю помалу з'являється новий вираз, який викликає пошану. [475]

Навіть господар помітив, що в мене змінився настрій. І справді: колись я мурчав і весело вистрибував, як він давав мені щось смачненьке, колись я качався біля його ніг, перекидався і навіть вискакував до нього на коліна, як він, прокинувшись уранці, гукав мені: "Доброго ранку, Мур!" Тепер я облишив усе це й обмежувався самим лише привітним "Няв!" та ще гордо, граційно вигинав спину, що, як відомо тобі, ласкавий читачу, вміємо робити тільки ми, коти. Мене тепер навіть не приваблювала гра в пташку, яку я раніше так любив. Гадаю, що гімнастам і всім іншим особам з мого роду, які роблять фізичні вправи, корисно буде дізнатися, в чому та гра полягає. То слухайте ж: господар прив'язував одно або двоє гусячих пер на довгу нитку й то опускав їх, то смикав угору, одне слово, змушував їх літати. А я, причаївшись у кутку, вичікував слухну хвилину й стрибав до пер, і так доти, аж доки ловив їх і роздирав на клапті. Іноді ця гра так захоплювала мене, що я й справді починав вважати ті пера за живу пташку і весь аж палав, отже, і мій розум, і тіло мали роботу, першому додавалось освіти, а другому сили. І ось тепер навіть ця гра не приваблювала мене, я спокійно лежав собі на подушці, хоч би скільки господар вимагував своїм пір'ям.

— Коте, — сказав він мені одного дня, коли пера залетіли просто на мою подушку, залоскотавши мене по носі, а я, майже не розплющивши очей, тільки простяг до них лапу, — коте, ти став зовсім не такий, як був, ти з кожним днем млявішаєш і ледачієш. Мабуть, ти забагато їси і спиш.

Від цих слів господаря мою душу ніби осяяв промінь світла. А я приписував свою мляву журу тільки спогадам про Кицькиць, про легковажно втрачений любовний рай і аж тепер раптом зрозумів, як земне життя, ставлячи свої вимоги, посварило мене з моїми студіями, що були виявом мого поривання до високого. В природі є речі, що яскраво показують нам, як закованій душі доводиться приносити в жертву свою волю тиранові, що зветься тілом. До цих речей я зараховую насамперед смачну манну кашу на молоці і з маслом, а також широку, напхану кінським волосом подушку. Ту чудову кашу дуже добре вміла варити господарева служниця, тож я щоранку всмак з'їдав її дві повні тарілки. А після такого ситого сніданку де вже було до наук, вони здавались мені сухим шматком хліба, і дарма я, кинувши їх, квапливо переходив до поезії. Ні хвалені

твори найновіших авторів, ні найвідоміші трагедії уславлених поетів не могли захопити [476] моєї уяви, думки мої починали снувати іншу, химерну нитку, вправна в куховарстві служниця господаря мимоволі вступала в конфлікт з автором книжки, і мені починало здаватися, що та служниця набагато краще, ніж він, знає, в яких частках і як саме треба змішувати смалець, солодоші, скільки доливати води. О лихо — я, наче вві сні, плунав духовні й тілесні насолоди! І справді, таки вві сні, бо мене опадала дрімота й спонукала шукати ту другу небезпечну річ, широку, напхану кінським волосом подушку, щоб солодко виспатись на ній. І тоді переді мною з'являвся милий образ чарівної Кицькиць. О боже, все перебувало у фатальному взаємозв'язку: манна каша, нехтування науками, меланхолія, подушка, моя непоетична натура, спогади про кохання! Правду казав господар, я забагато їв і спав! З яким суворим стоїцизмом я не раз вирішував стати помірнішим, але котяча натура слабка, найкращі, найшляхетніші рішення розпадаються в друзки, коли ми вчуємо солодкий запах молочної каші чи побачимо принадно пухку подушку.

Одного дня я почув, як господар вийшов до передпокою і сказав, до когось звертаючись:

— Ну добре, заходь, може, йому з тобою буде веселіше. Тільки не бешкетуйте, не стрибайте до мене на стіл, не перекиньте чорнильниці чи не наробіть ще якоїсь шкоди, а то обох вижену надвір.

Він трохи прочинив двері й когось упустив. То виявився не хто інший, як мій приятель Муцій. Я його насилу впізнав. Шерсть у нього, раніше така гладенька і блискуча, стала блякла й кошлата, очі глибоко запали, в усій його постаті, колись досить пристойній, хоч, правда, трохи грубуватій, з'явилося щось зухвале, брутальне.

— Ну, — пирхнув він, — нарешті я знайшов вас! Щоб оце вас треба було шукати аж під цією проклятою грубою? Але... з вашого дозволу!

Він підступив до миски і з'їв смажену рибину, яку я лишив собі на вечерю.

— Скажіть мені, — мовив він, наминаючи рибину, — скажіть мені, де ви в біса ділися, чому ви більше не приходите на дах, чому вас ніде не видно у веселому товаристві?

Я пояснив йому, що, відмовившись від кохання до чарівної Кицькиць, я цілком віддався наукам, отже, ні про які прогулянки не могло бути й мови. І мене нітрохи не вабить товариство, бо тут, у мого господаря, є все, чого тільки моя душа забажає: молочна каша, м'ясо, риба, м'яка постіль і [477] так далі. Для kota з моїми нахилами і здібностями спокійне, безтурботне життя — найкоштовніший скарб, і тим більше я мав підстави боятися, що воно минулося б, якби я почав виходити на прогулянки, бо, на жаль, я помітив, що моє почуття до маленької Кицькиць ще не цілком згасло, і, знов побачивши її, я легко міг би захопитися й наробити такого, що потім би гірко жалкував.

— Можете потім почастувати мене ще однією рибиною! — сказав Муцій, сьак-так обмахнув лапою писок, вуса та вуха й ліг поряд зі мною на подушку.

Він трохи помуркотів, щоб показати своє вдоволення, а тоді знов озвався, вже лагідним голосом і з ласкавим виразом обличчя:

— Вважайте за велике щастя, любий мій брате Муре, що мені спало на думку відвідати вас у вашій келії і що ваш господар не прогнав мене, а пустив сюди. Вам загрожує найбільша небезпека, в якій тільки може опинитись молодий кіт, що має кебету в голові і силу в лапах. Одне слово, вам загрожує небезпека стати нікчемним, огидним філістером. Ви кажете, що весь віддаєтесь наукам і не маєте часу бути серед котів. Вибачте, брате, але це неправда. Ви гладкі, відгодовані, шерсть у вас блищить, мов дзеркало, а ті, хто просиджує ночі над книжками, такі не бувають. Повірте мені, це прокляту сите життя зробило вас млявим і ледачим. У вас було б зовсім інакше на душі, коли б вам довелось, як нам, добре попогасати, щоб здобути кілька риб'ячих кісток чи спіймати пташечку.

— Я думав, — перебив я приятеля, — що твоє становище можна назвати прекрасним і що тобі пощастило, адже ти колись...

— Про це поговоримо іншим разом, — сердито сказав Муцій, — і не тикайте на мене, поки ми не випили на бру-дершафт. Але ж ви філістер і не знаєте студентського звичаю.

Після того, як я попросив пробачення у розгніваного приятеля, він повів далі, вже лагіднішим тоном:

— Отже, як я вже сказав, ваш спосіб життя нікуди не годиться, брате Муре. Вам треба виходити з дому, у широкий світ.

— О боже, — вигукнув я перелякано, — що ви кажете, брате Муцію? Мені треба виходити в широкий світ? Ви хіба забули, що я вам розповідав кілька місяців тому в льоху? Як я одного разу вискочив з англійської карети в широкий світ? Які небезпеки на мене чигали з усіх боків? І як нарешті добрий Понто врятував мене і привів назад до господаря? [478] Муцій глузливо засміявся.

— Аякже, — мовив він, — аякже, добрий Понто! У тім-то й річ! Той дженджуристий, зарозумілий блазень, той пихатий лицемір тільки тому потурбувався про вас, що не мав саме якогось кращого діла, що це його розважало! А підійдіть до нього на якихось їхніх зборах чи десь у їхньому товаристві, то він не пізнає вас або ще й прожене, бо ви йому не рівня! Аякже, добрий Понто, що, замість вводити вас у справжнє світське життя, розповідає дурні людські історії! Ні, Муре, та подія показала вам зовсім інший світ, ніж той, до якого ви належите! Повірте мені на слово, всі ваші самітні студії нічогісінько вам не допоможуть або ще й зашкодять. Бо ви все-таки лишаєтесь філістером, а на всьому білому світі немає нічого нуднішого й огиднішого, ніж учений філістер!

Я щиро признався Муцієві, що не зовсім розумію слово "філістер" і його, Муцієві, міркування з цього приводу.

— О брате, — мовив Муцій і всміхнувся так мило, що на мить аж покращав, ніби знов став давнім охайним Муцієм, — о брате Муре, дарма й пробувати пояснити вам усе це, бо ви нізащо не зрозумієте, що таке філістер, поки самі не перестанете ним бути. Якщо ж ви ладні поки що вдовольнитись основними ознаками котів-філістерів, то я можу

(А. м.) дуже дивне видовище. Посеред кімнати стояла князівна Гедвіга; обличчя в

неї було смертельно бліде, погляд застиг, наче в мертвої. Княжич Ігнатій грався нею, ніби лялькою. Він підіймав її руку, і вона лишалась піднятою, потім опускалась, коли княжич тягнув її вниз. Він легенько штовхав князівну вперед, і вона йшла, він її зупиняв, і вона стояла, він садовив її в крісло, і вона сиділа. Княжич так захопився грою, що зовсім не помітив тих, хто зайшов.

— Що ви робите, княжичу! — вигукнула княгиня. Княжич захихотів і, весело потираючи руки, почав запевняти її, що сестра Гедвіга стала тепер дуже добра й слухняна, виконує всі його бажання, зовсім не суперечить йому і не сварить його, як раніше. І він знов заходився, командуючи по-військовому, надавати князівні різної постави, і щоразу, коли вона, мов зачарована, залишалась в тій позі, в якій йому хотілося, вів реготав і підстрибував з радощів.

— Це щось страшне, — тихим, тремтячим голосом мовила княгиня, і в очах у неї заблищали сльози.

— Перестаньте, ласкавий пане! — підійшовши до княжича, суворим, владним тоном крикнув лейб-медик. Тоді взяв князівну на руки, обережно поклав її на отаманку й [479] засунув завіски. — Зараз князівні найпотрібніший цілковитий спокій, — звернувся він до княгині, — і я прошу, щоб княжич вийшов з кімнати.

Княжич Ігнатій почав упиратися і, схлипуючи, нарікати, що тепер різні люди, зовсім не княжичі й навіть не дворяни зважуються суперечити йому. А він тільки хоче лишитися у своєї сестри, яка йому стала милішою за найкращу чашку, і пан лейб-медик не має права наказувати йому.

— Ідіть, любий княжичу, — лагідно сказала княгиня, — ідіть до свого покою, князівні треба тепер поспати, а після обіду прийде панна Юлія.

— Панна Юлія! — вигукнув княжич, по-дитячому сміючись і підскакуючи. — Панна Юлія! Ох, як добре, я покажу їй, які в мене є нові гравюри і як мене у казці про водяника зображено у вигляді королевича Лосося з великим орденом на шиї!

Після цього він церемонно поцілував руку княгині і, гордо глянувши на лейб-медика, подав йому для поцілунку свою руку. Та лейб-медик схопив княжича за ту руку, повів його до дверей і, ввічливо вклонившись, відчинив їх перед ним. Княжич змирився з тим, що його таким чином випровадили за двері.

Княгиня, вся — страждання і знемога, опустила в крісло, підперла голову рукою і, глибоко зажурена, мовила сама до себе:

— За який смертний гріх небо так тяжко мене карає? Син приречений бути довіку дитиною, а тепер ще й Гедві-га... моя Гедвіга! — І княгиня поринула в гіркі роздуми.

Тим часом лейб-медик на превелику силу влив у рот князівні кілька крапель якихось цілющих ліків, покликав камеристок, щоб вони перенесли хвору, яка й далі була немов автомат, до її кімнати, й наказав відразу ж сповістити його, якщо з князівною станеться бодай найменша зміна.

— Ясновельможна пані, — звернувся лейб-медик до княгині, — хоч стан князівни може здатися вкрай дивним і вкрай небезпечним, я все-таки беру на себе сміливість твердо запевнити вас, що він скоро минеться без. будь-яких прикрих наслідків.

Князівна має той особливий, дуже дивний різновид правця, який у лікарській практиці трапляється так рідко, що декотрим славетним лікарям жодного разу в житті не випадало нагоди спостерігати його. Тому я вважаю, що мені справді пощастило... — на цьому слові лейб-медик затнувся. [480]

— Ох, — гірко мовила княгиня, — пізнаю практичного лікаря, якому байдуже до безмежних людських страждань, аби тільки збагатились його знання.

— Зовсім недавно, — повів далі лейб-медик, пропустивши повз вуха докір княгині, — зовсім недавно я знайшов в одній науковій книжці приклад хворобливого стану, який дуже нагадує той, що тепер у князівни. Одна жінка (так розповідає автор) приїхала з Везуля до Безансона, де мали розглядати в суді її справу, дуже важливу для неї. Думка про те, що вона може програти її, сповнювала жінку глибокою тривогою, бо це було б вершиною тяжких невдач, які випали на її долю, і довело б її до злиднів. Тривога її все зростала, і вся вона була збуджена до краю. Вона ночами не спала, майже нічого не їла, в церкві, люди бачили, падала на підлогу й молилася, наче в нестямі, одне слово, по-різному виявляла свій ненормальний стан. Урешті, того самого дня, коли мала вирішитись її справа, в неї стався напад, який присутні сприйняли як апоплексичний удар. Покликали лікарів, і вони побачили, що жінка нерухомо сидить у кріслі, піднявши руки догори і склавши їх, як для молитви, її очі, що палали вогнем, були розплющені й теж дивилися догори, повіки не рухались, наче в мертвої. Обличчя, раніше сумне й бліде, стало квітуче, веселе, приємніше, ніж було, віддих — вільний і рівний, пульс — м'який, повільний, досить наповнений, майже як у людини, що спокійно спить. Руки й ноги легко згинались, і їм можна було надати, будь-яке положення. Але хвороба непомилково виявлялася в тому, що жодна частина тіла сама вже не могла повернутись у попереднє положення, а залишалася в такому, яке їй було надано, їй відтягали підборіддя вниз — рот розтулявся і так уже й був розтулений, їй підіймали одну руку, потім другу — і вони не опадали, їх відводили за спину, випростували рівно вгору — ніхто б не зміг довго втримати їх у такому положенні, а в неї вони тримались самі. Можна було скільки завгодно пригинати її тіло донизу, і воно не втрачало рівноваги. Вона, здавалось, нічого не відчувала, її трясли, потали, мучили, ставили її ноги на гаряче деко, кричали їй у вуха, що вона виграє свою справу в суді, — все дарма, вона не подавала жодної ознаки свідомості. Потроху вона почала приходити до тями, проте говорила щось недоладне. Нарешті...

— Кажіть далі, — мовила княгиня, коли лейб-медик затнувся, — кажіть далі, нічого не приховуйте, хай це буде навіть найжахливіше! Жінка збожеволіла, правда? [481]

— Досить буде, — повів лейб-медик, — досить буде додати, що та жінка лише чотири дні перебувала в дуже поганому стані, а повернувшись до Везуля, цілком видужала й не відчувала більше ніякісіньких наслідків своєї тяжкої, дивної хвороби.

Княгиня знов поринула в похмурі роздуми, а тим часом лейб-медик почав велемовно розводитись про ті засоби, до яких він думав удатися, щоб допомогти князівні, і врешті забрів у такі хащі наукових розумувань, наче промовляв на лікарському консилиумі перед своїми найученішими колегами.

— Що можуть вдіяти всі ті засоби, — перебила нарешті княгиня балакучого лейб-медика, — що можуть вдіяти всі ті засоби, які пропонує суха наука, коли здоров'я, благо душі перебувають під загрозою!

Лейб-медик трохи помовчав, тоді повів далі:

— Ясновельможна пані, приклад з дивовижним станом тієї жінки з Безансона свідчить про те, що причиною її хвороби був психічний струс. Коли вона трохи опам'яталася, лікування почали з того, що підбадьорили її, сказавши, нібито вона виграла справу. Найдосвідченіші лікарі погоджуються на тому, що до такого стану найперше призводять якийсь раптовий, сильний душевний порух. Князівна Гед-віга вразлива понад усяку міру, авжеж, я навіть сказав би, що її нервова система часом відхиляється від норми. Мені видається безперечним, що її хворобливий стан також викликаний якоюсь сильною душевною вразою. Тож спробуймо знайти й дослідити причину, щоб можна було успішно впливати на психіку! Квапливий від'їзд княжича Гектора... Ну що там казати, ясновельможна пані, мати здатна заглянути в душу дитини глибше за будь-якого лікаря і могла б дати йому в руки країні засоби для успішного лікування.

Княгиня підвелася й гордо, холодно мовила:

— Навіть міщанка береже таємниці жіночого серця, а князівська родина відкриває свою душу тільки церкві та її служникам, до яких лікар не має права себе зараховувати!

— Як! — палко вигукнув лейб-медик. — Хто може так чітко відмежувати тілесне благо від душевного? Лікар — це другий сповідник, і він повинен мати змогу заглядати в глибини психічного життя, якщо не хоче бути безпорадним у хвилину небезпеки. Подумайте про випадок із хворим княжичем, ясновельможна пані...

— Годі! — перебила його княгиня майже обурено. — Годі! Мене ніхто ніколи не звабить вчинити щось непристойне, [482] і так само я не можу повірити, що бодай якась непристойна думка чи непристойне почуття могло спричинитися до дивної хвороби князівни.

На цьому слові княгиня вийшла з кімнати й лишила лейб-медика самого.

"Чудна жінка, — мовив той сам до себе, — чудна жінка ця княгиня! Їй хочеться переконати всіх і навіть саму себе, що та глина, з якої природа ліпить душу й тіло, на нас, бідних земних дітей міщанського походження, йде одна, а коли настає пора зліпити щось вельможне, — зовсім інша, яку годі й порівняти з нашою. Де таке бачено, щоб у князівни було серце! Все одно, що з тим іспанським придворним, який не взяв шовкових панчіх, що їх добрі нідерландські міщани хотіли подарувати своїй королеві, бо не годилось нагадувати про те, що в іспанської королеви справді є ноги, як у всіх звичайних жінок. І все-таки я ладен закластися, що причину найстрашнішої нервової хвороби, яка опанувала князівну, треба шукати саме в серці, цій лабораторії всіх жіночих бід".

Лейб-медик думав про квапливий від'їзд княжича Гектора, про надмірну, хворобливу вразливість князівни, про її далеко не байдуже (така до нього дійшла чутка) ставлення до княжича, і йому здавалось безперечним, що князівну довела до раптової

хвороби якась несподівана сварка з коханим. Ми ще побачимо, чи лейб-медик мав підставу для своїх здогадів, чи ні. Що ж стосується княгині, то вона теж мала таку підозру і саме тому вважала непристойними всі спроби лікаря щось випитати, бо двір взагалі відкидає будь-яке глибше почуття як щось непристойне й банальне. Сама ж княгиня мала і серце, й душу, але сміховинне, огидне страховисько, зване етикетом, лягло їй каменем на груди, і звідти не проривались жодні зітхання, жодна ознака внутрішнього життя. Тому їй і вдавалося витримати навіть такі сцени, яка щойно відбулася з княжичем та князівною, і гордо відмовляти кожному, хто хотів їй тільки допомогти.

Тим часом як у замку все це відбувалося, в парку також сталося дещо таке, про що тут варто розповісти.

У кущах ліворуч від входу стояв гладкий гофмаршал. Він витяг з кишені маленьку золоту табакерку, взяв із неї пучку табаки, тоді витер її рукавом, простяг камердинерові князя і сказав:

— Шановний друже, я знаю, що ви любите такі гарненькі дрібнички, тож візьміть цю табакерку як скромну ознаку моєї щирої прихильності до вас, на яку ви завжди [483] можете розраховувати. Але скажіть, голубе, що там вийшло з тією дивною, незвичайною прогулянкою?

— Уклінно дякую, — відповів камердинер, ховаючи в кишеню золоту табакерку. Потім відкашлявся й повів далі: — Можу вас запевнити, ваша світлість, що наш ласкавий володар дуже наляканий від тієї миті, коли її ясновельможність князівна Гедвіга невідомо чому знепритомніла. Сьогодні вони простояли, виструнчившись, біля вікна, мабуть, чи не з півгодини і так страхотливо зводили тарабанити пальцями правої руки по шибці, що вона бряжчала, бряжчала, аж поки лопнула. Але тарабанили самі гарні марші, приємні за своїм звучанням і бадьорі за своїм духом, як любив казати мій покійний зять, придворний сурмач. Ви, ваша світлість, знаєте, що мій покійний зять, придворний сурмач, був дуже вправний музикант, його до звучало так, ніби сам диявол дув у сурму, соль він виводив, мов соловейко, а що стосується самого виконання...

— Все це я знаю, — перебив балакучого камердинера гофмаршал, — все це я знаю, шановний, ваш покійний зять був чудовий придворний сурмач, але тепер скажіть мені, що робили, що казали його ясновельможність, коли перестали тарабанити марші?

— Що робили й що казали? — перепитав камердинер. — Гм! Та майже нічого. Його ясновельможність обернулися, вступили в мене вогнистий погляд, щосили смикнули за дзвінок і голосно гукнули: "Франсуа! Франсуа!" — "Я вже тут, ваша ясновельможність", — озвався я. Тоді наш ласкавий володар сердито вигукнули: "Йолопе, чого ж ти зразу не сказав! — А потім: — Вбрання для прогулянки!" Я приніс, що мені наказано. Його ясновельможність зволили надягти зелений шовковий сурдут без зірки й рушили до парку. Вони мені заборонили йти за ними, але... треба ж знати, ваша світлість, де перебувають його ясновельможність, ану ж яка біда... Одне слово, я подався за ними, тримаючись віддалік, і помітив, що ласкавий володар пішли до рибальської хатини.

— До майстра Абрагама! — вражено вигукнув гофмаршал.

— Саме так, — мовив камердинер із значущою, таємничою міною.

— До рибальської хатини, — повторив гофмаршал, — до майстра Абрагама! Його ясновельможність ніколи ще не відвідували майстра в рибальській хатині!

Запала промовиста пауза, потім гофмаршал повів далі: [484]

— І більше його ясновельможність нічого не сказали?

— Нічогісінько, — значуще відповів камердинер. — Але, — повів далі він, хитро всміхаючись, — одне вікно рибальської хатини виходить у густі кущі, а серед них є така прогалина, звідки чути кожне слово, сказане в хатині... і можна було б...

— Якби ви, голубе, захотіли зробити це! — захоплено вигукнув гофмаршал.

— Я зроблю це, — мовив камердинер і тихенько рушив до хатини. Та тільки-но він вийшов з кущів, як мало не наскочив на князя, що саме повертався до замку. Сповнений ляку і святобливої пошани, камердинер відсахнувся назад.

— Vous etes un grand⁽¹⁾ йолоп! — гримнув на нього князь, холодно мовив гофмаршалові: — Dormez bien!⁽²⁾ — і подався до замку разом з камердинером, що пішов за ним.

(1) Ви великий (франц.).

(2) На добраніч! (франц.)

Гофмаршал, спантеличений до краю, лишився на місці.

— Рибальська хатина... майстер Абрагам... Dormez bien... — промурмотів він і вирішив негайно поїхати до канцлера, щоб обміркувати з ним цю незвичайну подію і по можливості визначити, які наслідки вона може мати при дворі.

Майстер Абрагам провів князя аж до кущів, у яких стояли гофмаршал з камердинером. Звідти він вернувся назад згідно з бажанням князя, який не хотів, щоб його побачили в товаристві майстра з вікон замку. Ласкавому читачеві відомо, як князеві пощастило зберегти в таємниці свій приватний, секретний візит до майстра Абрагама в рибальську хатину. Але, крім камердинера, ще одна особа підслухувала князя, хоч він про те й гадки не мав.

Майстер Абрагам був уже майже біля своєї хатини, коли назустріч йому з вечірнього сутінку, що вже густішав на стежках, вийшла радниця Бенцон.

— О, — мовила вона, гірко сміючись, — князь просив у вас поради, майстре Абрагаме! Ви таки й справді опора княжого дому, і батькові, й синові передаєте свою мудрість та свій досвід, а коли добру пораду дати важко чи взагалі неможливо...

— То на цей випадок, — підхопив майстер Абрагам, — є радниця, власне, єдине препишне світило, яке осяває тут геть усіх і під впливом якого тільки й може існувати і сьак-так [485] коротати своє непомітне життя бідний старий органний майстер.

— Не жартуйте, — сказала Бенцон, — не жартуйте так гірко, майстре Абрагаме, світило, що так препишно осяває тут усіх, може швидко пригаснути, а потім і зовсім зникнути з обрію. Це замкнуте родинне коло, яке мешканці нашого містечка та ще кілька десятків людей, крім них, звикли називати двором, здається, сколихнули вкрай дивні події. Квапливий від'їзд нареченого, якого так палко очікували... Небезпечний стан Гедвіги... Справді, все це мало б дуже пригнітити князя, якби в грудях у нього

було серце, а не камінь.

— Ви не завжди були такої думки про князя, пані раднице, — перебив її майстер Абрагам.

— Я не розумію вас, — сказала Бенцон зневажливим тоном, кинувши на майстра пильний погляд, і швидко відвернулася.

Князь Іреней, відчуючи глибоку довіру до майстра Абрагама і навіть визнаючи за ним духовну перевагу, відкинув усі свої князівські сумніви й вилив душу перед майстром у рибальській хатині, а на всі зауваження Бенцон щодо тривожних подій цього дня відповідав мовчанкою. Майстер знав про це, тому його й не вразило роздратування радниці, він тільки здивувався, що Бенцон, завжди така холодна й замкнута, не зуміла його приховати.

Але радниця, видно, була дуже стривожена тим, що монополія в опіці над князем, яку вона присвоїла собі, знов опинилась під загрозою, та ще й у таку критичну, фатальну хвилину.

З причин, які, може, будуть з'ясовані пізніше, Бенцон страшенно хотіла одружити князівну Гедвігу з княжичем Гек-тором. їхнє одруження, вважала вона, поставлене на карту, і будь-яке втручання третьої особи в цю справу здавалось їй загрозливим. Крім того, вона вперше відчула себе оточеною нез'ясовними таємницями, і вперше мовчав князь. Тож чи могла вона, яка звикла керувати всім, що діялось при цьому примарному дворі, не відчувати себе тяжко ображеною?

Майстер Абрагам знав, що найкраща зброя проти розгніваної жінки — непохитний спокій, тому не озивався жодним словом, а мовчки йшов поряд із Бенцон, яка, заглибившись у свої думки, простувала до містка, вже відомого ласкавому читачеві. Спершись на поруччя, радниця задивилась [486] на далекі зарості, залиті прощальним сяйвом призахідного сонця.

— Гарний вечір, — мовила вона, не обертаючись.

— Атож, — відповів майстер Абрагам, — тихий, спокійний, ясний, як щира, ніякими лихими думками не скаламучена душа.

— Не ставте мені на карб, — сухо почала радниця, відмовившись від звичного для неї звертання "любий майстре Абрагаме", — не ставте мені на карб, пане Лісков, того, що я відчуваю себе прикро враженою, коли князь раптом обирає лише вас своїм повірником, лише у вас просить поради в справах, у яких досвідчена жінка може краще допомогти і словом, і ділом. Але те дріб'язкове роздратування, якого я не могла приховати, вже минулось, цілком минулось. Я знов спокійна, адже порушена тільки форма. Князеві самому треба було розповісти мені те, що я довідалась іншим способом, і я справді можу лише всім серцем схвалити вашу відповідь, шановний майстре. Я навіть ладна визнати, що вчинила не найкраще. Але мені той вчинок можна вибачити, бо спонукала мене до нього не стільки жіноча цікавість, скільки щира турбота про все, що стосується князівської родини. Знайте ж, майстре, що я підслухувала всю вашу розмову з князем і чула кожне слово...

Майстра Абрагама від цієї мови Бенцон охопило дивне почуття — суміш ядучої

іронії і гіркого жалю. Він не гірше за княжого камердинера знав, що, причаївшись у прогалині під вікном рибальської хатини, можна почути кожне слово, сказане всередині, але й знав інше: що його не можна зрозуміти, бо з допомогою хитромудрого пристрою зумів домогтися того, що розмова в хатині долинала до вух підслухувача як суцільний, невиразний гомін, у якому годі було розрізнити не тільки окреме слово, а навіть склад. Через те йому й здалася такою жалюгідною спроба Бенцон брехнею вивідати таємницю, про яку вона здогадувалась і якої не знав і сам князь, а отже, й не міг відкрити її майстрові Аб-рагаму. Про що розмовляли князь із майстром у рибальській хатині, читач ще довідається.

— О, — вигукнув майстер, — о ласкава пані, вас привів до рибальської хатини жвавий розум винахідливої, досвідченої жінки. Як би я, бідолашний, старий, а проте не навчений життям чоловік, утямив щось у всіх цих речах без вашої допомоги? Я саме хотів докладно переповісти вам усе, що мені довірив князь, але тепер уже в цьому нема потреби, бо [487] вам і так усе відомо. Може, ви, ласкава пані, визнаєте мене гідним того, щоб розповісти мені все, як на сповіді, — ану ж воно виявиться не таким страшним, як здається.

Майстрові Абрагаму так добре вдався тон простодушної довіри, що Бенцон, хоч яка була кмітлива, не відразу з'ясувала для себе, чи він з неї глузує, чи говорить щиро, і, розгубившись, випустила нитку, яку була спіймала і з якої могла зв'язати небезпечну петлю на майстра. Отож і вийшло, що вона, марно шукаючи потрібних слів, застигла на мості, немов чарами позбавлена мови, і втупила очі в озеро.

Якусь мить майстер тішився її мукою, та скоро думки його звернулися до подій цього дня. Він добре знав, що Крейслер перебував у самому їхньому осередді; думка про втрату найдорожчого приятеля сповнила його серце глибокою тугою, і в нього мимоволі вихопилося:

— Бідолашний Йоганнес!

Бенцон рвучко обернулась до нього і сказала з несподіваним запалом:

— Як, майстре Абрагаме, невже ви такі немудрі, що повірили в Крейслерову загибель? Хіба закривавлений капелюх щось доводить? І що його могло так раптово навести на цю страхітливу думку — накласти на себе руки? А крім того, його ж би тоді знайшли.

Майстер неабияк здивувався, що Бенцон говорила про самогубство, коли начебто просилась зовсім інша підозра. Та не встиг він щось відповісти, як радниця повела далі:

— Тим краще, що він десь дівся, той бідолаха, який усюди, хоч би де з'явився, сіє лихо й колотнечу. Його запальна, нестримна вдача, його злість — інакше я не можу назвати його хвалений гумор — заражають кожну чутливу душу, і потім вона стає іграшкою в його жахливій грі. Якби глумлива зневага до узвичаєних стосунків, ба навіть уперте заперечення всіх загальноновживаних форм тих стосунків свідчило про розумову перевагу, то нам треба було б стати навколішки перед цим капельмейстером, але хай він краще дасть нам спокій і не повстає проти всього, що нам підказує тверезий погляд на реальне життя і що ми визнаємо за основу свого щастя. А тому хвалити бога,

що він зник, і я сподіваюся, що більше ніколи його не побачу.

— А проте, — лагідно озвався майстер, — а проте ви колись були приятелькою мого Йоганнеса, пані раднице, дбали про нього в лиху, критичну пору його життя й самі спрямували його на той шлях, з якого його змусили звернути саме ті [488] узвичаєні стосунки, які ви так палко бороните. Чому ви так раптово напали на мого доброго Крейслера? Який ґандж виявили ви в його душі? Хіба його можна ненавидіти за те, що в перші ж хвилини, коли випадок закинув його в нове оточення, життя поставилось до нього вороже, що йому загрожував підступ, що за ним скрадався італійський бандит? Почувши ці слова, радниця помітно здригнулася.

— Що за пекельну думку, — мовила вона тремтячим голосом, — що за пекельну думку плачете ви в своїх грудях, майстре Абрагаме? Але якщо так воно й сталося, якщо Крейслер дійсно загинув, то це була справедлива помста за наречену, яку він занапастив. Внутрішній голос підказує мені, що це тільки через Крейслера князівна опинилася в такому страшному стані. Він безжально натягав тендітні струни в душі хворої, аж поки вони лопнули.

— Коли так, — уїдливо заперечив майстер Абрагам, — коли так, то виходить, що той італійський джэнджик дуже швидкий на руку, бо помста випередила самий злочин. Адже ви, ласкава пані, чули все, про що ми розмовляли з князем у рибальській хатині, отже, вам відомо, що князівна Гедвіґа задубіла і втратила мову саме тієї хвилини, коли в лісі пролунав постріл.

— І справді, — сказала Бенцон, — можна повірити у всі ті химеричні вигадки, якими нас тепер частують, — у передавання думок на відстані й таке інше. А проте я ще раз кажу: хвалити бога, що він зник, а стан князівни може змінитися і зміниться. Доля прогнала порушника нашого спокою і... Ну скажіть самі, майстре Абрагаме, хіба душа нашого приятеля не була роздерта до такої міри, що він уже довіку не знайшов би в цьому житті миру і спокою? Тож якщо навіть припустити, що...

Радниця не докінчила своєї фрази, але майстер Абрагам відчув, що гнів, який він досі насилу стримував, раптом спалахнув у його душі.

— Що ви всі маєте проти Йоганнеса? — вигукнув він, підвищивши голос. — Яку він вам кривду вчинив, що ви позбавляєте його притулку, бодай маленького місця на цій землі? Ви не знаєте? Ну, то я вам скажу. Крейслер, бачите, не належить до вашого кола, він не розуміє вашої порожньої мови, стілець, якого ви підставляєте йому, щоб він посидів серед вас, надто малий і тісний. Він анітрохи не подібний до вас, і це вас сердить. Він не визнає вічними ті угоди, які ви уклали між собою, щоб будувати за ними своє [489] життя, він навіть вважає, що ви, опановані облудною манною, зовсім не бачите справжнього життя й що ваше величання своєю уявною владою в царстві духу, яке насправді закрите для вас сімома замками, просто сміховинне, — і все це ви звете злістю. Він понад усе любить жарт, викликаний глибоким розумінням людської натури, і той жарт можна назвати найкращим дарунком природи, яка черпає його із свого найчистішого джерела. А ви статечні, поважні люди, зовсім не схильні жартувати. В ньому живе дух справжньої любові, та хіба він зігріє навіки закоцюбле серце, де ніколи

не жевріла іскра, з якої той дух зміг би роздмухати полум'я? Ви не любите Крейглера, бо вам неприємне те почуття переваги, якої ви не можете визнати за ним, бо він вас лякає як людина, думки якої спрямовані на вищі речі, ніж ті, що відповідають вашому вузькому колу.

— Майстре, — глухо мовила Бенцон, — майстре, запал, з яким ти борониш свого приятеля, завів тебе надто далеко. Ти хотів зачепити мене за живе? Ну що ж, ти домігся свого, бо збудив у мені думки, які довго, дуже довго були приспані! Ти кажеш, що моє серце залякло навіки? А може, й до нього колись ласкаво озивався дух кохання, знаєш ти це чи ні? Може, я саме в тих узвичаєних життєвих стосунках, які так зневажав ексцентричний Крейслер, знайшла втіху і спокій? І взагалі, чи не здається тобі, старий чоловіче, який, мабуть, також настраждався на своєму віку, що бажання піднятися над цими узвичаєними стосунками й наблизитись до світового духу, обдуривши свою власну природу, — дуже небезпечна гра? Я знаю, Крейслер мене вважає холодною і бездушною, втіленням житейської прози, і ти тільки повторюєш його думку, називаючи мене закоцюблою, але чи ви коли пробували прозирнути крізь цю кригу, що давно стала для моїх грудей захисним панциром? Для чоловіків кохання — ще не все життя, а тільки його вершина, з якої ще ведуть униз надійні шляхи, для нас же найвища, осяйна мить, що творить і формує все наше буття, — це мить першого кохання. Якщо лиха доля захоче, щоб нас поминула ця мить, у слабкої жінки все життя йде шкереберть, вона приречена на сіре, безрадісне животіння, а сильніша духом жінка, напруживши всю свою силу, повстає проти долі і саме в звичайних життєвих стосунках знаходить ту рівновагу, що дає їй мир і спокій. Послухай же, мій старий звинувачу, — тут, серед нічної пітьми, що ховає моє визнання, я розповім тобі все! Коли настала та мить у моєму житті, коли [490] я побачила того, хто запалив у мені полум'я найглибшого кохання, на яке лише здатне жіноче серце, я стояла перед олтарем із тим самим Бенцоном, що став для мене потім найкращим у світі чоловіком. Його цілковита нікчемність дала мені все, що я тільки могла побажати для спокійного життя, і жодна скарга, жоден докір ніколи не злетів з моїх уст. Я обмежила себе вузьким колом звичайних обов'язків, і якщо навіть у цьому колі потім траплялось дещо таке, що непомітно зводило мене на манівці, якщо декотрі свої вчинки, які можна вважати недозволеними, я виправдую лише тиском скороминущих обставин, то звинуватити мене має право хіба що та жінка, яка, так само як і я, витримала тяжку боротьбу й остаточно відмовилась від будь-якого вищого щастя, хай навіть воно — тільки облудна, солодка мрія. Зі мною познайомився князь Іреней... Та я краще мовчатиму про те, що давно минуло, говорити ще варто хіба про теперішнє. Я дозволила тобі заглянути в свою душу, майстре Абрагаме, і тепер ти знаєш, чому я боюся втручання будь-якого чужого, незвичайного елемента, при тому становищі, що тут склалося, чому я вважаю таке втручання загрозливим. Моя власна доля в ту фатальну пору мого життя постає переді мною і глузливо всміхається, мов страхітливий, застережний привид. Я повинна врятувати тих, хто мені дорогий, і в мене є свої плани. Майстре Абрагаме, не ставайте мені на заваді, а якщо ви хочете почати зі мною боротьбу, то глядіть, щоб я не

розладнала ваші найхитріші штуки!

— Нещасна жінко, — мовив майстер Абрагам.

— Ти звеш мене нещасною? — обурилась Бенцон. — Мене, яка зуміла побороти лиху долю і там, де, здавалося, все вже було втрачене, знайти мир і спокій?

— Нещасна жінко, — знов сказав майстер Абрагам тоном, що свідчив про його глибоке хвилювання, — бідолашна, нещасна жінко! Ти гадаєш, що знайшла спокій і вдоволення, і не здогадуєшся, що розпука, немов той вулкан, вивергла з твоєї душі весь жар, усе полум'я і тепер там лишився самий лише мертвий попіл, на якому ніщо вже не виросте й не розквітне. І в своєму впертому засліпленні ти вважаєш той попіл за родючу ниву життя, з якої ще сподіваєшся зібрати врожай. Ти хочеш збудувати майстерню будівлю на підвалині з каменю, який розстрожила блискавка, і не боїшся, що вона завалиться тієї миті, коли барвисті стрічки вінка, яким провіщають перемогу будівничого, весело зама-ють на вітрі? Юлія, Гедвіга, — я знаю, це для них були зіткані [491] ті спритні плани! Нещасна жінко, гляди, щоб те згубне почуття, те зло, яке ти дуже несправедливо приписуєш моєму Йоганнесові, не вихопилося з глибини твоєї власної душі і твої мудрі плани не виявились пекельним бунтом проти того щастя, якого ти не зазнала сама і якого тепер хочеш позбавити своїх ближніх. Про твої задуми, а так само й про ті горезвісні житейські стосунки, що буцімто дали тобі спокій, а насправді штовхнули тебе на ганебні злочини, я знаю більше, ніж ти гадаєш.

Глухий, невиразний зойк, що вихопився в Бенцон від цих майстрових слів, зрадив, як боляче вони її вразили. Майстер замовк, та оскільки радниця теж не озивалася й не рухалася з місця, він незворушно повів далі:

— Я не маю ніякого бажання вступати в якусь боротьбу з вами, шановна пані. А що стосується мого так званого штукарства, то ви, дорога пані раднице, й самі добре знаєте, що відколи мене залишила моя Невидима дівчина... — Тієї миті згадка про втрачену К'яру стиснула серце майстра з такою силою, як давно вже не бувало. Йому здалося, що він бачить її постать у темній даліні, чує її солодкий голос. — О К'яро! Моя К'яро! — вигукнув він, охоплений болісною тугою.

— Що з вами? — спитала Бенцон, швидко обернувшись до нього. — Що з вами, майстре Абрагаме? Чиє ім'я ви назвали? Але ще раз кажу вам: не чіпайте того, що минуло, і оцінюйте мої вчинки не на підставі тих дивних поглядів на життя, які ви поділяєте з Крейслером. Обіцяйте мені не зловживати довірою, якою вас ушанував князь Іреней, обіцяйте не ставати мені впоперек дороги!

Та майстер Абрагам був такий заглиблений у сумні думки про свою К'яру, що майже не почув слів радниці й відповів їй щось невиразно й невлад.

— Не відштовхуйте мене, — повела далі вона, — не відштовхуйте мене, майстре Абрагаме, ви, здається, й справді багато про що знаєте краще, ніж я думала, але, може, і в мене є деякі таємниці, про які вам було б дуже корисно довідатись, і я, певне, могла б вам зробити послугу, про яку ви навіть не здогадуєтесь. Володарюймо разом у цьому невеличкому дворі, якому дійсно треба налигача. "К'яро!" — вигукнули ви з таким жалем, що...

Раптовий гомін у замку перебив мову радниці. Майстер Абрагам отямився від своєї задуми, гомін (М п. д.) перерахувати їх вам. Кіт-філістер, хоч би який був спраглий, починає хлебтати молоко біля вінців мисочки, [492] щоб не намочити вусів і бороди й не втратити гідності, бо гідність для нього важливіша за спрагу. Якщо ти прийдеш у гості до кота-філістера, він запропонує тобі все, що завгодно, але пригостить тебе на прощання лише запевненнями в своїй щирій дружбі, а потім сам умне всі ті ласощі, які тобі пропонував. Кіт-філістер, завдяки гострому, непомильному чуттю, вміє скрізь — на горищі, в льоху і т. д. — знайти найкраще місце і зручно, з приємністю там розлягтися. Він любить говорити про свої добрі якості й про те, що, дякувати богу, не може нарікати на неуважність долі до тих його добрих якостей. Він дуже велемовно пояснює тобі, як йому дісталось тепле місце, яке в нього тепер є, і що він ще думає зробити, щоб покращити своє становище. А коли ти захочеш нарешті розповісти йому щось про себе і про свою долю, не таку ласкаву, як у нього, він відразу заплющить очі, прищулить вуха і вдасть, ніби спить, або почне муркотати. Кіт-філістер дбайливо вилизує своє хутро, щоб воно аж блищало, і навіть полюючи на мишу, струшує лапи на кожному кроці, коли ступить на мокре місце; хай він і прогавить здобич, зате за всіх життєвих обставин буде охайний і добре вдягнений. Кіт-філістер боїться і уникає кожної, бодай найменшої небезпеки, а коли ти в якійсь скруті попросиш у нього допомоги, він, палко запевняючи тебе в своєму дружньому співчутті, почне бідкатися, що саме тепер його становище й певні міркування, з якими він мусить рахуватися, не дозволяють йому підтримати тебе. Взагалі всі дії і вчинки кота-філістера в кожному випадку залежать від тисячі різних міркувань. Він, наприклад, до маленького мопса, який боляче вкусив його за хвіст, ставиться шанобливо й чемно, щоб не зіпсувати стосунків з дворовим псом, у якого спритно домігся протекції, і аж уночі, скориставшись пітьмою, видере тому мопсові око. Другого дня він від щирого серця поспівчуває любому приятелеві мопсу й полає злісні витівки підступних ворогів. Зрештою, всі його міркування схожі на добре влаштовану лисячу нору, яка дає котові-філістерові змогу ушитися саме тієї миті, коли тобі здається, що ти вже його спіймав. Кіт-філістер найдужче любить сидіти під рідною грубою, де він відчуває себе в безпеці, а на даху в нього зразу паморочиться в голові. Тепер ви бачите, друже мій Муре, що це стосується й вас. А коли я скажу вам, що кіт-бурш відвертий, чесний, безкорисливий, щирий, завжди готовий допомогти приятелеві, Що він не знає ніяких інших міркувань, крім тих, які йому [493] диктують честь і сумління, одне слово, що кіт-бурш — цілковита протилежність котові-філістеру, то вам не важко буде піднятися над болотом філістерства і стати справжнім порядним котом-буршем.

Я серцем відчув, що Муцій каже правду. Я зрозумів, що досі тільки не знав самого слова "філістер", але така вдача була мені добре відома, бо я зустрічав уже багатьох філістерів, тобто поганих котів, яких я щиро зневажав. Тим болючіше переживав я свою помилку, через яку міг опинитися в категорії тих нікчем, і поклав собі в усьому дотримуватись Му-цієвих порад — ану ж і з мене ще вийде порядний кіт-бурш. Якось один молодик розповідав моєму господареві про свого зрадливого приятеля і змалював

його незвичайним, незрозумілим мені висловом: назвав його "прилизаним типом". Тепер мені здалося, що означення "прилизаний" дуже пасує до слова "філістер", і я запитав свого приятеля Муція, що він про це думає. Тільки-но я вимовив слово "прилизаний", як Муцій підстрибнув з радощів і, міцно обнявши мене, вигукнув:

— Милий друже, тепер я переконався, що ти цілком зрозумів мене! Так, "прилизаний філістер" саме й є те мерзенне створіння, яке гострить зуби на шляхетних буршів і яке ми повинні зацьковувати до смерті, хоч би де воно нам трапилось. Так, друже мій Муре, тепер ти довів, що маєш глибоке, непомильне чуття до всього шляхетного й великого, дай-но я ще раз пригорну тебе до своїх грудей, у яких б'ється вірне німецьке серце.

Муцій знов обняв мене і сказав, що цієї ж таки ночі думає ввести мене в товариство буршів; опівночі я повинен чекати на даху, а звідти він поведе мене на вечірку до старости буршів, кота Пуфа.

До кімнати зайшов господар. Як завжди, я кинувся йому назустріч, потерся об його ноги й покачався на підлозі, щоб виявити свою радість. Муцій також задоволено дивився на нього блискучими очима. Господар трохи почухав мені голову й шию, оглянув кімнату і, побачивши, що там усе стоїть на своєму місці, сказав:

— Отак і треба! Ви поводитися тихо й мирно, як і належить статечним, вихованим людям. Отже, й заслужили винагороду.

Господар рушив до дверей, що вели до кухні, а ми з Муцієм, угадавши його добрий намір, подалися за ним, весело нявкаючи. І справді, господар відчинив кухонну шафу [494] й дістав звідти кісточки двох курчат, м'ясо з яких він учора з'їв. Усі знають, що ми, коти, вважаємо курячі кісточки найкращими в світі ласощами, тому очі в Муція засвітилися яскравим світлом, він граційно замахав хвостом і голосно замурчав, коли господар поставив перед ним мисочку. Пам'ятаючи "прилизованого філістера", я підсовував Муцієві найкращі шматочки — шиї, груди, гузки, а сам вдовольнявся твердішими кістками стегон і крилець. Коли ми схрумали кісточки, я хотів запитати Муція, чи не вип'є він мисочку солодкого молока. Проте перед очима в мене стояв "прилизаний філістер", тому я, нічого не питаючи, витяг мисочку, що, як я знав, стояла під шафою, приязно запросив Муція випити зі мною і навіть цокнувся з ним. Муцій вихлебтав усе молоко й вилизав мисочку, тоді потиснув мені лапу і сказав розчулено, зі сльозами на очах:

— Справді, друже мій Муре, ви живете, мов Лукулл. Але ви довели, що маєте віддане, чесне, шляхетне серце, що суєтні світові втіхи не спокусять вас на шлях мерзенного філістерства. Дякую, красно дякую!

За давнім німецьким звичаєм ми щиро потиснули на прощання один одному лапу. Муцій, певне, бажаючи приховати, що він глибоко, до сліз зворушений, карколомним стрибком вискочив крізь відчинене вікно на найближчий дах. Навіть мене, якого природа щедро обдарувала і силою, і пружністю, вразив цей сміливий стрибок, і я знов похвалив свій рід, що складається з природжених гімнастів, яким не треба ні жердин, ні стовпів.

До того ж на прикладі свого приятеля Муція я ще раз переконався, що часто під грубою відразливою зовнішністю схована ніжна, чутлива душа.

Я повернувся до господареві кімнати й ліг під грубу. Там, на самоті, розмірковуючи про дотеперішнє своє існування, про недавній свій настрій, про те, як я жив і живу, я вжахнувся на думку, що стояв так близько від безодні, і приятель Муцій, хоч який він був скудовчений, видався мені прекрасним ангелом-охоронцем. Я повинен увійти в новий світ, повинен заповнити порожнечу в грудях, повинен стати іншим котом! Як калатало моє серце від боязкого, радісного очікування!

Було ще далеко до півночі, коли я своїм звичайним "няв" попросив господаря випустити мене надвір.

— Залюбки випущу тебе, — відповів господар, відчиняючи двері, — залюбки випущу тебе, Муре. З цілоденного [495] лежання під грубою і сання нічого путнього не вийде. Іди, іди, подивися, що робиться в світі, побудь серед котів. Може, знайдеш якусь рідну душу серед юнаків котячого роду, з якою тобі буде цікаво і половити мишей, і розважитись.

Ох, господар не помилився, мене справді чекало нове життя! Нарешті, коли вибило північ, з'явився приятель Муцій і повів мене різними дахами на італійський, майже плаский дах, на якому десятеро показних, але так само недбало й чудернацько одягнених, як Муцій, котів зустріли нас радісним галасом. Муцій відрекомендував мене своїм приятелям, сказав багато гарних слів про мою чесність і вірність, особливо наголошуючи на тому, що я пригостив його печеною рибиною, курячими кісточками й молоком, а наостанці сказав, що я хотів би увійти в їхнє товариство як порядний кіт-бурш. Усі на це погодились.

Потім відбулася врочиста церемонія, про яку я змовчу, а то прихильні читачі котячого роду ще, бува, подумают, що я вступив у заборонений орден, і вимагатимуть від мене пояснень. Але я від щирого серця запевняю, що там не було й мови про якийсь орден з усім тим, що до нього належить, як, наприклад, статутами, таємними знаками тощо: наше товариство ґрунтувалося тільки на однакових переконаннях. Бо скоро з'ясувалося, що кожен з нас молоко любив дужче, ніж воду, а печеню дужче, ніж хліб.

Після церемонії я отримав від усіх братерський поцілунок, кожен потиснув мені лапу й почав звертатися до мене на "ти". Потім ми сіли до простої, зате веселої вечері, а після неї відбулася добра пиятика. Муцій приготував чудовий котячий пунш. Коли б хтось із жадібних до веселих розваг молодих котів побажав дізнатись, як готують цей незрівнянний пунш, я, на жаль, не зміг би дати йому достатніх відомостей. Я знаю тільки, що вишуканий смак, а також непереборна міць того пуншу залежить від добрячої домішки оселедцевого розсолу.

Голосом, що загримів далеко над дахами, староста Пуф заспівав чудову пісню "Gaudeamus igitur!"(1) Мені було невимовно приємно відчувати, що я душею і тілом чудовий "juvenis"(2), і не хотілось думати ні про яку "tumulus"(3), бо нашому родові лиха доля рідко посилає тихий спочинок у [496] мирній землі. Ми співали й інших гарних пісень, таких, як, наприклад: "Нехай політики говорять" і т. д., поки, нарешті, староста

Пуф стукнув могутньою лапою по столі й оголосив, що тепер годиться заспівати справжню широко буршівсь-ку пісню висвячення, а саме: "Ессе quam bonum"(4), і відразу завів у супроводі хору: "Ессе..." і т. д. і т. д.

(1) Давня студентська пісня "Будем веселитись!" (Лат.)

(2) Юнак {лат.}.

(3) Могилу (лат.).

(4) Дивись, як гарно (лат.).

Я ще ніколи не чув цієї пісні, композиція якої так глибоко продумана, а сама вона така гармонійна й мелодійна, що її справедливо можна назвати чарівною і таємничою, її творець, наскільки я знаю, невідомий, одні — і таких багато — приписують цю пісню великому Генделеві, інші, навпаки, вважають, що вона існувала задовго до часів Генделя, бо, згідно з "Віттенберзькою хронікою", її співали, коли принц Гамлет ще був тільки фуксом. Та байдуже, хто її написав, але це великий, безсмертний твір, а особливо вражає в ній те, що вкомпоновані в хор сольні партії дають співакам необмежений простір для прекрасних, невичерпних імпровізацій. Кілька таких імпровізацій, почутих тієї ночі, я свято зберіг у своїй пам'яті.

Коли хор скінчив, плямистий чорно-білий кіт заспівав:

Шпіц дзявчить, як в шаньку град,

Пудель гавка грубо.

Перший має ситий зад,

Другий ситі губи.

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Тоді почав сірий:

Йде філістер, капелюх

Всім навстріч скидає,

А простий веселий зух

Клопоту не має.

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Тоді жовтий:

Риба плаває в ріці,

Птах літає в небі,

Нам би крила і плавці

Скуштувати треба. [497]

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Тоді білий:

Муркай, пирхай і нявчи,

Дряпай лиш негоже.

Та зачепить хтось — провчи,

Чемність не допоможе.

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Тоді приятель Муцій:

Хоче мавпа нас, котів,

Всіх під себе стригти.

Нападай з усіх кутів —

Страху в нас ні крихти!

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Я сидів біля Муція, отже, тепер була моя черга виступати з соло. Всі досі проспівані імпровізації так відрізнялися від тих віршів, які я писав раніше, що мене охопив страх і тривога: чи не порушу я звучання композиції всього твору? Тому й вийшло, що коли хор скінчив, я ще мовчав. Хтось уже підняв чарку й вигукнув: "Pro роена!"(1) коли я, величезним зусиллям волі поборовши свої вагання, набрався духу й заспівав:

Ширше груди, вгору хвіст!

Геть, лихі собаки!

Ми філістерам на злість

Бурші-розбишаки!

Хор:

Ессе quam і т. д. і т. д.

Моя імпровізація викликала тривалі, нечувані оплески. Шляхетні юнаки з радощів кидались до мене, брали в лапи і пригортали до своїх схвильованих грудей. Отже, й тут у мені впізнали генія! Це була одна з найкращих хвилин у моєму житті. Потім на честь багатьох великих, славетних котів, насамперед тих, які, незважаючи на свою велич і славу, були далекі від філістерства, що вони довели словом і ділом, ми вигукнули полум'яне "ура!", після чого розійшлися. [498] Але пунш трохи затуманив мені голову, дахи немов хиталися перед моїми очима, і я насилу утримував рівновагу, користаючись хвостом, як акробати жердиною. Відданий Муцій, помітивши мій стан, допоміг мені і крізь слухове віконце щасливо довів додому.

(1) Провинну! (Лат.).

Голова в мене крутилася, як ніколи досі, я довго не міг

(А. м.) знав не гірше за прозріливу пані Бенцон, та що я саме сьогодні, якраз тепер отримаю від тебе, вірний друже, звістку, моє серце не передчувало. — Так сказав, приємно вражений, майстер Абрагам, коли впізнав руку Крейсlera на отриманому листі. Він, не розпечатавши листа, замкнув його в шухляду письмового столу й подався в парк.

Майстер Абрагам уже багато років мав звичку по кілька годин або й по кілька днів не розпечатувати отриманих листів. "Якщо лист нецікавий, — казав він, — то байдуже, коли його прочитаєш, тепер чи згодом; якщо в ньому погана звістка, то я виграю ще кілька радісних чи принаймні спокійних годин; а якщо звістка приємна, то розважна

людина може трохи й почекаати, щоб раптова радість не забила їй памороки". Цю майстрову звичку, певна річ, треба засудити, бо людина, яка відкладає нечитаними листи, зовсім нездатна бути купцем чи писати політичні або літературні огляди; з цього також дуже добре видно, скільки всілякого лиха чигає на того, хто не здатен бути ні купцем, ні газетярем. А що стосується біографа, який пише ці рядки, то він анітрохи не вірить у стоїчну байдужість майстра Абрагама, а пояснює цю його звичку швидше нерішучістю чи навіть страхом перед таємницею, схованою в листі. Адже це велика, зовсім не схожа ні на яку іншу втіха — отримувати листи, тому нам приємні й особи, що з їхніх рук ми отримуємо цю втіху, а саме листоноші, як зауважив уже десь один дотеп — ний письменник. Це, сказати б, такий собі милий самообман. Біограф пригадує, що коли він, ще бувши студентом, з тугою в серці довго й надаремне очікував листа від однієї любої йому особи, то слізно благав листоношу, щоб той якнайшвидше приніс йому листа з рідного міста, і за те обіцяв дати йому добру винагороду. Листоноша з хитрою міною взявся зробити все, що треба, й через кілька днів, коли справді надійшов лист, переможно вручив його, ніби тільки від нього залежало, дотримає він слова чи ні, і спокійно сховав до кишені гроші на пиво. Проте біограф, може, теж надто схильний до самообману, не знає, чи й ти, любий читачу, розпечатуєш листи з таким почуттям, як він, — з великою радістю, [499] але водночас і з дивним страхом, від якого в тебе аж серце колотиться, хоч навряд чи в листі є щось дуже важливе для тебе. Може, це те саме почуття, яке стискає нам груди, коли ми заглядаємо в п'ятому свого майбутнього, і якраз тому, що досить легенько натиснути пальцями, щоб таємне стало відомим, та мить, коли ми розпечатуємо листа, і сповнює нас такою тривогою. І справді, скільки прекрасних надій поламано разом з тією фатальною печаткою, скільки чудових образів, які ми виплекали в своїй душі і які були втіленням наших палких бажань, обернулися в ніщо! Той аркуш паперу став ніби магічним закляттям, що висушило квітучий сад, де ми мріяли гуляти, і життя постало перед нами негостинною, понурою пустелею. Та коли й нам здається, що не завадить трохи набратися духу, перше ніж довірити таємницю, сховану в листі, легенькому натискові пальців, то, мабуть, можна виправдати й звичку майстра Абрагама, яку ми засуджували: зрештою, цю звичку засвоїв і сам біограф від тієї фатальної пори, коли майже кожен лист, що його він отримував, скидався на скриньку Пандори, з якої, тільки-но її відчиниш, вилітали на світ божий тисячі нещасть і неприємностей. Хоч майстер Абрагам замкнув капельмейстерів лист у шухляду свого бюро, чи письмового столу, і подався гуляти в парк, ласкавий читач усе-таки негайно визнає до слова, що в ньому було. Йоганнес Крейслер писав:

"Любий майстре!

"La fin couronne les oeuvres"(1, — міг би я вигукнути, як лорд Кліффорд у Шекспіровому "Генріхові VI", коли високоблагородний герцог Йоркський завдав йому смертельного удару. Бо мій капелюх — Бог свідок! — тяжко поранений упав у кущі, і я за ним навзник, мов той, про якого після бою кажуть: "Він поліп" або "Його скосила куля". Але такі небораки рідко підводяться, а ваш Йоганнес, любий майстре, схопився,

та ще й дуже швидко. Про свого тяжко пораненого товариша, який, щоправда, впав не поряд зі мною, а полетів через мою голову чи, радше, з моєї голови, я не міг подбати, бо мав інший клопіт — зробивши добрячий стрибок убік (я вживаю це слово не в філософському і не в балетному його значенні, а тільки в гімнастичному), я ухилився від дула пістолета, якого хтось не далі як за три кроки націлив просто в мене. Але я зробив щось іще більше: раптово перейшов від [500] оборони до нападу, кинувся на напасника і без зайвих церемоній устроїв у нього свою шпагу. Ви завжди дорікали мені, майстре, за те, що я незугарний в історичному жанрі й незда-тен нічого розповісти без зайвих фраз та відступів. Що ви тепер скажете про цей стислий опис моєї італійської пригоди в зіггартсгофському парку, яким великодушний князь так лагідно порядкує, що терпить у ньому навіть бандитів, мабуть, задля приємної різноманітності?

(1) Кінець діло хвалить (франц.).

Вважайте все досі сказане, любий майстре, за попередній короткий виклад історичної хроніки, яку я, коли не стане на заваді моя нетерплячка і пан пріор, хочу написати для вас замість звичайного листа. Про саму пригоду в лісі майже нема чого додати. Звичайно, коли гримнув постріл, я відразу збагнув, що ним винагороджували мене, бо, падаючи, відчув пекучий біль з лівого боку голови, яку конректор у Генієнесмюлі слушно називав "упертою". І справді, мій відважний череп виявив упертий опір гидотному олову, тому сліду від рани майже не помітно. Але повідомте мене, любий майстре, повідомте мене відразу, як отримаєте листа, або сьогодні ввечері чи хоча б завтра вранці, в кого я вгородив шпагу? Мені було б дуже приємно почути, що я пролив не звичайну людську кров, а бодай трішки князівської, принаймні сподіваюся, що так воно й було. Отже, майстре, випадок довів мене до вчинку, який пророкував мені злий дух у рибальській хатині! Може, маленька шпага тієї хвилини, коли я вжив її для оборони від убивці, обернулася в страшний меч Немезиди, що карає криваві злочини? Напишіть мені про все, майстре, а насамперед про те, що то за зброя, яку ви дали мені в руки, що то за портрет? Хоч ні, ні, не кажіть мені про це нічого. Нехай цей образ Медузи, від погляду якої скам'янів небезпечний злочинець, залишиться для мене нез'ясовною таємницею. Мені здається* що цей талісман утратить силу, тільки-но я дізнаюсь, який збіг обставин обернув його в чарівну зброю. Чи повірите ви мені, майстре, що я й досі не роздививсь як слід на ваш мініатюрний портрет? Коли вже можна буде, ви розповісте все, що мені потрібно звати, і я передам талісман у ваші руки. А поки що годі про нього! Буду провадити далі свою історичну хроніку.

Коли я ввігнав свою шпагу в згаданого вище напасника і він, навіть не зойкнувши, звалився додолу, я кинувся геть, швидко, мов Аякс, бо чув у парку гомін і був певний, що мені загрожує небезпека. Я хотів тікати в Зіггартсвайлер, [501] але в темряві збився з дороги. Я біг усе швидше й швидше, не втрачаючи надії, що знайду дорогу. Я перелазив через канави, видряпувався на кручі і, нарешті, смертельно виснажений, впав у кущах додолу. Раптом перед очима в мене ніби спалахнула блискавка, я відчув

гострий біль у голові і прокинувся від глибокого сну. З рани дуже йшла кров, я перев'язав її хусточкою так добре, що краще не впорався б з нею і найдосвідченіший ротний хірург на полі бою, і вже весело, радісно озирнувся навколо. Недалеко від мене здіймалися могутні руїни замку. Ви бачите, майстре, що я, на превеликий свій подив, опинився на Гаєрштайні.

Рана перестала боліти, я почував себе відпочилим і бадьорим. Коли я вийшов з кущів, що правили мені за спальню, сонце вже піднялося над обрієм і посилало на ліс і луки своє яскраве проміння, немов радісне ранкове вітання. Пташки прокинулись у кущах і, щебечучи, купалися в прохолодній росі, тоді раптом шугали вгору. Глибоко піді мною, ще огорнутий нічним туманом, лежав Зіггартсгоф, але невдовзі туман розвіявся, і з нього з'явилися дерева й кущі, охоплені золотим полум'ям. Озеро в парку скидалося на сліпуче, осяйне дзеркало, рибальська хатина була як маленька біла цятка біля нього; мені здавалося, що я навіть чітко бачу місток. Перед моїм внутрішнім зором постав учорашній день, але вже як давно минулий час, від якого нічого не лишилося, крім сумного спогаду про навіки втрачене; той спогад крає серце і водночас сповнює його солодкою втіхою. "Дурню, що ти, власне, хочеш цим сказати? Що ти навіки втратив у той давно минулий вчорашній день?" — чую, питаєте ви мене. Ох, майстре, ось я знов стою на самісінькій вершині Гаєрштайна, знов простягаю руки, наче орлині крила, щоб полетіти туди, де панували солодкі чари, де та любов, що живе поза часом і простором, вічна, як світовий дух, сходила до мене в промовистих райських звуках, сповнених спраглої туги і невиситимого бажання! Я знаю, перед самим моїм носом сяде якийсь голодний опонент, — хай би його дідько вхопив, — і задля шматка земного ячного хліба почне сперечатися, глузливо питати мене, чи може таке бути, щоб звук мав сині очі. Я наводжу йому найпереконливіший доказ, що звук, власне, є ще й поглядом, який сяє нам із країни світла крізь роздерту запону хмар; та опонентові цього мало, він питає про лоб, волосся, рот і губи, про руки й ноги і, злісно всміхаючись, висловлює сумнів, що в простого, чистого звука можуть бути всі ці органи. [502]

О господи, я знаю, що має на думці цей шельма: тільки те, що поки я *glebae adscriptus*(1), як він і решта людей, поки всі ми харчуємось не самим лише сонячним промінням і не тільки величаємось за кафедру, а подеколи мусимо сідати й на інше сидало, то та вічна любов, та вічна туга, яка нічого не хоче, крім себе самої, і про яку може блягузкати кожен дурень... Майстре, я б не хотів, щоб ви стали на бік голодного опонента, мені було б дуже прикро, якби ви так вчинили. І скажіть самі — хіба ви знайшли б для цього бодай хоч якусь поважну підставу? Хіба я коли-небудь виявляв нахил до немудрих, нудних школярських витівок? Хіба я, доживши до зрілого віку, не лишився тверезим і розважним? Хіба я колись висловлював бажання, як мій брат у перших Ромео, стати рукавичкою, аби тільки мати змогу цілувати Джульєттину щоку? Повірте, майстре, хай люди кажуть що завгодно, а я в голові нічого не плекаю, крім нот, а в душі й у серці — нічого, крім звуків, а то як у біса я зміг би komponувати такі пристойні, стримані церковні мелодії, як та вечірня, що лежить, щойно закінчена, на

моєму письмовому столі? Але я знов звернув убік від своєї історії. Отже, розповідаю далі.

Здалеку почулася пісня — співав її дужий чоловічий голос. Вона лунала все ближче й ближче. Скоро я побачив ченця-бенедиктинця, що, йдучи вниз стежкою, співав латинський гімн. Неподалік від мене він зупинився, перестав співати, скинув крилатого бриля, витер хусточкою піт з лоба, озирнувся навколо і зник у заростях. Мені захотілось приєднатися до нього. Чернець був не просто дебелий, а таки гладкий, сонце припікало дедалі дужче, тож я подумав, що він, мабуть, шукає в холодку місця для відпочинку. Так воно й було, бо, зайшовши в зарості, я побачив, що велеб-ний отець розташувався на замшілому камені. Трохи вищий прискалок поряд із ним правив йому за стіл; він розстелив на ньому білу хустку, дістав із саков хліб та печену пташку й почав усе те всмак наминати. "*Sed praeter omnia bibendum quid*"(2), — сказав він сам до себе, дістав з кишені срібну чарку й налив у неї вина з обплетеної лозою пляшки. Він уже підніс чарку до уст, коли я підійшов до нього й сказав: — Слава Ісусу Христу!

(1) Прив'язаний до землі (лат.).

(2) Але спершу треба випити (лат.).

Тримаючи чарку біля рота, він підвів очі, і я миттю впізнав свого давнього, доброго приятеля з бенедиктинського [503] абатства у Канцгаймі, чесного отця Гілярія, регента хору.

— Навіки слава, — промурмотів отець Гілярій, витріщивши на мене очі.

Я відразу згадав про свою пов'язку, яка, мабуть, надавала мені дивного вигляду, і сказав:

— О мій любий, достойний друже Гілярію, не вважайте мене за якогось волоцюгу-індуса, що заблукав у наші краї, чи за селянина, що торохнувся головою об камінь, бо я не хто інший, як ваш приятель, капельмейстер Йоганнес Крейслер, і не хочу бути кимось іншим!

— Присягаюся святим Бенедиктом, — радісно вигукнув отець Гілярій, — я зразу пізнав вас, пречудовий композиторе і приємний друже, але *per diem*(1), скажіть мені, звідки ви йдете і що з вами сталося? А я думав, що ви *in floribus*(2) при дворі герцога!

Я, не маніжачись, коротко розповів отцеві Гілярію про все, що зі мною трапилось, про те, як я був змушений увігнати шпагу в того, хто надумав зробити з мене ціль і вчитись на мені стріляти, і про те, що той стрілець був, мабуть, італійським княжичем, якого звали Гектор, як багатьох достойних мисливських собак.

— Що мені тепер робити? Повернутися в Зіггартсвай-лер чи... порадьте мені, отче Гілярію!

Так я закінчив свою розповідь. Отець Гілярій, що докинув не одне "Гм!", "Он як!", "Ох!", "Святий Бенедикте!" до мого оповідання, тепер опустил очі додолу, промурмотів: "*Vibamus*!"(3) — і одним духом вихилив срібну чарку.

Потім він засміявся й сказав:

— Далєбі, капельмейстере, найкраща рада, яку я тим часом можу вам дати, це гарненько сісти отут і поснідати зі мною. Я можу запропонувати вам ось цих куріпок,

яких щойно вчора настріляв наш шановний брат Макарій, що, як ви знаєте, ні в чому не дає маху, тільки в респонзоріях, а коли скуштуєте приправленого травами оцту, яким ці пташки скроплені, то подякуєте за турботи братові Євсебієві, що сам спік їх з любові до мене. А що стосується вина, то воно варте того, щоб змочити горло капельмейстерові-втікачеві. Справжній боксбойгель, carissime(4) Йоганнесе, справжній [504] боксбойтель із притулку святого Йоанна у Вюрцбурзі, який ми, недостойні слуги божі, отримуємо завжди найкращої якості. Ergo bibamus!"(5)

(1) Ради світла (лат.) — евфемізм до per deum (лат.— ради бога).

(2) Процвітаєте (лат.).

(3) Вип'ємо! (Лат.)

(4) Найдорожчий (лат.).

(5) Отже, вип'ємо! (Лат.)

На цьому слові він налив чарку по самі вінця й подав мені. Мене не треба було довго припрошувати, я випив і поїв, як людина, що добре зголодніла.

Отець Гілярій вибрав гарне місце для сніданку. Густі березові зарості оточували невеличку галявинку, всіяну квітками, а кришталево чистий лісовий струмок, що жебонів серед каміння, ще й додавав приємної прохолоди. Відлюдний затишок цієї місцини сповнював моє серце вдовolenням і спокоєм, і, поки отець Гілярій розповідав мені про все, що за цей час сталося в монастирі, не забуваючи присмачувати розповідь своїми звичайними примовками й чарівною кухонною латиною, я слухав голоси лісу й струмка, що втішали мене своїми мелодіями.

Отець Гілярій, мабуть, подумав, що я тяжко переживаю свою недавню пригоду і тому не озиваюсь до нього.

— Не занепадайте духом, — мовив він, знов подаючи мені повну чарку, — не занепадайте духом, капельмейстере! Ви пролили кров, це правда, а проливати кров гріх, але *distinguendum est inter et inter*(1). Кожному своє життя найдорожче, в кожного воно одне. Ви захищали своє життя, а цього, як переконливо доведено, церква зовсім не забороняє, і ні наш велебний пан абат, ні якийсь інший слуга божий не відмовиться відпустити вам гріхи, хоч ви й ненароком проткнули княжі тельбухи. Ergo bibamus! Vir sapiens non te abhorrebit, domine!(2). Але, дорогий Крейслере, якщо ви повернетесь до Зіггартсвайлера, вас почнуть марудно випитувати, *cui, quomodo, quando, ubi*(3), а якщо ви звинуватите княжича в нападі з метою вбивства, то чи повірять вам? *Ibi jacet lepus in pipere*!(4). От бачите, капельмейстере, яку... але *bibendum quid*(5). — Він випив налиту по вінця чарку й повів далі: — Атож, бачите, капельмейстере, яку добру пораду підказав мені боксбойтель. Знайте ж, що я оце йду в монастир Усіх святих, щоб дістати у їхнього регента якихось нот до найближчих свят. Я вже двічі або й тричі перегорнув [505] свої шухляди, усе там старе й набридле, а та музика, що ви написали, як були в нашому абатстві... о так, вона дуже гарна й нова, проте... не ображайтесь на мене, капельмейстере, вона скомпонована так химерно, що не можна ні на мить відвести погляду від партитури. Тільки-но кинеш оком за ґратки на якусь гарну дівку внизу, як уже проґавиш паузу або ще щось, зіб'єшся з такту, і все летить шкереберть... Бум, — і

вже не те, тра-ля-ля, — молотить брат Якоб по клавішах органу. Ad patibulum cum illis(6) за таку гру! Отже, я міг би... але bibamus!

(1) Треба відрізняти одне від одного (лат.).

(2) Отже, вип'ємо! Розважна людина не знехтує тебе, пане! (Лат.)

(3) Чому, як, коли, де (лат.).

(4) Ось у чім річ! (Лат.)

(5) Треба випити (лат.).

(6) На шибеницю їх (лат.).

Після того як ми випили, мова його полилась далі:

— Ti, кого немає, desunt(1), а як вони відсутні, то їх не можна й розпитувати. Отож я й думаю, що ви зараз помандруєте зі мною назад до абатства, і якщо ми не зіб'ємось з дороги, то це дві години ходи. Там ви будете сховані від усяких переслідувань і contra hostium insidias(2), я приведу вас туди як живу музику, і ви собі житимете в абатстві, доки захочете чи доки вважатимете за потрібне. Велебний пан абат забезпечить вас усім необхідним. Ви одягнете найтон-шу білизну, зверху вберетесь у рясу ченця-бенедиктинця, що дуже вам личитиме. А щоб дорогою ви не скидались на пораненого з малюнка про милосердного самаритянина, надягніть мого бриля, а сам я прикрию свою лисину каптуром. Bibendum quid, любий!

На цьому слові він ще раз вихилив чарку, сполоснув її в струмку, швидко спакував усе в сакви, нап'яв мені на голову бриля і весело мовив:

— Поспішати нам нікуди, капельмейстере, ми собі помаленьку подибаєм і прийдемо саме тоді, коли задзвонять "Ad conventum, conventuales"(3), тобто коли велебний пан абат сяде до столу.

(1) Відсутні (лат.).

(2) Від зловорожих підступів (лат.).

(3) "Збирайтесь, братове" (лат.).

Ви, звичайно, розумієте, любий майстре, що я зовсім не заперечував проти пропозиції веселого отця Гілярія, а навпаки, був радий опинитися в монастирі, який з багатьох поглядів міг стати для мене рятівним притулком.

Ми помалу йшли собі, розмовляючи про те про се, й потрапили до абатства, як і хотів отець Гілярій, саме тоді, коли задзвонили до трапези.

Щоб попередити всілякі розпитування, отець Гілярій сказав абатові, буцімто, випадково довідавшись про моє перебування [506] в Зіггартсвайлері, він вирішив замість нот із монастиря Всіх святих прихопити самого композитора, бо ж він — невичерпна комора всілякої музики.

Абат Хризостом (мені здається, я вже багато розповідав вам про нього) прийняв мене зі спокійною радістю, що властива тільки людям справді доброї вдачі, і похвалив мудре рішення отця Гілярія.

Тепер уявіть собі, майстре Абрагаме, як я, обернений у більш-менш пристойного ченця-бенедиктинця, сиджу у високій, просторій кімнаті в головному корпусі абатства і старанно обробляю вечірні та гімни й навіть подеколи вже занотовую деякі ідеї для

врочистої літургії, як навколо мене збираються ченці, що співають і грають, і хор хлопчиків, як я сумлінно відбуваю проби і як за Ґратками дирижую хором! Справді, я себе почуваю ніби похованим у цій самоті й міг би порівняти себе з Тартіні, який, боячись помсти кардинала Корнаро, сховався в монастирі міноритів в Ассізї, де його через багато років виявив один падуанець, що випадково опинився в церкві й побачив на хорах втраченого приятеля, коли вітер на мить підняв завісу, яка приховувала оркестр. І з вами, майстре, могло б трапитись те саме, що з тим падуанцем, але я все-таки повинен був вам сказати, де я дівся, а то ви могли б подумати хтозна й що. Адже, мабуть, мого капелюха знайшли й здивувалися: де ж ділась голова?

Майстре! В моїй душі запанував якийсь особливий, цілющий спокій; може, мені тут об'якоритися? Коли я недавно гуляв біля озерця посеред великого монастирського саду й побачив у воді своє відображення, що йшло поряд зі мною, то сказав сам до себе: "Той чоловік, що гуляє он там, унизу, не відстаючи від мене, — спокійна й розважна людина, він уже не шаліє і не залітає в туманні, необмежені простори, а твердо тримається знайденої дороги, і для мене велике щастя, що той чоловік — не хто інший, як я сам". А колись з іншого озера на мене дивився зловісний двійник. Та годі, годі про це! Майстре, не називайте мені нічийого імені, не розповідайте мені ні про що, навіть про того, кого я проткнув шпагою. Але про себе пишіть якнайбільше. Ченці прийшли на пробу, і я кінчаю свою історичну хроніку, а разом з нею і листа. Прощайте, дорогий майстре, й не забувайте мене! І т. д. і т. д."

Майстер Абрагам, самотою гуляючи найдальшими, занедбаними стежками парку, думав про долю свого улюбленого приятеля і про те, як він знов його втратив, тільки-но [507] встигнувши знайти. Він згадував хлопчика Йоганнеса, згадував самого себе в Генієнесмюлі біля фортепіано старого Йоганнесового дядька. Хлопчина, гордо поглядаючи на нього, майже з чоловічою силою відтарабанював найважчі сонати Себастьяна Баха, а він за те потай запихав йому в кишеню пакуночок цукерок. Йому здавалося, що відтоді минуло всього лише кілька днів, і він дивувався, що хлопчина й був тим Крейслером, який тепер, видно, став жертвою дивної, примхливої гри таємничих обставин. І поки він думав про ті минулі часи й про фатальні теперішні події, перед ним постала картина його власного життя.

Його батько, суворий, упертий чоловік, майже силоміць прилучив сина до мистецтва будування органів, яке для нього самого було звичайним буденним ремеслом. Він не терпів, щоб хтось інший, крім самого майстра, брався до органа, тому його підмайстри спершу мусили стати вправними теслями, олов'яниками тощо, аж тоді він їх допускав до внутрішнього механізму. Старий понад усе цінував точність, добротність і зручність інструмента, а його душі, його звучання не відчував, і це якимось дивом позначалось на тих органах, що виходили з-під його руки: їм справедливо закидали різкий, сухий звук. Крім того, старий дуже любляв дитячі витребеньки давніх часів. Так, до одного свого органа він приробив царів Давида й Соломона, що під час гри крутили головами, наче з подиву, кожен його інструмент був оздоблений ангелами, що били в литаври, сурмили в сурми й відмірювали такт,

півнями, які махали крильми й кукурікали, тощо. Абрагам тільки тоді й міг уникнути заслуженої чи незаслуженої прочуханки й побачити батька зраділим, коли, завдяки своїй винахідливості, придумував якусь нову штуку, — скажімо, майстрував для наступного органа півня, який ще гучніше кукурікав. Боязко й палко чекав він того часу, коли, за ремісничим звичаєм, вирушить у мандри. Нарешті той час настав, і Абрагам залишив батьківську домівку, щоб більше ніколи до неї не вернутися.

Під час тих мандрів, у які він подався в товаристві інших підмайстрів, здебільшого простакуватих гультяїв, він відвідав абатство святого Власія, розташоване у Шварцвальді, й почув там славетний орган старого Йоганна Андреаса Зільбер-мана. Могутні, прегарні звуки того інструмента вперше відкрили його серцю чари гармонії, він ніби опинився в іншому світі й від тієї хвилини запалав любов'ю до мистецтва, що досі було для нього тяжким ярмом. Але тепер і все попереднє життя, оточення, серед якого він досі обертався, [508] здалися йому такими нікчемними, що він напружив усю силу, щоб вирватися з болота, яке його засмоктувало. Завдяки природженому розумові й кмітливості він домогся величезних успіхів у освіті, опанував багато наук, а все ж таки часто відчував на собі свинцеві гирі колишнього виховання і життя у нищому середовищі. К'яра, зв'язок з цією дивною, таємничою істотою був другою ясною цяткою в його житті, і ці дві події, пізнання гармонії і кохання К'яри, витворили той дуалізм його поетичного буття, що так благотворно подіяв на його терпку, але сильну натуру.

Тільки-но він лишив заїзди й шинки, де в густих хмарах тютюнового чаду лунали сороміцькі пісні, випадок чи, радше, хист до механічних іграшок, що їм він, як уже відомо ласкавому читачеві, вмів надавати відтінку таємничості, привели молодого Абрагама в цілком новий для нього світ, у середовище, де він, завжди залишаючись чужинцем, зміг утриматись лише завдяки суворій манері спілкування з людьми, яка відповідала його вдачі. Та манера ставала дедалі суворішою, і оскільки вона не була виявом простацької брутальності, а ґрунтувалась на ясному, здоровому людському розумові, правильних поглядах на життя і породженій ними злучній іронії, то й виходило, що там, де юнака тільки терпіли, не збивали з ніг, дозрілого чоловіка, в якому вбачали небезпечний елемент, дуже поважали. Нема легше, як імпонувати певним значним особам, що завжди стоять далеко нижче від того рівня, який начебто відповідає їм. Саме про це й подумав майстер Абрагам тієї миті, коли повернувся з прогулянки до рибальської хатини, і голосно, щиро засміявся, від чого йому трохи полегшало на серці.

Глибоку журу, раніше йому зовсім не властиву, навів майстрові Абрагаму яскравий спогад про ту мить у церкві абатства святого Власія і про втрачену К'яру.

— Чому, — мовив він сам до себе, — чому саме тепер так часто відкривається рана, яку я вважав давно зарубцьованою? Чому я віддаюсь порожнім мріям, коли, мабуть, треба було б рішуче втрутитись у дію механізму, що його якийсь лихий дух, здається, крутить не в той бік?

Майстра тривожила думка, що його своєрідному життю й діяльності невідомо звідки загрожує небезпека, та потім, як ми вже казали, плин його міркувань звернув на

значних осіб, він посміявся з них і відразу відчув полегшення.

Він зайшов до рибальської хатини, щоб нарешті прочитати Крейслерового листа.
[509]

А в князівському замку відбувалося щось дивовижне. Лейб-медик сказав:

— Неймовірно! Такого ще не було в практиці! Це виходить за межі будь-якого досвіду!

Княгиня:

— Так і мало статися, і князівна не скомпрометована! Князь:

— Я суворо заборонив це, але челядь, та сgarute(1), ті віслюки, зовсім не мають вух!.. Тепер... хай головний лісничий подбає про те, щоб княжичеві не потрапляв до рук порох!

(1) Потолоч (франц.).

Радниця Бенцон:

— Хвалити бога, вона врятована! Тим часом князівна Гедвіга виглядала у вікно своєї спальні й подеколи брала кілька акордів на гітарі, тій самій, що її Крейслер сердито викинув у кущі, а потім отримав назад із Юліїних рук, як він казав, освяченою. На канапі сидів княжич Ігнатій і, обливаючись слізьми, скиглив: "Боляче, боляче", — а перед ним — Юлія, що старанно терла в срібну миску сиру картоплю.

Все це стосувалося тієї події, яку лейб-медик цілком справедливо назвав неймовірною і такою, що виходить за межі будь-якого досвіду. Княжич Ігнатій, як ласкавий читач уже не раз помічав, зберіг грайливу невинність і щасливу безпосередність шестирічного хлопчика, а тому кохався в різних іграшках. Серед них була й маленька, вилита з металу гармата, що її княжич використовував для своєї улюбленої гри, яку, проте, влаштовував дуже рідко, бо до неї потрібні були ще деякі речі, які він не завжди мав під рукою, а саме: пучка пороху, чимала шротина і пташка. Коли ж він мав усе це, то шикував своє військо, влаштовував військовий суд над пташкою, що зчинила повстання у втрачених володіннях його вельможного татуся, наладовував гармату і вбивав пташку, спершу намалювавши на грудях у неї чорне серце і прив'язавши її до свічника. Та часом гармата не влучала в ціль, і тоді він докінчував цілком заслужену страту державного злочинця складаним ножиком.

Фріц, десятирічний син садівника, спіймав княжичеві гарненьку строкату коноплянку і, як завжди, отримав за неї крону. Княжич негайно ж закрався до мисливської комори, де саме не було мисливців, справді знайшов там торбину зі шротом та ріг з порохом і запасся всім, що йому було потрібне [510] для екекції. Він уже хотів розпочати її, бо строкатий повстанець пищав і всіма приступними йому способами намагався вирватись, коли раптом згадав, яка слухняна стала князівна Гедвіга, й подумав, що негарно було б позбавити її такої втіхи, хай і вона побачить страту малого державного злочинця. Отож він узяв коробку, в якій містилось його військо, під одну пахву, гармату під другу, пташку затис у жменю й тихесенько, бо князь заборонив йому відвідувати сестру, подався до спальні князівни. Вона лежала вбрана на канапі в такому самому каталептичному стані. На лихо, але, як ми побачимо

далі, й на щастя, камеристка саме десь вийшла.

Княжич, не зволікаючи, прив'язав пташку до свічника, вишикував своє військо лавами й наладував гармату. Потім підняв князівну з канапи, підвів до столу й оголосив їй, що тепер вона буде генералом, який командуватиме військом, а сам він лишиться князем-володарем, а крім того, вистрілить з гармати, яка вб'є повстанця. Надмір порохових запасів підвів княжича, і він не лише занадто сильно наладував гармату, а ще й розсипав порох по столі. Тільки-но він запалив гніт, пролунав страшний вибух, а до того ще й загорівся розсипаний порох, добре обпікши княжичеві руку. Він голосно закричав і навіть не помітив, що князівна, коли гармата вистрілила, каменем упала на підлогу. Луна від вибуху покотилась коридорами, всі кинулись до спальні, передчуваючи біду, і навіть князь із княгинєю, забувши про всякий етикет, вбігли туди разом із челяддю. Камеристки підвели князівну й поклали на канапу, зразу ж послано по лейб-медика й по хірурга. Князь, побачивши на столі іграшки, миттю збагнув, що сталося, і, гнівно блискаючи очима, крикнув княжичеві, який верещав і лементував на цілу кімнату:

— Бачиш, Ігнатію, що виходить із твоїх дурних дитячих витівок! Дай, хай тобі помастять обпечене місце, і не реви, мов якесь старчення з вулиці! Тобі треба було б дати доброї березової каші... по... зад... — губи в князя затремтіли, він Ще щось сказав, але так, що не можна було втямити жодного слова, і велично вийшов з кімнати.

Челядь заніміла з жаху: це втретє князь називав княжича просто Ігнатієм і звертався до нього на "ти", і щоразу це було ознакою шаленого, ледве стримуваного гніву.

Коли лейб-медик оголосив, що настала криза й він сподівається швидкого кінця небезпечної хвороби князівни і її [511] цілковитого одужання, княгиня мовила набагато стриманіше, ніж можна було очікувати:

— Dieu soit loue!(1) Хай мені повідомлять, як вона далі себе почуватиме.

(1) Хвалити бога! (Франц.)

Зате вона ніжно обняла заплаканого княжича, ласкаво втішила його й вийшла слідом за князем.

Тим часом Бенцон, що вирішила провідати з Юлією бідолашну князівну, прибула до замку. Почувши, що сталося, вона кинулась до Гедвіжиної спальні, підбігла до канапи, опустилась навколішки, схопила хвору за руку і втупилась у неї поглядом. Юлія, обливаючись гарячими слізьми, вже гадала, що її щира товаришка засне навіки. Зненацька Гед-віга глибоко відітхнула й мовила глухим, ледве чутним голосом:

— Він убитий?

Княжич Ігнатій, хоч йому й боліло, миттю перестав плакати й відповів, засміявшись з великої радості, що страта все ж таки відбулася:

— Так, так, сестро... князівно, убитий на смерть! Застрілений просто в серце!

— Авжеж, — озвалась князівна і знов заплющила очі, — я знаю. Я бачила краплю крові, що витекла з його серця, але вона впала в мої груди, і я застигла, обернулася в кристал, тільки та крапля була жива в моєму трупі!

— Гедвіго, — тихо, лагідно мовила Бенцон. — Гедвіго, прокиньтесь від своїх прикрих, лихих марень! Гедвіго, ви впізнаєте мене?

Князівна легенько махнула рукою, наче просила, щоб її лишили саму.

— Гедвіго, — повела далі Бенцон, — Юлія тут.

На Гедвіжиному обличчі майнула ледь помітна усмішка. Юлія нахилилась над нею і тихенько поцілувала її в побілілі уста. Тоді Гедвіга ледь чутно прошепотіла:

— Тепер уже все минуло, я відчуваю, що через кілька хвилин буду цілком здорова.

Ніхто досі не подбав про маленького державного злочинця, що з розпанаханими грудьми лежав на столі. Тепер Юлія помітила його, і тільки цієї хвилини вона збагнула, що княжич Ігнатій знов грався в огидну, ненависну їй гру.

— Княжичу, — сказала вона, і шоки в неї спаленіли, — княжичу, яку вам кривду вчинила бідолашна пташка, що ви [512] її безжально вбили тут у кімнаті? Це справді дурна, жорстока гра. Ви давно вже обіцяли мені, що більше не гратиметесь у неї, а проте не дотримали слова. Та як ви ще хоч раз візьметесь за своє, то я більше ніколи не розставлятиму ваших чашок, не вчитиму ваших ляльок говорити й не розповідатиму вам про водяника!

— Не гнівайтесь, — запхикав княжич, — не гнівайтесь, панно Юліє! Але той строкатий шельма був запеклий злочинець. Він потай повідтинав моїм солдатам поли, а крім того, зчинив бунт. Ой боляче... Боляче!

Бенцон глянула на княжича, тоді, дивно усміхаючись, на Юлію і сказала:

— Чого б то голосити через якісь там обпечені пальці! Але й справді, той хірург десь застряв зі своєю мастю. Та нічого, простий домашній засіб добре помагає і непростим людям. Принесіть сирі картоплі! — Вона рушила до дверей, та раптом, ніби їй саянула якась думка, зупинилась, вернулася назад, обняла Юлію, поцілувала її в чоло й мовила: — Ти моя люба, добра дитина й завжди будеш в усьому такою, як повинна бути! Тільки бережися екзальтованих, божевільних шаленців і не відкривай свого серця лихим чарам їхніх звабливих балачок! — Вона ще раз допитливо глянула на князівну, що, здавалось, тихо, солодко спала, і вийшла з кімнати.

З'явився хірург із величезним пластирем у руках, велемовно запевняючи, що він давно вже чекав на вельможного княжича у його покоях, бо навіть у голові собі не покладав, що вельможний княжич може сидіти в спальні вельможної князівни. Він хотів підійти з пластирем до княжича, але камеристка, що принесла кілька великих картоплин у срібній мисці, заступила йому дорогу й почала запевняти, що найкращий засіб від опіків — терта картопля.

— А я сама, — підхопила Юлія, беручи в камеристки миску, — я сама гарненько приготую вам, княжичу, пластир.

— Вельможний пане, — злякано мовив хірург, — опам'ятайтесь! Домашній засіб на обпечені пальці високої особи князівської крові! Наука, тільки наука може і повинна допомогти в цьому випадку!

Він знов рушив до княжича, але той відсахнувся від нього й закричав:

— Геть звідси, геть! Хай панна Юлія приготує мені пластир, а наука хай ушивається

з кімнати! [513]

І наука вшилася разом зі своїм хваленим пластирем, кидаючи на камеристку вбивчі погляди.

Юлія чула, що князівна дихає глибше й глибше, та як же вона здивувалась, коли

(М п. д.) заснути. Я без кінця перевертався на своїй постелі, пробував лягти і так і сяк. Я то витягався на весь зріст, то скручувався калачиком, поклавши голову на м'які лапи й елегантно обгорнувшись хвостом так, що він затуляв мені очі, то відкидався набік, витягнувши перед собою нерухомі лапи і, наче неживого, звівши з постелі хвоста, — та все дарма, нічого не допомагало! Мої думки й уявлення ставали дедалі плутаніші, уриваніші, аж поки нарешті я поринув у те марення, яке не можна назвати сном, а хіба що двобоєм між сном і неспанням, як слушно запевняють Моріц, Давідзон, Нудов, Тідеман, Вінгольт, Райль, Шуберт, Ключе та інші фізіологи, які писали про сон і сновидіння і яких я не читав.

Яскраве сонце вже заглядало до господареві кімнати, коли я цілком прокинувся від того марення, від тієї боротьби між сном і неспанням. Але що мене чекало, яке було моє пробудження! О юначе котячого роду, що читаєш ці рядки, нашорош вуха і будь уважний, щоб не прогавити моралі моєї розповіді! Хай тебе не лишать байдужим мої слова про стан, невимовну безпросвітність якого я можу змалювати тільки бляклими барвами. Хай тебе, кажу, не лишить байдужим цей стан, і будь якомога обережніший, коли тобі вперше випаде нагода втішатися котячим пуншем у товаристві котів-буршів. Хлебчи його потроху, а якщо це комусь не сподобається, пошлись на мене і на мій досвід, хай твоїм авторитетом буде кіт Мур, якого, я думаю, всі визнають і поцінують.

Отже, слухай! Щодо фізичного стану, то я почував себе знесиленим і нещасним, та ще дужче мучило мене інше: зухвалі, ненормальні домагання шлунка, яких саме через їхню ненормальність не можна було вдовольнити і через які тільки дарма бурчало в животі; навіть мої розшарпані нерви не витримували, я весь хворобливо тремтів і сіпався від постійного фізичного бажання і неспроможності його вдовольнити. То був страшний стан!

Та, може, ще більшої скрухи завдавав мені душевний неспокій. На серці в мене лежав тяжкий гніт, я щиро каюся, коли думав про вчорашній день, хоч, власне, не вважав свою поведінку ганебною, мене опанувала цілковита байдужість [514] до всіх земних благ, я зневажав усі земні втіхи, всі щедроти природи, мудрість, розум, дотеп і т. д. Найбільших філософів, найталановитіших поетів я ставив не вище, як ганчір'яних ляльок, яких смикають за ниточки, а найгірше, що ця зневага поширювалась і на мене самого, й мені починало здаватися, що я тільки жалюгідний мишачий пострах. Що може бути гнітючіше! Думка про те, що мене спіткало найбільше лихо, що вся земля наша — суцільний паділ плачу й скорботи, сповнила мене невимовним жалем. Я заплющив очі й гірко заплакав.

— Що, Муре, десь гульнув, і тепер тобі гидко на душі? Авжеж, таке буває. Виспися як слід, голубе, і тобі полегшає! — Так звернувся до мене господар, коли я навіть не

скуштував сніданку і кілька разів тужно нявкнув.

О боже, господар не знав і не міг звати, як я страждав! Він не уявляв собі, як веселе товариство й котячий пунш впливають на ніжну, вразливу душу.

Був уже, мабуть, полудень, хоч я ще й не вставав з постелі, коли зненацька — бог його знає, як йому пощастило прокрастися до кімнати, — переді мною ніби вродився брат Муцій. Я поскаржився йому на свою долю, але, замість того щоб пожаліти й потішити мене, як я сподівався, він зареготав і вигукнув:

— Ха-ха-ха, брате Муре, та це просто криза, перехід від нікчемного філістерського хлоп'яцтва до поважного буршів-ського стану, а тобі здалося, що ти хворий і нещасний. Ти ще не звик до шляхетної студентської гульні. Але будь такий ласкавий, не розводься про свої страждання, бодай хоч господареві нічого не кажи. Про наш рід уже й так іде погана слава, а ти ще й додаєш її. Але годі тобі вилежуватися, зберись на силі й ходімо зі мною, від свіжого повітря тобі полегшає, до того ж найперше треба похмелитися. Ходімо, ти на ділі довідаєшся, що це таке.

Брат Муцій мав наді мною необмежену владу, відколи вирвав мене з болота філістерства; я робив усе, що він хотів. Тому я на превелику силу встав, потягнувся, наскільки дозволяло моє залякле тіло, й пішов за вірним побратимом на Дах. Ми трохи походили з кінця в кінець, і мені справді ледь полегшало, я наче став бадьоріший. Потім брат Муцій повів мене за димар, і там, хоч як я опирався, мені довелося випити дві чи три чарочки чистого оселедцевого розсолу. Це й означало, як сказав Муцій, похмелитися. [515]

О, яким неймовірним дивом була для мене раптова дія цього засобу! Ненормальні домагання шлунка вляглися, бурчання стихло, нерви заспокоїлися, життя знов здалося мені прекрасним, я знов цінував земні блага, науку, мудрість, розум, дотеп і т. д., знов був повернений самому собі, знов був незрівнянним, винятковим котом Муром!

О природо, природо! Невже це можливе, щоб кілька крапель, які легковажний кіт випив з надміру почуттів і з пустощів, могли викликати бунт проти тебе, проти щасливого переконання, виплеканого твоєю материнською любов'ю в його грудях, що цей світ з його radoщами, смаженою рибою, курячими кісточками, манною кашею і т. д. — найкращий з усіх світів, а сам кіт — найкращий у цьому світі, бо всі ці блага створені тільки для нього і з думкою про нього? Але — кіт-філософ визнає, що в цьому полягає глибока мудрість природи, — те невтішне, нечуване страждання є лише протипагою, дія якої необхідна для нашого дальшого існування, і воно (тобто страждання) передбачене в споконвічних задумах всесвіту. Отож похмеляйтесь, юнаки котячого роду, і хай вас заспокоїть цей філософський висновок із власного досвіду вашого вченого, прозрілого товариша й брата.

Досить сказати, що певний час я жив бурхливим, веселим життям бурша на навколишніх дахах у товаристві Му-ція та інших кришталево чистих і безтурботних юнаків, білих, жовтих і строкатих. Я підходжу до одного випадку зі свого життя, що не минув без наслідків.

Якось, коли ми з Муцієм пізнього вечора при ясному місячному світлі йшли на

пиятику, яку влаштовували бурші, назустріч нам трапився той чорно-сіро-жовтий зрадник, що відібрав від мене Кицькиць. Цілком можливо, що, побачивши ненависного суперника, перед яким, на свій сором, мені довелось відступити, я трохи збентежився. Чорно-сіро-жовтий пройшов повз мене, не привітавшись, і мені здалося, що він глузливо посміхнувся, усвідомлюючи здобуту наді мною перевагу. Я згадав утрачену Кицькиць, а також ту прочуханку, яку дістав від нього, і в жилах моїх закипіла кров. Муцій помітив моє хвилювання, а коли я поділився з ним своїм спостереженням, сказав:

— Ти маєш слухність, брате Муре. Він скривився, коли побачив тебе, і хода його була зухвала, — певна річ, що він хотів тебе образити. Та ми скоро дізнаємось, чи так воно було. Якщо я не помиляюся, цей строкатий філістер завів [516] тут новий роман, бо щовечора крутиться на цьому даху. Почекаймо трохи, мабуть, мосьє скоро повернеться, і ми все з'ясуємо.

І справді, невдовзі той строкатий, ніби на злість нам, повернувся і вже здалеку зміряв мене зневажливим поглядом. Я сміливо й зухвало рушив йому назустріч і ми пройшли один повз одного так близько, що не вельми делікатно зачепилися хвостами. Я відразу став, обернувся і твердо сказав:

— Няв!

Він також став, обернувся і з викликом відповів:

— Няв!

І ми розійшлися кожен у свій бік.

— Це образа! — люто крикнув Муцій. — Я завтра ж таки притягну до відповідальності того пихатого джиґуна!

Другого ранку Муцій подався до строкатого і спитав його від мого імені, чи він зачепив мого хвоста. Той звелів відповісти мені: так, він зачепив мого хвоста. Я на це: якщо він зачепив мого хвоста, то я змушений вважати цей вчинок за образу. Він на це: я можу вважати цей вчинок за що завгодно. Я на це: я вважаю його за образу. Він на це: я не здатен зрозуміти, що таке образа. Я на це: я знаю дуже добре, що це таке, принаймні краще за нього. Він на це: я не та особа, яку б він захотів ображати. Я знов на це: але я вважаю його вчинок за образу. Він на це: я дурний шмаркач. Я на це, щоб моє слово було останнє: якщо я дурний шмаркач, то він — мерзенний шпіц! Після цього надійшов виклик.

{Зауваження видавця на берегах рукопису. О Муре, коте мій! Або правила честі змінилися від часів Шекспіра, або я ловлю тебе на літературній брехні. Тобто на брехні, що має додати тій події, про яку ти розповідаєш, більше блиску й величі. Хіба історія твого виклику на дуель строкатого пенсіонера не відверта пародія на сім разів відхилену брехню Мантачки з "Як вам це сподобається"? Хіба я не бачу в перебігу твоєї так званої дуелі всі ступені переходу від ввічливої відповіді, тонкої шпильки, брутального заперечення, сміливої відсічі аж до зухвалого наскоку і хіба тебе може хоч якоюсь мірою врятувати та обставина, що ти закінчуєш лайкою замість зумовленої візрцем відвертої брехні? Муре, коте мій! Рецензенти нападуть на тебе, але ти

принаймні довів, Що не сліпо читав Шекспіра, але з користю для себе, а це багато чого виправдовує).

Щиро казати, я трохи злякався, отримавши виклик, бо йшлося про двобій на пазурах. Я згадав, як налупив мене [517] строкатий зрадник, коли я, гнаний ревнощами й жадобою помсти, напав на нього, і вже не радий був і тій перевазі, яку завдяки Муцієві здобув у суперечці. Муцій, мабуть, побачив, що я зблід, читаючи ту кровожерну записку, і взагалі помітив мій душевний стан.

— Брате Муре, — сказав він, — мені здається, що тебе лякає перша дуель, яку тобі треба витримати?

Я не посоромився відкрити приятелеві своє серце і сказав йому, що похитнуло мою мужність.

— О брате, — сказав Муцій, — о любий брате Муре! Ти забуваєш, що тоді, як той зухвалий негідник брутально налупцював тебе, ти ще був зелений новачок, а не хвацький бурш, як тепер. І твоя сутичка з тим строкатим була не справжньою дуеллю за всіма правилами й законами справедливості, її навіть не можна назвати боротьбою, то була просто філістерська бійка, яка не личить нам, котам-буршам. Затям собі, брате Муре, що люди, які заздять нашим особливим талантам, закидають нам схильність до огидних, ганебних бійок, і якщо хтось серед них трапиться дуже войовничої натури, кажуть про нього: "Він, як кіт, ладен кожному очі видряпати". Уже через саме це порядний кіт, що високо ставить свою честь і знає добрі звичаї, повинен уникати таких сутичок, щоб присоромити людей, які за певних обставин дуже люблять і когось набити, і самим бути битими. Отже, любий брате, прожени від себе страх і несміливість, будь мужній і вір, що в справжній дуелі ти помстишся як належить за всі свої кривди і так подряпаєш строкатого джигуна, що він надовго забуде про свої дурні залицяння і про свою пиху. Але стривай! Знаєш, що мені спало на думку? Після всього, що між вами сталося, поединку на пазурах, буде, мабуть, замало, ви повинні битися солідніше, а саме, на іклах. Послухаймо, що скажуть бурші!

Муцій виступив на зборах буршів із дуже гарною промовою, в якій розповів, що сталося між мною і строкатим. Усі погодилися з оратором, і я через Муція повідомив строкатого, що приймаю виклик, але не можу битися інакше, як на іклах, бо образа була надто тяжка. Строкатий почав був заперечувати, посилатись на свої тупі зуби і т. д., та коли Муцій твердо й незворушно заявив, що в цьому випадку може йти мова тільки про смертельну дуель на іклах і що як він не погодиться на неї, то йому доведеться змиритися з "мерзенним шпідом". Строкатий змушений був погодитись. [518]

Настала та ніч, коли мав відбутися поєдинок. У призначену годину я прибув з Муцієм на дах будинку, що стояв із самого краю нашої ділянки. Незабаром з'явився і мій суперник у супроводі статечного кота, майже такого самого строкатого, як він, але на вигляд ще пихатішого і зухвалішого. То був його секундонт, як ми й гадали; вони разом воювали, разом брали участь у багатьох походах, зокрема у визволенні від мишей тієї комори, за яку строкатий отримав орден Смаженого сала. Крім того, як я потім

довідався, на пропозицію завбачливого і обережного Муція було запрошено попелясту кішку, що як ніхто розумілась на хірургії і належним способом дуже швидко гоїла найнебезпечніші рани. Домовлено також, що поєдинок відбудеться трьома стрибками, а якщо й за третім стрибком не станеться нічого вирішального, сторони обміркують, чи продовжувати дуель новими стрибками, чи вважати справу залагодженою. Секунданти відміряли кроки, і ми стали в позицію один проти одного. За звичаєм, секунданти зчинили гучний крик, і ми кинулись один на одного.

Тільки-но я хотів схопити свого супротивника, як він спіймав мене за праве вухо і так його вкусив, що я мимоволі верескнув.

— Розійдіться! — вигукнув Муцій. Строкатий відпустив мене, і ми знов стали в позицію. Новий крик секундантів, другий стрибок. Тепер я сподівався, що буду спритніший і таки схоплю супротивника, але той підступний нахаба ухилився і вкусив мене в ліву лапу так, що з неї потекла кров.

— Розійдіться! — знов вигукнув Муцій.

— Власне, — сказав секундант мого супротивника, обертаючись до мене, — власне, дуель закінчена, оскільки ви, шановний, діставши таке ушкодження лапи, поставлені hors de combat(1).

(1) Поза битвою (франц.).

Та я з гніву й люті зовсім не відчував болю, а тому відповів, що третій стрибок покаже, чи є ще в мене сила й чи можна вважати дуель закінченою.

— Що ж, — глузливо засміявшись, мовив секундант, — що ж, коли ви хочете зовсім загинути від лапи свого супротивника, який переважає вас на силі, то ваша воля!

Але Муцій поплескав мене по плечі й вигукнув:

— Браво, браво, мій брате Муре, справжній бурш не зважає на таку подряпину! Тримайся мужньо! [519]

Втретє закричали секунданти, третій стрибок! Хоч я і був розлючений, а помітив хитрість свого супротивника, який весь час стрибав навскіс, через що я й промахнувся, а йому легко вдалося схопити мене. Цього разу я все врахував і також стрибнув навскіс. Він гадав, що зараз спопаде мене, а я встиг так його вкусити в шию, що він навіть не зміг крикнути, тільки застогнав.

— Розійдіться! — крикнув секундант мого супротивника. Я зразу відскочив назад, а строкатий, знепритомнівши,

впав додолу. З глибокої рани в нього цебеніла кров. Попеляста кішка негайно підбігла до нього і, щоб хоч трохи спинити кровотечу, перше ніж перев'язати рану, вжила одного домашнього засобу, що його вона, як запевняв Муцій, завжди мала під рукою, бо постійно носила при собі. А саме: вона миттю полила рану певною рідиною і взагалі оббризкала нею непритомного з голови до лап. Рідина мала такий міцний, їдкий запах, що, певне, дія її була сильна й цілюща. Проте ні примочки Тедена, ні одеколону вона не нагадувала. Муцій палко пригорнув мене до грудей і мовив:

— Брате Муре, ти оборонив свою честь як кіт, у якого серце не дарма б'ється в грудях. Ти станеш окрасою товариства буршів, Муре, ти не попустиш ніякої ганьби і

завжди будеш наготові, коли доведеться підтримувати нашу честь.

Секундант мого супротивника, що тим часом допомагав попелястій кішці-хірургові, тепер зухвало підступив до нас і зауважив, що під час третього стрибка я бився не за правилами. Але брат Муцій став у позицію, блискаючи очима й випустивши пазурі, й заявив, що кожен, хто таке скаже, матиме справу з ним, Муцієм, і що він з такими зухвальцями не буде церемонитись. Секундант визнав за краще не наполягати на своєму, а мовчки взяв на спину пораненого приятеля, який уже почав трохи очунювати, і виліз із ним у слухове віконце.

Попеляста кішка спитала, чи не треба й мені на рани її домашнього засобу. Та я відмовився від її послуг, хоч вухо й лапа в мене дуже боліли, і подався додому, радіє-радистинський, що здобув таку блискучу перемогу й помстився за викрадення Кицькиць і за колишню прочуханку.

Для тебе, о юначе котячого роду, я, добре обміркувавши все, так докладно розповів історію свого першого поединку. Крім того, що ця славна історія познайомить тебе з усіма тонкощами кодексу честі, ти зможеш виснувати з неї і дуже корисну для себе, необхідну в житті мораль. Наприклад, те, [520] що відвага й мужність не допоможуть у боротьбі проти хитрощів, а тому неодмінно треба вивчати ті хитрощі, вивчати пильно й наполегливо, щоб ти не беркицьнувся додолу, а твердо тримався на ногах. "Chi non se ajuta, se peca"(1), — каже Брігелла в "Щасливих жебраках" Гоцці, і це правда, щира правда. Накрути це собі на вуса, о юначе котячого роду, і не гребуй ніякими хитрощами, бо в них, як у багатих надрах, схована неоціненна життєва мудрість.

(1) Хто собі не допомагає, той собі шкодить (італ.).

Коли я зійшов донизу, то побачив, що двері в господаря вже замкнені, тож мені довелося лаштуватись на ніч на солом'яній маті, що лежала під ними. Я дуже стік кров'ю, тому справді був не зовсім притомний. Раптом я відчув, що хтось обережно несе мене кудись. То був мій добрий господар, який почув, що я під дверима (я, мабуть, сам того не усвідомлюючи, трохи поскиглював), відімкнув їх і помітив мої рани.

— Бідолашний Муре, — сказав він, — що вони з тобою зробили? Добре тебе покусали, але сподіваюся, що й ти залив сала за шкуру своїм супротивникам!

"Ох, якби ви знали, господарю!" — подумав я і знов від згадки про свою цілковиту перемогу в двобої і про славу, якою я увінчав себе, відчув гордість і величезну радість.

Добрий господар поклав мене на мою постіль, дістав із шафки баночку з мастю, приготував два пластирі й наклав їх мені на вухо й на лапу. Я спокійно й терпляче переcheкав, поки він усе це зробить, і тільки легенько муркнув, коли від першої перев'язки мені трохи заболіло.

— Ти мудрий кіт, Муре! — сказав господар. — Ти не опираєшся, як інші дряпучі вітрогони з твого роду, коли господар хоче допомогти тобі. Тепер лежи спокійно, а як настане час зализувати лапу, то сам скинеш пов'язку. Ну, а що стосується вкушеного вуха, то нема іншої ради, бідолохо, доведеться тобі вдовольнитися пластирем.

Я пообіцяв господареві, що послухаюсь його поради, і на ознаку свого вдовolenня і вдячності за допомогу простяг йому здорову лапу. Він, як звичайно, взяв її і легенько

потис, так, щоб мені було не боляче. Господар звав, як треба обходитися з освіченими котями.

Скоро я відчув цілющу дію пластиру і похвалив себе за те, що не скористався злочасним домашнім засобом попелястої кішки-хірурга. Коли мене відвідав Муцій, я вже був [521] веселий і бадьорий. Невдовзі я вже так подужчав, що зміг піти з ним на буршівську п'ятику. Можна собі уявити, з якою величезною радістю мене там зустріли. Всі полюбили мене вдвічі дужче.

Відтоді я почав жити чудовим життям бурша, нітрохи не переймаючись тим, що часом втрачав жмут найкращої шерсті зі свого хутра. Але хіба в цьому світі є тривале щастя? Хіба в кожній радості, яку ми спізнаємо, не

(А. м.) розташований на високому, стрімкому пагорбі, який на рівнині здавався б горою. На нього вела широка, зручна, обсаджена пахучими кущами дорога, обабіч якої були густо наставлені кам'яні лави й альтанки, як доказ гостинної дбайливості про мандрівників і прочан. Тільки вийшовши нагору, можна було помітити й оцінити велич і красу будівлі, що здалеку здавалася лише самотньою церквою. Герб, єпископська митра, ціпок і хрест, вирізьблені з каменю над брамою, свідчили, що колись тут була резиденція єпископа, а напис "*Benedictus, qui venit in nomine domini*"(1) запрошував побожних гостей зайти в цю браму. Та кожен, хто заходив, мабуть, мимоволі спинявся, вражений і захоплений рідкісним, виконаним у стилі Палладіо фасадом і двома високими, легкими вежами церкви, що стояла посередині як головна будівля; з обох боків до неї прилягли бічні крила. В головній будівлі, крім церкви, містилися ще покої абата, а в бічних — келії ченців, трапезна, інші загальні приміщення, а також кімнати, в яких зупинялися гості. Недалеко від монастиря розташувалися господарські будівлі, хутір і будинок старости; трохи нижче в долині видніло гарне село Канцгайм, що, немов пишний барвистий вінок, оточувало пагорб з абатством.

(1) Благословенний той, хто знайде сюди в ім'я господнє (лат.).

Долина ця тяглася аж до підніжжя далеких гір. На луках, які перетинали блискучі, мов дзеркало, струмки, паслися численні череди худоби; селяни з розкиданих то тут, то там сіл весело йшли межами серед урожайних нив; з кучерявих кущів лунав радісний спів пташок; з далекого темного лісу докочувався закличний звук рогів; широкою річкою, що текла в долині, швидко пливли з горою навантажені човни з напнутими білими вітрилами, і навіть чути було веселі вітання човнярів. Усюди ряснота й достаток, щедре благословення природи, всюди жваве й діяльне, вічно текуче життя. [522] Вигляд з пагорба, з вікон абатства на привітну, квітучу місцевість підносив душу і сповнював її тихою втіхою.

Якщо внутрішньому оздобленню церкви, при всій шляхетності й грандіозності його основного задуму, можна було закинути надмірність і чернечий несмак, — там було справді забагато позолоченого дерев'яного різьблення і маленьких образів, — то тим більше впадала в око чистота стилю в архітектурі й оздобленні покоїв абата. З хорів церкви можна було потрапити просто до великої зали, де збиралися ченці й де зберігались музичні інструменти та ноти. З тієї зали довгий коридор з іонійською

колонадою вів до покоїв абата. Шовкові шпалери, добірні картини найкращих майстрів різних шкіл, бюсти, статуї отців церкви, килими, гарно викладені паркети, коштовне начиння, — все тут свідчило про багатство добре влаштованого монастиря. Те багатство, помітне у всьому, не було тим показним, зовнішнім блиском, що сліпить очі, але не заспокоює їх, дивує, але не тішить. Усе було на своєму місці, ніщо не намагалось хвалькувато виставити себе й затулити щось інше, тому коштовність окремих оздоб не порушувала приємного враження від загального вигляду покоїв. Це приємне враження складалось від того, що в устаткуванні покоїв усе було доречне, а саме непомильне відчуття доречності, мабуть, і є те, що звичайно звуть добрим смаком. Зручність і затишність покоїв абата межувала з розкішшю, ніде не переступаючи цієї межі, — одне слово, нікого не могло прикро вразити, що ці покої устаткувала саме духовна особа. Абат Хризостом, приїхавши кілька років тому до Канцгайма, звелів обладнати собі їх так, як вони обладнані й тепер, і з їхнього вигляду можна було яскраво уявити собі вдачу і спосіб життя абата, ще навіть не бачивши його самого й не знаючи про його високу освіченість. Йому ще не було й п'ятдесяти років. Високий, ставний, вродливий, з натхненним обличчям, приємний у поведінці, але сповнений гідності, абат у кожного, кого з ним зводила доля, викликав пошану, яка й належала йому за званням. Ревний борець за справу церкви, невтомний оборонець прав свого ордену, свого монастиря, він, проте, здавався поступливим і поблажливим. Але сама та уявна поступливість була зброєю, якою він, добре володіючи нею, вмів перемагати будь-який опір, навіть своєї найвищої влади. Якщо в когось і виникала підозра, що за простими, елементарними словами, які начебто йшли від щирого серця, ховалось чернече лукавство, то явно помітна була тільки гнучкість [523] видатного розуму, що досягнув найглибші підвалини церковного життя. Абат був вихованцем римської Конгрегації пропаганди.

Сам зовсім не схильний відмовлятися від радощів життя, наскільки вони узгоджуються з церковними звичаями і правилами, він і своїм численним підлеглим давав усю ту волю, яку тільки вони могли побажати в своєму становищі. Тож і виходило, що одні з них, віддані наукам, вивчали їх у своїх самотніх келіях, а другі безтурботно гуляли в парку абатства, розважаючись веселими розмовами; одні, схильні до мрійливої побожності, пестились і присвячували весь свій час молитві, а другі всмак наїдалися біля щедро накритого столу й виконували тільки ті релігійні обряди, яких вимагали правила ордену; одні не хотіли виходити за межі абатства, а другі вирушали в далекі мандри або ж, як наставала пора, змінювали довгу чернечу рясу на коротку мисливську куртку і, ставши відважними ловцями, нишпорили по навколишніх лісах. Та хоч нахили в ченців були різні й кожен мав волю робити своє, всіх їх об'єднувала палка любов до музики. Майже кожен із них був освіченим музикантом, і між ними траплялися віртуози, що могли б зробити честь найкращій князівській капелі. Багата збірка нот, розкішний вибір найкращих інструментів дозволяв кожному віддаватися тому виду музики, який йому подобався, а оскільки в монастирі часто виконували найдовершеніші твори, ніхто з них не втрачав техніки гри.

Саме цим музичним захопленням поява Крейсера в абатстві дала новий поштовх.

Вчені ченці відклали свої книжки, побожні скоротили свої молитви, всі з'юрмилися навколо Крейсlera, якого вони любили і твори якого цінували вище, ніж будь-чий. Сам абат був щиро прихильний до нього і разом з усіма намагався виявити йому свою пошану й любов. Місцевість, де розташувалось абатство, можна було назвати раєм, життя в монастирі було зручне й приємне, чому немало сприяли смачна їжа й шляхетне вино, про яке дбав отець Гілярій, серед братії панував веселий, невимушений настрій, приклад якого давав сам абат, до того ж Крейслер, що невтомно віддавався мистецтву, був тут у своїй стихії, тому й вийшло, що його неспокійна душа втихомирилась, як ніколи досі. Навіть гумор його подобришав, він став тихий і лагідний, як дитина. Але ще важливіше було те, що він повірив у себе, зник той примарний двійник, що живився кров'ю його зраненого серця. [524]

Десь уже мовилось про капельмейстера Йоганнеса Крейсlera, що друзі не могли присилувати його записати свої композиції, а як одного разу таке справді трапилось, то, натішившись тим, що твір вийшов дуже вдалий, він викинув його в грубу. Мабуть, це було в ту фатальну пору, про яку біографові й досі мало що відомо, коли бідолашньому Йоганнесові загрожувала неминуча загибель. Принаймні тепер, у Канцгаймському абатстві, Крейслер стримував себе й не нищив композицій, що просто виливались з його душі, і цей його настрій виявлявся в солодкому, благодатному смутку, що пронизував його твори, такі несхожі на давніші, коли він надто часто могутніми чарами викликав з глибин гармонії всевладних духів, які породжували в людських грудях холодний страх, усі муки безнадійної туги.

Одного вечора в церковному хорі відбулася остання проба врочистої меси, яку саме закінчив Крейслер і яку мали виконувати другого ранку. Ченці розійшлися до своїх келій, а Крейслер лишився сам у коридорі з колонадою і задивився у вікно на краєвид, що лежав перед ним, осяяний останнім промінням призахідного сонця. Йому здавалося, ніби десь далеко знов лунає його твір, який щойно виконували ченці. І коли надійшла черга "Agnus Dei"(1), він знов відчув невимовну втіху, як у ті хвилини, коли в душі його народилась мелодія того "Agnus".

— Ні, — вигукнув він, і очі його наповнились гарячими слізьми, — ні! Це не я, а ти створила її! Тільки ти, більше ніхто, моя єдина думко, єдина моя мріє!

І справді, ця частина композиції, яку абат і вся братія вважали виявом найпалкішої побожності, самої небесної любові, була створена дивним чином. Крейслер був заповнений думками про месу, яку почав компонувати, але йому ще було далеко до кінця. І ось уночі йому приснилося, що настало те церковне свято, для якого була призначена його композиція, що дзвін уже скликав усіх на початок меси, що він стоїть за диригентським пультом і перед ним лежить готова партитура, абат, який сам править службу, дає знак, і починається "Купе"(2).

(1) "Агнца Божого" (лат.).

(2) "Господи помилуй" (грецьк.).

Скінчилась одна частина, почалася друга, далі третя, виконання було вдале, сильне, воно вразило його, захопило, і ось уже надійшов "Agnus Dei". І враз він злякано

побачив у [525] партитурі чисті сторінки, на них не стояло жодної ноти. Ченці дивилися на нього, чекаючи, що диригентська паличка, яка раптом опустилась і завмерла, підійметься знов і затримка нарешті скінчиться. Та на нього свинцевим тягарем налягли збентеження і страх, і хоч весь "Agnus" був уже готовий у його душі, він ніяк не міг перенести його на партитуру. Але зненацька з'явилась якась мила ангельська постать, підійшла до пульта, заспівала райським голосом "Agnus", і та ангельська постать була Юлією! В захваті високого натхнення він прокинувся й записав "Agnus" таким, яким почув його в щасливому сні. І ось тепер той сон приснився Крейслерові ще раз, він почув Юліїн голос, все вище й вище здіймалися хвилі її співу, а коли нарешті вступив хор зі своїм "Dona nobis pacem"(1), йому захотілося втонути в морі безмежного, божистого блаженства, що переповнювало його.

(1) "Даруй нам мир" (лат.).

Хтось легенько вдарив Крейсlera по плечі, і він отямився від своїх марень. Перед ним стояв абат і привітно дивився на нього.

— Правда ж, — почав абат, — правда ж, сину мій Йоган-несе, ти тепер усім серцем тішишся, що тобі вдалося так гарно й сильно втілити в звуки ті почуття, що жили глибоко в твоїй душі? Ти, певне, думав про свою месу, яку я вважаю одним із найкращих творів, що ти скомпонував за своє життя.

Крейслер мовчки втупився в абата, ще не здатний вимовити й слова.

— Ну, ну, — повів далі, всміхаючись, абат, — спустися вниз із високих сфер, у яких ти ширяв! Ти, мабуть, подумки komponуєш музику і не можеш так раптово відірватися від роботи, звичайно, радісної для тебе, хоч і небезпечної, бо вона висотує з тебе всю силу. Відірвися на якийсь час від своїх творчих думок, погуляймо трохи цим прохолодним коридором і побалакаймо.

Абат завів мову про устаткування монастиря, про чернече життя, похвалив той справді ясний, побожний настрій, який тут панує, і наостанку спитав, чи не помиляється він, абат, вважаючи, що Крейслер за ті місяці, які прожив у монастирі, став спокійніший, безпосередніший і ще дужче схильний до діяльної самопошвяти високому мистецтву, яке звеличує церкву і служіння церкви. [526] Крейслерові не залишалось нічого іншого, як погодитися з цим, а крім того, запевнити абата, що монастир став для нього рятівним притулком і що тут йому все здається таким рідним, наче він і справді член чернечого ордену й ніколи вже не кине монастиря.

— Залиште мені, — закінчив Крейслер, — залиште мені, велебний отче, ілюзію, якій так сприяє це вбрання. Залиште мені віру в те, що, коли я потрапив у небезпечну бурю і збився з дороги, ласкава доля допомогла мені пристати до острівця, де я перебуваю в безпеці й де ніколи не розвіється мрія, ім'я якій — натхнення мистецтвом!

— І справді, — мовив абат, і обличчя його осяяла ще привітніша усмішка, — і справді, сину мій Йоганнесе, вбрання, яке ти надів, щоб здаватися нашим братом, дуже тобі личить, і я хотів би, щоб ти його ніколи не скидав. Ти найдостойніший бенедиктинець з усіх, яких тільки можна будь-де побачити. Але, — трохи помовчавши, сказав абат і взяв Крейсlera за руку, — не будемо з цим жартувати. Ви знаєте,

Йоганнесе, як я полюбив вас від тієї миті, коли познайомився з вами, як моя щира прихильність до вас разом з великою пошаною до вашого прекрасного хисту дедалі зростає. А кого люблять, про того й турбуються, і ця турбота спонукала мене, може, трохи аж занадто пильно спостерігати за вами, відколи ви з'явилися в монастирі. Внаслідок цих спостережень я прийшов до переконання, від якого не можу відмовитись. Я давно вже хотів щиро поговорити з вами про це, все чекав сприятливої нагоди, і ось така нагода трапилась! Крейслере! Відмовтесь від світу, вступіть у наш орден!

Хоч як подобалось Крейслерові в абатстві, хоч як хотілося йому продовжити своє перебування тут, яке давало йому мир і спокій, сприяючи його жвавій творчій діяльності, а все ж таки пропозиція абата неприємно вразила його, бо в нього ніколи не було твердого наміру відмовитись від своєї волі й назавжди поховати себе серед ченців; а втім, часом йому спадала на думку така химера, і абат, видно, помітив це. Крейслер здивовано глянув на абата, а той, не чекаючи, поки він щось скаже, повів далі:

— Вислухайте мене спокійно, Крейслере, перше ніж відповісти мені. Звичайно, я зацікавлений у тому, щоб здобути для церкви доброго слугу, а проте сама церква відкидає будь-які зумисні вмовляння, вона хоче лише викресати іскру справжнього визнання, щоб із неї розгорілося яскраве полум'я віри і спалило всі лихі чари. Тож я тільки прагну [527] відкрити, з'ясувати для вас самих те, що, мабуть, невиразно жевріє у вашій душі. Чи треба мені говорити вам, Йоганне-се, про ті забобонні упередження проти монастирського життя, які ще не перевелися в світі? Нібито тільки лиха доля заганяє людину в монастирську келію, де вона, зрікшись усіх радощів світу, прирікає себе на ненастанну муку сірого, нудного животіння. Коли так, то монастир був би похмурою в'язницею, де панує безнадійний жаль за навіки втраченими втіхами, розпука й божевілля винахідливого самокатування, де виснажені, бліді тіні нидіють, виливаючи свій страх, що пазурами вп'явся їм у серце, в глухому бубонінні молитов!

Крейслер не втримався від усмішки, бо коли абат говорив про виснажені, бліді тіні, він згадав гладких бенедиктинців, а надто веселого, червонощогокого Гілярія, що не знав більшої муки, як запивати їжу поганим вином, коли не було під рукою доброго, та іншого страху, ніж той, який він відчував перед новою партитурою, що її не зразу міг прочитати.

— Ви смієтесь, сказав абат, — ви смієтесь з контрасту між тією картиною, що я намалював, і тим монастирським життям, яке ви тут пізнали, і, звичайно, маєте для цього підстави. Можливо, дехто справді тікає в монастир, зломлений земними стражданнями, назавжди відмовившись від щастя, від усіх радощів світу, і добре, якщо церква прийме його, бо в її лоні він знайде мир, що єдиний зможе втішити його після того лиха, якого він зазнав, і підняти над нікчемною світовою метушнею. Але скільки є таких, кого приводить у монастир внутрішня схильність до побожного, споглядального життя, хто непристосований до життя в світі, де кожної хвилини на нього напосідають різні дрібні незлагоди, яких нікому не бракує, і хто тільки в добровільно обраній самотині почуває себе добре. Та є ще й інші, хто, не маючи твердого нахилу до

монастирського життя, все ж таки саме в монастирі знаходить своє місце. Я маю на увазі тих, що завжди лишаются чужинцями в світі, бо вони призначені для вищого буття і вимоги того вищого буття вважають вимогами самого життя, а тому шукають того, що тут, на нашій грішній землі, знайти неможливо, вони вічно спрагли, бо їхнього палкого бажання не можна вдовольнити, вони кидаються в усі боки в даремних пошуках миру і спокою, їхні незахищені груди вражає кожна випущена стріла, на їхні рани немає ніякого бальзаму, крім гіркого глуму ворога, що ненастанно підіймає проти них зброю. Лише самота, [528] лише одноманітне життя, якого не порушує ніяке вороже втручання, а насамперед постійне, вільне споглядання ясного світу, до якого вони належать, може відновити в них рівновагу і сповнити їхню душу неземним щастям, недосяжним для них серед світової колотнечі. І ви, ви, Йоганне-се, належите до тих людей, яких вічна сила, переборюючи земний гніт, підносить до небесних висот! Гостре відчуття того вищого буття, що буде вічно сварити вас — та й повинне сварити — із нікчемною земною суєтою, яскраво сяє в мистецтві, яке належить до іншого світу і яке, разом з тугою за високим, заховане у ваших грудях, бо воно — священна таємниця небесної любові. Це мистецтво — втілення палкої побожності, і, цілком віддавшись йому, ви вже не будете мати нічого спільного з безладною світовою метушнею, ви її зневажливо відкинете від себе, як хлопець, що виріс і обернувся в юнака, відкидає непотрібну іграшку. Ідіть до нас, і ви ніколи більше не почувете безглуздох клинів уїдлих дурнів, які часто мучили вас так, що у вас серце сходило кров'ю, бідолашний Йоганнесе! Друг розкриває вам свої обійми, він готовий прийняти вас і ввести в надійну гавань, де вам не загрожує жодна буря!

— Я серцем відчуваю, — поважно й похмуро мовив Йо-ганнес, коли абат замовк, — я серцем відчуваю, які слухні ваші слова, шановний друже! Я справді чужинець у світі, який мені здається вічним, загадковим непорозумінням. А проте, відверто признаюся вам, упередження, яке я всмоктав з материнським молоком, змушує мене лякатися самої думки про вступ до монастиря. Він здається мені в'язницею, з якої я вже ніколи не зможу вийти, здається, що той самий світ, у якому капельмейстер Йоганнес все ж таки знаходив чимало гарних садочків із запашними квітками, для ченця Йоганне-са раптом стане голою, непривітною пустелею, що для того, хто раз був уплутаний у живе життя, зречення...

— Зречення? — перебив капельмейстера абат, підвищивши голос. — Хіба для тебе, Йоганнесе, існує зречення, коли дух мистецтва все дужче озивається в тобі, коли могутні крила підносять тебе до осяйних хмар? Які життєві радощі могли б ще засліпити тебе? А проте, — повів далі він лагідним тоном, — а проте вічна сила вклала в наші груди почуття, що з непереможною потугою стрясає все наше єство; це ті таємничі пута, які з'єднують дух і тіло; дух гадає, що він прагне до найвищого ідеалу химерного блаженства, а насправді хоче тільки того, чого домагається тіло як своєї доконечної [529] потреби, і так виникає взаємодія, необхідна для продовження людського роду. Чи треба мені додавати, що я кажу про тілесну любов і що я зовсім не вважаю дрібницею цілковиту відмову від неї? Але, Йоганнесе, якщо ти відмовишся від

неї, то врятуєшся від загибелі; ніколи, ніколи не зможеш ти спізнати уявного щастя земної любові!

Абат вимовив ці останні слова так урочисто, з таким пафосом, наче перед ним лежала розгорнута книга долі і він вичитував з неї бідолашному Крейслерові всі лиха, які йому загрожували і яких він міг уникнути, тільки вступивши в монастир.

Але тієї миті на обличчі в Крейсlera дивно заграли м'язи, як завжди перед тим, коли його опановував дух іронії.

— Ха-ха! — озвався він. — Ви, ваша велебність, не маєте рації, зовсім не маєте рації. Ви помиляєтесь щодо моєї особи, вас увело в оману це вбрання, яке я надяг, щоб якийсь час *en masque*(1) кепкувати з людей і, лишаючись невпізнаним, писати в них на долонях їхні імена, хай знають, хто вони такі. Хіба я поганий чоловік? Хіба я не в найкращому віці, не досить вродливий, не освічений і не чемний? Хіба я не можу вбратися в суцільний шовк, надягти зверху найкращий чорний фрак, добре його почистивши, зухвало підступити до будь-якої червонощокої, каро— чи синьоокої дочки професора або радника двору і з солодкавістю найвишуканішого *amogoso*(2) в жестах, на виду і в голосі без зайвих церемоній спитати: "Красуне, чи ви не віддали б мені свою руку, а на додачу й свою неоціненну особу?" І професорська дочка опустила б очі й тихенько пролебеділа б: "Поговоріть з папа!" Або ж дочка радника двору кинула б на мене мрійливий погляд і почала б запевняти, що давно вже про себе помітила любов, для якої я аж тепер знайшов слова, і між іншим поговорила б зі мною про мереживо на шлюбну сукню. І — о боже! — як радо шановні татусі спекалися б своїх донечок у відповідь на пропозицію такої поважної особи, як екс-капельмейстер великого герцога! Але я міг би також піднятися в романтичні високості, звабитись на ідилію і запропонувати свою руку й серце гарненькій дочці орендаря саме тієї хвилини, коли вона готуватиме козячий сир, або ж, як той нотаріус Пістофолус, побігти до млина і знайти там свою богиню в райських хмарах борошна. Хто б відштовхнув [530] вірне, чесне серце, що нічого не бажає, нічого не вимагає, крім весілля, весілля, весілля? Не зможу спізнати щастя земної любові? Ви, ваша велебність, зовсім не подумали про те, що я, власне, якраз той чоловік, який буде безмежно щасливий саме в цій любові, бо моя простенька тема обмежується одним "Як ти мене хочеш, тебе я беру" — а її подальші варіації після весільного *allegro brillante*(1) я гратиму в шлюбі. Далі — ви, ваша велебність, не знаєте, що я давно вже дуже поважно думав про одруження. Щоправда, я тоді був юнаком із замалим досвідом і недостатньою освітою, бо мав усього сім років, але тридцятитрирічна панна, яку я вибрав собі в наречені, присягалася мені, що не одружиться ні з ким, крім мене, і я й сам не знаю, чому потім усе розладналося. Зауважте, ваша велебність, що щастя земного кохання усміхалося до мене ще з дитячих моїх років, тож давайте мені шовкові панчохи, давайте шовкові панчохи й черевики, і я стрімголов кинуся в женихання, чимдуж помчу до тієї, яка вже простягла гарненького пальчика, щоб я негайно надяг на нього обручку. І якби порядному бенедиктинцеві личило виливати свої почуття заячими вистрибами, то я тут-таки негайно затанцював би перед очима у вашої велебності матлот, чи гавот, чи

вальс —галоп з величезної радості, яка мене просто заливає, коли я думаю про наречену й весілля. Ха-ха! Що стосується щастя в любові й весілля, то я тут не пасу задніх! Я хотів би, щоб ви зрозуміли це, ваша велебність.

(1) У масці (франц.).

(2) Коханця (італ.).

(3) Швидко, з запалом (італ.).

— Я навмисне, — відповів абат, коли Крейслер нарешті замовк, — я навмисне не перебивав вашої дивної, жартівливої мови, Крейслере, бо вона саме й доводить те, що я казав. Я добре відчув шпильку, що мала мене вколоти, але не вколола. Щастя моє, що я не вірю в ту химеричну любов, яка безтілесно ширяє в повітрі й не має нічого спільного з потребами людської природи! Як таке могло статися, що ви, з вашою душевною напруженістю... Та годі про це! Пора нам пильніше приглянутись до грізної небезпеки, що нависла над вами. Чи ви під час свого перебування в Зігтартсгофі чули про нещасливу долю художника Леонгарда Етлінгера?

Крейслер затремтів з жаху, коли абат назвав це ім'я. На його обличчі не лишилося й сліду гіркої іронії, яка щойно була опанувала його, і він глухим голосом спитав:

— Етлінгера? Яке мені діло до нього? В мене з ним нема нічого спільного! Я ніколи не був з ним знайомий, то була [531] тільки гра розпаленої уяви, коли мені одного разу причулося, що він промовляє до мене з озера.

— Заспокойся, — сказав абат ніжно й лагідно і взяв його за руку, — заспокойся, сину мій Йоганнесе! Ти справді не маєш нічого спільного з тим бідолахою, якого надмірна, хибно спрямована пристрасть довела до загибелі, але хай його страшна доля стане для тебе пересторогою. Сину мій Йоганнесе, ти стоїш на ще небезпечнішому шляху, ніж він, тому тікай, тікай! Гедвіга! Князівну міцно обплутала лиха мара, і ті пута, мабуть, годі порвати, аж поки їх не розітне вільний дух. А ти, Йоганнесе?

Тисячі думок зринули в голові Крейслера від цих абато-вих слів. Він переконався, що абат знає не тільки про життя й усі події в князівському домі у Зігтартсгофі, а й про те, що сталося під час його, Крейслерового, перебування там. Він зрозумів, що князівні з її хворобливою вразливістю його близька присутність загрожувала небезпекою, про яку він навіть гадки не мав. А хто інший, як не Бенцон, міг здогадатись про цю небезпеку, а тому й захотіти, щоб він зовсім зник зі сцени? Мабуть, Бенцон була зв'язана з абатом, який розповів їй про його, Крейслерове, перебування в монастирі, і таким чином вона була рушійною силою всіх заходів велебного отця. Він виразно згадав усі ті хвилини, коли справді складалося враження, ніби князівна охоплена пристрастю, яка визрівала в її серці, але від думки, що то могла бути пристрасть до нього, Крейслерові чомусь стало моторошно. Йому здавалося, що якась чужа духовна сила хоче силоміць удертися в його душу й відібрати в нього свободу думки. Князівна Гедвіга раптом з'явилася перед ним і втупила в нього свій дивний погляд. І тієї миті електричний удар пройшов по всіх його нервах, як тоді, коли він уперше торкнувся князівниної руки. Проте цього разу він уже не відчув таємничого страху, електричне тепло приємно розлилося по тілі, і він тихо мовив, наче вві сні:

— Маленька пустотлива гаја torpedo, ти знову глумишся з мене, хоч і знаєш, що тобі не можна безкарно ранити мене, бо я з любові до тебе став ченцем-бенедиктинцем.

Абат глянув на нього пронизливим поглядом, наче хотів прозирнути в найглибші закутки його "я", тоді врочисто спитав:

— З ким ти розмовляєш, сину мій Йоганнесе?

Але Крейслер уже отямився від своїх мрій; йому спало на думку, що абат, оскільки йому відомо все, що робилося в [532] Зіггартсгофі, має знати й про дальші наслідки тієї катастрофи, через яку йому, Крейслерові, довелося тікати звідти, отже, непогано було б вивідати в нього про це якнайбільше. — Я, велебний отче, — відповів він, по-блазенському всміхаючись, — розмовляв, як ви й самі чули, з однією пустотливою гаја torpedo, що непрохана втрутилась у нашу розважну бесіду й хотіла мене спантеличити ще дужче, ніж уже спантеличили ви. Але з усього цього я, на превеликий свій жаль, мушу зробити висновок, що дехто вважає мене таким самим несусвітним дурнем, як покійний придворний портретист Леонардус Етлінгер, що хотів не тільки малювати високу особу, яка, звичайно, не могла з ним мати нічого спільного, але й любити її, та ще й так вульгарно, як Ганс свою Грету. О боже, та хіба мені колись бракувало шанобливості, як я брав найчудовіші акорди, акомпануючи нікчемним потугам на спів? Хіба я коли зважувався заводити мову про непристойні чи нісенітні матерії, про захват і страждання, про любов і ненависть, як вельможна мала привереда вправлялася в різних незвичайних душевних почуваннях і морочила чесних людей магнетичними видами? Чи я коли вчинив такий гріх? Скажіть...

— А все ж таки, — перебив його абат, — а все ж таки ти, Йоганнесе, одного разу говорив про любов митця...

Крейслер витріщив очі на абата, а тоді сплеснув руками, звів погляд догори й вигукнув:

— О господи! То ви про це! Шановні панове, — повів далі він, і на обличчі в нього знов з'явилась блазенська усмішка, а голос майже урвався від глибокого смутку, — шановні панове, хіба ви ніколи не чули де-небудь, бодай на звичайнісінькому кону, як принц Гамлет каже одному чесному чоловікові на ім'я Гільденстерн: "Ви можете мене розладнати, але не грати на мені"? Хай йому чорт, адже те саме вийшло й зі мною! Навіщо ви підслухуєте простодушного Крейслера, якщо гармонія любові, схована в його грудях, тільки ріже вам вухо? О Юліє!

Абат, зненацька вражений чимось зовсім несподіваним, здавалося, не міг знайти слів, а Крейслер стояв перед ним і в німому захваті дивився на вогненне море, що здіймалось на заході й поволі заливало вечірнє небо.

Враз на вежах абатства залунали дзвони і знялися, немов чудові небесні голоси, до золотавих осяйних вечірніх хмар.

— Я хочу полинути з вами, акорди! — вигукнув Крейслер, широко розвівши руки. — Хай невтішний сум, який ви несете з собою, переллється в мої груди і розвіє сам себе, [533] хай ваші голоси, як небесні посланці миру, провістять, що смуток розчинився в

надії, в тузі за вічною любов'ю.

— Дзвонять до вечірні, — сказав абат, — я чую ходу братії. Може, любий друже, ми ще завтра поговоримо про деякі події у Зіггартсгофі.

— Ох! — вигукнув Крейслер, аж тепер згадавши про те, що хотів вивідати в абата. — Ох, ваша велебність, мені хотілося б багато чого дізнатися про весілля і таке інше! Адже княжич Гектор не забариться схопити руку, якої домагався, ще будучи далеко звідси? З прекрасним нареченим не сталося нічого поганого?

Урочистий вираз зник з обличчя в абата, і він сказав з властивим йому добродушним гумором:

— З прекрасним нареченим, мій чесний Йоганнесе, не сталося нічого, але його ад'ютанта, мабуть, у лісі вжалила оса.

— Ха-ха! — засміявся Крейслер. — Ха-ха! Оса, яку він хотів знищити вогнем і димом!

Ченці зайшли в коридор і

(М п. д.) чигає на нас зловорожа сила, намагаючись вихопити лагоминку з-під самого носа в чесного, невинного кота? Минуло небагато часу, і наша мила спілка на даху зазнала удару, від якого вона похитнулася, а потім і зовсім розпалася. Лихий ворог, що звів нанівець наші котячі втіхи, з'явився нам у постаті величезного розлюченого філістера, на ім'я Ахілл. Зі своїм гомерівським тезком він мав небагато спільного, бо геройство його переважно виявлялося в незграбному борсанні та в брутальному, пустопорожньому репетуванні. Ахілл був, власне, звичайний пес меделянської породи, але перебував на посаді дворового пса, і господар, у якого він служив, щоб ще дужче зміцнити його зв'язок з домом, посадив його на ланцюг, тому він міг побігати по двору тільки вночі. Дехто з нас жалів його, хоч він і мав препогану вдачу, але сам Ахілл анітрохи не журився тим, що втратив волю, бо з дурного розуму вважав, нібито тяжкий ланцюг додає йому шани і прикрашає його. Ахілла неабияк дратували наші нічні гулянки, бо вони перебивали його сон у той час, коли йому належало бігати подвір'ям і охороняти будинок від злодіїв, тому він погрожував, що пороздирає нас, як порушників його спокою. Та оскільки він був такий незграба, що не міг вилізти навіть на горище, не те що на дах, ми нітрохи не зважали на його погрози, а й далі робили своє. Ахілл ужив інших заходів: він почав наступ проти нас, як [534] цобрий генерал починає битву, — спершу потай перегрупував сили, а тоді вже вчинив відвертий напад.

Тільки-но ми заходилися співати, різні шпіци, яким Ахілл часом робив честь — грався з ними, перевертаючи їх своєю незугарною лапою, — ті шпіци на його наказ зняли такий скажений гавкіт, що ми не могли розрізнити в ньому жодної розумної ноти. І це ще не все! Декотрі з тих філістерських лакуз добрались аж до горища і, коли ми показали їм пазурі, щоб спонукати їх до відвертої, чесної боротьби, так страхітливо задзяволіли, заскавучали, загавкали, що не тільки не давали спати дворовому псові, а й сам господар не міг стулити очей. Побачивши, що тому гармидерові не буде кінця, він схопив гарапника, щоб прогнати бешкетників, які валували в нього над головою.

О коте, що читаєш ці рядки! Якщо ти маєш у грудях справжню мужність, а в голові ясний розум, якщо слух твій не спотворений, то чи є для тебе, кажу я, щось огидніше, нестерпніше, ненависніше і жалюгідніше, ніж верескливий, пронизливий, дисонансний у всіх тональностях гавкіт розлюченого шпіца? Бережись цих маленьких манірних істот, що крутять хвостами й лащать, не довіряй їм, коте! Повір мені, привітність шпіца небезпечніша за вистромлені пазурі тигра! Та краще промовчімо про гіркий і, на жаль, багатий досвід, який ми здобули в стосунках зі шпіцами, і вернімось до нашої історії.

Отже, як уже сказано, господар схопив гарапника, щоб прогнати бешкетників з горища. І що ж сталося? Шпіци заметляли хвостами назустріч розгніваному господареві, облизали йому ноги і вдали, що зчинили весь той лемент лише задля його спокою, хоч господар саме через нього і втратив спокій. Вони, мовляв, гавкали тільки для того, щоб прогнати нас, бо ми робимо всіляку мерзоту на даху, співаємо в надто високих тональностях і т. д. Господар, на жаль, не встояв перед балакучою красномовністю шпіців, геть усьому повірив, а надто, що й дворовий пес, якого він також розпитався про це, підтвердив їхні слова, бо заховав у душі люту ненависть до нас. І почалося для нас не життя, а пекло! Челядь зганяла нас із дахів мітлами, шпурляла в нас черепицею, наставляла всюди пастки й тенета, щоб ми попалися в них, і ми, на жаль, справді попадалися. Навіть мій любий приятель Муцій потрапив у біду, тобто в пастку, і вона йому тяжко покалічила задню лапу. [535]

Так і закінчилось наше веселе товариське життя, і я вернувся назад під господареву грубу, щоб у глибокій самотині оплакувати долю своїх нещасних друзів.

Одного дня до мого господаря прийшов професор естетики Лотаріо, а за ним до кімнати вскочив Понто.

Не можу навіть віддати словами, яке неприємне, моторошне почуття викликала в мене поява Понто. Хоч він і не був ні дворовим псом, ні шпіцом, а проте належав до того роду, чиє погане, вороже ставлення поклато край моєму життю у веселому товаристві котів-буршів, і вже через саме це дружні почуття, які він до мене виявляв, були сумнівними. Крім того, мені здавалося, що в погляді Понто, в усій його постаті є щось пихате, глузливе, а тому я вирішив краще з ним не розмовляти. Я тихенько зліз зі своєї подушки, скочив у грубу, що саме була відчинена, й зачинив за собою дверці.

Пан Лотаріо розмовляв із моїм господарем про щось таке, що мене мало цікавило, тим більше, що всю свою увагу я звернув на юного Понто, який джэнджуристо пройшовся по кімнаті, пританцьовуючи й наспівуючи якусь пісеньку, потім вискочив на підвіконня, висунув голову у вікно й заходився, за звичаєм фанфаронів, розкланюватися з усіма своїми знайомими, що проходили вулицею, навіть трохи підгавкував, мабуть, щоб звернути на себе погляди красунь зі свого роду. Про мене той вітрогон ніби взагалі забув, і хоч я, як уже було сказано, зовсім не хотів з ним розмовляти, все ж таки мені не сподобалось, що він навіть не спитав про мене, так наче мене й на світі не було.

Цілком інакше, як мені здавалося, набагато чемніше й розважніше повадився пан

Лотаріо, професор естетики, який, пошукавши мене очима по кімнаті, спитав господаря:

— А де ж ваш незрівнянний мосьє Мур?

Для порядного кота-бурша нема гіршого звертання, ніж те фатальне "мосьє", але чого тільки не доводиться терпіти від естетиків на цьому світі! Тож я пробачив професорові образу.

Майстер Абрагам сказав йому, що від якогось часу я ходжу своїми власними стежками й рідко буваю вдома, особливо вночі, а тому виснажився і змарнів. Але я щойно лежав на подушці, і він просто не знає, де я так швидко дівся.

— Я маю підозру, — повів далі професор, — я маю підозру, майстре Абрагаме, що ваш Мур... А може, він десь сховався й підслухує? Ану я пошукаю його!

Я тихенько поліз далі в грубу, але можна собі уявити, як я нашорошив вуха, адже йшлося про мене. [536]

Професор пильно обшукав усі закутки, на превеликий подив господаря, який сказав йому сміючись:

— Ви справді, професоре, робите моєму Мурові нечувану честь!

— Ет, — відповів професор, — мені не сходить з думки підозра, яка в мене з'явилась до вас, майстре, з приводу вашого педагогічного експерименту, що має зробити з кота письменника. Хіба ви забули вже той сонет, ту глосу, які мій Понто вихопив мало не з Мурових лап? Але що вже з тими віршами було, те було, а я скористаюся Муровою відсутністю, щоб поділитися з вами одним своїм кепським передчуттям і рішуче намовити вас пильно стежити за котом. Хоч я й не цікавлюсь котами, а все ж помітив, що декотрих із них, які раніше поводитись чемно й пристойно, раптом наче підмінили, вони стали брутальними порушниками ладу і добрих звичаїв. Замість покійно вигинати спину й лашитись, як раніше, вони ходять горді, мов павичі, й зовсім не бояться виявляти свою первісну дику натуру іскристим поглядом та сердитим пирханням і навіть показувати пазурі. Так само як про скромну, тиху поведінку, не дбають вони й про свою зовнішність, не хочуть бути вихованими світськими людьми. Вони не чистять вусів, не вилизують до блиску своєї шерсті, не відкушують занадто відрослих пазурів, а бігають зачучверені, патлаті, з розкуйовдженими хвостами, викликаючи в усіх освічених котів жах і відразу. Але найбільшого осуду, по-моєму, заслуговують ті нестерпні таємні збіговиська, які вони влаштовують ночами і на яких зчиняють скажений вереск, називаючи його співом, хоч у ньому не можна вчути нічого, крім безглузлого крику, що не має ні пристойного ритму, ні правильної мелодії, ні гармонії. Я боюся, дуже боюся, майстре Абрагаме, що ваш Мур також ступив на погану стежку і бере участь у тих непристойних розвагах, які йому не дадуть нічого, крім доброї прочуханки. Мені було б дуже прикро, якби всі ваші зусилля, витрачені на того сірого шельму, пішли намарне і він зі своєю вченістю пустився берега, як звичайні, вульгарні, безпутні коти.

Коли я почув, яку наругу зводять на мене, на мого доброго Муція, на моїх великодушних братів, то мимоволі застогнав.

— Що це було? — вигукнув професор. — Я певен, що Мур десь сховався в кімнаті! Понто! Allons!(1) Шукай, шукай! [537]

(1) Вперед! (Франц.)

Понто зіскочив з підвіконня й почав обнюхувати кімнату.

Перед дверцятами груби він зупинився, загарчав, загавкав і скочив на них.

— Він у грубі! Напевне в грубі! — сказав господар і відчинив дверці.

Я спокійно сидів, дивлячись на господаря ясними, блискучими очима.

— Справді! — вигукнув він. — Справді, він заліз глибоко в грубу! Ну як? Може, зробите нам таку приємність і вийдете звідти? Будьте такі ласкаві!

Хоч як мені не хотілося покидати свого сховку, а довелося послухатись господаря, а то б він витяг мене силоміць, і втіхи з того було б мало. Тому я, не поспішаючи, виліз із груби. Та тільки-но я з'явився на світ божий, як професор і господар вигукнули в один голос:

— Муре! Муре! Який у тебе вигляд! Що це за штуки! Звичайно, я був весь у попелі, до того ж мій зовнішній

вигляд справді від деякого часу дуже погіршав, тож мені довелося впізнати себе в професоровому описі котів-відступ-ників, і я міг собі уявити, яке з мене було жалюгідне видовисько. Я подумав про те, який вигляд я маю в порівнянні з моїм приятелем Понто, що справді був дуже гарний у своєму показному, блискучому, чудово накрученому хутрі, і мене поймав глибокий сором. Я тихо, засмучено заліз у куток.

— Невже це, — вигукнув професор, — неville це той самий розумний, вихований кіт Мур, вишуканий письменник, дотепний поет, що пише сонети й глоси? Ні, це звичайнісінький домашній котисько, з тих, які нишпорять на кухнях та попід грубами і тільки й здатні, що ловити мишей у льохах та на горищах! Ха-ха! Скажи-но мені, вихований задрипанцю, чи ти скоро отримаєш учений ступінь, чи навіть одержиш кафедру, ставши професором естетики? Гарну докторську мантию ти на себе нап'яв!

Так він кепкував із мене й далі, знаходячи все нові образливі слова. Що я міг зробити? Тільки ще дужче прищулити вуха, як завжди, коли мене лаяли.

Закінчивши свою глузливу промову, професор гучно зареготав, а господар і собі за ним. Той регіт був мені як ніж у серце. Та, може, ще тяжче мене образила поведінка Понто. Він не тільки жестами й гримасами намагався показати, що поділяє глузливу думку про мене свого господаря, але й удавав, що гидує наблизитись до мене, раз по раз відскакував [538] убік, наче боявся замастити об мене своє гарне чисте хутро. А котові, свідомому своєї вищості, як я, нелегко терпіти таку зневагу від якогось там дженджуристого пуделя.

Далі професор завів із господарем довгу розмову, яка наче не стосувалась мене й мого роду і з якої я, власне, мало що зрозумів. Але, наскільки я все ж таки міг збагнути, йшлося про те, що краще: чи відверто виступати проти диких, нестриманих вчинків екзальтованого юнацтва й силоміць навертати його на правдивий шлях, чи тільки спритно й непомітно обмежувати його й давати йому змогу набиратися досвіду, який сам покладе край тим вчинкам. Професор був за відверте застосування сили, бо

впорядкування речей у світі для загального добра вимагає, щоб кожна людина, хоч би як вона опиралася, була якомога раніше втиснута у форму, зумовлену відношенням окремих частин до цілого, інакше зразу виникне небезпечна невідповідність, що може довести хтось до якої бід. Він ще говорив щось про вибивання шибок під вигуки "Pereat!"(1), але я вже з того нічого не зрозумів. Господар, навпаки, вважав, що екзальтовані юнаки все одно що трохи божевільні, — якщо проти них виступати відверто, їхнє божевілля ще збільшується, а здобує власним досвідом усвідомлення свого божевілля виліковує їх і хвороба ніколи вже не повертається.

(1) Згинь! (Лат.)

— Ну що ж, — мовив нарешті професор, підводячись і беручи капелюх та ціпок, — ну що ж, майстре, визнайте, що я маю слушність хоча б в одному: треба нещадно вживати відверту силу проти екзальтованої поведінки, як вона втручається в наше життя й заважає йому, а коли так, то дуже добре, — я знов вертаюся до вашого кота Мура, — що, як я чув, порядні шпіци розігнали проклятух котів, які так страхітливо співали, ще й вважаючи себе великими віртуозами!

— Залежно, як на це дивитися, — відповів господар. — Якби їм дозволили співати, то, може, вони б і стали тими, за кого помилково себе вважали, тобто справжніми віртуозами, а тепер вони, мабуть, взагалі сумніваються, що може бути справжня віртуозність.

Професор попрощався, і Понто підстрибом побіг за ним, навіть не кивнувши мені головою, хоч раніше завжди був дуже привітний до мене.

— Я й сам, — звернувся до мене господар, — я й сам невдоволений твоєю поведінкою, Муре. Пора тобі знов стати [539] порядним, розважним котом, знов здобути собі добру славу, не таку, яку ти, видно, тепер маєш. Якби ти був здатний мене зрозуміти, то я б тобі порадив бути завжди тихим, привітним і все, що тобі хочеться, робити без зайвого галасу, бо саме так найлегше здобути добру славу. Для прикладу змалюю тобі двох людей. Один із них щодня тихенько сідає собі сам у куток і п'є вино чарку за чаркою доти, доки зовсім уп'ється, але за довгий час він так добре навчився приховувати своє пияцтво, що ніхто про нього й гадки не має. Другий, навпаки, лише подеколи випиває чарку в товаристві веселих, щирих приятелів, але вино розв'язує йому язика, він веселішає, багато, палко говорить, але не порушує ні добрих звичаїв, ні правил пристойності. І саме його світ називає гірким п'яницею, а той потаємний пияк має славу тихої, поміркованої людини. Ох, Муре, мій добрий коте, якби ти знав, як воно діється в житті, то зрозумів би, що філістерові, який вічно ховається в мушлю, ведеться найкраще. Та як ти можеш знати, що таке філістер, хоч і серед твого роду їх, мабуть, також вистачає.

На цих словах господаря я не втримався й радісно запирхав та замурчав, так мені приємно було усвідомлювати, що завдяки науці відважного Муція і своєму власному досвідові я чудово пізнав котячий рід.

— Ох, Муре, — засміявся господар, — ох, коте! Я вже ладен повірити, що ти розумієш мене і професор має рацію, відкривши в тобі якийсь особливий глузд і

злякавшись тебе як свого суперника в царині естетики!

На підтвердження того, що це правда, я дзвінко, мелодійно нявкнув і без дальших церемоній стрибнув господареві на коліна. Я не подумав, що господар саме вдяг свій святковий халат із жовтого, у великих квітках шовку, і, певна річ, забруднив його.

— Дзусь! — сердито крикнув господар і так рвучко скинув мене додолу, що я перевернувся і, злякано прищуливши вуха й заплющивши очі, припишк на підлозі. Але хвала моему господареві за його добре, чуле серце! — Ну нічого. Муре, — ласкаво сказав він, — нічого, мій коте! Не велика біда! Я знаю, твої наміри були добрі, ти хотів показати мені свою прихильність, але зробив це незграбно, а в таких випадках помічаєш наслідки, а не наміри! Ну, ходи сюди, малий попелюху, я тебе вичищу, і ти знов матимеш вигляд пристойного кота.

Сказавши так, господар скинув халат, узяв мене на руки й не полінувався добре вичистити мені хутро м'якою щіткою, а тоді ще маленьким гребінцем розчесати його так, що воно аж заблищало.

Коли туалет був закінчений і я пройшовся повз дзеркало, то сам здивувався, що так раптово став зовсім іншим котом. Я не втримався і задоволено замурчав сам до себе, таким гарним собі видався. Не буду заперечувати, що тієї хвилини в моїй душі з'явився великий сумнів щодо пристойності й користі буршівського клубу. А моя втеча в грубу здалася мені справжнім варварством, яке я сам собі міг пояснити лише своєрідним здичавінням, тож мені навіть не треба було застереження господаря, який сказав:

— Тільки ж гляди мені не лазь більше в грубу! Наступної ночі мені вчулося, що в двері хтось тихо

пошкрябав і боязко нявкнув. Голос був дуже знайомий. Я підкрався до дверей і спитав, хто там такий. Мені відповів — тепер я впізнав його — наш відважний староста Пуф:

— Це я, любий брате Муре! Я приніс тобі дуже сумну звістку.

— О небо, що

(А. м.) була дуже несправедлива, моя, люба, мила товаришко. Ні, ти для мене більше, ніж товаришка, ти моя вірна сестра! Я тебе замало любила, замало довіряла тобі. Аж тепер я відкрию перед тобою своє серце, аж тепер, бо знаю...

Князівна затнулась, з очей у неї ринули сльози, і вона знов ніжно пригорнула Юлію до грудей.

— Гедвіго, — лагідно мовила Юлія, — хіба ти раніше не любила мене всією душею, хіба ти колись мала таємниці, яких не хотіла мені звірити? Що ти тепер знаєш? Про що нове довідалась? Але ні, ні! Не кажи більше жодного слова, поки твоє серце не почне битися спокійніше, поки твої очі не перестануть палати похмурим вогнем.

— Я не знаю, — з раптовим роздратуванням, навіть образою мовила князівна, — я не знаю, що ви всі хочете від мене. По-вашому, я й досі хвора, а я ніколи ще не почувала себе такою дужою і здоровою. Дивний напад, що стався зі мною, налякав вас, а проте може бути, що такі електричні Удари, які зупиняють усю життєву діяльність, мені якраз потрібніші й корисніші за всі засоби, що їх, утішаючи сама себе нікчемною

ілюзією, пропонує немудра, убога наука. Яким жалюгідним здається мені той лейб-медик, що вважає, нібито з людським організмом можна поводитись так [541] само, як з годинниковим механізмом, — почистити його і знов накрутити. Мені аж моторошно стає від його крапель та есенцій. Невже від цих речей має залежати моє життя і моє щастя? Якщо так, то наше земне існування — тільки жахливий, недобрий жарт світового духу.

— Саме це надмірне хвилювання, — перебила Юлія князівну, — саме це надмірне хвилювання й доводить, що ти ще хвора, любя Гедвіго, і тобі треба берегтися набагато більше, ніж ти бережешся.

— І ти хочеш уколоти мене! — вигукнула князівна, швидко схопилася, підбігла до вікна, відчинила його й виглянула в парк.

Юлія пішла за нею, обняла її однією рукою і ніжно, сумно попросила, щоб вона остерігалася осіннього вітру й намагалась якомога зберегти спокій, що його лейб-медик уважав таким цілющим для неї. Але князівна відповіла, що саме холодне повітря з відчиненого вікна бадьорить і зміцнює її.

Зі щирим почуттям, що йшло з глибини серця, Юлія завела мову про недавнє минуле, коли над ними був запанував якийсь похмурий, грізний дух, про те, що їм треба напружити всю свою душевну силу, щоб не розгубитися від страшних подій, які їй самій навiali крижаний страх, — так можуть лякати людину хіба що привиди. Вона мала на увазі перш за все загадкову сутичку княжича Гектора з Крей-слером, за якою, мабуть, стоїть щось жахливе, бо ж усе аж надто явно свідчить про те, що бідолашний Йоганнес мав загинути від руки мстивого італійця і врятувався, як запевняє майстер Абрагам, тільки дивом.

— І той страшний княжич повинен був стати твоїм чоловіком? — сказала Юлія. — Ні, ніколи! Слава Всевишньому, ти врятована! Він уже ніколи не вернеться сюди. Правда, Гедвіго? Ніколи!

— Ніколи! — відповіла князівна глухо, майже нечутно. Потім глибоко зітхнула й повела далі, наче крізь сон: — Так, хай цей чистий небесний вогонь тільки світить і гріє, а не обпалює пекучим полум'ям, а з душі митця хай сяє втіленою в життя мрією вона сама, його любов! Так ти казав тут, на цьому місці...

— Хто тобі казав це? — вигукнула Юлія, вражена до глибини душі. — Про кого ти згадала, Гедвіго?

Князівна провела рукою по лобі, наче силувала себе вернутись до дійсності, від якої далеко полинула думками. Потім, хитаючись, дійшла з Юліїною допомогою до канапи [542] і, геть знеможена, опустилась на неї. Юлія, стурбована станом князівни, хотіла покликати камеристок, проте Гедвіга ніжно посадила її поряд із собою на канапу й прошепотіла:

— Ні, сестро! Побудь ти біля мене, більше нікого не треба! Ти злякалася, що мене знов напала хвороба? Ні, це була думка про найбільшу втіху, така навальна, що моє серце мало не розірвалось від неї, а райський захват обернувся в смертельний біль. Побудь біля мене, сестро, ти й сама не знаєш, яку дивовижну, чарівну владу маєш наді

мною! Дай я загляну в твою душу, як у ясне, чисте дзеркало, щоб побачити в ньому саму себе! Юліє, часто мені здається, що на тебе находить небесне натхнення і слова, які, мов подих любові, злітають з твоїх солодких уст, — втішне пророцтво. Юліє, сестро, будь зі мною, не покидай мене ніколи... ніколи!

На цьому слові князівна, міцно тримаючи Юлію за руку, заплющила очі й знову впала на канапу.

Юлія вже звикла до того, що в Гедвіги бувають напади хворобливого перенапруження, але цей теперішній її пароксизм був якийсь дивний, дивний і загадковий. Раніше то була палка озлість, викликана невідповідністю внутрішнього почуття життєвим обставинам, озлість, що доходила майже до ненависті, ображаючи невинну душу Юлії. А тепер здавалося, що Гедвіга, як ніколи досі, зломлена журбою і якимось невимовним горем, і той невтішний сум любої товаришки і зворушив Юлію, і сповнив страхом за неї.

— Гедвіго, — вигукнула вона, — люба Гедвіго, я не покину тебе, нема серця відданішого і прихильнішого до тебе за моє, але скажи, о скажи, звірся мені, яка біда точить тебе? Я тужитиму, я плакатиму разом з тобою!

І тоді на обличчі в Гедвіги майнула дивна усмішка, щоки її ледь порожевіли, і, не розплющуючи очей, вона тихо прошепотіла:

— Юліє, ти не закохана, правда ж?

Це запитання князівни якось чудно вразило Юлію, вона здригнулася від раптового страху.

В чиєму дівочому серці не озивається передчуття кохання, цієї чи не головної передумови жіночого існування, бо тільки закохана жінка — цілком жінка? Але чиста, дитинна, побожна душа не слухає цього передчуття, не хоче з'ясовувати його, з хтивою цікавістю відкривати солодку таємницю, що виявиться аж тієї миті, яку віщує невиразна млість. Саме так було з Юлією, коли вона зненацька почула висловленим те, про що не зважувалась думати, і, злякана, ніби [543] їй закинули якийсь гріх, який вона сама чітко не усвідомлювала, дівчина силкувалася заглянути глибоко в свою душу й побачити, що там діється.

— Юліє, — знов спитала князівна, — ти не закохана? Скажи мені! Будь щирою!

— Як чудно, — відповіла Юлія, — як дивно ти мене питаєшся про це. Що я можу й що повинна тобі відповісти?

— Скажи, о скажи! — благальне мовила князівна. Раптом душу Юлії осяяло світло, і вона знайшла слова, щоб виповісти те, що виразно побачила у своєму власному серці.

— Що діється, — почала вона дуже поважно і спокійно, — що діється у твоїй душі, Гедвіго, коли ти питаєш мене таке? Що для тебе кохання, про яке ти кажеш? Правда ж, треба відчувати такий могутній, непереборний потяг до коханого, щоб жити тільки думками про нього, щоб задля нього цілком відмовитись від свого "я", щоб лише в ньому вбачати всі свої прагнення, всі надії, всі жадання, весь світ? І це почуття має підносити нас на вершини блаженства? У мене голова крутиться від такої висоти, бо звідти мені видно безодню з усіма жахами неминучої загибелі. Ні, Гедвіго, це кохання,

таке саме страхітливе, як і гріховне, не запанувало в моїх грудях, і я твердо віритиму, що моє серце лишиться навіки чистим, навіки вільним від нього. Але може, звичайно, статися, що ми вирізимо якогось чоловіка з-посеред усіх інших, відчуємо до нього глибоку пошану чи навіть справді чоловіча сила його видатного розуму викличе в нас щирий захват. Навіть більше: в його присутності нас охоплюватиме якесь приємне, загадкове почуття, що підійматиме нас у власних очах, нам здаватиметься, що наш дух тільки тепер прокинувся, що нам тільки тепер усміхнулось життя, ми радітимем, коли він приходитиме, й сумуватимем, коли він ітиме від нас. Ти звеш це коханням? Коли так, то чому мені не признатися тобі, що наш зниклий Крейслер викликав у мені це почуття і що мені його дуже бракує.

— Юліє, — вигукнула князівна, раптом підвівшись і пронизуючи Юлію палючим поглядом, — Юліє, чи можеш ти уявити його в обіймах іншої, не відчувши невимовної муки?

Юлія спаленіла й голосом, у якому бриніла глибока образа, відповіла:

— Я ніколи не уявляла його в своїх обіймах!

— Ох, ти його не кохаєш! Ти його не кохаєш! — різко крикнула князівна і знов упала на канапу. [544]

— О, якби він вернувся! — мовила Юлія. — Почуття, яке я маю до цього дорогого мені чоловіка, чисте й невинне, і якщо я ніколи більше не побачу його, однаково думка про нього, незабутнього, освітлюватиме моє життя, як прекрасна ясна зірка. Але він напевне повернеться! Бо як може...

— Ніколи, — перебила її князівна гостро і твердо, — ніколи він не зможе, не матиме права вернутися, бо, кажуть, він перебуває в Канцгаймському абатстві і скоро, зрікшись світу, вступить в орден святого Бенедикта.

На очах у Юлії з'явилися ясні сльози, вона мовчки підвелася й відійшла до вікна.

— Твоя мати, — повела далі князівна, — твоя мати правду каже, цілковиту правду. Добре, що його немає з нами, того божевільного, який, мов лихий дух, удерся в затишок нашого серця і зранив наші душі. А музика була тими чарівними тенетами, якими він нас обплутав. Я не хочу більше ніколи його бачити!

Князівнині слова були для Юлії мов удари кинджала, вона схопила капелюшок і шаль.

— Ти хочеш піти від мене, моя мила приятелько? — вигукнула князівна. — Лишись, лишись зі мною і втіш мене, якщо можеш! Ці зали, цей парк наповнені страхом і тривогою! — Князівна підвела Юлію до вікна, показала на павільйон, де жив ад'ютант княжича Гектора, і мовила глухим голосом: — Глянь туди, Юліє, ті стіни приховують грізну таємницю! Кастелян і садівники запевняють, що, відколи поїхав княжич Гектор, там ніхто не живе, що двері міцно замкнені, а проте... О, глянь туди, глянь! Хіба ти не бачиш там, у вікні...

Справді, Юлія помітила у вікні, прорізаному у фронтоні павільйону, темну постать, що відразу ж зникла.

Юлія, відчуваючи, як судомно здригається князівнина рука в її долоні, висловила

думку, що тут не може бути й мови про якусь грізну таємницю чи про щось неприродне, дуже можливо, що то просто хтось із челяді, не спитавшись дозволу, користується павільйоном. Його можна негайно обшукати, і таким чином зразу з'ясується, що то за постать видно у вікні. Князівна у відповідь на це сказала, що старий вірний кастелян давно вже на її бажання зробив це й запевнив її, що в цілому павільйоні не знайшов ніде й сліду живої істоти.

— Послухай, — повела далі князівна, — послухай, що сталося три ночі тому! Ти знаєш, що від мене часто тікає сон і [545] що я тоді встаю і ходжу по кімнатах, аж поки стомлюся і та втома допоможе мені заснути. І ось три ночі тому безсоння привело мене до цієї кімнати. Зненацька я помітила, як по стіні майнув мерехтливий відблиск світла. Я виглянула у вікно й побачила чотирьох чоловіків. Один із них ніс потайний ліхтар. Вони подалися в напрямку павільйону й там зникли, але я не помітила, чи вони зайшли в нього, чи ні. Та незабаром засвітилося те саме вікно, що ти оце бачила, і в ньому замиготіли тіні. Потім там знов погасло, зате на кущі біля павільйону впала смуга яскравого світла, мабуть, з відчинених дверей. Світло дедалі ближчало, аж поки нарешті з кущів з'явився чернець-бенедиктинець, що ніс у лівій руці смолоскип, а в правій розп'яття. За ним ішло четверо чоловіків, несучи на плечах мари, покриті чорним покривалом. Вони встигли пройти лише кілька кроків, як раптом дорогу їм заступила якась постать, загорнута в широкий плащ. Вони зупинилися й поставили мари на землю. Чоловік у плащі стяг із них покривало, і стало видно труп. Я мало не знепритомніла й тільки встигла помітити, що чоловіки знов узяли мари на плечі і квапливо пішли за ченцем широкою кружною дорогою, яка недалеко звідси виводить із парку на шлях до Канцгаймського абатства. Відтоді ця постать з'являється у вікні. Може, то привид забитого лякає мене.

Юлія була схильна вважати все те, що розповіла Гедвіга, сном або, якщо князівна справді стояла біля вікна, облудною грою розпаленої уяви. Ким міг бути той мрець, якого з такими таємничими церемоніями винесли з павільйону? Адже в замку ніхто не зник. І хто б повірив, що той невідомий мрець ще й з'являється ночами там, звідки його винесли? Все це Юлія сказала князівні й додала, що та тінь у вікні також могла бути оптичною ілюзією чи навіть жартом старого мага, майстра Абрагама, адже відомо, що він часто влаштовує такі штуки і, може, заселив порожній павільйон привидами.

— Як швидко, — лагідно усміхаючись, мовила князівна, що цілком опанувала себе, — як швидко ми знаходимо пояснення, коли станеться щось дивовижне, надприродне! А щодо мерця, то ти забуваєш, що сталося в парку перед тим, як Крейслер залишив нас.

— Ради бога, — вигукнула Юлія, — невже справді сталося жахливе? Хто загинув? Від чиєї руки?

— Ти ж бо знаєш, — повела далі Гедвіга, — ти ж бо знаєш, сестро, що Крейслер живий. Але живий і той, хто в тебе [546] закоханий. Не дивись на мене так перелякано! Невже ти не здогадувалась давно про те, що я маю тобі сказати? Ти повинна знати все, бо це може занапастити тебе, якщо й далі приховувати його від тебе. Княжич Гектор

кохає тебе, так, тебе, Юліє, кохає палко й шалено, як усі італійці. Я була його нареченою, я й тепер його наречена, але його кохана ти, Юліє. — Останні слова князівна мовила гостро, з притиском, але, правда, без того особливого відтінку, якого додає почуття прихованої образи.

— О господи всемогутній! — крикнула Юлія, і з очей у неї бризнули сльози. — Гедвіго, ти хочеш розбити моє серце? Який похмурий дух говорить твоїми устами? Ні, ні, якщо тобі так хочеться, то зганяй на мені, бідолашній, свої прикροщі і врази, яких тобі заподіяли тяжкі сні, я радо все витримаю, але ніколи не повірю, що це твоє страшне марення може бути правдою! Гедвіго, отямся, ти ж бо вже не наречена того жахливого чоловіка, що з'явився до нас, як сама загибель! Він ніколи вже не повернеться, і ти ніколи не належатимеш йому!

— Ні, повернеться, — заперечила князівна, — повернеться! Заспокойся, сестро! Може, тільки тоді, коли церква з'єднає мене з княжичем, зникне страхітливе життєве непорозуміння, що завдає мені такої муки. Тебе врятує дивна примха долі. Ми розлучимося з тобою, я поїду зі своїм чоловіком, а ти лишишся тут!

Князівна урвала свою мову від хвилювання, Юлія також не здатна була вимовити й слова. Обидві мовчки, обливаючись сльозми, кинулись одна одній в обійми.

Доповіли, що чай подано. Юлія, завжди така спокійна й розважна, тепер була збуджена до краю. їй не можна було залишатися в товаристві, і мати залюбки дозволила їй піти додому. Князівні також потрібен був спокій.

Панна Нанетта у відповідь на розпитування княгині запевнила її, що князівна пополудні і ввечері почувала себе дуже добре, але захотіла лишитися на самоті з Юлією. Наскільки вона могла побачити з сусідньої кімнати, князівна і Юлія розповідали одна одній різні історії, а також грали комедію, то сміючись, то плачучи.

— Милі дівчата, — тихенько мовив гофмаршал.

— Aimable(1) князівна і мила дівчина! — поправив його князь, блиснувши на нього сердито витріщеними очима. [547]

(1) Ласкава (франц.).

Збентежений своєю жахливою похибкою, гофмаршал ковтнув, не пожувавши, добрий шмат сухаря, змоченого в чаї. Але сухар застряв йому в горлянці, і він так страхітливо закашлявся, що змушений був швиденько вийти із зали. Ганебної смерті від задущення він уник тільки завдяки придворному квартирмейстерові, який у передпокої досвідченим кулаком виконав у нього на спині, мов на литаврах, гармонійне соло.

Після таких двох порушень етикету гофмаршал побоявся допуститися ще й третього, тому не зважився вернутись до зали, а попросив квартирмейстера вибачитись перед князем за його раптовий напад хвороби.

Гофмаршалова відсутність розладнала партію у віст, яку звичайно влаштовував після чаю князь.

Коли приготували гральні столи, всі завмерли в напруженому очікуванні, що зробить князь у цьому критичному випадку. Але князь не зробив нічого, лише дав їм

знак сідати до гри, а сам узяв за руку радницю Бенцон, підвів її до канапи, посадовив і сам сів біля неї.

— Мені було б прикро, — мовив він лагідно й тихо, як завжди, коли звертався до Бенцон, — мені було б прикро, якби гофмаршал удавився сухарем. Проте він, здається, дуже неуважний, як я вже не раз помічав, бо назвав князівну Гедвігу дівчиною, а тому з нього був би нікчемний гравець у віст. Узагалі, дорога Бенцон, мені сьогодні дуже бажано й приємно було б замість грати у віст конфіденційно перекинутися з вами тут, на самоті, кількома словами, як раніше. Ах, як раніше! Ну, ви ж знаєте мою прихильність до вас, люба пані! Вона ніколи не може скінчитися, князівське серце завжди вірне, якщо тільки непереборні обставини не змусять його повестись інакше.

На цьому слові князь поцілував руку Бенцон набагато ніжніше, ніж, здавалося б, дозволяли його становище, вік і оточення. Очі в Бенцон радісно заблищали, і вона запевнила князя, що давно вже чекає нагоди поговорити з ним конфіденційно, бо має сказати йому немало такого, що не буде йому неприємне.

— Знайте ж, — мовила Бенцон, — знайте ж, ваша ясновельможність, таємний радник посольства знов написав, що наша справа раптом повернула на краще, що...

— Тихіше, — перебив її князь, — тихіше, шановна, жодного слова про державні справи! Князь також носить халат і надягає нічний ковпак, коли, майже зломлений тягарем влади, [548] іде на відпочинок, з чого, правда, був винятком Фрідріх Великий, король прусський, що, як вам, певне, відомо, бо ви жінка начитана, навіть спати лягав у фетровому капелюсі. Одне слово, князеві, я вважаю, також властиве чимало того, що... ну, того, на чому, як кажуть люди, ґрунтуються так звані приватні стосунки, як-от подружнє почуття, батьківські радощі і так далі, і він неспроможний зовсім звільнитися від цих почуттів, принаймні можна вибачити йому, як він віддається їм у ті хвилини, коли держава, турботи про дотримання звичаю при дворі і в країні не забирають усієї його уваги. Дорога Бенцон, тепер саме така хвилина! У мене в кабінеті лежать сім уже підписаних паперів, і дозвольте мені тепер зовсім забути, що я князь, дозвольте мені тут за чаєм бути тільки батьком родини, "Німецьким батьком родини" барона фон Геммінгена. Дозвольте мені поговорити про моїх... так, про моїх дітей, які завдають мені стільки клопоту, що мене часто поймає зовсім непристойна тривога.

— Мова буде, — ущипливим тоном спитала Бенцон, — мова буде про ваших дітей, ваша вельможність? Тобто про княжича Ігнатія та князівну Гедвігу. Говоріть, ваша вельможність, говоріть, може, я зумію дати вам пораду і втішити вас, як майстер Абрагам.

— Так, — повів далі князь, — так, порада і втіха мені часом необхідні. Отже, шановна Бенцон, спершу щодо Ігнатія. Йому, певна річ, не потрібні розумові здібності, якими природа звичайно наділяє тих, хто інакше через своє низьке походження лишився б темним і ні на що не здатним, а проте йому можна було б побажати більше esprit(1), бо він як є, так і лишиться simple(2)! Ви тільки гляньте, он він сидить, дригає ногами, раз по раз кладе не ту карту й хихотить та регочеться, наче семирічний хлопчик! Бенцон, entre nous soit dit(3), його навіть не вдається навчити мистецтва

письма в тих межах, у яких воно йому потрібне, — його князівський підпис скидається на якусь закарлючку. Господи милосердний, що далі буде! Недавно, коли я заглибився в державні справи, мене потривожив огидний гавкіт під вікном. Я виглянув надвір, щоб прогнати набридливого шпіца, і що я побачив? Ви не повірите, люба пані! То був княжич, що, гавкаючи, мов божевільний, бігав за сином садівника. Вони [549] гралися в зайця й собаку! Є в цьому хоч якийсь глузд? Хіба це князівські розваги? Чи княжич колись досягне хоч якоїсь самостійності?

(1) Розуму (франц.).

(2) Дурником (франц.).

(3) Між нами кажучи (франц.).

— Тому необхідно, — відповіла Бенцон, — якнайшвидше одружити княжича й вибрати йому дружину, врода, принадність і ясний розум якої збудили б його приспані почуття і яка мала б таке добре серце, що цілком спустилася б до його дитинності, щоб потім помалу підняти його до свого рівня. Жінці, що буде належати княжичеві, ці риси необхідні, щоб вирятувати його з душевного стану, який — мені боляче казати це, ваша ясновельможність, — врешті може перейти у справжнє божевілля. Саме тому вирішальну роль у виборі нареченої повинні грати саме ці рідкісні риси, а на походження треба менше зважати.

— Ніколи, — сказав князь, наморщивши лоба, — ніколи в нашому роду не було мезальянсів, тож киньте цю думку, яку я не можу схвалити. Всі інші ваші побажання я завжди готовий був виконати і так само готовий їх виконати й тепер!

— Я цього не помічала, ваша ясновельможність! — гостро заперечила Бенцон. — Як часто справедливим побажанням доводилось замовкати задля химерних міркувань. Але є домагання, що стоять вище за будь-які умовності.

— *Laissons cela*(1), — перебив князь радницю, відкашлявшись і взявши пучку табаки. Хвилю помовчавши, він повів далі: — Ще більше, ніж княжич, мене турбує князівна. Скажіть, Бенцон, як могло вийти, щоб від нас народилася дочка з такою дивною вдачею, а надто з такою чудною хворобливістю, що збиває з пантелику самого лейб-медика? Хіба княгиня не тішилася завжди квітучим здоров'ям, хіба вона була схильна до загадкових нервових нападів? А сам я хіба не був завжди здоровий духом і тілом? Як же в нас могла народитись дитина, що, хоч як мені гірко признатися в цьому, часто здається зовсім божевільною? Вона відкидає всі правила доброзвичайності, обов'язкові для особи князівського роду!

(1) Облишмо це (франц.).

— Для мене також, — відповіла Бенцон, — для мене також організм князівни незбагненний. Мати завжди була розважна, мудра, непідвладна жодним палким, згубним пристрастям. — Останні слова Бенцон вимовила тихо і глухо, опустивши очі. [550]

— Ви маєте на увазі княгиню? — спитав князь із притиском, бо йому здалося непристойним, що до слова "мати" не було додане "княгиня".

— А кого ж би ще я мала на думці? — стримано відповіла Бенцон.

— Хіба, — повів далі князь, — хіба останній фатальний випадок з князівною не звів нанівець усіх моїх зусиль, не затьмарив моєї радості з приводу її недалекого одруження? Бо, дорога Бенцон, *entre nous soit dit*, тільки раптова каталепсія князівни, яку я пояснюю лише сильною простудою, спричинилась до того, що княжич Гектор несподівано поїхав. Він хоче порвати з нами, і — *juste ciel!*(1) — я сам мушу визнати, що не можу за це звинувачувати його, тож, якби вже й так правила пристойності не забороняли мені будь-яке подальше зближення, самий цей його від'їзд утримав би мене від нових кроків до здійснення того бажання, від якого я відмовляюся дуже неохоче і тільки під тиском обставин. Ви, звичайно, погодитесь зі мною, люба пані, що все-таки страшно мати дружину, в якій бувають такі дивні напади. Хіба не може в такої княжої, але каталептичної дружини під час блискучого прийому при дворі раптом статися напад хвороби, і вона застигне, мов автомат, тим самим змусивши всіх достойних осіб, присутніх на прийомі, так само завмерти, наслідуючи її? Звичайно, такий двір, охоплений загальною каталепсією, був би найурочистішим і найвеличнішим видовищем у світі, бо навіть найлегковажніші особи не могли б ані на крихту порушити належної гідності. А все ж почуття, що охоплюють мене як батька родини у хвилини домашньої ідилії, як ось тепер, під час гри у віст, дають мені право зауважити, що від такого стану нареченої у вельможного жениха може до певної міри похолонутися серце... словом, він може вжахнутися, тому... Бенцон! Ви приємна, розважна жінка і, мабуть, знайдете якусь можливість залагодити справу з княжичем, якийсь спосіб...

(1) Праведне небо! (Франц.)

— У цьому зовсім немає потреби, ваша ясновельможність! — жваво перебила князя радниця. — Не хвороба князівни так швидко прогнала звідси княжича, тут є якась інша таємниця, і до цієї таємниці причетний капельмейстер Крейслер.

— Як? — вражено вигукнув князь. — Що ви сказали, Бенцон? Капельмейстер Крейслер? То це правда, що він... [551]

— Так, — підтвердила радниця, — так, ваша ясновельможність, княжича змусила поїхати звідси сутичка з Крейслером, яка, мабуть, була занадто героїчною.

— Сутичка? — перебив князь радницю. — Сутичка... була... героїчною?.. Постріл у парку... закривавлений капелюх! Бенцон! Це ж неможливо... Княжич-капельмейстер... дуель... сутичка... І те, й те неможливе!

— Нема сумніву, — повела далі Бенцон, — нема сумніву, ваша ясновельможність, що Крейслер справив величезний вплив на душу князівни і що той дивний страх чи навіть смертельний жах, який вона спершу відчувала в присутності Крейслера, обернувся в згубну пристрасть. Можливо, княжич був досить спостережливий, щоб помітити в Крейслері, який від самого початку зустрів його вороже, глузливою іронією, свого супротивника, а тому вирішив за потрібне спекатись його. Це й спонукало його до вчинку, який можна виправдати тільки палкою ненавистю за ображену честь та ревнощами і який, хвалити бога, скінчився невдачею. Я визнаю, що все це ще не пояснює квапливого від'їзду княжича й що тут, як я вже сказала, є якась незбагненна таємниця. Княжич, як мені розповіла Юлія, втік, наляканий портретом, який йому

показав Крейслер, що носив той портрет із собою. Та хоч би там як, а Крейслера тут немає, і криза в князівни минула! Повірте мені, ваша ясновельможність, якби Крейслер лишився, в серці князівни спалахнула б шалена пристрасть до нього і вона швидше померла б, ніж віддала б руку княжичеві. Тепер усе склалось інакше, княжич Гектор скоро повернеться, і його шлюб із князівною покладе край усім нашим тривогам.

— Ви гляньте, — гнівно вигукнув князь, — ви гляньте, Бенцон, який нахабний цей мерзенний музикант! У нього хоче закохатися князівна, задля нього відмовитись від руки шановного княжича! Ah le coquin!(1) Тепер я дуже добре зрозумів вас, майстре Абрагаме! Ви повинні звільнити мене від цього фатального зайти, щоб він ніколи сюди не вернувся!

(1) Ох, негідник! (Франц.)

— Кожна рада, — заперечила Бенцон, — кожна рада, яку міг би запропонувати в цій справі мудрий майстер Абрагам, була б зайвою, бо все, що потрібне, вже сталося. Крейслер перебуває в Канцгаймському абатстві і, як написав мені абат Хризостом, мабуть, зважиться відмовитись від світу і вступити в орден. Князівна в слухний час довідалась про це від [552] мене, і оскільки я не помітила в неї якогось особливого хвилювання, то ладна заприсягтися, що небезпечна криза, як уже сказано, минула.

— Прекрасна, ласкава пані! — мовив князь. — Яку *attachement* виявляєте ви до мене й до моїх дітей! Як ви дбаєте про щастя й добробут мого дому!

— Справді? — гірко сказала Бенцон. — Справді дбаю? А чи могла, чи мала я право завжди дбати про щастя ваших дітей?

Останні слова Бенцон особливо наголосила. Князь мовчки дивився собі під ноги, сплївши руки й обертаючи великими пальцями. Нарешті він тихо промурмотів:

— Анджела! І досі немає ніяких слідів? Зовсім зникла?

— Так, зникла, — відповіла Бенцон, — і я боюся, що бідолашна дитина стала жертвою якоїсь підлоти. Була чутка, що її бачили у Венеції, але це, безперечно, помилка. Признайтесь, ваша ясновельможність, що ви вчинили жорстоко, відірвавши свою дитину від материнських грудей і відіславши її у безнадійне вигнання! Ніколи не заживе в мене ця рана, яку ви завдали своєю суворістю.

— Бенцон, — сказав князь, — хіба я не призначив вам і дитині пристойного річного утримання? Хіба я міг зробити щось більше? Хіба мені не довелося б, якби Анджела лишилася з нами, кожної хвилини боятися, що наші *faiblesses*(1) виявляться і прикро порушать пристойний спокій нашого двору? Ви ж бо знаєте княгиню, дорога Бенцон! І знаєте, що в неї часом бувають дивні примхи.

(1) Слабості (франц.).

— Отже, — сказала Бенцон, — отже, гроші, річне утримання мають винагородити для матері все її горе, всю її тугу, всі її гіркі жалі за втраченою дитиною? Далєбі, ваша ясновельможність, є й інший спосіб подбати про дитину, спосіб, що вдовольнив би матір більше, ніж усе золото світу!

Бенцон вимовила ці слова з таким виразом на обличчі й таким тоном, що князь трохи збентежився.

— Найласкавіша пані, — почав він розгублено, — що за дивні думки? Невже ви не бачите, як неприємно, як прикро мені, що наша люба Анджела зникла без сліду? Вона, мабуть, стала б чемною, гарною дівчиною, бо походить від гарних, чарівних батьків.

Князь знов дуже ніжно поцілував руку Бенцон, але радниця швидко відсмикнула її і, пронизуючи князя палючим поглядом, прошепотіла йому на вухо: [553]

— Признайтесь, ваша ясновельможність, ви були несправедливі, жорстокі, коли наполягали на тому, що дитину треба десь діти. І хіба ви тепер не зобов'язані задовольнити моє бажання? Я людина добра і вважатиму, що це буде хоч якась винагорода за всі мої муки.

— Бенцон, — відповів князь іще покірніше, ніж досі, — добра, чарівна Бенцон, хіба ми не зможемо відшукати нашу Анджелу? Я зважусь на героїчний вчинок, щоб задовольнити ваше бажання, шановна пані! Я довірюсь майстрові Абрагаму і попрошу в нього поради. Він розумний, досвідчений чоловік і, мабуть, зможе мені допомогти.

— О! — перебила Бенцон князя. — О, звернетесь до мудрого майстра Абрагама! Ви вважаєте, ваша вельможність, що майстер Абрагам справді радий що-небудь зробити для вас, що він прихильний до вашої родини? Та й як би він зміг щось вивідати про долю Анджели після того, як усі пошуки у Венеції, у Флоренції виявились даремними, а найгірше, коли в нього викрадено таємничий засіб пізнавати невідоме, який він мав раніше!

— Ви маєте на думці його дружину, лиху чарівницю К'я-ру? — спитав князь.

— Це ще хтозна, — заперечила Бенцон, — чи та обдарована вищою, дивовижною силою, жінка, яку, може, тільки хтось надихав, заслужила, щоб її називали чарівницею. В кожному разі несправедливо й нелюдяно було викрасти в майстра улюблену істоту, до якої він був прихильний цілою душею, яка навіть, можна сказати, була часткою його самого.

— Бенцон, — вигукнув князь, наляканий до краю, — Бенцон, я сьогодні вас не розумію! В мене аж у голові туманіє! Хіба ви самі не вважали, що ту небезпечну істоту, з допомогою якої майстер Абрагам міг би швидко викрити наші стосунки, треба було усунути? Хіба ви самі не схвалили мого листа до великого герцога, в якому я висловив свої міркування з приводу того, що, оскільки будь-яке чаклування в країні давно заборонене, осіб, які вперто віддаються йому, не можна терпіти і задля безпеки слід ув'язнити? Хіба не з огляду на почуття майстра Абрагама над тією таємничою К'ярою не був влаштований відкритий суд, а її тихенько схопили і вислали, я сам не знаю куди, бо більше тим не сушив собі голови? Що ж мені можна закинути?

— Пробачте, — відповіла Бенцон, — пробачте, ваша ясновельможність, але все-таки вам цілком справедливо можна закинути принаймні надмірну покvapливiсть. Знайте ж, [554] ваша ясновельможність, майстрові Абрагаму донесли, що його К'яру усунено з вашого наказу. Він тихий, привітний, та чи не здається вам, ваша ясновельможність, що він плакає в своєму серці ненависть і мстиві почуття до того, хто відібрав у нього найдорожче в світі? І ви хочете довіритись цьому чоловікові, відкрити йому свою душу?

— Бенцон, — сказав князь, витираючи з лоба рясний піт, — Бенцон, ви мене дуже

хвилюєте, можна сказати, невимовно хвилюєте! Господи милосердний! Чи може князь до такої міри втрачати самовладання? Чи не повинен він, хай йому біс... Боже, я, здається, лаюся тут, за чаєм, як драгун! Бенцон, чому ви не сказали мені про це раніше? Він уже знає все! Я вилив йому свою душу в рибальській хатині, коли був у цілковитій нестямі через хворобу князівни. Я розповів про Анджелу, відкрив йому... Бенцон, це жах! J'etais un(1) дурень! Voila tout!(2)

— І що він сказав? — напружено спитала Бенцон.

— Здається мені, — відповів князь, — здається мені, майстер Абрагам спершу завів мову про нашу колишню *attachement* і про те, що я міг би стати щасливим батьком замість стати, як тепер, нещасним батьком. Але я добре пам'ятаю, що коли я скінчив свою сповідь, він, усміхаючись, сказав, начебто давно все знає і сподівається найближчим часом з'ясувати, де тепер Анджела. Тоді чимало оман виявиться й чимало ілюзій розвіється.

— Так сказав майстер? — спитала Бенцон, і губи в неї затремтіли.

— *Sur mon honneur*(3), він так сказав, — відповів князь. — Сто чортів йому в печінки, — вибачте, Бенцон, але я розгніваний, — що, як старий захоче помститись мені? Бенцон, *que faire?*(4)

Князь і Бенцон мовчки вступили одне в одного очі.

— Ваша ясновельможність! — тихо пробелькотів камер-лакей, подаючи князеві чай.

— *Bete!*(5) — крикнув князь, зірвавшись на ноги й вибивши з рук камер-лакея тацю разом із чашкою.

(1) Я був (франц.).

(2) От і все! (Франц.)

(3) Слово честі (франц.).

(4) Що робити? (Франц.)

(5) Тварюка! (Франц.)

Всі перелякано посхоплювалися з-за столів, гра скінчилася, князь, насилу опанувавши себе, усміхнувся, ласкаво попрощався з присутніми в залі й подався з княгинєю до [555] внутрішніх покоїв. А на обличчі в кожного можна було прочитати: "Господи, що це таке? Що це означає? Князь не грав у віст, так довго й так схвильовано розмовляв з радницею, а потім так страшенно розгнівався!"

Бенцон навіть у голові собі не покладала, яка сцена чекає на неї у її власному помешканні, розташованому у флігелі поряд із замком. Щойно вона переступила поріг, назустріч їй кинулась у нестямі Юлія і... Але наш біограф дуже задоволений, що цього разу він може розповісти про те, що сталося з Юлією, поки в князя пили чай, багато краще й докладніше, ніж про деякі інші події цієї трохи заплутаної, принаймні досі, історії.

Отже, ми знаємо, що Юлії дозволено піти додому раніше. Лейб-егер освітлював їй дорогу смолоскипом. Та тільки-но вони на кілька кроків відійшли від замку, як лейб-егер зненацька зупинився й підняв смолоскип угору.

— Що там таке? — спитала Юлія.

— Ох, панно Юліє, — відповів лейб-егер, — ви, мабуть, помітили постать, що гайнула он там перед нами? Я не знаю, що й думати, але вже кілька вечорів тут вештається якийсь чоловік, що, певне, замислив якесь лихо, а то б не ховався від усіх. Ми вже на нього по-всякому засідали, але він не дається в руки, десь дівається на очах, як привид чи сам нечистий.

Юлія згадала про тінь у вікні павільйону, і на душі в неї похололо.

— Швидше ходімо звідси, швидше! — гукнула вона егереві, але той, усміхаючись, сказав, що любій панні нема чого боятися, бо, коли б до чого дійшлося, привидові спершу довелося б скрутити шию йому, лейб-егереві, а крім того, цей привид, мабуть, така сама істота з м'яса й кісток, як і всі інші, та ще й, до всього, страшенний страхополох, що боїться світла.

Юлія відіслала спати покоївку, яка жалілася, що її морозить і болить голова, й переодяглася на ніч без її допомоги.

Тепер, коли вона лишилася сама в кімнаті, в душі її знов повстало все, що їй говорила Гедвіга в стані, який вона могла пояснити тільки хворобливим збудженням. І все-таки в неї не було сумніву, що те хворобливе збудження могло мати лише психічну причину. Чисті, невинні дівчата рідко вгадують правду в таких заплутаних випадках, як цей. Так і Юлія, відновивши в пам'яті всю ту картину, дійшла висновку, що Гедвіга охоплена шаленою пристрастю, яку вона сама їй так [556] страхітливо змалювала, ніби передчуваючи щось подібне у власному серці, і що княжич Гектор і є тим чоловіком, якому князівна віддає себе в жертву. А тепер, вирішила вона, Гедвігу бозна-чому опанувала химерна думка, що княжич кохає когось іншого, і та думка мучить її, мов невідступна примара, спричинившись до невиліковного розладу її душі. "Ох, люба, добра Гедвіго, — сказала Юлія сама до себе, — хай тільки повернеться Гектор, і ти зразу переконаєшся, що тобі нема чого боятися своєї приятельки!" Але тієї миті, коли Юлія вимовила ці слова, в її душі владно зринула думка, що княжич кохає таки її. Та думка була така виразна, що Юлію охопив невимовний страх: якщо здогад князівни правдивий, то її чекає неминуча загибель. Вона пригадала дивне, неприємне враження, яке справив на неї погляд княжича, вся його поведінка, і знов затремтіла з жаху. Пригадала всі його підступні слова, які тоді здавались їй цілком невинними, а тепер — сповненими глибокого змісту. Пригадала і той зловісний сон, коли вона відчула себе в залізних обіймах і обіймав її начебто княжич, пригадала, як потім, прокинувшись, вона побачила в парку Крейсlera, і він весь став їй зрозумілий, як вона повірила, що він оборонить її від княжича.

— Ні, — мовила вголос Юлія, — ні, цього немає, немає і не може бути! Це сам лихий пекельний дух будить у мені, бідолашній, гріховні сумніви! Ні, він не повинен опанувати мене!

Разом із думкою про княжича, про ті загрозливі хвилини, в глибині Юліїного серця ворухнулось почуття, про небезпечність якого можна було здогадатися тільки з того, що від нього Юлії стало соромно, обличчя її спаленіло, а очі наповнились гарячими слізьми. На своє щастя, мила, цнотлива Юлія була досить сильна, щоб погамувати

лихого духа, не дати йому запанувати в своєму серці. Тут треба ще раз нагадати, що княжич Гектор був найвродливіший і найоб-лесливіший з усіх чоловіків, які лише є на світі, що його мистецтво подобатись ґрунтувалося на глибокому знанні жінок, яке він набув у житті, сповненому щасливих пригод, і що саме молоду недосвідчену дівчину могла злякати переможна сила його погляду, всієї його постаті.

— О Йоганнесе, — лагідно мовила вона, — ти добра, чудова людина, хіба ти не станеш мені обороною, як обіцяв? Хіба ти не втішиш мене, промовляючи до мене райськими звуками, що відлунюють у моїх грудях? [557]

Сказавши так, Юлія відкрила фортепіано й почала грати і співати Крейслерові твори, які вона найдужче любила. І справді скоро вона втішилась і повеселішала, спів переніс її в інший світ, де не було ні княжича, ні Гедвіги, хворобливі марення якої так збентежили її.

— Ще мою улюблену канцонету! — сказала Юлія і почала "Mi lagnero tacendo"(1), яку поклали на музику стільки композиторів.

(1) "Мовчки нарікаю" (італ.).

Справді, ця пісня вдалася Крейслерові найкраще. Солодкий біль палкої любовної туги був відданий простою мелодією, так правдиво і з такою силою, що жодна чутлива душа не могла лишитись байдужою до неї. Юлія скінчила і, цілком заглиблена в спогади про Крейслера, взяла ще кілька акордів, що були ніби відлунням її почуттів. Зненацька двері відчинилися, вона озирнулась на них і не встигла підвестися зі стільця, як княжич Гектор уже стояв навколішки перед нею і міцно тримав її за руки. З несподіванки й ляку вона голосно зойкнула, але княжич почав заклинати її дівою Марією і всіма святими заспокоїтись і подарувати йому хоча б дві хвилини райської втіхи — бачити і слухати її. Слова, з якими він звертався до неї, могло підказати тільки шаленство найпалкішої пристрасті. Він обоожнює її, казав княжич, нікого більше, лише її, йому страшно навіть подумати про одруження з Гедвігою, то була б для нього смерть. Тому він хотів утекти, але скоро могутнє почуття, яке скінчиться тільки разом з його життям, погнало його назад, і він вернувся, аби лише побачити Юлію, аби поговорити з нею, сказати їй, що він живе тільки нею, що вона для нього все на світі!

— Геть! — крикнула Юлія в страшному збентеженні.— Геть! Ви вб'єте мене, княжичу!

— Ніколи! — вигукнув княжич, у нападі любовного шалу притискаючи руки Юлії до своїх уст. — Ніколи! Настала та хвилина, що подарує мені життя або смерть! Юліє, ангеле мій! Невже ти знехтуєш мене, знехтуєш того, для кого ти — все життя, вся радість світу? Ні, ти кохаєш мене, Юліє, я знаю, о скажи, що ти мене кохаєш, і для мене відкривуться небеса невимовного блаженства!

На цьому слові княжич обняв Юлію, майже непритомну з жаху, й палко пригорнув її до своїх грудей.

— Горе мені, — майже задихаючись, вигукнула Юлія, — горе мені, невже наді мною ніхто не змилює серця? [558]

Тієї миті полум'я смолоскипів осяяло вікна, і за дверима залунали голоси. Уста Юлії

обпік палкий поцілунок, і княжич утік.

Юлія в нестямі кинулась, як уже сказано, назустріч матері, і та з жахом почула від неї, що сталося. Вона почала, як тільки могла, втішати бідолашну Юлію і запевняти її, що неодмінно витягне княжича, на його сором, із того сховку, де він, мабуть, пересиджує дні.

— О не робіть цього, мамо, — сказала Юлія, — я загину, якщо князь, якщо Гедвіга довідаються... — і, гірко заплакавши, вона сховала обличчя в матері на грудях.

— Ти маєш слухність, — мовила радниця, — ти маєш слухність, моя люба, добра дитино, нехай поки що ніхто не знає і навіть не здогадується, що княжич тут, що він чигає на тебе, моя мила, цнотлива Юліє! Ті, що в змові з ним, мусять мовчати. Бо немає ніякого сумніву, що в княжича є спільники, а то як би він міг лишитися непоміченим тут, у Зіггартсгофі, і закрастися в наш дім? Я не збагну, як княжич зумів утекти звідси, не зустрівши мене й Фрідріха, що освітлював мені дорогу. Старого Георга ми бачили, він спить, і сон у нього неприродно міцний, а де Нанні?

— О горе мені, — прошепотіла Юлія, — о горе мені, що вона захворіла і мені її довелося відпустити.

— Мабуть, я зможу її вилікувати, — мовила Бенцон і швидко відчинила двері до сусідньої кімнати.

Там стояла хвора Нанні, цілком одягнена; вона підслухувала і тепер, перелякана до смерті, упала в ноги Бенцон.

Для радниці було досить кількох запитань, щоб довідатись, що княжич з допомогою старого кастеляна, якого вважали таким вірним,

(А/, п. д.) що мені довелося почути! Муцій, мій відданий приятель, мій щирий брат внаслідок тяжкої рани на задній лапі передчасно помер. Ця смутна звістка вразила мене в саме серце, я аж тепер відчув, ким був для мене Муцій. Пуф сказав мені, що найближчої ночі в льоху того будинку, де мешкав мій господар і куди занесли тіло, відбудуться поминки. Я пообіцяв не тільки сам прийти в належну годину, а й подбати про їжу та питво, щоб за давнім шляхетним звичаєм справити обід. І я таки про все подбав: цілий день переносив униз свої запаси риби, курячих кісточок та городини.

Для читачів, що полюбляють всілякі подробиці, а тому бажали б дізнатися, як я роздобув питва, скажу, що в цій справі не треба було якихось особливих зусиль, бо мені допомогла [559] одна добра служниця. Я часто зустрічав її в льоху й не раз заходив до неї в кухню, бо, здається, вона прихильно ставилась до мого роду, а насамперед до мене, тому ще ніколи не було такого, щоб при зустрічі ми приємно не погралися вдвох. Вона частувала мене різними ласощами, власне, гіршими за ті, що я мав у господаря, проте з галантності я з'їдав їх, та ще й удавав, що вони мені дуже смакують. Це дуже зворушувало серце служниці, і вона робила те, що, власне, я від неї й хотів. Одне слово, я вистрибував до неї на коліна, і вона починала чухати мені голову й за вухами так приємно, що я аж млів з насолоди й дуже звик до руки, яка "мітлою в будній день махає, а в свято палко обіймає". До цієї привітної дівчини я й звернувся, коли вона брала з льоху чималий горщик молока, і найзрозумілішим для неї способом показав їй,

що дуже хотів би лишити для себе те молоко.

— Хитренький Муре, — мовила дівчина, що добре знала моє ім'я, як, зрештою, всі мешканці нашого будинку і сусідніх також, — хитренький Муре, тобі напевне потрібне молоко не тільки для себе самого, ти хочеш пригостити друзів! Бери, бери, сіренький, я нагорі роздобуду собі іншого.

Сказавши так, вона поставила горщик додолу, погладила мене по спині й рушила сходами нагору. Якогога грацій-нішими перекидами я виявив їй свою радість і вдячність. При цій нагоді затаїв собі, о юний коте, що знайомство, навіть своєрідні сентиментально-задушевні стосунки з ласкавою кухаркою для юнаків нашого роду і становища приємні й корисні.

Опівночі я подався в льох. Сумне, розпачливе видовище! Тіло дорогого, улюбленого приятеля лежало посередині на катафалку, влаштованому, оскільки небіжчик завжди був скромний, просто зі жмута соломи. Всі коти вже були на місці. Не в силі вимовити жодного слова, ми мовчки потиснули один одному лапи, з гарячими слізьми на очах посідали навколо катафалка й заспівали жалобну пісню, звуки якої, краячи нам серця, грізно відлунювали під склепінням льоху. То був невтішний, жахливий плач, досі ніде не чуваний, ніяке людське горло не здатне було б його відтворити.

Після того як спів скінчився, з кола вийшов вродливий, пристойно вбраний у біле з чорним юнак, став у головах небіжчика й виголосив наведену нижче братерську промову, яку він потім передав мені начисто переписану, хоч виголошував її експромтом. [560]

ТРАУРНА ПРОМОВА НАД МОГИЛОЮ ДОЧАСНО ПОМЕРЛОГО КОТА МУЦІЯ,
КАНДИДАТА ФІЛОСОФИ ТА ІСТОРІЇ, ЯКУ ВИГОЛОСИВ ЙОГО ВІДДАНИЙ
ПРИЯТЕЛЬ І БРАТ

КІТ ГІНЦМАН, КАНДИДАТ ПОЕЗІЇ ТА КРАСНОМОВСТВА

Любі братове, що зійшлися сюди в скорботі й горі!

Мужні, великодушні бурші!

Що таке кіт? Тлінна, минуша істота, як усе, народжене на землі! Коли правда те, що кажуть найславетніші лікарі й фізіологи, тобто що смерть, якій підвладні всі створіння, — це головним чином цілковите припинення дихального процесу, то наш дорогий приятель, наш чесний брат, наш відданий, мужній товариш у radoцax і в горі, наш шляхетний Муцій дійсно мертвий. Дивіться, ось він лежить, благородний герой, витягнувши всі чотири лапи, на холодній соломі! Навіть легенький подих не злетить з навіки стулених уст. Склепились очі, які то сяяли зелено-золотавим полум'ям ніжного кохання, то палали нищівним гнівом! Смертельна блідість вкрила обличчя, безсило обвисли вуха, звисвся хвіст! О брате Муцію, де твої веселі вистриби, де твоє завзяття, де твій добрий гумор і твоє дзвінке радісне "няв", що бадьорило всі серця, де твоя мужність, твоя твердість, твій розум і твій жарт? Усе, все забрала лиха смерть, і, мабуть, ти тепер і сам добре не знаєш, чи ти жив на світі, чи ні. А ти ж був втіленням здоров'я, сили, такий стійкий до тілесних болів, наче мав жити вічно! Жодне коліщатко твого внутрішнього механізму не було ушкоджене, і ангел смерті не тому махнув своїм

мечем над твоєю головою, що той механізм сам зупинився, бо вже відслужив своє. Ні! Ворожий елемент силоміць вдерся в твій організм і злочинно зруйнував те, що могло б ще довго діяти. Так, ще не раз привітно сяяли б ці очі, злітали б жарти з цих уст, лунали б радісні пісні з цих застиглих грудей, ще не раз хвилясто вигинався б цей хвіст, радісно засвідчуючи душевну міць, ще не раз ці лапи могутніми, відважними стрибками доводили б свою силу і спритність. А тепер... О, як природа дозволила знищити те, що вона з такими труднощами створила на тривалий час? Чи справді є якийсь темний дух, званий випадковістю, що з деспотичною, злочинною свавільністю зважується вриватись у ритмічні коливання, визначені вічною засадою природи, яка начебто є умовою всякого існування? [561]

О дорогий небіжчику, якби ти міг сказати про це друзям, що зібралися тут, засмучені, проте живі! Але, шановні присутні, відважні братове, дозвольте мені не вдаватися в такі глибокі міркування, а перейти до оплакування нашого дочасно втраченого приятеля Муція.

Так заведено, що той, хто виголошує жалобну промову, наводить присутнім цілий життєпис небіжчика з додаванням різних похвал та зауважень, і цей звичай дуже добрий, бо навіть у найзасмученішого слухача він викликає огиду й нудьгу, а згідно з досвідом та свідченнями авторитетних психологів, вони розвівають будь-який смуток, отже, таким чином промовець zarazом виконує обидва свої обов'язки: складає хвалу небіжчикові і втішає тих, кого той покинув. Є чимало прикладів цього, та й природно, що найзасмученіші після такої промови повертаються додому вдоволені й бадьорі, бо, радіючи, що їх уже ніхто не мучитиме промовою, легко витримують розлуку з небіжчиком. Любі братове, що зібралися тут! Як би я хотів піти за цим вартим найбільшої хвали, випробуванним звичаєм, як би хотів викласти вам докладний життєпис померлого приятеля й брата і хотів зажурених обернути в котів задоволених, але це неможливо, справді неможливо. Зрозумійте мене, дорогі мої, любі братове, коли я скажу вам, що про саме життя небіжчика, про його народження, виховання й подальшу діяльність майже нічого не знаю, отже, міг би розповісти вам тільки різні вигадки, недоречні тут, біля тіла небіжчика, бо це місце надто поважне, й невідповідні нашому настроєві, бо він надто врочистий. Тож вибачте, бурші, але я замість тієї довгої, нудної балаканини хочу просто кількома словами сказати, який сумний кінець судився цьому бідоласі, що лежить перед нами заклятий і мертвий, і яким чесним, порядним хлопцем він був за життя! Але... о небо, я збився з тону красномовства, хоч я й кандидат цього мистецтва і сподіваюся, якщо доля захоче, стати професором *roeseos et eloquentiae*(1).

(1) Поезії і красномовства (калічена лат.).

Гінцман замовк, витер правою лапою вуха, чоло, ніс і вуса, довгим пильним поглядом змів небіжчика, відкашлявся, ще раз провів лапою по обличчі і, підвищивши голос, повів далі:

— О лиха доле! О жахлива смерте! Навіщо ти так жорстоко забрала в розквіті літ цього померлого юнака? Братове, кожен промовець повинен знов і знов говорити

слухачам [562] те, що їм уже остогидло слухати, тому і я кажу вам те, що ви всі знаєте, а саме: що наш дорогий небіжчик став жертвою лютої ненависті шпіців-філістерів. Туди, на той дах, де ми раніше розважалися, де панували радість і мир, де лунали бадьорі пісні, де лапа до лапи і серце до серця ми були одним цілим, туди він хотів пробратися, щоб у тихій самотині, лише зі старостою Пуфом відзначити пам'ять про ті чудові дні — справді щасливі дні Аранхуеца, що вже минулись; але шпіци-філістери, які хочуть будь-що не допустити відродження нашого веселого котячого товариства, понаставляли в темних кутках горища пастки, і в одну з них потрапив нещасний Муцій, розчавив собі задню лапу і... мусив померти! Болючі й небезпечні рани, що їх завдають філістери, бо вони завжди послуговуються тупою, щербатою зброєю, але витривалий і дужий від природи небіжчик, незважаючи на небезпечні рани, міг би знов одужати, проте гірке усвідомлення того, що його перемогли підступні шпіци, повалили на самій вершині блискучого життєвого шляху, постійна думка про ганьбу, якої ми всі зазнали, — саме це вкоротило йому віку. Він відмовився від необхідних перев'язок, не вживав ліків... кажуть, він хотів померти.

Мене, всіх нас ці останні слова Гінцмана тяжко зажурили, і ми так гірко заплакали й заголосили, що навіть тверді скелі й ті розтопилися б від наших сліз. Коли ми трохи заспокоїлись і знов могли слухати Гінцмана, він натхненно повів далі:

— О Муцію, глянь сюди, глянь на ці сльози, які ми проливаємо за тобою, послухай невітшне голосіння, що лунає по тобі, загиблій коте! Так, глянь на нас згори чи знизу, як тобі тепер зручніше, нехай дух твій буде між нас, коли ти взагалі ще ним порядкуєш, коли те, що жило в тобі, ще не використане десь-інде! Братове! Як уже сказано, я не буду розводитись про життєвий шлях небіжчика, оскільки нічого про це не знаю, зате ще яскравіше в моїй пам'яті постають прекрасні його риси, і я, мої любі братове, хочу вас ткнути в них носом, щоб ви в усій повняві відчули страшну втрату, якої ви зазнали зі смертю цього чудового кота! Послухайте, о юнаки, що поклали собі ніколи не звертати зі стежки доброчесності, послухайте! Муцій був, як мало хто в житті, гідний член котячого товариства, добрий, вірний чоловік, чудовий, ласкавий батько, ревний оборонець правди і справедливості, невтомний добродійник, опора вбогих і відданий товариш у нещасті. Гідний член котячого товариства? [563]

Так! Бо він завжди висловлював найкращі погляди, навіть ладен був піти на певні жертви, коли ставалося так, як він хотів, а ворогував він тільки з тими, хто йому опирався і не улягав його волі. Добрий, вірний чоловік? Так! Бо він бігав за іншими кішками тільки тоді, коли вони були молодші і вродливіші за його дружину і коли його спонукало до цього непереборне бажання. Чудовий, ласкавий батько? Так! Бо ніколи не чути було, щоб він, як трапляється серед брутальних, черствих батьків нашого роду, коли в них прокидається особливий апетит, поїдав котресь із своїх дітей, — він був дуже радий, коли мати забирала їх усіх з собою і далі вже не цікавився, де вони живуть. Ревний оборонець правди і справедливості? Так! Бо він не пошкодував би за них свого життя, та що життя нам дароване тільки одне, він не вельми дбав про них, і не можна за це йому дорікати. Невтомний добродійник, опора вбогих? Так! Бо щоразу під Новий

рік він виносив на подвір'я маленький хвостик оселедця або кілька дрібних кісточок убогим, голодним братам, а виконавши в такий спосіб свій обов'язок як гідний друг котів-ства, він бурчав на тих бідних котів, які вимагали від нього ще чогось. Відданий товариш у нещасті? Так! Бо коли він сам опинявся в біді, то не відштовхував від себе тих друзів, якими досі зовсім не цікавився і яких цілком забув.

Дорогий небіжчику, що мені ще сказати про твою хоробрість, про твоє високе, ясне чуття до всього прекрасного і шляхетного, про твою вченість, мистецький смак, про всі ті сотні чеснот, що поєднувались у тобі? Що, питаю, сказати мені про це, не збільшивши стократ своїми словами справедливого жалю з приводу твого сумного кінця? Друзі, зворушені братове! Бо справді з ваших недвозначних порухів я з неабияким задоволенням роблю висновок, що мені пощастило вас розворушити, — отже, зворушені братове! Берімо приклад з небіжчика, докладаймо всіх зусиль, щоб твердо йти його достойними слідами, будьмо такими, як він, і ми також знайдемо в смерті спокій дійсно мудрого, просвітленого розмаїтими чеснотами kota, як цей небіжчик! Гляньте лишень, як тихо він лежить, не ворухне жодною лапою, як уся моя хвала його чудовим рисам не здатна викликати бодай тіні вдоволеної усмішки на його обличчі! Але повірте, засмучені братове, що й найгірший осуд, найбрутальніша, найобразливіша лайка так само не справили б на небіжчика ніякісінького враження. Повірте, що навіть сам сатанинський шпіц-філістер, якому він раніше неодмінно видряпав [564] би очі, міг би зайти тепер у наше коло, не викликавши в небіжчика ніякого гніву й не збудивши його з солодкого, приємного сну.

Понад хвалу і осуд, понад усяку злобу і посміх, образливі жарти й глум, понад безладну життєву метушню піднісся наш незрівнянний Муцій. Нема вже в нього ні привітної усмішки, ні полум'яних обіймів, ні щирого потиску лапи для приятеля, але нема й пазурів та зубів для ворога! Завдяки своїм чеснотам, він зумів знайти в смерті спокій, якого надаремне шукав у житті. Хоч мені майже здається, що всі ми, хто зібрався тут і оплакує втраченого друга, знайдемо такий самий спокій, не обов'язково будучи взірцем усіх чеснот, як він, і що, мабуть, є й інша спонuka до вдосконалення, ніж прагнення смертельного спокою, але це тільки моє припущення, яке я лишаю вам для подальшого опрацювання. Щойно я хотів переконувати вас присвятити своє життя головним чином тому, щоб навчитися так гарно померти, як наш друг Муцій, але, мабуть, краще не буду, бо ви можете висловити мені чимало сумнівів. Наприклад, можете сказати, що небіжчикові треба було також навчитися обережності й уникати пасток, щоб не померти дочасно. І ще я згадав, як один школяр на нагадування вчителя, що кіт повинен присвятити своє життя тому, щоб навчитися померти, досить зухвало відповів, що це не така важка справа, бо кожному щастить померти з першого разу. А тепер, тяжко засмучені юнаки, присвятімо кілька хвилин тихим роздумам.

Гінцман замовк, знов провів правою лапою по вухах і обличчю, потім, мабуть, поринув у глибоку задуму, бо міцно заплющив очі. Врешті, коли всі відчували, що він надто довго не озивається, староста Пуф штовхнув його і прошепотів:

— Гінцмане, ти, певне, заснув! Мерщій закінчуй свою промову, бо ми всі страшенно

зголодніли!

Гінцман стрепенувся, знову став у красиву позу промовця й повів далі:

— Любі мої братове! Я сподівався здобутись ще на кілька високих думок і блискуче закінчити цю промову, але в голові в мене порожньо, мабуть, з великого жалю, який я намагався відчувати, я трохи отупів. Тому дозвольте вважати мою промову закінченою, і я сподіваюся, що ви не відмовитесь скласти їй найвищу оцінку. А тепер заспіваймо наше звичайне "De чи Ex profundis"(1). [565]

(1) "З глибин" (лат.).

Так цей чемний юнак закінчив свою жалобну промову, що хоч з погляду риторики здалася мені добре складеною і справила гарне враження, а проте мала в собі чимало зайвого. А саме, я вважав, що Гінцман намагався швидше показати свій блискучий ораторський хист, аніж ушанувати бідолашного Муція після його сумного скону. Все, що він казав, зовсім не пасувало до нашого приятеля Муція, скромного, простодушного, відвертого кота, в доброті й щирості якого я сам переконався. Крім того, Гінцманова хвала була вельми двозначна, тож промова після закінчення, власне, мені не сподобалась, але поки він її виголошував, мене приваблювали врода промовця і його справді виразна декламація. Мабуть, староста Пуф теж був такої думки: ми зирнулися й порозумілись щодо Гінцманової промови.

Як і належало після закінчення промови, ми заспівали "De profundis", що, коли таке можливе, звучало ще сумніше, ще несамовитіше, ніж жахлива поминальна пісня перед промовою. Відомо, що співаки нашого роду як ніхто вміють віддати найглибший смуток, найтяжче горе, чи то буде скарга палкого або зневаженого кохання, чи плач за дорогим небіжчиком; навіть холодну, черству душу людини глибоко зворушує такий спів і їй доводиться крутою лайкою полегшувати свої стиснені груди. Коли "De profundis" затихло, ми підняли тіло померлого товариша й опустили в глибоку могилу в кутку льоху.

Але тієї миті сталося найнесподіваніше і найзворушливі-ше з усієї похоронної церемонії. Три молоденькі кішечки, гарні, мов білий день, підбігли до відкритої могили й заходились притрушувати її картоплинням і листям петрушки, зібраним у льоху, а четверта, старша за них, ще й заспівала простеньку зворушливу пісню. Мелодія була мені знайома, коли я не помиляюся, текст пісні, з якої взято цю мелодію, починається словами: "Ялиночко, ялиночко!" і т. д. Це були, як шепнув мені на вухо староста Пуф, дочки небіжчика Муція, що в такий спосіб справляли поминки по батькові.

Я не міг відірвати очей від співачки, вона була чарівна, звуки її милого голосу й зворушлива жалобна пісня так заповнили мене, що я аж заплакав. Але сум, який вона мені навіяла, був особливий, бо водночас він будив у моєму серці солодку втіху.

О, як мені висловити, не злукавивши, свої почуття! Я всім своїм серцем горнувся до співачки, мені здавалося, що я ніколи [566] не бачив молоді кішки, яка мала б таку шляхетну поставу, такий гордий погляд, була б така дивовижно вродлива. Чотири дужих коти, не шкодуючи сили, нагребли стільки піску й землі, що вистачило засипати могилу; похорон закінчився, і ми поквапились до столу. Гарненькі Муцієві дочки хотіли

піти собі, але ми їх не пустили, наполягли, щоб вони також пом'янули батька, а я виявився таким спритним, що повів до столу найвродливішу і сів поряд з нею. Якщо спершу мене засліпила її краса, зачарував її мелодійний голос, то тепер її ясний чистий розум, її щирість, ніжність почуттів, незіпсована цнотлива жіночність, що променіла з її душі, підняли мене на вершину захвату. В її устах, в її солодких словах усе набирало особливого чару, розмова з нею була милою, ніжною ідилією. Наприклад, вона тепло оповідала про молочну кашу, яку всмак їла за кілька днів до батькової смерті, а коли я сказав, що в мого господаря дуже добре готують таку кашу й щедро присмачують її маслом, вона глянула на мене своїми невинними очима голубки, що пускали зелені стріли, й запитала тоном, від якого в мене затремтіло серце:

— О пане, ви, певне... певне, теж любите молочну кашу? З маслом, — додала вона потім, ніби в полоні мрій.

Хто не знає, що вродливим квітучим семи-восьми-місяч-ним дівчатам (десь такого віку й була, мабуть, ця красуня) ніщо так не личить, як легенька мрійливість, а часто навіть буває, що перед тією мрійливістю не можна встояти. Отож і вийшло так, що, враз запалавши коханням, я палко стиснув красуні лапку й голосно вигукнув:

— Ангелятко моє! Снідай зі мною молочною кашею, і я не проміняю свого щастя ні за які життєві блага!

Вона, мабуть, збентежилась, бо почервоніла й опустила очі, проте залишила свою лапку в моїй, і це збудило в мені найрожевіші надії. Бо я раз чув, як один літній чоловік, коли не помиляюся, адвокат, казав у мого господаря, що для молоденької дівчини дуже небезпечно залишати довго свою руку в руці чоловіка, бо він цілком справедливо може подумати, що це *traditio brevi manu*(1), і ґрунтувати на цьому різні претензії, які потім важко буде відхилити. А я тепер мав велику хіть до таких претензій і вже думав заявити їх, коли саме всі підняли чарку на честь небіжчика й перебили нашу розмову. [567]

(1) Віддавання без зайвих формальностей (лат.).

Тим часом три менші дочки Муція своєю веселістю і грайливою наївністю викликали захват у всіх котів. Їжа й питво вже трохи притупили жаль і скорботу, у всіх піднявся настрій, ми пожвавішали, почали сміятися, жартувати, а коли прибрали зі столу, сам поважний староста Пуф запропонував потанцювати. Швидко звільнили місце, троє котів настроїли свої горлянки, і скоро осмілілі Муцієві дочки хвацько застрибали й закружляли по льоху з юнаками.

Я не відходив від красуні, запросив її до танцю, вона подала мені лапку, й ми полинули в вервечці танцюристів. Ах, її віддих овівав мені щок, мої груди тремтіли біля її грудей, я міцно обіймав її чарівний стан. О, солодкі, райські хвилини!

Коли ми протанцювали два чи три танці, я повів красуню в куток льоху і, як вимагають правила галантності, пригостив її прохолодними напоями, які були під рукою, бо ж, власне, ми там зібралися не на бенкет. Тепер я дав волю своїм почуттям. Я раз по раз тулив лапку красуні до своїх уст і запевняв її, що був би найщасливіший із смертних, якби вона захотіла хоч трішки мене покохати.

— Нещасний, — почувся раптом чийсь голос у мене за спиною, — нещасний, що ти затіваєш? Це ж твоя дочка Міна!

Я задрижав, бо відразу впізнав голос. Це була Кицькиць! Яка дивна примха долі! Тієї хвилини, коли мені здавалося, що Кицькиць давно забута, я довідався про те, чого навіть не передчував: я закохався у власну дочку! Кицькиць була в глибокій жалобі. Я не знав, що мені й думати, тому лагідно запитав:

— Кицькиць, що привело вас сюди? Чого ви в жалобі? І — о господи! — скажіть, ті дівчата — сестри Міни?

Я взяв щось дивовижне. Виявилося, що мій ненависний чорно-сіро-жовтий суперник відразу після того, як я, завдяки своїй лицарській відвазі, переміг його у смертельному двобої, розлучився з Кицькиць і, зализавши свої рани, зник невідомо куди. Тоді Муцій попросив її лапи, і вона її радо віддала йому; те, що він жодним словом не згадав про своє одруження, робило йому честь і свідчило про його делікатність. Отже, ті веселі наївні кішечки доводились Міні лише зведеними сестрами.

— О Муре, — ніжно мовила Кицькиць, розповівши мені про все це, — о Муре! Ваше чуйне серце помилилося тільки в почутті, яке його переповнює. Це любов найніжнішого батька, а не палкого коханця прокинулась у ньому, коли ви [568] побачили нашу Міну. Нашу Міну! О, яке солодке слово! Невже, почувши його, ви можете лишитись байдужим. Муре? Невже у вашому серці згасло все почуття до тієї, яка так щиро вас кохала і — о небо! — й тепер ще кохає, бо вона була б вам вірною до смерті, якби не втрутився інший і не звів її своїм гидким мистецтвом спокусника! О слабкосте, твоє наймення — кішка! Так думаєте ви, я знаю, та хіба не в тому полягає чеснота кота, щоб прощати слабку кішку? Муре, ви бачите мене згорбленою, невтішною після втрати третього ніжного чоловіка, але в цій невтішності знов спалахує кохання, що було моїм щастям, моєю гордістю, моїм життям! Муре, вислухайте моє визнання, я й досі кохаю вас і думала знов з вами одружи...— Сльози не дали їй докінчити.

Вся ця сцена була для мене дуже прикра. Міна також сиділа поряд, бліда і гарна, мов перший сніг, що часом восени цілує останні квітки й відразу стає гіркою водою.

(Зауваження видавця. Муре! Муре, знов плагіат! У "Дивовижній історії Петера Шлеміля" герой книжки змальовує свою кохану, яку також звуть Міна, цими самими словами).

Я мовчки розглядав їх обох, матір і дочку, й ця остання здавалась мені незрівнянно кращою, а оскільки закони нашого роду ніколи не вважали близьку спорідненість перепорою до одруження... Мабуть, я зрадив себе поглядом, бо Кицькиць, здається, вгадала мої найпотаємніші думки.

— Варваре! — крикнула вона, швидко підскочила до Міни й міцно пригорнула її до своїх грудей. — Варваре! Що ти хочеш вчинити? Як, невже ти міг би знехтувати це закохане серце і до одного злочину додати ще й другий?

Хоч я зовсім не розумів, яким злочином Кицькиць коле мені очі і які має до мене претензії, та все ж таки, щоб не псувати радощів, якими закінчились поминки, вирішив

зробити гарну міну при поганій грі. Отож я запевнив до нестями розлючену Кицькиць, що мене ввела в оману тільки невимовна подібність Міни до матері і в моєму серці, мабуть, спалахнуло те саме почуття, яке я лелію до неї, все ще прекрасної Кицькиць. Вона відразу витерла сльози, сіла поруч зі мною й завела таку щирю розмову, ніби між нами не було ніяких чвар. До того ж юний Гінцман запросив чарівну Міну танцювати, тож можна уявити, в якому неприємному, нестерпному становищі я опинився.

На щастя, староста Пуф нарешті забрав Кицькиць на останній танок, а то б вона могла запропонувати мені ще й [569] не таке. Я тихенько вшився з льоху нагору, думаючи: "Завтра буде видніше!"

Ці поминки я вважаю поворотним моментом у своєму житті: ними завершилися місяці мого навчання й почалося нове життєве коло.

(А. м.) спонукало Крейсlera рано-вранці податися в покої абата. Він застав велебного отця за роботою: той саме сокирою і долотом розбивав велику скриню, в якій, судячи з її форми, була, мабуть, запакована картина.

— О, добре, що ви нагодилися, капельмейстере! — вигукнув назустріч Крейслерові абат. — Допоможете мені в цій марудній роботі. В скриню вгатили стільки цвяхів, ніби хотіли забити її навіки. Вона прислана просто з Неаполя, і в ній лежить картина, яку я хочу тим часом повісити в своєму кабінеті й не показувати братам. Тому я не покликав нікого на допомогу, але вам доведеться попрацювати, капельмейстере.

Крейслер також узявся до скрині, й невдовзі вони ви-тягли з неї велику гарну картину в розкішній позолоченій рамі. Крейслер неабияк здивувався, побачивши, що місце над маленьким олтарем в абатовому кабінеті, де висіла чудова картина Леонардо да Вінчі, яка зображала святу родину, тепер було порожнє. Абат вважав те полотно одним із найкращих у своїй багатій колекції давніх майстрів, а проте цей шедевр мав звільнити місце новій картині, незвичайну красу, але й безперечну новітність якої Крейслер відзначив з першого погляду.

Абат і Крейслер насилу закріпили картину на вмурованих у стіну гвинтах. Потім абат відійшов, вибрав місце, з якого картину видно було в найкращому освітленні, й почав розглядати її з таким щирим задоволенням, з такою відвертою радістю, ніби, крім справді дивовижної майстерності, картина була йому цікава ще чимось. На ній було зображене чудо. Осяяна небесним світлом Свята Діва тримала в лівій руці стебельце лілеї, а вказівним та середнім пальцями правої руки торкалася голих грудей якогось юнака, і видно було, як з відкритої рани з-під її пальців великими краплями скапувала кров. Юнак ледь підвівся на постелі, де лежав простягнений, — мабуть, він прокидався зі смертельного сну. Очі в нього ще були заплющені, але ясна усмішка, яка осявала його прегарне обличчя, свідчила, що він бачить Святу Матір у блаженному сні: вона стишує біль його ран і смерть уже не має влади над ним. Кожного знавця захопила б бездоганність малюнка, вдале розміщення групи, правильний [570] розподіл світла й тіні, чудово виписаний одяг, незвичайної краси постать Марії, а особливо природність кольорів, що здебільшого не дається новітнім митцям. Але найяскравіше, як завжди в справжнього художника, найпереконливіше його геній виявився у

незрівнянному виразі облич. Марія була найвродливіша, найчарівніша жінка, яку собі можна уявити, а проте її високе чоло мало на собі печать владної небесної величі, а темні очі променіли лагідним світлом неземної доброти й милосердя. Небесний захват у юнака, що знов прокидався до життя, митець також віддав з дивовижною силою творчого натхнення. Крейслер і справді не знав жодного твору новітніх часів, який можна було б поставити поряд з цією прекрасною картиною. Він сказав про це абатові, докладно спиняючись на її окремих чудових деталях, а наостанці додав, що навряд чи сучасні митці створили щось досконаліше.

— На це, — сміючись, відповів абат, — на це є вагома причина, а яка — ви зараз дізнаєтесь, капельмейстере. Дивна річ діється з нашими молодими художниками. Вони вчаться, вчаться, винаходять, рисують, створюють величезні картони, а кінець кінцем у них виходить щось мертве, застигле, неспроможне увійти в життя, бо воно саме не живе. Замість старанно копіювати твори давнього великого майстра, якого вони вибрали собі за приклад і взірець, і таким чином збагнути його самотній дух, вони хочуть і собі швидко стати майстрами й малювати так самотійно, як і він, але через це тільки по-дитячому переймають другорядне, виставляючи себе в смішному вигляді, мов той, хто, бажаючи зрівнятися з великою людиною, намагається покашлювати, гаркавити чи ходити згорбленим, як вона. Нашим молодим художникам бракує справжнього натхнення, що єдине може видобути з душі митця картину, поставивши її перед його очима в усій повняві життєвої правди. Видно, скільки з них надаремне мучаться, щоб нарешті осягти той піднесений настрій душі, без якого не можна створити жодного твору мистецтва. Але те, що вони, сердешні, вважають справжнім натхненням, яке підносило ясний, спокійний дух давніх майстрів, — тільки дивна суміш гордовитого захоплення своїми власними задумами і боязких, виснажливих потуг ні в чому, навіть у найменших дрібницях, не відступати від давніх взірців. Отож часто виходить, що образ, сам собою живий, образ, який мав би жити ясним, радісним життям, обертається у відразу гримасу. Наші молоді художники не можуть [571] чітко й переконливо відтворити на полотні ті образи, що постають у їхній душі, і стається це, мабуть, чи не тому, що, незважаючи на всю свою вправність, вони погано віддають кольори. Одне слово, вони щонайбільше добрі рисувальники, але зовсім не вміють малювати. Бо неправда, що знання фарб і вміння послуговуватись ними втрачене навіки й що молодим художникам бракує працьовитості. Щодо першого, то цього просто не може бути, адже мистецтво живопису від початку християнства, коли воно вперше стало справжнім мистецтвом, ніколи не припинялось у своєму поступі, а завжди майстер і учень утворювали безперервний рухомий ланцюг, і хоч зміна ланок поступово привела до відхилень від справжнього мистецтва, вона не могла вплинути на успадкування технічної майстерності. А щодо працьовитості, то нашим митцям можна закинути швидше надмір її, ніж брак. Я знаю одного молодого художника, який, коли картина в нього досить добре виходить, доти її перемальовує, доки все зникне в тьмяному олов'яному тоні, і, мабуть, аж тоді вона відповідає його внутрішньому задумові, далекому від живого життя.

Гляньте, капельмейстере, ось картина, від якої віє справжнім, прекрасним життям, бо її створило правдиве, благочестиве натхнення. Саме чудо вам зрозуміле. Юнака, що підіймається з постелі, залишили вбивці цілком безпорадним, рокованим на смерть. Він — колишній безбожник і блюзнір, що в пекельному шаленстві зневажав церковні заповіді, — тепер від щирого серця попросив у святої діви допомоги, і Небесна Мати Божа зволила збудити його зі смерті, щоб він ще пожив, збагнув свої помилки і з побожною відданістю присвятив себе служінню церкві. Цей юнак, якого небесна вістунка обдарувала ласкою, і є автором картини.

Крейслер висловив абатові свій неабиякий подив з приводу почутої від нього історії і зробив з неї висновок, що чудо, мабуть, сталося в новітні часи.

— Отже, й ви, — мовив абат тихим, ласкавим голосом, — отже, й ви, любий Йоганнесе, дотримуетесь тієї безглуздої думки, що брама небесної ласки тепер зачинена, ніби співчуття і милосердя в постаті святого, до якого відчайдушно звертається в скруті людина, охоплена страхом загибелі, більше не ходять по світі, щоб явитись стражденному і принести йому спокій і втіху? Повірте мені, Йоганнесе, чудеса ніколи не припинялися, але людське око засліплене гріховним безбожництвом, воно не витримує неземного сяйва [572] неба, тому не може пізнати ласку всемогутнього, коли вона ознаймує про себе видимим знаменням. А проте, любий мій Йоганнесе, найпрекрасніші, найбільші чудеса ста-ються в потаємній глибині людської душі, і ті чудеса вона повинна ясувати, як може: словом, звуком і кольором. Отак і той чернець, що намалював картину, чудово ясував чудо свого навернення, і так — Йоганнесе, я кажу про вас, і ці слова йдуть у мене з самого серця, — так ясуєте ви з глибини своєї душі могутніми звуками прекрасне чудо пізнання вічного, найчистішого світла. І те, що ви здатні це зробити, — хіба не благодатне чудо, яке всемогутній явив для вашого спасіння?

Абатові слова якось дивно схвилювали Крейслера і, що рідко з ним траплялося, сповнили глибокої віри в свою творчу потугу; він аж затремтів з радості і втіхи.

Весь цей час він не зводив очей з чудової картини, але, як звичайно буває, особливо тоді, коли вся наша увага звернена на світлові ефекти переднього й середнього планів, як у цьому випадку, і ми лише згодом відкриваємо постаті на темному задньому плані, Крейслер аж тепер помітив постать чоловіка в широкому плащі, що поспішав до дверей. Тільки один промінь з того сяйва, що оточувало небесну царицю, падав на меч у руці чоловіка, — певне, це й був убивця; тікаючи, він озирнувся назад, і на обличчі його проступив вираз безмежного жаху.

Крейслера ніби вдарила блискавка, коли в убивці він упізнав княжича Гектора. Йому здалося, що і юнака, який прокидався зі смерті, він десь, хоч і мимохідь, уже бачив. Якась незрозуміла йому самому нерішучість стримала його, і він не сказав про це абатові, а натомість запитав, чи не псує йому враження від картини й не відштовхує його те, що митець помістив на передньому плані, хоч і в затінку, речі сучасного побуту і, як він щойно помітив, одяг юнака, тобто себе самого, в сучасне вбрання.

Справді, збоку на передньому плані картини стояв невеличкий стіл, а біля нього

стілець, на спинці якого висіла турецька шаль, а на столі лежали офіцерська шапка з султаном і шабля. На юнакові була сучасна сорочка з коміром, цілком розстібнутий жилет і темний, також розстібнутий, сурдут такого крою, що він лягав м'якими складками. Цариця небесна була одягнена як звичайно на полотнах найкращих давніх майстрів. [573]

— Мені, — відповів абат Крейслерові, — мені речі на передньому плані, так само як юнаків сурдут, нітрохи не псують враження, я навіть вважаю, що якби художник бодай у зовсім незначних дрібницях відступив від правди, він був би опанований не небесною благодаттю, а земною дурістю і марнотою. Він повинен був зобразити чудо так, як воно відбулося, правдиво відтворити місце, оточення, одяг постатей і таке інше, хай кожен бачить з першого погляду, що це чудо сталося в наші дні, отже, ця картина побожного ченця — ще один прекрасний здобуток переможної церкви в теперішні часи невірства й зіпсованості.

— І вже ж таки, — заперечив Крейслер, — і все ж таки, ще раз кажу, мені не подобається тут ні шапка, ні шабля, ні шаль, ні стіл і стілець, я хотів би, щоб художник забрав усе це з переднього плану, а на себе накинув мантию замість сурдута. Скажіть самі, ваша велебність, чи могли б ви уявити священну історію в сучасних костюмах, святого Йосифа в байковій куртці, Спасителя у фраці, Святу Діву в бантах і з турецькою шаллю? Не видалося б це вам негідною, навіть бридкою профанацією найвеличнішої теми? А проте й давні майстри, особливо німецькі, зображали біблійні та євангельські історії в костюмах своєї доби, і було б цілком хибно стверджувати, що той одяг більше пасував для мальовничого відтворення теми, ніж теперішній, який справді, за винятком деякий жіночих суконь, безглуздий і немальовничий. Але багато й давніших мод доходили до перебільшень, я б сказав, до страхітливих перебільшень, — згадаймо ті дзьобаті черевики з закрученими догори на цілий лікоть носачами, ті роздуті шаровари й камзоли з розрізами на рукавах. А як спотворювали обличчя й поставу багато жіночих уборів, що їх можна побачити на давніх портретах, де молоді, квітучі дівчата, справжні красуні, тільки через свій одяг здаються старими, похмурими матронами! І все-таки ті картини напевне нікого не відштовхували.

— Тепер, любий мій Йоганнесе, — мовив абат, — тепер мені буде легко кількома словами показати вам відмінність давньої побожної доби від теперішньої зіпсованої. Бачите, історії святого Письма так впліталися в людське життя, я б сказав, так зумовлювали його, що кожен вірив: чудеса ста-ються в нього на очах і предвічна сила будь-коли може явити нове чудо. Тому священна історія, до якої звертався своїми думками побожний художник, поставала перед ним як сучасність; він бачив, як на людей, що його оточували, сходила [574] Божа благодать, і малював їх на картині такими, як знав у житті. Для наших часів ті історії — щось дуже далеко, вони ніби існують самі собою і не стають часткою сучасності, тільки ще невиразно живуть у спогаді, і художник даремне шукає їхнього живого втілення, бо, — хай він навіть не признається в цьому сам собі, — його внутрішні чуття притуплені земною суєтою. Виходячи з цього, банально й смішно закидати давнім художникам незнання костюмів:

мовляв, через те незнання вони на своїх картинах зображали тільки сучасний їм одяг; так само смішно, коли наші молоді художники намагаються одягти святих у найхимерні-ше, позбавлене будь-якого смаку вбрання середньовіччя, — цим вони тільки засвідчують, що не спостерігали безпосередньо в житті того, що хочуть зобразити, а задовольнилися відтворенням його на картинах давніх майстрів. Саме тому, любий мій Йоганнесе, що наша доба надто спрофанована, щоб не сказати більше: що вона перебуває в огидній суперечності з тими святими легендами, саме тому, що ніхто не здатен уявити ці чудеса серед нас, — саме тому, звичайно, зображення їх у наших теперішніх костюмах здалося б нам несмаком, спотворенням і навіть блюзнірством. Та якщо всемогутній захоче, щоб на наших очах справді сталося чудо, то було б неприпустимо міняти сучасний костюм на стародавній; так само й сучасні молоді художники, якщо вони хочуть знайти для себе опору, повинні, зображаючи давні події, одягати свої постаті в тодішні костюми, наскільки вони їм відомі. Отож кажу ще раз: добре зробив автор цієї картини, що наголосив на її сучасності, і саме ті предмети, які вам, любий Йоганнесе, здалися недоречними, сповнюють мене побожним, святобливим тремтінням, бо я ніби сам заходжу в тісну кімнатку будинку в Неаполі, де лише кілька років тому сталося чудо і той юнак прокинувся з вічного сну.

Абатові слова навіяли Крейслерові різні думки; багато в чому він погоджувався зі своїм співрозмовником, а проте вважав, що про високу побожність давньої доби й зіпсованість теперішньої устами абата аж надто явно говорив чернець, який вимагає знамень, чудес, екстазу і справді бачить їх; натомість чистій дитячій вірі, якій чужий судомний екстаз запаморочливого культу, не потрібні ані чудеса, ані знамення, щоб плекати в собі справжні християнські чесноти, і саме ці чесноти не перевелися на землі, бо якби таке дійсно сталося, то всемогутній Бог, зрікшись нас і віддавши [575] на поталу похмурому демонові, не захотів би ніякими чудесами навертати нас на праведний шлях.

Але про ці свої міркування Крейслер не сказав абатові, а й далі мовчки дивився на картину. І чим уважніше він приглядався до неї, тим виразніше проступали риси вбивці на задньому плані, і врешті він переконався, що живим прототипом його був не хто інший, як княжич Гектор.

— Мені здається, — мовив він, — мені здається, ваша ве-лебність, що там на задньому плані я розгледів відважного вільного стрільця, який полюбляє полювати на шляхетну дичину, тобто на людину. Він полює на неї різними способами. Цього разу, як я бачу, він вийшов на лови з чудовим, добре відшліфованим капканом і не дав маху, але з вогнепальною зброєю в нього справи гірші, бо недавно, полюючи на прудкого оленя, він ганебно схибив. Мені справді дуже кортить знати curriculum vitae(1) цього завзятого мисливця або хоч витяги з нього, які підказали б мені, де ж, власне, моє місце і чи не варто мені негайно звернутися до Пресвятої Діви, бо, мабуть, і мені потрібна охоронна грамота.

— Почекайте, — відповів абат, — почекайте трохи, капельмейстере! Я б здивувався, якби скоро для вас не з'ясувалося чимало з того, що тим часом сховане в пійм'ї. Багато

ще ваших бажань, про які я аж тепер довідався, можуть, на радість вам, сповнитись. Дивно, — так, це вже я можу вам сказати, — досить дивно, що в Зіггартсгофі так помиляються щодо вас. Майстер Абрагам, мабуть, єдиний, хто заглянув у вашу душу.

— Майстер Абрагам?! — вигукнув Крейслер. — Ви його знаєте, ваша велебність?

— Ви забули, — засміявся абат, — ви забули, що наш чудовий орган свою нову вдосконалену форму завдячує мистецтву майстра Абрагама. Та майбутнє ще не одним здивує вас. Тільки будьте терплячі, і чекатимете ви не дарма.

Крейслер попрощався з абатом і пішов у парк, щоб віддатись там думкам, які нуртували в його душі, але, спустившись сходами, почув позад себе:

— Domine, domine capellmeistere, paucis te volo!(2)

(1) Життєпис (лат.).

(2) Пане, пане капельмейстере, на хвилинку! (Лат.)

То був отець Гілярій, який почав запевняти Крейслера, що з великим нетерпінням чекав кінця його довгої наради з абатом. Він щойно виконував у льоху свої обов'язки келара і приніс звідти чудового, витриманого вюрцбурзького вина. [576] Тому просто необхідно, щоб Крейслер негайно випив келих до сніданку й сам переконався, який це добрий, шляхетний трунок. Це вино підносить дух і зміцнює серце, воно ніби створене для такого чудового композитора і справжнього музиканта, як він.

Крейслер добре знав, що однаково не спекається захопленого своїм здобутком отця Гілярія, до того ж у такому настрої, як тепер, він сам радий був потішити душу келихом доброго вина, тому пішов за веселим келаром, що повів його до своєї келії, де на маленькому столику, накритому чистою серветкою, вже чекала пляшка шляхетного напою, свіжий білий хліб, сіль і кмин.

— Ergo bibamus! — вигукнув отець Гілярій, налив вина в гарні зелені келихи й радісно цокнувся з Крейслером. — Правда, — мовив він, випивши, — правда, капельмейстере, що його велебність залюбки нап'яв би на вас сутану? Не піддавайтесь, Крейслере. Мені в ній непогано, я б нізащо в світі не захотів її зняти, проте *distinguendum est inter et inter!* Для мене келих доброго вина і пристойний церковний спів — це все, але ви... ви! Ви призначені для зовсім іншого, вам ще зовсім інакше всміхається життя і ще світить зовсім інше світло, ніж олтарні свічки! Отже, Крейслере, довго не розводьмось, а краще цокнімся! *Vivat*(1) ваша дівчина! А коли ви влаштуєте весілля, то хоч який би був невдоволений абат, а я пришлю вам найкращого вина, яке тільки є в нашому багатому льоху!

Від цих Гілярієвих слів у Крейслера з'явилось неприємне почуття; нам завжди буває прикро, коли ми бачимо, як незграбні, брудні руки хапають щось тендітне, чисте, як сніг.

— Чого ви тільки не знаєте, сидячи в цих чотирьох стінах, — мовив він, відсовуючи келих.

— Domine, — вигукнув отець Гілярій, — domine Kreislere, даруйте, *video mysterium*(2), але триматиму язика на припоні! Ви не хочете випити за свою... Ну, гаразд, поснідаймо *in camera et faciemus bonum cherubim*(3) і *bibamus* за те, щоб

Господь зберіг в абатстві спокій-та веселість, які досі тут панували.

— А хіба тепер їм щось загрожує? — зацікавлено спитав Крейслер.

— Domine, — стиха мовив отець Гілярій і довірливо присунувся ближче, domine dilectissime!(4) Ви вже довгенько перебуваєте [577] в нас і знаєте, в якій згоді ми живемо, як найрізноманітніші нахили братів поєднуються у веселе гроно, чому сприяють лагідні звичаї монастиря, весь наш спосіб життя. Так, мабуть, було б ще довго. Та знайте, Крейслере, щойно прибув отець Кипріян, якого ми давно уже очікували і якого абатові настійливо рекомендував Рим. Він ще молодий, та на його висхлому, застиглому обличчі не знайдеш і сліду веселості, навпаки, в його понурих, змертвілих рисах проступає невблаганна суворість, яка зраджує в ньому доведеного до найвищого ступеня самокатування аскета. До того ж він усім своїм єством виявляє ворожість і зневагу до оточення, може, й справді викликану почуттям духовної переваги над усіма нами. Він уже мимохідь питав про монастирську дисципліну, і, здається, наш спосіб життя дуже його розгнівав. Ось побачите, Крейслере, цей прибулець змінить усі наші звичаї, з якими нам було так добре. Ось побачите, пунс гробо!(5) Святенники відразу приєднаються до нього, й швидко утвориться партія проти абата, що, мабуть, візьме гору, бо, як мені здається, отець Кипріян — емісар його святості і абат мусить йому скоритися. Що буде з нашою музикою і з вашим затишним життям у нас, Крейслере? Я розповідав йому про наш добре злагоджений хор, про те, як гарно ми вже можемо виконати твори найбільших майстрів, але похмурий аскет страхітливо скривився і сказав, що така музика личить суєтному світові, а не церкві, звідки папа Марцелл Другий справедливо хотів її взагалі вигнати. Per Diem! Якщо більше не буде хору і замкнуть від мене льох з вином, то... Але поки що bibamus! Не варто журитися наперед, ergo... буль-буль-буль!

(1) Хай живе (лат.).

(2) Я бачу таємницю (лат.).

(3) В келії і добре підживімося (лат.).

(4) Найдорожчий пане! (Лат.)

(5) Тепер я доведу! (Лат.)

Крейслер сказав, що прибулець може виявитись не таким суворим, як здається, і все владається, а крім того, він не вірить, що абат з його твердою вдачею, яку він завжди виявляв, так легко скориться волі чужого ченця, тим паче що й у нього самого не бракує зв'язків з впливовими людьми в Римі.

Тієї миті задзвонили дзвони, вістуючи, що зараз будуть урочисто приймати брата Кипріяна в орден святого Бенедикта.

Крейслер рушив до церкви разом з отцем Гілярієм, який з боязким bibendum quid ще встиг допити вино в своєму [578] келиху. З вікна в коридорі, яким вони йшли, можна було зазирнути в покої абата.

— Гляньте, гляньте! — вигукнув отець Гілярій і потяг Крейсlera до вікна.

Клейслер зазирнув у покої і побачив ченця, з яким абат про щось палко розмовляв. Обличчя його аж стало темне, так почервоніло. Нарешті він опустився навколішки, і

чернець благословив його.

— Хіба я не мав слухності, — тихо спитав Гілярій, — хіба я не мав слухності, коли казав, що в цьому чужому ченцеві, який, мов сніг на голову, з'явився в нашому абатстві, є щось дивне, незвичайне?

— Так, — відповів Крейслер, — так, цей Кипріян справді якийсь особливий чернець, і я не здивуюсь, якщо незабаром виявиться, що певні події пов'язані між собою.

Отець Гілярій приєднався до братів, що врочистим походом простували до церкви. Спереду несли хрест, а обабіч ішли послушники з засвіченими свічками й хоругвами.

Коли абат з чужим ченцем поминали Крейслера, той з першого погляду впізнав у тому ченці юнака з картини, якого воскресила Свята Діва. Та зненацька йому сяйнув ще один здогад. Він кинувся нагору до своєї кімнати й витяг з шухляди портрет, якого йому дав майстер Абрагам. Так, він не помилився! Це був той самий юнак, але молодший, здоровіший і в офіцерському мундирі. Коли ж

Розділ четвертий

КОРИСНІ НАСЛІДКИ ВИЩОЇ КУЛЬТУРИ. МІСЯЦІ ДОЗРІЛОГО ЧОЛОВІКА

(М. п. д.) Зворушлива Гінцманова промова, поминки, прекрасна Міна, віднайдена Кицькиць, танок — усе це викликало в моїх грудях бурю найсуперечливіших почуттів, тож я, як кажуть у буденному житті, не знав, де дітись, і з безмірної душевної тривоги ладен був опинитися в льоху, в могилі, як мій приятель Муцій. Мені дійсно було дуже погано, і я просто не знаю, що зі мною сталося б, якби в мені не жив справжній, високий поетичний дух, що відразу щедро обдарував мене віршами, які я не забув записати. Божи-ста велич поезії виявляється насамперед у тому, що складання віршів, — хоч рима інколи виганяє з тебе сім потів, — дає дивовижну душевну втіху, яка переборює кожне земне страждання, навіть, кажуть, голод і біль зубів. Хтось, коли смерть забирає в нього батька, матір, дружину, як і належить у таких випадках, сам мало не помирає з розпуки; проте думка про чудову жалобну пісню, що вже снується в його душі, завжди дає йому розраду, він знов одружується тільки задля того, щоб мати надію ще раз спізнати таке трагічне натхнення.

Ось ті вірші, що правдиво, з дійсно поетичною силою віддають мій стан і перехід від страждання до радості:

Хто бродить під склепінням темним

В похмурій льоху самоті?

Хто квилить голосом стражданням:

"Нема назад мені путі!"

Там друга вірного могила,

Живого в пам'яті моїй,

Хоч його душу пітьма вкрила,

Я вічність обіцяю їй!

Та ні, це квилить не примара,

Не тінь померлого тремка!

Дружині вірній туга яра

Сльозами очі випіка!
До давніх пут, до мук колишніх
Рінальдо серцем рветься знов,
Та що це? Пазурі препишні?
Це гнів і ревність чи любов?
Так, це вона! Куди тікати?
Як почуття вгадати ці?
Дозріла кішка, двічі мати —
Й свята невинність на лиці!
Вона все ближче — люба, мила,
Навколо мене все ясніш.
О, що зі мною ти вчинила!
Рай на душі, а в серці — ніж.
Помер мій друг — вона знайшлася.
О щастя! Захват! Лютий біль!
Дочка... Дружина... і знялася
Чуттів пекельна заметіль!
Тримайся, серце, не впокорить
Тебе краси облудний блиск!
Зальоти лиш приносять горе,
А з танців теж мізерний зиск. [580]
Дарма мене вам спокушати,
У мене вища є мета.
Однакова й дочка, і мати —
Не та душа, й любов не та!
Кицькиць і Міно, мудрим будши,
Ніяким кішкам я не раб.
Поміщусь за Муція, чкурнувши
Від ваших чарів, ваших зваб!
О друже! Кожен шмат печені,
Рибина, кісточки смачні —
Ці речі, для kota священні,
Тебе нагадують мені!
Шляхетний брате і герою,
Невинна жертво псячих морд,
За тебе стану я горою
Від знавіснілих їхніх орд.
І знов тяжкі душевні муки,
І серце знов таке сумне,
Та дяка музам — від розпуки
Вони врятовують мене.

І я стаю клубком емоцій,
Натхнення будить апетит,
Я їм не згірше, ніж їв Муцій,
Уява до небес летить.
Поезіє! Висока втіхо
В найтяжчій горі й боротьбі,
Хай вірші сипляться, як з міха,
Всім геній, я — слуга тобі!
"О Муре!" — шепчуть палко дами,
"Наш Муре! — юнаки кричать, —
Мурчи нам, вічно будь із нами,
На всіх лиши свою печать!"

Складання віршів мало таку цілющу дію, що я не міг обмежитись самою цією поезією, а створив їх кілька, одну за одною, так само легко й так само вдало. Найкращі з них я навів би тут ласкавому читачеві, коли б не мав наміру, додавши до них ще чимало жартів та експромтів, які я написав на дозвіллі й від яких мало не лускаю зі сміху, видати їх під спільною назвою "Твори, що вилилися з серця в години натхнення". Не втримаюсь і похвалю себе за те, що навіть у місяці юності, коли в мені ще не перешуміла буря [581] пристрастей, ясний розум і тонке почуття міри завжди перемагали неприродний спалах п'яного захоплення. Отож і тепер мені пощастило остаточно погамувати в собі раптове кохання до прекрасної Міни. Спокійно поміркувавши, я визнав, що в моєму становищі ця пристрасть трохи нерозважна; крім того, я довідався, що Міна, хоч з вигляду скромна й невинна, була зухвалою, впертою істотою і за певних обставин могла видряпати очі найчемнішим юнакам-котам. Та щоб знов не піддатися пристрасті, я старанно уникав зустрічі з Міною, а що безпідставні претензії Кицькиць та її екзальтація відлякували мене ще дужче, я, щоб не натрапити на жодну з них, сидів самотою у своїй кімнаті й не виходив ні в льох, ні на горище, ні на дах. Господареві, мабуть, подобалась така моя поведінка, він дозволяв мені сидіти позад нього на спинці крісла, коли щось читав за письмовим столом, і я, витягнувши шию, заглядав через його плече в книжку. Так ми, тобто, я й господар, простудіювали разом чимало гарних книжок, наприклад: "De prodigiosis naturae et artis operibus, talismanes et amuleta dictis"(1) Аріє, "Зачарований світ" Бекера, "Книгу вікопомних подій" Франческо Петрарки та інші. Ця лектура дуже мене розважила й спонукала мій дух до нового злету.

(1) "Про чудесні витвори природи й мистецтва, що їх називають талісманами й амулетами" (лат.).

Одного разу, коли господаря не було вдома, сонце світило так весело, а весняні пахощі так приємно лилися крізь відчинене вікно, що я забув про свої наміри і вийшов погуляти на дах. Та тільки-но я там опинився, як відразу ж помітив Муці-єву вдову, що виходила з-за димаря. З ляку я наче прикипів до місця, вже уявляючи собі, як на мене градом посипляться докори й благання. Як же я помилився! Слідом за вродливою

вдовою йшов юний Гінцман і розсипався перед нею в солодких компліментах. Кицькиць зупинилась і ласкаво відповіла йому. Вони зустрілися з явною ніжністю, потім швидко пройшли повз мене, не привітавшись і навіть не глянувши в мій бік. Мабуть, юному Гінцманові було соромно переді мною, бо він опустил голову й дивився вниз, зате легковажна кокетлива вдова кинула на мене глузливий погляд.

Кіт в усьому, що стосується його психічного ества, все-таки немудре створіння. Хіба не могла, не повинна була мене втішити та обставина, що Муцієва вдова знайшла собі [582] коханця збоку? А проте я не міг побороти в собі якоїсь внутрішньої досади, вельми схожої на ревності. Я заприсягнувся ніколи більше не з'являтися на даху, де, здавалось мені, зазнав тяжкої образи. Натомість я тепер часто стрибав на підвіконня, грівся на сонечку, дивився задля розваги на вулицю й поринав у глибокі міркування, таким чином поєднуючи приємне з корисним.

А міркував я про те, чому мені ще ніколи не спадало на думку з власної волі посидіти перед дверима або погуляти по вулиці, як у мене на очах без страху й ніяковості гуляло багато котів. Я уявляв собі ті прогулянки як щось надзвичайно приємне і був переконаний, що тепер, коли я став цілком дорослий і здобув неабиякий життєвий досвід, про ті небезпеки, які мені загрожували, коли доля кинула мене, незрілого хлопчика, в світ, не може бути й мови. Отож я спокійно зійшов сходами вниз і для початку сів на порозі, де пригрівало сонце. Певна річ, я прибрав таку позу, що кожен відразу впізнав би в мені освіченого, добре вихованого кота. Сидіти перед дверима мені було невимовно приємно. Поки гаряче сонячне проміння пригрівало мені спину, я зігнув лапу й заходився старанно вмивати вуса й бороду. Кілька дівчаток, які, мабуть, ішли зі школи, бо несли чималі ранці з застібками, не тільки з великим задоволенням дивилися на моє вмивання, але й дали мені шматочок булки, за що я з властивою мені галантністю подякував їм.

Я більше грався їхнім подарунком, ніж справді намірявся його з'їсти, та який же мене пойняв жах, коли зненацька гучне гарчання перебило мені розвагу й переді мною вродився могутній дідуган, дядько Понто, пудель Скарамуш. Я хотів прожогом чкурнути від дверей, проте Скарамуш гукнув мені:

— Не будь страхопудом і сиди на місці! Ти думаєш, я тебе з'їм?

Я ввічливо, якнайпокірніше спитав, чим такий слабак, як я, міг би прислужитися панові Скарамушу, але він брутально відповів:

— Чим же ти міг би мені прислужитися, мосьє Мур? Анічим! Але я хотів спитати тебе, може, ти знаєш, де дівся мій непутящий небіж, юний Понто? Одного разу ви, я бачив, волочилися вдвох, і хоч як мені прикро, ви з ним, здається, товаришуєте. Ну, то як, можеш ти мені сказати, де він вештається? Я вже багато днів його не бачив. [583]

Ображений зарозумілим ставленням буркотливого діда, я холодно відповів, що про близьку дружбу між мною і його небожем ніколи не могло бути й мови. До того ж останнім часом Понто зовсім від мене відійшов, та і я також не вельми упадав за ним.

— Ну що ж, — пробурчав старий, — це мене тішить, бо все-таки свідчить, що хлопець іще не до кінця втратив гідність і не водиться з усякою потолоччю.

Це вже годі було стерпіти, в мені спалахнула лютя, прокинувся буршівський дух, я більше не думав про страх, а відважно пирхнув у вічі мерзенному Скарамушеві: "Старий грубіяне!" — й підняв праву лапу з випущеними пазурами, цілячись нею в ліве пуделеве око. Старий відступив на два кроки назад і сказав уже не так зухвало й образливо:

— Стривайте, стривайте, Муре, не треба гніватися. Зрештою, ви добрий кіт, і я тільки хочу дати вам пораду: тримайтеся далі від того шаленого Понто! Він, повірте мені, чесний хлопець, проте легковажний! Так, легковажний і схильний до всіляких дурних вибриків. Дивиться на життя як на приємну розвагу й не визнає ніяких звичаїв! Бережіться, кажу, а то він швидко заманить вас у товариство, що зовсім вам не пасує, і вам доведеться з величезними зусиллями змушувати себе до такої поведінки й таких вчинків, які глибоко суперечитимуть вашій природі і впливатимуть згубно на вашу особистість і на вашу, як ви мені щойно довели, просту, нелицемірну вдачу. Ви, шановний Муре, ще раз кажу, як кіт заслуговуєте на повагу й не відмахнетесь від доброї науки. Отож хоч би скільки псували юнака неприємні, шалені або й сумнівні витівки, він однаково при нагоді виявляє лагідну, часто навіть солодкувату добродушність, завжди властиву сангвінікам, — те, що якраз віддає французький вислів "Au fond(1), він таки добрий хлопець" і що має виправдувати всі його порушення ладу і звичаю. Але та "fond", де сховане зерно добра, лежить так глибоко і над нею зібралося стільки сміття від розпусного життя, що вона засихає в зародку. Замість справжнього почуття добра, нам часто підносять оту дурну добродушність, хай би її чорти взяли, бо під її блискучою маскою важко впізнати дух зла. Повірте, о коте, старому, досвідченому пуделеві, що добре пізнав світ, і не давайте морочити себе тим проклятим "Au fond, він таки [584] добрий хлопець". А коли ви побачите мого непутящого небожа, можете навіпростець переповісти йому те, що я вам сказав, і надалі порвати з ним стосунки. Бувайте здорові! Ви, звичайно, не будете вже цього їсти, шановний Муре?

(1) По суті (франц.).

На цьому слові старий пудель Скарамуш швидко схопив у зуби шматочок булки, що лежав переді мною, і неквапом пішов геть, звівши голову так низько, що замітав вулицю довгими волохатими вухами, й ледь метляючи хвостом.

Я задумливо дивився вслід старому, життєва мудрість якого глибоко запала мені в душу.

— Він уже пішов? Уже пішов? — зашепотів хтось позад мене, і я неабияк здивувався, побачивши юного Понто, що сховався за двері й довго чекав, поки старий попрощається зі мною.

Несподівана поява Понто трохи збентежила мене, бо доручення його старого дядька, яке, власне, я мав би тепер виконати, здалося мені дещо небезпечним. Я згадав ті страшні слова, що їх мені колись сказав Понто: "Якби ти замислив проти мене щось лихе, то я переважаю тебе і спритністю, і силою. Стрибну, схоплю тебе своїми гострими зубами за карк, і тобі каюк". Я вирішив, що найрозважніше буде промовчати.

Через це моє внутрішнє вагання могло здатися, що я зустрів Понто холодно й

силувано. Він спершу втупився в мене своїм пронизливим поглядом, а тоді дзвінко засміявся й вигукнув:

— Бачу, любий Муре, що дядько вже набалакав тобі бозна-чого про мою поведінку, певне, змалював мене непутящим, розпусним, схильним до всіляких шалених вибриків. Не будь дурний і не вір жодному його слову. По-перше, глянь на мене уважно і скажи, як тобі подобається мій вигляд?

Оглянувши юного Понто, я переконався, що він ніколи ще не був такий ситий і вдоволений, його вбрання ніколи ще не було таким'охайним, елегантним і в усьому його естві ніколи ще не впадала в око така приємна гармонія. Все це я йому й сказав.

— Ну от, — відповів Понто, — ну от, любий Муре, невже ти гадаєш, що пудель, який бавить час у поганому товаристві, віддається гідкій розпусті і цілими днями гуляє, — не тому, що йому так подобається, а просто з нудьги, як справді буває з багатьма пуделями, — невже ти гадаєш, що той пудель мав би такий вигляд, як я? Тобі найдужче сподобалась [585] у моєму естві приємна гармонія. Вже саме це мало б тебе переконати, що мій буркотливий дядько дуже помиляється. А оскільки ти начитаний кіт, то згадай одного мудреця, який відповів тому, хто ганив непутящих людей насамперед за дисгармонію в їхньому зовнішньому вигляді: "Чи можливо, щоб вади були гармонійні?" Тому хай тебе ні на мить не здивує, друже мій Муре, чорна брехня мого старого дядька. Похмурий і скупий, як, зрештою, кожен дядько, він спрямував на мене всю свою лють через те, що йому довелось заплатити *par honneur*(1) кілька моїх невеличких картярських боргів ковбасникові, який дозволяє в себе заборонені ігри й часто дає гравцям чималі позики ковбасами, начиненими м'ясом, крупами й печінкою. Крім того, дядько й досі має на думці той час, коли я поводився не вельми похвально, та це вже давно минуло, тепер я втілення найбездоганнішої пристойності.

(1) З міркувань честі (франц.).

Тієї миті надійшов зухвалий пінчер, витріщив на мене свої баньки, наче ніколи не бачив котів, почав просто у вуха мені викрикувати найгірші образи, а потім схопив мене за хвоста, який я простягнув на всю довжину, що йому, видно, не сподобалось. Та поки я зірвався на ноги й приготувався до захисту, Понто вже скочив на невихованого розбишаку, звалив його додолу й кілька разів перевернув так, що той, підібгавши хвоста й жалібно заскавулівши, стрімголов помчав геть.

Цей доказ прихильного ставлення до мене Понто і його діяльної приязні дуже мене розчулив, і я подумав, що вислів "*au fond*, він таки добрий хлопець", який дядько Скарамуш хотів зневажити в моїх очах, все ж таки до Понто можна застосувати в кращому його розумінні і, може, з більшою підставою виправдати мого приятеля, ніж багатьох інших. Взагалі мені здалося, що старий дядько бачить усе в надто чорному світлі й що Понто, хоч який він легковажний, ніколи не міг би зробити чогось поганого. Все це я щиро сказав пуделеві і якнайчемніше подякував йому за оборону.

— Приємно, — відповів Понто, за своїм звичаєм, поглядаючи на всі боки веселими, лукавими очима, — приємно, любий Муре, що старому педантові не пощастило тебе обдурити і ти пізнав моє добре серце. Правда, Муре, гарно я провчив того зарозумілого

хлопчака? Буде мене довго пам'ятати. Власне, я сьогодні з самого ранку підстерігаю того розбишаку, [586] бо вчора він поцупив у мене ковбасу й повинен був дістати кару. А що при цій нагоді я помстився за образу, яку тобі вчинено, і в такий спосіб засвідчив свої дружні почуття до тебе, то мені від цього тільки приємно, я, як каже приказка, вбив відразу двох зайців. Але вернімось до нашої розмови. Оглянь мене ще раз уважно, любий коте, і скажи, чи ти не бачиш якихось незвичайних змін у моєму вигляді?

Я уважно озирнув свого юного приятеля, і — ти ба! — аж тепер помітив на ньому гарний срібний нашійник з вигра-віюваним написом: "Барон Алківіад фон Віпп, Маршал-штрассе, № 46".

— Як! — вражено вигукнув я. — Як, Понто, ти залишив свого господаря, професора естетики, і перейшов до барона?

— Власне, я не залишав професора, — відповів Понто, — то він вигнав мене штурханамі й копняками.

— Невже? — вигукнув я. — Адже твій господар всіляко виявляв свою любов і ласку до тебе!

— Ет, — відповів Понто, — це безглузда, неприємна історія, що тільки через дивну примхливу гру долі скінчилась для мене щасливо. А все через мою дурну добродушність, до якої, щоправда, домішалося й трохи шанобства та хвальби. Я кожної хвилини прагнув засвідчити господареві свою уважність, а разом показати, який я спритний і який освічений. Тому я звик, хоч він того й не вимагав від мене, приносити йому всілякі дрібні речі, які знаходив на підлозі. І слухай, що вийшло. Ти, певне, знаєш, що професор Лота-ріо має молоду дружину, гарну, як намальовану. Вона його ніжно кохає, в чому він не сміє сумніватись, бо вона щохвилини каже йому про це і чіпляється до нього з пестощами саме тоді, коли він, заглибившись у книжку, готується до лекції. Вона — втілення домовитості, бо не виходить з дому раніше дванадцятої, оскільки "стає о пів на одинадцяту і, за своїм звичаєм, не соромиться до найменших подробиць обмірковувати хатні справи з кухаркою та покоївкою, а також користується їхнім гаманцем, тому що гроші, відкладені на тижневе харчування, через непередбачені витрати тануть дуже швидко, а до професора вона не зважується звернутись. Відсотки за ці позики вона сплачує ледь приношеними сукнями; тими ж сукнями, а також капелюшками з пір'ям, що прикрашають кожної неділі її покоївку, викликаючи подив у всіх служниць, вона, мабуть, також розраховується за певні таємні послуги. При стількох чеснотах цій Достойній жінці можна було б закинути й певне дивацтво, [587] якщо взагалі це можна так назвати: найпалкіше її прагнення — модно одягатися, і щоб заспокоїти це прагнення, вона витрачає хтозна-скільки коштів і зусиль. Найелегантніше, найдорожче вбрання здається їй не досить елегантним і не досить дорогим, одягши сукню разів зо три чи капелюшок разів з чотири, поносивши місяць турецьку шаль, вона починає відчувати до них відразу й продає за безцінь найдорожчі туалети або, як я вже казав, убирає в них служницю. Що дружина професора естетики має смак до краси, зовсім не дивина, й чоловік повинен тільки радіти, коли цей смак виявляється в тому, що вона з видимим задоволенням спиняє

свій вогнистий погляд на вродливих юнаках, а часом і проводить їх поглядом. Я бачив не раз, як котрийсь із юнаків, що відвідували професорові лекції, плував двері й замість тих, що вели до аудиторії, тихенько відчиняв двері до покоїв професорової дружини й так само тихенько входив туди. Мені майже здавалося, що та помилка була не зовсім випадкова чи принаймні ніхто не жалкував, що допустився її, бо не квапився її виправити, і кожен, хто туди входив, вертався назад аж через деякий час і з таким усміхненим, задоволеним обличчям, наче відвідини професорової дружини були такі самі приємні й корисні, як професорова лекція з естетики. Вродлива Петиція (так звалась професорова дружина) не дуже мене любила. Вона терпіти не могла, щоб я заходив до її кімнати і, мабуть, мала рацію, бо навіть найви-хованішому пуделеві не місце там, де він на кожному кроці ризикує порвати мережива чи замастити сукні, розвішані по всіх стільцях. А проте лихий геній тієї жінки якось погнав мене в її будуар.

Одного дня професор, обідаючи, випив трохи більше вина, ніж звичайно, що йому вельми підняло настрій. Прийшовши додому, він, проти своєї звички, подався просто в кімнату дружини, і я — сам не знаю, що мене спонукало до цього, — шаснув туди слідом за ним. Петиція була в пеню-арі, такому білому, що його можна порівняти із щойно впа-лим снігом, усе її вбрання виявляло не просто охайність, а справжнє мистецтво туалету, сховане під простотою і тим небезпечніше, як замаскований ворог. Дійсно Петиція була чарівна, і ледь сп'янілий професор відчув це дужче, ніж будь-коли. Сповнений захвату і кохання, він почав називати свою прекрасну дружину наймилішими прізвиськами, цілувати й пестити її, не помічаючи в поведінці Петиції якоїсь неувважності, неспокою, навіть невдоволення. Ця нестямна ніжність [588] розпаленого естетика почала мене нудити й дратувати. Знічев'я я заходився обстежувати кімнату — адже ти знаєш, що це моя улюблена розвага. І саме тоді, коли професор у найвищому захваті голосно вигукнув: "Божиста, велична, небесна жінко, ходімо..." — я, пританцьовуючи на задніх лапах, граційно і, як завжди в таких випадках, ледь помахуючи оцупком хвоста, підніс йому жовто-зеленого кольору чоловічу рукавичку, що її знайшов під канапою в пані Петиції.

Естетик збараніло втупився в рукавичку, тоді крикнув так, ніби його збудили з солодкого сну: "Що це таке? Чия це рукавичка? Як вона тут опинилася?" Він узяв у мене з пащі рукавичку, оглянув її, підніс до носа і знов вигукнув: "Як ця рукавичка сюди потрапила? Петиціє, кажи, хто в тебе був?" — "Який ти, — мовила мила, вірна Петиція непевним голосом, даремно силкуючись приховати збентеження, — який ти сьогодні дивний, любий Лотаре. Чия це рукавичка? В мене була майориха, йдучи додому, вона ніяк не могла знайти рукавички й подумала, що загубила її на сходах". — "Майориха? — нестямно крикнув професор. — Майориха, тендітна маленька жінка? Та її ціла рука влізе в один цей напальок! Що тут був за дженджик, хай би його дідько вхопив? Ця проклята рукавичка тхне пахучим милом! Нещасна, хто тут був, яке злочинне, пекельне ошуканство розбило мій спокій, моє щастя? Мерзенна, розпусна жінко!.."

Пані Петиція саме налаштувалася зомліти, коли зайшла покоївка, і я, радий, що

можу спекатись прикрої подружньої сцени, до якої сам спричинився, швидко вибіг геть.

Другого дня професор був дуже мовчазний і пригнічений, здавалося, в голові в нього снується одна згадка, одна думка ятрить йому душу. "Хто б то міг бути?" — такі слова часом мимохіть зривалися з його заціпенілих уст. Надвечір він узяв у руки капелюха й паличку. Я схопився й радісно загавкав. Він довго дивився на мене і врешті сказав: "Мій добрий Понто, віддана чесна душе!" На очах у нього блищали сльози, в голосі бринів глибокий сум. Потім він швидко вийшов за браму, і я побіг слідом за ним, твердо поклавши собі розвеселити бідолаху всіма тими штуками, які знав. Неподалік за брамою ми зустріли барона Алквіада фон Віппа, одного з найбільших чепурунів у нашому місті, на гарному англійському коні. Тільки-но барон побачив професора, він хвацько під'їхав до нього й запитав про здоров'я його та дружини. Професор, спантеличений такою увагою, видувив із себе кілька незрозумілих слів. "Справді надворі [589] задуха!" — мовив барон і витяг з кишені сурдута шовкову хустину, а витягаючи її, впустив рукавичку, яку я, за своїм звичаєм, відразу підніс господареві. Професор швидко схопив її і вигукнув: "Це ваша рукавичка, пане бароне?" — "Авжеж, — відповів той, здивований хвилюванням професора. — Авжеж, думаю, що я впустив рукавичку з кишені, і ваш послужливий пудель підняв її". — "Тоді я, — гострим тоном сказав професор, простягаючи йому ту рукавичку, що я знайшов під канапою, — тоді я маю честь вручити вам пару від неї, яку ви вчора загубили".

І, не чекаючи відповіді від помітно зніяковілого барона, він стрімголов помчав додому.

Я, звичайно, завбачливо не побіг за професором до кімнати його вірної дружини, сподіваючись бурі, яка й справді швидко зчинилась і яку чути було аж із передпокою. Сидячи там у кутку, я бачив, як професор, багрянний з люті, вигнав за двері покоївку, а коли та почала пащекувати, — і взагалі з дому. Нарешті, пізно вночі, професор, цілком знесилений, пішов до своєї кімнати. Тихеньким дзявулінням я висловив йому своє найщиріше співчуття. Тоді він обняв мене за шию і пригорнув до грудей, як найдорожчого приятеля. "Добрий, чесний Понто, — жалісливо сказав він, — відданий друже! Ти, тільки ти збудив мене з облудного сну, через який я не знав про свою ганьбу, ти допоміг мені скинути ярмо, в яке запрягла мене невірна жінка, і я знов можу стати вільним і незалежним! Понто, як мені віддячитись тобі? Ніколи, ніколи не кидай мене, а я дбатиму про тебе, як про найкращого, найвірнішого приятеля, ти єдиний зможеш мене втішити, коли я буду в розпачі від думки про свою нещасну долю".

Ці зворушливі слова, що виливалися з шляхетної, вдячної душі, перебила кухарка, яка вскочила до кімнати бліда й нажахана і принесла професорові страшну звістку, що господиня б'ється в корчах і от-от віддасть богові душу. Той кинувся вниз.

Після цього я кілька днів майже не бачив професора. Турбота про мої харчі, яку звичайно радо брав на себе сам професор, перейшла до кухарки, а та сварлива, мерзенна особа давала мені замість смачної їжі найгірші, майже неїстівні шматки, та й ті неохоче. Інколи вона взагалі забувала про мене, і мені доводилось випрохувати щось

у добрих знайомих або йти на лови, щоб погамувати голод.

Нарешті одного дня, коли я, голодний і млявий, з обвислими вухами, тинявся по будинку, професор звернув на [590] мене увагу. "Понто, — вигукнув він, сміючись і взагалі весь сяючи, — Понто, мій добрий, чесний песику, де ти дівся? Невже я так довго тебе не бачив? Мені здається, що, всупереч моїй волі, тебе занедбували й погано годували. Ходи-но сюди, сьогодні я знов сам тебе нагодую".

Я пішов за ласкавим господарем до їдальні. Його зустріла пані Летиція, квітуча, мов троянда, так само сяючи вся, як і професор. Вони були такі ніжні одне до одного, як ніколи досі, вона звала його "мій ангеле", а він її — "моя мишко", вони пестились і цілувались, мов пара голубів. На них було радісно дивитися. Зі мною мила пані Летиція також була привітна, як ніколи, і ти можеш собі уявити, любий Муре, що з моєю природженою галантністю я зумів показати себе чемним і вихованим. Хто б подумав, що на мене чекало!

Мені самому було б тяжко, якби я почав докладно розповідати тобі про всі підступні витівки моїх ворогів, та й тебе це стоило б. Тому я змаюю лише кілька з них — цього вистачить, щоб показати тобі правдиву картину мого важкого становища.

Мій господар звик, коли їв сам, давати мені мою пайку юшки, городини і м'яса в кутку біля груби. Я їв так пристойно та охайно, що на паркетній підлозі не лишалось жодної масної плямки. Та який же мене поймав жах, коли одного разу під час обіду, тільки-но я доторкнувся до миски, вона розпалася на шматки і масний навар вилився на чистий паркет! Розлючений професор напав на мене з лайкою, а на зблідлому виду пані Летиції, хоч вона й намагалась виправдати мене, теж можна було прочитати гірку досаду. Вона сказала, що бридку пляму, мабуть, не можна буде витерти, доведеться те місце стесати рубанком або й зовсім замінити паркетини. Професор мав велику відразу до таких робіт, йому вже вчувалося, як столярчуки тешуть і стукають у кімнаті, тому ці співчутливі виправдання дружини тільки допомогли йому до кінця збагнути всі наслідки моєї гаданої незграбності і, крім лайки, він ще й дав мені кілька добрячих ляпасів. Я зовсім розгубився, усвідомлюючи свою невинність, і не знав, що думати й що казати. І аж коли те саме сталося вдруге і втретє, я помітив лихий підступ: мені ставили розбиту миску, і від найменшого дотику вона розсипалася в друзки.

Тепер я не мав права заходити до їдальні, їжу мені виносила за двері кухарка, але так мало, що, гнаний голодом, я [591] шукав, де б схопити шматок хліба чи якусь кістку. Через це щоразу здійснювався страшний галас, мені доводилось терпіти звинувачення в крадіжці з корисливою метою, а йшлося ж тільки про вдоволення найнеобхідніших потреб.

Дійшло до ще гіршого. Кухарка зчинила ґвалт, що в неї з кухні пропав цілий баранячий окіст і що його напевне вкрав я. Ця справа як одна з найважливіших хатніх подій дійшла до професора. Він сказав, що досі не помічав у мене схильності до крадіжок і що залоза злодійства в мене зовсім не розвинута. Та й неймовірно, щоб я з'їв цілий окіст, не залишивши ніякого сліду. Почали шукати і знайшли в моїй постелі недоїдки окосту! Муре! Дивись, я присягаюсь тобі, поклавши лапу на серце, що був

цілком невинний, що ніколи і в голові собі не покладав важитись на печеню, та що ті присяги й виправдання, коли речовий доказ був проти мене! Професор розсердився тим більше, що він став на мій бік і вважав себе обдуреним — мовляв, я не виправдав його гарної думки про мене. Я дістав доброї прочуханки.

Відтоді чим дужче професор виявляв своє невдоволення мною, тим ласкавішою ставала пані Летиція. Вона гладила мене по спині, чого звичайно ніколи не робила, часом пригощала якоюсь лагоминкою. Хіба я міг здогадатися, що все це лицемірство і облуда, як скоро виявилось!

Двері до їдальні були відчинені, і я з порожнім шлунком тужно заглядав туди, сумно думаючи про ту щасливу пору, коли я, тільки-но вчувши солодкий дух печені, недарма благально дивився на професора й водив носом. Раптом пані Летиція покликала: "Понто! Понто!" — і простягла мені, зграбно тримаючи його м'якеньким великим пальцем і гарненьким вказівним, чималий шматочок м'яса. Дуже можливо, що, виголоджений, я схопив його пбжадніше, ніж годилося, проте повір мені, любий Муре, не вкусив тієї тендітної білої ручки. Але пані Летиція заверещала: "Мерзенний собацуро!" — впала, ніби зомлівши, у крісло, і я, на свій переляк, справді помітив на її пальці кілька крапельок крові. Професор осатанів, він бив мене кулаками й молотив ногами так немилосердно, що якби я квапливо не втік з дому, то, мабуть, не сидів би тепер з тобою, любий Муре, тут перед дверима й не грівся б на сонечку.

Про повернення назад годі було й думати. Я бачив, що не виплутаюся з тих підступних тенет, які пані Летиція наставляла на мене, щоб помститися за баронівську рукавичку, й поклав собі пошукати іншого господаря. Звичайно, з [592] тими чудовими здібностями, якими обдарувала мене ласкава матінка природа, не важко було б знайти його, та через голод і журбу я дуже занепав і боявся, що з таким жалюгідним виглядом я скрізь отримаю відмову. Засмучений, пригнічений думкою про харчі, я вийшов за браму й побачив, що перед і мною йде барон Алківіад фон Віпп. Я й сам не знаю, як мені спало на думку запропонувати йому свої послуги. Мабуть, якесь невиразне чуття підказало мені, що в такий спосіб я помщуся невдячному професорові, як згодом і справді сталося.

Пританцьовуючи, я наздогнав барона, постояв перед ним на задніх лапах і, коли він досить ласкаво подивився на мене, відразу пішов за ним до його помешкання. "Гляньте, — мовив барон молодикові, якого звав камердинером, хоч інших служників у нього не було, — гляньте, Фрідріху, який пудель пристав до мене. Якби він був трохи кращий!" Але Фрідріх, навпаки, похвалив вираз мого обличчя та мою струнку постать і висловив думку, що, певне, мій господар погано до мене ставився, тому я й кинув його. І додав, що пудель, який пристав сам, з власної охоти, буває звичайно відданим, чесним псом, тож барон може не вагаючись залишити мене в себе. Хоч завдяки Фрідріховому доглядові я знов набув елегантного вигляду, проте барон, видно, був не вельми високої думки про мене, бо не дуже любив брати мене з собою на прогулянки. Та скоро все змінилося.

Якось, гуляючи, ми зустріли пані Летицію. І ти дивись, любий Муре, яка добра

душа в чесного пуделя, — так, я маю право це сказати! Бо запевняю тебе, що хоч та жінка дуже скривдила мене, я відчув щиру радість, коли знов побачив її. Я затанцював перед нею і весело загавкав, усіма способами виявляючи їй ту свою радість. "Вигляньте, та це ж Понто!" — вигукнула вона, погладила мене й значуще подивилася на барона фон Віппа, що теж зупинився. Я скочив назад до господаря, і він попестив мене. Мабуть, йому спало на думку щось особливе, бо він кілька разів промурмотів собі під ніс: "Понто, Понто, якби це було можливо!"

Так ми дійшли до поближнього парку розваг. Пані Летиція приєдналась до свого товариства, серед якого, проте, не було любого, доброго пана професора, й сіла до столика. Недалеко від неї знайшов собі столик барон Віпп — так, щоб весь час бачити її і водночас не впадати в око іншим. Я став перед своїм господарем і, стиха помахуючи хвостом, втупився в нього поглядом, ніби чекаючи наказів. "Понто, [593] — знов сказав він, — Понто, невже це можливе? — І, трохи помовчавши, додав: — Ну що ж, спробуємо!" Він витяг з гаманця клаптик паперу, написав на ньому олівцем кілька слів, згорнув його трубочкою, засунув мені під нашійник, показав на пані Летицію і тихо мовив: "Понто, allons!" Я не був би таким розумним, навченим життєвим досвідом пуделем, як є, коли б відразу не збагнув усього. Я миттю підбіг до столу, де сиділа пані Летиція, і вдав, що мені дуже кортить скуштувати чудового тістечка, що лежало перед нею. Пані Летиція була сама привітність, вона однією рукою подала мені тістечко, а другою почухала мені шию. Я відчув, як вона витягла папірець. Невдовзі після того вона залишила товариство й пішла на бокову доріжку. Я подався за нею і побачив, як вона жадібно прочитала баронову записку, а потім дістала зі своєї коробочки для плетива олівець, написала на тому самому папірці кілька слів і знов згорнула його трубочкою. "Понто, — сказала вона, лукаво дивлячись на мене, — Понто, ти дуже розумний, розважний пес, коли приносиш те, що треба, і тому, кому треба!" На цьому слові вона засунула записочку мені під нашійник, і я, не гаючись, вистрибом побіг до господаря. Той відразу здогадався, що я приніс відповідь, бо негайно витяг записочку з-під нашійника. Мабуть, слова пані Летиції були дуже втішні й приємні, бо очі в барона заблищали з радощів, і він захоплено вигукнув: "Понто, Понто, ти чудовий пудель, тебе привела до мене моя щаслива зірка!" Можеш собі уявити, дорогий Муре, що я зрадів не менше за нього, бо зрозумів, як високо піднявся в очах господаря після всього, що сталося.

З тих радощів я виконав усі штуки, на які був здатний, хоч мене й не дуже просили. Я розмовляв по-собачому, завмирав, знов оживав, не хотів брати шматок булки з рук іудея і всмак з'їдав його з рук християнина і т. д. "Надзвичайно тямущий пес!" — сказала стара дама, що сиділа біля пані Летиції. "Надзвичайно тямущий!" — відповів барон. "Надзвичайно тямущий!" — луною відгукнувся голос пані Летиції.

Одне слово, скажу тобі, любий Муре, що я взяв на себе обов'язок носити листи таким-от способом і виконую його й досі. Часом, коли професор десь піде, я приношу записочку навіть до нього додому. А як інколи барон Алківіад фон Віпп закрадається в сутінках до милої Летиції, я лишаюся коло брами і, тільки-но побачу здалеку пана

професора, зчиняю такий лютий, скажений гавкіт і гвалт, що мій [594] господар не згірше за мене відчуває наближення ворога і хутенько зникає.

Мені здалося, що я навряд чи можу схвалити поведінку Понто. Я згадав небіжчика Муція, свою власну глибоку відразу до будь-яких нашийників, і вже саме це переконало мене, що чесне серце порядного кота погидувало б таким свашку-ванням. Усе це я цілком відверто й висловив юному Понто. Але він зареготав мені в обличчя й запитав, чи справді котяча мораль така сувора й чи сам я іноді не ступав на слизьку стежку, тобто чи не робив нічого такого, що не влазило б у вузькі рамці моралі. Я згадав Міну й замовк.

— По-перше, — повів далі Понто, — по-перше, шановний Муре, є просте життєве правило, яке твердить, що хоч би ти як викручувався, а своєї долі не минеш. Як освічений кіт ти можеш прочитати про це докладніше в дуже повчальній, дуже гарно написаній книжці під назвою "Jacques le fataliste"(1). Професорові естетики панові Лотаріо судилося бути... ну, ти розумієш мене, шановний коте. До того ж професор своєю поведінкою в тій дивній історії з рукавичкою — вона заслуговує широкого розголосу, напиши про неї, Муре, — довів, що в нього є від природи яскраво виявлене покликання вступити в той великий орден, ознаки якого, самі того не знаючи, з гордовитою гідністю і прекрасною незворушністю носять стільки чоловіків. Пан Лотаріо пішов би за тим покликанням, навіть якби не було на світі ніякого барона Алківіада фон Віппа й ніякого Понто. І взагалі, хіба пан Лотаріо своїм ставленням до мене не заслужив, щоб я кинувся просто в обійми його ворога? Та й барон напевне знайшов би інший спосіб порозумітися з його дружиною, і на професора впала б така сама ганьба, не давши мені тієї користі, яку я тепер справді маю від приємних стосунків барона з милою Летицією. Ми, пуделі, не такі запеклі моралісти, щоб чинити собі на шкоду й нехтувати смачним куснем, який нам у житті не так часто й перепадає.

(1) "Жак-фаталіст" (франц.).

Я спитав юного Понто, чи справді користь, яку йому дає служба в барона Алківіада фон Віппа, така велика й значна, що вона переважає неприємність і гніт пов'язаного з нею рабства. Кажучи це, я недвозначно дав йому навздогад, що саме це рабство завжди буде огидне котові, в грудях якого ніколи не згасне дух волелюбства. [595]

— Ти говориш, — відповів Понто, зневажливо всміхаючись, — ти говориш, шановний Муре, про мою службу так, як ти її розумієш чи, швидше, як ти собі її уявляєш зі своєю цілковитою недосвідченістю в усьому, що стосується вищого способу життя. Тобі важко збагнути, що означає бути улюбленцем такого галантного, освіченого чоловіка, як барон Алківіад фон Віпп. Бо, мабуть, не треба тобі пояснювати, о волелюбний коте, що я став найбільшим його улюбленцем, відколи повівся так мудро й послужливо. Я коротко змалюю тобі наш спосіб життя, щоб ти яскраво уявив собі, яке приємне, благодатне теперішнє моє становище.

Вранці ми — тобто я і мій господар — устаємо не надто рано, але й не надто пізно, а саме: коли годинник виб'є одинадцяту. Я повинен тобі сказати, що мені влаштовано широку, м'яку постіль недалеко від баронового ліжка й хропимо ми дуже суголосно,

так, що, раптово прокинувшись, не знаємо, хто з нас хропів. Барон смикає за дзвоник, і відразу з'являється камердинер з чашкою гарячого шоколаду для барона й порцеляною мискою, повною найкращої солодкої кави з вершками, для мене. Я випиваю свою каву так само всмак, як барон шоколад. Після сніданку ми півгодини граємося вдвох, — ці рухи не лише корисні для здоров'я, а й підносять наш дух. Якщо погода гарна, то барон сидить біля відчиненого вікна і крізь підзорну трубу оглядає перехожих. А якщо їх мало, то є інша розвага, якій барон може віддаватися цілу годину й не стомитися. Під вікном у барона в бруківці є один камінь особливого, червонуватого кольору, і в середині його викришилась невеличка заглибина. І ось треба так спритно плюнути, щоб улучити саме в ту заглибнику. Внаслідок невтомних тривалих вправ барон домігся того, що влучає за третім разом і вже виграв не один заклад. Після цієї розваги настає дуже важлива пора одягання. Про майстерне зачісування і накручування волосся, а особливо про мистецьке пов'язування краватки барон дбає сам, без допомоги камердинера. А що ці дві важкі операції тривають досить довго, Фрідріх використовує вільний час, щоб одягти й мене. Тобто він мие мене змоченою в теплій воді губкою, розчісує густим гребінцем довгу шерсть, яку перукар позалишав у належних місцях, і надягає на мене гарного срібного нашийника, яким барон ушанував мене зразу, тільки-но виявив мої таланти. Наступні хвилини присвячені літературі й красним мистецтвам. А саме: ми йдемо в ресторацію або в кав'ярню, з'їдаємо біфштекс чи карбонад, [596] випиваємо чарочку мадери й трохи заглядаємо в нові журнали й газети. Тоді починаються передобідні візити. Ми відвідуємо якусь славетну акторку, співачку або навіть танцівницю, щоб розповісти їй про останні новини, а головним чином про те, як відбувся чийсь дебют учора ввечері. Дивна річ, як спритно вміє барон Алківіад фон Віпп подати свої новини, щоб завжди підтримувати в дам гарний настрій. Супротивниці чи навіть колезі не дістається й маленької частки тієї слави, яка вінчає господиню того будуару, де він саме сидить. Бідолаху обсвистали... висміяли... А якщо вже ніяк не можна замовчати справді блискучого успіху суперниці, то барон напевне пригостить господиню новою скандальною історійкою про ту даму, і її так само радо вислухають, як і поширять далі, щоб належною пайкою отрути покропити квітки на вінку суперниці.

Візити до дам з аристократичного кола — до графині А., баронеси Б., дружини посла В. і т. д. — заповнюють час до пів на четверту; тепер барон скінчив свої основні справи і о четвертій може спокійно сідати до столу, знов у ресторації. Після обіду ми йдемо до кав'ярні, інколи граємо партію в більярд, потім, якщо дозволяє погода, вирушаємо на коротку прогулянку, я — завжди пішки, а барон — часом на коні. Так надходить пора йти в театр на виставу, а її барон ніколи не пропускає. Йому в театрі, мабуть, належить дуже важлива роль — він мусить не тільки знайомити публіку з акторами, що виступають на кону, і з їхнім життям за лаштунками, але й казати, коли треба хвалити, а коли гудити, таким чином спрямовуючи мистецький смак на правильний шлях. У нього від природи є покликання до цього. Оскільки навіть найбільшим аристократам з мого племені несправедливий звичай категорично

забороняє заходити до театру, то, поки триває вистава, я вперше за цілий день розлучаюся зі своїм любим бароном і розважаюся, як собі сам хочу. Які то розваги і як я використовую свої зв'язки з левретками, спанієлями, мопсами та іншими шляхетними особами, ти довідаєшся потім, любий Муре!

Після вистави ми знов-таки вечеряємо в ресторації, а потім барон у веселому товаристві розважає свою душу, тобто всі розмовляють, усі сміються, все вважають слово честі бо-жистим, і ніхто не знає, що він каже, з чого сміється і що вважає слово честі божистим. Але в тому й полягає вся вишуканість світської розмови, все громадське життя тих, хто молиться богові елегантності, як мій господар. Часом господар [597] ще й уночі їде в якесь товариство, і там уже він, певне, взагалі незрівнянний. Та про це я також нічого не знаю, бо барон ніколи мене ще туди не брав, і, мабуть, на це в нього є свої причини. Ну, а як мені гарно спати на м'якій постелі поблизу барона, я вже тобі казав.

А тепер поміркуй сам, шановний коте, чи може старий, буркітливий дядько звинувачувати мене в гультьайстві й розпусті, коли я живу таким життям, як оце докладно змалював тобі? Трохи раніше він таки мав вагомі підстави для всіляких докорів, — це правда, я вже тобі признався в цьому. Я тоді обертався в поганому товаристві, і особливо мені подобалось пхатися всюди, де мене не просять, надто ж на весілля, і влаштовувати там безглузду бучу. Проте все це я робив не з сутого потягу до бешкетів і бійок, а тільки з браку вищої культури, якої не міг набути в домі професора за тамтешніх обставин. Тепер усе змінилося. Але стривай! Кого я бачу? Он іде барон Алківіад фон Віпп! Він озирається, шукає мене... Він свистить! Au revoir(1), шановний!

(1) До побачення (франц.).

Понто блискавично кинувся назустріч своєму господареві. Зовнішність барона цілком відповідала тому образу, який я собі склав зі слів Понто. Він був дуже високий і не те що стрункий, а худий, як тріска. Вбрання, постава, хода, манери — все було в нього взірцем останньої моди, але доведеної до фантастичних крайнощів, і це надавало йому якогось дивного, химерного вигляду. Він тримав у руці маленький, дуже тоненький ціпок із крицевою ручкою і змусив Понто кілька разів перестрибнути через нього. Хоч яким здалось мені це принизливим, а проте мушу визнати, що в Понто, завжди дуже спритного й сильного, тепер ще й з'явилася грація, якої я раніше ніколи в нього не помічав. Взагалі ж у тому, як барон ішов дивною півнячою ходою, розставивши ноги, випнувши груди і втягнувши живота, в тому, як Понто граційно вистрибував біля нього, то спереду, то збоку, лиш коротко, а часом навіть пихато вітаючись із товаришами, що пробігали повз нього, — у всьому тому було щось таке, хоч і не до кінця зрозуміле для мене, що мені імпонувало. Я невиразно здогадувався, що мій приятель Понто розуміє під словами "вища культура", й силкувався остаточно з'ясувати це для себе. Але з'ясувати його було не так легко, вірніше, всі мої зусилля були надаремні. [598]

Згодом я збагнув, що перед деякими явищами безсилі всі наші мізкування, всі теорії, які ми укладаємо собі в голові, й що досягти їх можна лише живою практикою, а

вища культура, якої набули у вишуканому товаристві барона Алківіад фон Віпп і пудель Понто, належить саме до таких явищ.

Барон Алківіад фон Віпп, проходячи мимо, дуже пильно розглядав мене в лорнетку. Мені здалося, наче я прочитав у його погляді цікавість і гнів. Може, він помітив, що Понто розмовляв зі мною, і поставився до цього неприхильно? Мені стало трохи лячно, і я швиденько подався сходами нагору.

Тепер, щоб виконати всі обов'язки сумлінного автобіографа, мені годилося б знов змалювати свій душевний стан, а краще цього не зробиш, як за допомогою кількох написаних у високому стилі віршів, що останнім часом так і сиплються з мене, як кажуть, мов із решета. Але я

(А. м.) на ці безглузді, жалюгідні іграшки згайнував найкращі роки життя. І тепер ти нарікаєш, старий йолопе, і звинувачуєш долю, якій ти зухвало опирався! Яке тобі було діло до цих вельмож, до всього цього світу, з якого ти глушився, бо вважав його дурним, а сам виявився ще дурнішим! Треба тобі було триматися свого ремесла, так, ремесла, майструвати органи, а не вдавати з себе мага й віщуна. Тоді вони б не вкрали її в мене, моя дружина залишилася б зі мною, я сидів би як вправний ремісник біля верстата, дужі челядники стукали й гупали б молотками навколо мене, і ми творили б органи, що тішили б слух і око дужче за будь-які інші. І біля мене була б К'яра! А може, й веселі хлопчаки чіплялися б мені на шию, може, я б гойдав на колінах гарнесеньку донечку. Хай йому сто чортів, що заважає мені негайно втекти звідси й вирушити на пошуки втраченої дружини по всьому світі?

На цьому слові майстер Абрагам, що розмовляв сам із собою, шпурнув під стіл почату автоматичну іграшку разом з інструментами, схопився з місця й почав схвильовано ходити по кімнаті. Думка про К'яру, що тепер майже ніколи його не покидала, збудила в його серці болісну тугу, і так само як тоді, з появою К'яри, почалося для нього натхнення, сповнене високих поривань життя, так і тепер сама згадка про неї прогнала зухвале, породжене буденністю невдоволення тим, що він насмілювався зазірнути далі за своє ремесло й віддатися справжньому мистецтву. Він розгорнув книжку Северіно й довго дивився на свою милу К'яру. Потім, наче сновиди, що втратив здатність відчувати й тільки автоматично скоряється [599] своїй внутрішній спонуці, майстер Абрагам підійшов до скрині в кутку кімнати, зібрав накидані зверху книжки й речі, відчинив її, витяг скляну кулю і весь пристрій, потрібний для таємничого дослід з Невидимою дівчиною, прив'язав кулю до тоненького шовкового шнурочка, що звисав зі стелі, і прибрав у кімнаті так, як потрібно було для схованого оракула. І аж коли все було готове, він отямився від запаморочення і неабияк здивувався з того, що почав робити.

— Ох, — голосно застогнав він, охоплений розпачем, і знесилено опустився в крісло, — ох, К'яро, нещасна втрачена К'яро, я вже ніколи більше не почую, як твій милий голос відкриває те, що сховане в глибині людських сердець. Єдина розрада мені на цьому світі, єдина надія — могила!

Зненацька скляна куля загойдалась і почувся мелодійний звук, наче подих вітру

торкався струн арфи. Але скоро той звук вилився в слова:

Не минуло ще життя,
Не погасли всі надії.
Фатум шлях твій перетяв,
Сила клятви й досі діє,
Та тримайся! Страдна мати
Всім розраду нам дає,
Все pomoже подолати.
В горі проблиск щастя є.

— О милосердне небо! — прошепотів старий тремтячими устами. — Це вона озивається до мене з високості! Її вже нема серед живих!

Та мелодійний голос почувся знов, і ще тихіше, ніби ще далі, зазвучали слова:
Не поборе того смерть,
Хто в душі любов леліє,
Вранці маєш мряки вщерть —
Ще надвечір зазоріє.
Скоро може час настати,
Коли бідам прийде край.
Все, що доля схоче дати,
З чистим серцем зустрічай.

То дужчаючи, то затихаючи, ці солодкі звуки навіяли на старого дрімоту, що огорнула його своїми чорними крильми. Але в пітьмі блискучою прекрасною зіркою йому засяяв сон про минуле щастя. К'яра знов лежала в його обіймах, [600] вони знов були молоді й щасливі, і ніякий лихий дух не затьмарював їхнього кохання.

Тут видавець змушений попередити ласкавого читача, що кіт знов видер кілька аркушів макулатури, тому в цій повісті, повній прогалин, утворилася ще одна прогалина. Проте, як видно з нумерації сторінок, бракує тільки вісім колонок, де, мабуть, не було нічого важливого, оскільки наступне досить добре пов'язується з попереднім. Отже, далі йде такий текст:

не сподівався. Князь Іреней взагалі був запеклий ворог будь-яких незвичайних подій, а надто коли від його власної особи вимагали ближче ознайомитися з ними. Тому він, як завжди в критичних випадках, узяв подвійну пайку табаки, глянув на лейб-егера значущим, пронизливим фрідріхівським поглядом і сказав:

— Лебрехте, чи ти, бува, не сновиди, що бачиш привидів і зчиняєш цілком непотрібний гвалт?

— Найясніший пане, — відповів лейб-егер дуже спокійно, — накажіть мене прогнати як найгіршого негідника, коли все, що я вам розповів, не щира правда. Я не боюся знов відверто сказати вам: Руперт — найпослідуший шахрай.

— Як, Руперт? — крикнув князь, розлючений понад усяку міру. — Мій старий, відданий кастелян, що служив княжому двору п'ятнадцять років, ніколи не давав жодному замкові заіржавіти й завжди вчасно відмикав і замикав двері, цей Руперт —

шахрай? Лебрехте, ти збожеволів? Сказився? Сто чор...

Князь затнувся, як завжди, коли ловив себе на лайці, що не личила князівській гідності. Лейб-егер скористався цією миттю і сказав:

— Хоч ви, найясніший князю, і зводили так хвилюватися й так страшно лаятись, а однаково про таке не годиться мовчати, треба сказати правду.

— Хто хвилюється? — мовив князь уже спокійніше. — Хто лається? Віслюки лаються! Я хочу, щоб ти ще раз коротко розповів мені всю справу, аби я міг викласти її на таємному засіданні своїм радникам для докладного обговорення й для постанови про необхідні заходи. Коли Руперт і справді шахрай, то... ну, побачимо далі.

— Як я вже сказав, — почав лейб-егер, — коли я вчора присвічував панні Юлії, той чоловік, що вже давно тут вештається скрізь, прошмигнув повз нас. "Ну, стривай, — думаю я собі, — я вже тебе, шалапуте, спіймаю", — і, довівши [601] милу панну нагору, гашу смолоскип, а сам ховаюсь у темряві. Минуло небагато часу, як той чоловік вилазить з кущів і тихо стукає в двері. Я нечутно підкрадаюся ближче. Ось двері відчиняються, виходить дівчина, і той незнайомий заходить з нею до будинку. Це була Нанні. Ви ж, найясніший пане, знаєте Нанні, ту кралю, що служить у пані радниці?

— Coquin(1), — вигукнув князь, — з високими коронованими особами не балакають про кралю Нанні! Але кажи далі, mon fils(2).

(1) Негіднику (франц.).

(2) Сину мій (франц.).

— Так, — мовив лейб-егер, — так, то була краля Нанні, я зроду б не подумав, що за нею водиться такий гріх. "Отже, просто любовне побачення", — подумав я собі, але якось мені не бгалося в голову, що за цим не схована ще якась таємниця. Тому я лишився стояти біля будинку. Минув якийсь час, і вертається радниця. Та не встигла вона зайти, як нагорі відчиняється вікно і з нього вистрибує той чужий чоловік, — ви не повірите, як спритно! І просто на чудові гвоздики та левкої, що там обгороджені, ті, що їх так дбайливо доглядає панна Юлія. Садівник страх як лається, він там стоїть надворі з потовченими вазонами, хотів сам поскаржитись вам, найясніший князю, та я його не впустив, бо він, ледащо, з самого ранку напився.

— Лебрехте, — перебив князь лейб-егеря, — Лебрехте, це вже, мабуть, наслідування. Таке саме відбувається в опері пана Моцарта "Весілля Фігаро", яку я бачив у Празі. Не захоплюйся, а кажи так, як було, егерю!

— Та я ж, — мовив Лебрехт, — та я ж ні слова не кажу інакше і можу заприсягнутися, що все це правда. Той гицель упав на квітки, і я вже хотів його спіймати, але він швидко, як блискавка, схопився й побіг, аж загуло, а куди? Як ви думаєте, найясніший князю, куди він дременував?

— Я ніяк не думаю! — велично відповів князь. — Не дратуй мене зайвими запитаннями про мої думки, егерю, а спокійно розповідай, поки скінчиш свою історію. Тоді я почну думати.

— Дременув просто в порожній павільйон, — повів далі лейб-егер. — Так, у порожній павільйон. І коли він постукав у двері, всередині засвітилось, звідти вийшов

не хто інший, як чесний, бездоганний пан Руперт, завів незнайомця до павільйону і знов замкнув двері. От бачите, найясніший князю, [602] Руперт знається з чужими, небезпечними гостями, що напевне задумали якесь лихо, а то б чого вони ховалися? Хтозна, на що вони важаться, може, ті поганці чигають тут, у тихому спокійному Зіггартсгофі, на самого найяснішого князя?

Оскільки князь Іреней вважав себе надзвичайно важливою вельможною особою, то бувало, що часом йому ввижались різні двірські інтриги й зловорожі задуми. Останні єгеріві слова важким тягарем упали на його серце, і він на мить глибоко задумався.

— Єгерю, — нарешті мовив він, витріщивши очі, — єгерю, ти маєш слухність! Справа з тим незнайомим чоловіком, що вештається тут, зі світлом, яке світиться вночі в павільйоні, підозріліша, ніж здавалось на перший погляд. Життя моє в божих руках! Але мене оточують віддані слуги, і якби котрийсь пожертвував за мене своїм життям, я б, певна річ, щедро винагородив його родину. Розголоси це між моїми людьми, добрий Лебрехте! Ти знаєш, княже серце не лякливе, йому невідомий людський страх смерті, але не можна забувати про обов'язки перед своїм народом, треба берегти себе для нього, особливо ж, поки спадкоємець трону ще малолітній. Тому я не вийду із замку, аж поки змова в павільйоні не буде придушена. Лісникові з його об'їзними і всією лісовою службою наказую прибути сюди, а всім моїм людям озброїтись. Павільйон негайно оточити, замок — міцно замкнути. Доглянь за цим, добрий Лебрехте. Сам я причеплю до пояса мисливського ножа, а ти насип порошу в мої пістолі, але не забудь перед тим надавити курки, щоб не сталось якогось лиха. І нехай сповістять мене, коли візьмуть штурмом павільйон і присилують змовників здатися, щоб я встиг вернутися до внутрішніх покоїв. Полонених, перше ніж вести перед трон, пильно обшукати, щоб котрийсь із розпачу... Та чого ти стоїш, чого дивишся на мене, чого всміхаєшся, що все це означає, Лебрехте?

— Та я вважаю, — озвався лейб-єгер з хитрою міною, — я вважаю, найясніший пане, що нема потреби викликати лісника і його людей.

— Чому? — розгнівано запитав князь. — Чому? Здається, ти зважуєшся заперечувати мені? А небезпека зростає з кожною секундою! Сто чор... Лебрехте, швидше на коня! Лісник, його люди, наладовані рушниці негайно повинні бути тут!

— А вони, — відповів лейб-єгер, — а вони вже тут, найясніший пане! [603]

— Як? Що? — вигукнув князь, так і залишивши рота роззявленим, щоб дати вихід своєму подивові.

— Тільки-но почало світати, — мовив єгер, — я побував у лісника. Павільйон уже добре оточений, і кіт не вискочить, не те що людина.

— Ти чудовий єгер, — зворушено мовив князь, — чудовий єгер і відданий служник князівського дому. Якщо ти врятуєш мене від цієї небезпеки, то твердо можеш розраховувати на медаль, яку я сам придумаю і звелю викарбувати зі срібла або з золота, тільки-но павільйон візьмуть штурмом, хоч би стільки там полягло людей.

— Накажіть, — мовив єгер, — накажіть, найясніший пане, і ми відразу візьмемось до діла. Тобто висадимо двері павільйону, спіймаємо ту патолоч, що там засіла, і буде

по всьому. Так, так, я вже не прогавлю того жевжика, що так часто вислизав мені з рук, того проклятого скакуна, що непроханим гостем закрався в павільйон і порядкує там, як у себе вдома, того шалапута, що потривожив панну Юлію...

— Який шалапут, — запитала радниця Бенцон, входячи до кімнати, — який шалапут потривожив панну Юлію? Про що ти говориш, добрий Лебрехте?

Князь рушив назустріч Бенцон, урочисто, значуще, наче ніс величезний тягар, що вимагав від нього напруження всіх душевних сил. Він узяв радницю за руку, ніжно потис її і дуже лагідно сказав:

— Бенцон, навіть найсамітніше, цілком відлюдне життя не гарантує безпеки князівській голові. Така доля князів: ніяка лагідність, ніяка доброта не може оборонити їх від ворожого демона, що розпалює заздрощі й жадобу влади в грудях зрадливих васалів! Бенцон, найчорніша зрада підняла проти мене свою змієволосу медузину голову. Ви бачите мене в хвилину величезної небезпеки! Та скоро настане катастрофа, і, можливо, я завдячуватиму цьому відданому служникові своє життя і свій трон. А коли мені випаде інше — що ж, нехай збудеться моя доля. Я знаю, Бенцон, ви зберегли до мене свої почуття, і, мов той король у трагедії німецького поета, якою недавно князівна Гедвіга зіпсувала мені чай, я можу шляхетно вигукнути: "Не все пропало, ви ж бо ще моя!" Поцілуйте мене, дорога Бенцон! Люба Мальхен, ми ті самі, що були, і тими самими й залишимося! Господи боже, з душевного страху я забалакуюсь! Тримаймося, моя кохана, коли зрадників спіймають, я знищу їх самим поглядом. Лейб-егере, починай наступ на павільйон! [604]

Лейб-егер кинувся до дверей.

— Стривайте! — гукнула Бенцон. — Який наступ? І який павільйон?

На вимогу князя лейб-егереві довелося ще раз скласти докладний звіт про все, що сталося.

Бенцон, здавалося, слухала розповідь лейб-егеря з дедалі більшою цікавістю. А коли він скінчив, сміючись, вигукнула:

— Смішнішого непорозуміння важко собі й уявити! Я прошу вас, ваша ясновельможність, негайно відправити лісника та його людей додому. Про змову не може бути й мови, і вам, ваша ясновельможність, не загрожує ніяка небезпека! Незнайомий, що розташувався в павільйоні, вже ваш полонений.

— Хто? — запитав приголомшений князь. — Хто, яка біда оселилася в павільйоні без мого дозволу?

— В ньому, — шепнула Бенцон князеві на вухо, — в ньому ховається княжич Гектор.

Князь відступив кілька кроків назад, ніби його зненацька вдарила якась невидима рука, й вигукнув:

— Хто? Як? Est-il possible?(1) Бенцон, я сплю? Княжич Гектор? — Князь спинився поглядом на лейб-егереві, що приголомшено м'яв у руках шапку. — Єгерю, — закричав він на нього, — єгерю! Гайда звідси! Лісник та його люди хай теж ідуть геть! Додому! Щоб духу тут вашого не було! Бенцон, ви можете собі таке уявити? Лебрехт назвав

княжича жевжиком і шалапутом! Нещасний! Та хай це залишиться між нами, Бенцон, це державна таємниця. Тепер поясніть мені, як так могло статися, що княжич, удавши, ніби їде геть, сховався тут, немов якийсь шукач пригод?

(1) Чи це можливо? (Франц.)

Бенцон зрозуміла, що лейб-єгер, вистеживши княжича, допоміг їй вийти з великого клопоту. Твердо переконана, що з її боку було б нерозважно зраджувати князеві Гекторо-ву присутність у Зіггартсгофі, а тим паче його наскок на Юлію, вона проте вважала, що не можна залишати цю справу в такому стані, який кожної хвилини може зробитися ще загрозливішим для Юлії і для цілого того плану, який сама Бенцон з такими труднощами здійснювала. Тепер, коли лейб-єгер відкрив сховок княжича і з'явилась небезпека, що його звідти витягнуть не вельми почесним способом, Бенцон могла вже розповісти про нього князеві без шкоди для Юлії. [605]

Отож вона пояснила князеві, що, мабуть, любовна суперечка Гедвіги з княжичем спонукала останнього оголосити про свій раптовий від'їзд, а самому разом з відданим камердинером сховатись поблизу коханої. Годі заперечити, що в цьому вчинкові є щось романтичне й авантурницьке, але кожен закоханий на таке здатен. До речі, княжичів камердинер палко закохався в її Нанні, яка й зрадила їй таємницю.

— Ага, — зрадів князь, — хвалити бога! То це камердинер, а не княжич закрався до вашого дому й потім вистрибнув крізь вікно на вазони, мов паж Керубіно. Бо в мене снувалися різні неприємні думки. Княжич — і вистрибнув крізь вікно! Де таке чувано в світі!

— О, — відповіла Бенцон, лукаво сміючись, — я знаю одну особу князівської крові, що не гребувала вилазити крізь вікно, коли...

— Ви мене дратуєте, Бенцон, — перебив радницю князь, — ви неможливо дратуєте мене! Мовчімо про минуле, а краще подумаймо, що тепер робити з княжичем. Уся дипломатія, все державне право, всі двірські звичаї — геть усе полетіло до біса в цьому проклятому становищі! Чи мені його недобачати? Чи виявити ніби випадково? Чи що... чи як... Усе йде обертом у моїй голові. От що виходить, коли князівські голови принижуються до романтичних витівок!

Бенцон справді й сама не знала, якої форми надати дальшим стосункам з княжичем. Але й ця перепона зникла. Не встигла вона відповісти князеві, як зайшов кастелян Руперт і передав йому згорнуту вчетверо записочку, сказавши з хитрою усмішкою, що вона від однієї високої особи, яку він мав честь тримати замкненою неподалік звідси.

— Отже, ти знав, — мовив князь дуже ласкаво, — отже, ти знав, Руперте, що... Ну, я завжди вважав тебе чесним, відданим служником мого дому, і тепер ти таким і виявився, бо, як і велів тобі обов'язок, слухався наказів мого вельможного зятя. Я подумаю, як тебе винагородити.

Руперт якнайчемніше подякував і вийшов з кімнати. В житті часто буває, що когось вважають особливо чесним і порядним саме тієї хвилини, коли він зробить якусь підлоту. Про це й подумала Бенцон, яка більше знала про зухвалий напад княжича і

була впевнена, що старий лицемір Руперт втаємничений у ту справу.

Князь розпечатав записку й прочитав:

Che doice piŭ, che piŭ giocondo stato
Saria, di quel d'un amoroso core? [606]
Che viver piŭ felice a piŭ beato,
Che ritrovarsi in servitu d'Amore?
Se non fosse l'huom sempre stimolato
Da quel sospetto rio, da quel timore,
Da quel martir, da quella frenesia,
Da quella rabbia, delta gelosia.

У цих віршах великого поета ви, князю, знайдете причину мого загадкового вчинку. Я подумав, що мене відштовхнула та, яку я обожнюю, яка стала моїм життям, до якої звернені всі мої пожадання і надії, для якої гарячим вогнем палає моє полум'яне серце. Та — о щастя! Я пересвідчився, що доля ласкавіша до мене, ніж я гадав, бо віднедавна знаю, що мене кохають, і виходжу зі свого сховку. Кохання і щастя — таким гаслом я сповіщаю про себе. І скоро, князю, я привітаю вас із синівською пошаною.

Гектор".

Може, ласкавий читач не вельми гніватиметься, коли біограф у цьому місці на кілька секунд відхилиться від розповіді й подасть свій переклад тих італійських віршів. Вони означали приблизно таке:

Що є могутніше на світі від любові,
Яка безжально серцем нашим грає?
Кому із нас у ніжному двобої
Полон Амура не здавався раєм?
Що краще є від пристрасті сліпої,
В якій одвік безтямно ми згораєм
У пеклі ревнощів, блаженстві забуття —
Святих безумств минушого життя?

Князь дуже уважно прочитав записку вдруге, втретє, і чим довше її читав, тим більше похмурніло його чоло.

— Бенцон, — нарешті мовив він, — Бенцон, що це діється з княжичем? Посилати володареві князівства, коронованому тестеві замість чіткого розумного пояснення свого вчинку вірші? Італійські вірші! Що це має означати? Я не бачу в цьому ніякого глузду! Княжич, здається, непристойно екстравагантний. У віршах, наскільки я втямив, ідеться про щастя кохання й муки ревнощів. Що хоче княжич сказати тими ревнощами? До кого, ради всіх святих, він тут міг ревнувати? Скажіть мені, люба Бенцон, чи ви бачите в цій записці хоч іскру здорового глузду? [607]

Бенцон вжахнув прихований зміст княжичевих слів, який їй легко було вловити після того, що сталося вчора в її домі. Але водночас вона не могла не віддати належне спритному поясненню княжича, яке той вигадав, щоб без перешкод вийти зі свого сховку. Далека від думки бодай натякнути про це князеві, вона гарячково міркувала, як

би найкраще скористатися з цього нового становища. Крейслер і майстер Абрагам — ось кого боялася радниця, бо вони могли перешкодити її таємним планам, тому вона вважала, що треба спрямовувати проти них кожен зброю, яка їй траплялась до рук. Вона нагадала князеві те, що вже казала йому про згубну пристрасть, яка спалахнула в серці князівни. І, звичайно, повела вона далі, пильне око княжича не могло не помітити цього її стану, так само як і дивної, ексцентричної поведінки Крейслера, і те спостереження дало йому достатню підставу запідозрити, що між ними існує якийсь нерозривний зв'язок. Таким чином, стає цілком зрозуміло, чому княжич важився на Крейслерове життя, чому він, гадаючи, що вбив його, уникав зустрічі з князівною, яка була в тяжкій розпуці, але потім, довідавшись, що Крейслер живий, повернувся, гнаний коханням, і потай стежив за князівною. Тільки до Крейслера, більше ні до кого, княжич відчував ревності, про які мовиться у віршах, отож тим необхідніше й доцільніше було б надалі не давати Крейслерові можливості зупинитися в Зіггартсгофі, бо вони з майстром Абрагамом, певне, готують змову проти всього князівського двору.

— Бенцон, — мовив князь дуже поважно, — Бенцон, я обміркував те, що ви сказали мені про негідну симпатію князівни, і не повірив, та й тепер не вірю жодному слову. Адже в жилах князівни тече князівська кров.

— Ви гадаєте, — палко мовила Бенцон, почервонівши по самі вуха, — ви гадаєте, ваша ясновельможність, що жінка князівської крові здатна краще за інших погамовувати свій пульс, голос життя в своїх жилах?

— Ви сьогодні, — роздратовано мовив князь, — ви сьогодні в дуже дивному настрої, раднице! Я ще раз кажу: коли в серці князівни й спалахнула якась негідна пристрасть, то це був тільки хворобливий напад, так би мовити, корчі, адже вона має до них схильність, і той напад швидко минувся. А щодо Крейслера, то він вельми цікава людина, йому тільки бракує відповідної культури. Щоб він хотів наблизитися до князівни? Я нізащо не повірю, що він здатен на таку відчайдушну зухвалість. Він зухвалий, так, але по-інакшому. Визнайте, [608] Бенцон, з його химерною вдачею саме князівна не мала б ніякої надії на його увагу, якщо взагалі можлива річ, щоб така висока особа могла опуститися до того, що закохалася б у нього. Бо — *entre nous soit dit*, Бенцон, — для нього ми, вельможні особи, не так багато й важимо, і саме через цей свій сміховинний, безглуздий погляд він не може перебувати при дворі. Тому хай собі живе далі від нас, але якщо він повернеться, я буду радий його бачити. Бо мало того, що, як я довідався від майстра Абрагама... до речі, майстра Абрагама ви в цю справу не вплутуйте, Бенцон, змови, які він готує, завжди виходили на користь князівському домові. Що ж я хотів сказати? Ага! Мало того, що капельмейстерові, як я довідався від майстра Абрагама, довелося тікати неприпустимим чином, хоч я ласкаво прийняв його в себе, він був і є цілком розумною людиною, що, незважаючи на свою дивацьку поведінку, потішає мене, *et cela suffit!*(1)

(1) І цього досить! (Франц.)

Радниця скам'яніла з люті, побачивши, що їй так холодно дали відкоша. Зовсім того не сподіваючись, вона нашттовхнулася на підводний риф там, де сподівалась легенько

плисти за течією.

Зненацька на подвір'ї замку зчинився страшенний гармидер. Туди в'їздила ціла валка екіпажів у супроводі чималого загону гусарів великого герцога. З екіпажів злізли обер-гофмаршал, президент, радники князя, а також дехто з вельможних осіб Зіггартсвайлера. До них дійшла чутка, що в Зіггартсгофі вибухнула революція і життя князя перебуває під загрозою, і ось ці вірні васали разом з іншими шанувальниками двору прибули, щоб стати стіною навколо державної особи, й приховали з собою захисників вітчизни, яких насилу випросили в губернатора.

За тими гучними запевненнями прибулих, що вони ладні пожертвувати собою задля життя його ясновельможності, князь не міг і слова сказати. Тільки-но він зібрався нарешті звернутись до своїх оборонців, як увійшов офіцер, що командував загonom, і спитав його, який буде план операції.

Така вже людська природа: коли небезпека, що наганяла нас страху, на очах у нас обертається в сміховинне, нікчемне опудало, нас охоплює злість. Ми радіємо тоді, коли уникнемо справжньої небезпеки, а не тоді, коли її взагалі не було. [609] Отак і вийшло, що князь насилу стримував свою злість, своє роздратування, викликане даремним переполохом.

Хіба він міг сказати, що вся ця буча зчинилася через побачення камердинера з покоївкою, через шалені, як у романах, ревності закоханого княжича? Він міркував і так і сяк, а сповнена тривожного очікування тиша в залі, яку перебивало тільки переможне іржання гусарських коней надворі, налягала на нього каменем.

Нарешті він відкашлявся й дуже врочисто почав:

— Панове! Чудесне втручання неба... Що ви хочете, mon ami?(1)

Цим запитанням, адресованим гофмаршалові, князь перебив самого себе. Справді, гофмаршал усе кланявся і поглядом намагався дати навздогад, що він приніс якусь важливу звістку. Виявилося, що княжич Гектор щойно звелів доповісти про себе.

Обличчя в князя проясніло, він побачив, що про гадану небезпеку, від якої захитався його трон, можна сказати дуже коротко і, немов помахом чарівної палички, обернути поважні збори оборонців у веселий придворний прийом. Так він і зробив.

Минуло небагато часу, і до зали ввійшов княжич Гектор у пишному парадному мундирі, гарний, дужий, гордий, наче молодий бог, що потрапив сюди з далеких небесних висо-костей. Князь ступив кілька кроків йому назустріч і раптом відсахнувся назад, ніби його влучила блискавка. Зразу за княжичем Гектаром до зали вскочив княжич Ігнатій. Цей вельможний юнак, на жаль, ставав з кожним днем усе дурнішим і нетямущим. Йому, певне, страшенно сподобались гусари на подвір'ї, бо він випрохав у котрогось із них шаблю, сумку та ківер і нап'яв на себе всю цю пишноту. Він вистрибом, наче сидів на коні, почав гасати по залі з шаблею наголо, з брязкотом волочачи за собою по підлозі піхви й надзвичайно чарівно сміючись і хихочучи.

— Partez, decampez! Allez-vous-en tout de suite!(2) — блискаючи очима, громовим голосом крикнув князь на переляканого Ігнатія, і той чимдуж чкурнув із зали.

(1) Друже мій (франц.).

(2) Забирайтесь геть! Геть звідси, негайно! (Франц.)

Ніхто з присутніх не був настільки нетактовний, щоб помітити княжича Ігнатія і всю ту сцену. [610]

Князь знов весь засвітився добротою та привітністю й перекинувся з княжичем кількома словами, а потім вони вдвох, — князь і княжич, — обійшли всіх, хто зібрався в залі, коротко перемовляючись то з тим, то з іншим. Прийом був закінчений, тобто всі дотепні, глибокодумні фрази, що їх кажуть при такій нагоді, були належним чином сказані, і князь подався з княжичем у покої княгині, а потім, оскільки княжич конче хотів зробити сюрприз своїй коханій нареченій, — і в покої князівни. Там вони застали Юлію.

З нетерпінням найполум'янішого коханця княжич кинувся до князівни і, раз по раз ніжно прикладаючи її руку до своїх уст, почав присягатися, що жив тільки думками про неї, що прикре непорозуміння завдавало йому пекельних мук, що він не міг би довше витерпіти розлуки з тією, яку обожає, що аж тепер для нього відкрилась брама райського блаженства.

Гедвіга зустріла княжича з веселою невимушеністю, зовсім їй не властивою. Вона сприйняла ніжні звірвання княжича так, як, мабуть, і личить нареченій, не поспішаючи завчасу здаватись на його слова. Вона навіть не відмовила собі в задоволенні трохи подразнити княжича його грою в хованку, запевняючи, що навряд чи можна уявити собі краще й приємніше диво, ніж перетворення бовванця для капелюшків у голову княжича. Бо саме таким бовванцем вважала вона голову, що з'являлась у вікні павільйону. Це дало привід щасливій парі обмінятися милими, грайливими жартами, що начебто розвеселили навіть князя. Він аж тепер остаточно повірив, що Бенцон дуже помилялася щодо Крейслера, бо, на його думку, кохання Гедвіги до найвродливішого з чоловіків стало тепер видимим. Розум і врода князівни, здавалося, досягли свого найвищого розквіту, того рідкісного чару, яким особливо світяться щасливі наречені.

Цілком навпаки було з Юлією. Тільки-но побачивши княжича, вона вся затремтіла з раптового страху. Бліда як смерть, вона стояла, опустивши очі й насилу тримаючись на ногах.

Аж за якийсь час княжич обернувся до Юлії і сказав:

— Панна Бенцон, якщо не помиляюся?

— Товаришка князівни з самого дитинства, майже сестра! Поки князь вимовляв ці слова, княжич схопив Юлію за руку і тихенько шепнув їй:

— Тільки тобі було призначене все, що я казав! Юлія похитнулася, з болісного страху на очах у неї виступили [611] сльози, і вона була б упала, якби князівна швидко не підсунула їй крісло.

— Юліє, — тихо мовила князівна, схилившись до бідолашної дівчини, — Юліє, зберися на силі! Хіба ти не здогадуєшся, яку тяжку боротьбу веду я?

Князь відчинив двері й гукнув, щоб принесли eau de luce(1).

(1) Нюхальних крапель (франц.).

— Цього, — впав йому в слово майстер Абрагам, що саме заходив до кімнати, —

цього в мене нема з собою, але є добрий ефір. Хтось зомлів? Ефір також допомагає.

— Ходіть, — відповів князь, — ходіть швидше, майстре Абрагаме, й допоможіть панні Юлії.

Та тільки-но майстер Абрагам з'явився в кімнаті, сталося щось несподіване. Княжич Гектор витріщив на нього очі й побілів, як мрець. Здавалося, зі страху волосся в нього стало сторч, з лоба покотився холодний піт. Відсахнувшись усім тілом, він усе-таки ступив крок уперед і простяг руки до майстра, немов Макбет тієї миті, коли страхітливий, закривавлений привид Банко зненацька сів на порожнє місце біля столу. Майстер спокійно витяг пляшечку й рушив до Юлії.

Це ніби вивело княжича з одубіння.

— Северіно, це ви? — спитав він глухим з невимовного жаху голосом.

— Авжеж, — так само спокійно, не міняючи виразу обличчя, відповів майстер Абрагам, — авжеж я. Приємно, що ви не забули мого імені, ласкавий пане. Я мав честь кілька років тому зробити вам у Неаполі невеличку послугу.

Майстер ступив ще один крок уперед. Тоді княжич схопив його за руку, силоміць відтяг убік, і між ними відбулася коротенька розмова, з якої ніхто з присутніх у кімнаті нічого не зрозумів, бо вони розмовляли надто швидко, та ще й неаполітанською говіркою.

— Северіно! Як у нього опинився той портрет?

— Я його дав йому для захисту від вас.

— Він знає?

— Ні.

— Ви будете мовчати?

— До часу.

— Северіно! Вся нечиста сила заповзялася на мене! Що означає ваше "до часу"?

— Доки ви будете слухняні й не чіплятиметесь до Крейслера і до тієї он дівчини.

[612]

Княжич відпустив майстра й підійшов до вікна. Тим часом Юлія опритомніла. Вона глянула на майстра Абрагама з невимовною, нестямною тугою і швидше прошепотіла, ніж сказала вголос:

— О мій любий, добрий майстре, може, ви мене врятуєте! Правда, вам багато що підвладне? Ваша наука може ще все обернути на добре?

В Юліїних словах майстер добачив дивовижний зв'язок із розмовою, яку він щойно мав із княжичем, ніби, зомлівши, вона набула хисту ясновидства і знає всю таємницю.

— Ти, — прошепотів майстер Юлії на вухо, — ти чистий душею ангел, тому темний пекельний дух гріха не має над тобою сили. Цілком покладись на мене, нічого не бійся і наберись духу. Пам'ятай про нашого Йоганнеса.

— Ох, — болісно зітхнула Юлія, — ох, Йоганнес! Він повернеться, правда, майстре? Я знов побачу його?

— Неодмінно повернеться, — відповів майстер, прикладаючи пачьця до уст. Юлія зрозуміла його.

Княжич намагався триматись невимушено. Цей чоловік, почав розповідати він, що його, як він чув, тут називають майстром Абрагамом, кілька років тому в Неаполі був свідком однієї дуже трагічної події, в яку він, княжич, доводиться визнати, також був уплутаний. Про ту подію тепер ще не час говорити, але в майбутньому він обов'язково розповість усе.

Буря, яка шаленіла в душі княжича, була надто потужна, щоб не вириватись назовні, тож його розгублене, біле як крейда обличчя погано узгоджувалося з байдужою розмовою, до якої він себе силував, щоб вийти з критичного становища. Зате князівні краще за нього вдалося здолати напруження тієї важкої хвилини. З іронією, здатною обернути навіть підозру й озлість у найвитонченіший глум, Гедвіга, дражнячи княжича, заманювала його в лабіринт своїх власних думок. І він, спритний світський джиґун, до того ж озброєний душевною розпустою, згубною для всього щирого й живого, не зміг витримати наступу цієї незвичайної істоти. Чим палкіше говорила Гедвіга, чим нищівніше й сліпучіше спалахували блискавки її глуму, тим дужче, здавалось, бентежився й тривожився княжич, поки йому стало несила терпіти й він швидко пішов.

З князем було те, що звичайно бувало з ним за таких обставин: він просто нічого не розумів. Він обмежився тим, що звернувся до княжича з кількома французькими фразами, які нічого не означали, і княжич відповів йому тим самим. [613]

Княжич був уже біля дверей, коли раптом Гедвіга змінилась на виду, втупилась у підлогу і дивним голосом, що краяв серце, крикнула:

— Я бачу кривавий слід убивці! — Тоді, ніби прокинувшись зі сну, бурхливо притиснула Юлію до грудей і прошепотіла: — Сестро, нещасна моя сестро, не дай себе знайти!

— Таємниці, — роздратовано сказав князь, — таємниці, фантазії, химери, романтичні вибрики! Ma foi(1), я вже не впізнаю свого двору! Майстре Абрагаме, ви лагодите мої годинники, коли вони псуються, то чи не могли б ви поглянути, що зіпсувалося в механізмі, з яким досі все було гаразд? До речі, хто такий Северіно?

(1) Слово честі (франц.).

— Під цим ім'ям, — відповів майстер, — я показував у Неаполі свої оптичні й механічні штуки.

— Он як! — мовив князь і пильно глянув на майстра, наче на язиці в нього крутилось якесь запитання, але потім швидко обернувся і вийшов з кімнати.

Думали, що Бенцон сидить у княгині, та виявилось, що вона пішла додому.

Юлії захотілось на свіже повітря. Майстер повів її в парк, і, гуляючи під майже голими вже деревами, вони говорили про Крейсера та про його перебування в абатстві. Так вони дісталися до рибальської хатини. Юлія зайшла в неї відпочити. Крейслерів лист лежав на столі. Майстер вважав, що в ньому немає нічого такого, що могло б її збентежити чи прикро вразити.

Юлія читала листа, і щоки її все дужче рожевіли, а в очах засяяло лагідне світло, відблиск повеселілої душі.

— Бачиш, — привітно мовив майстер, — бачиш, люба дитино, як добрий дух мого Йоганнеса навіть здалеку шле тобі слово втіхи? Чого тобі боятися небезпечних зазіхань, коли сталість почуттів, кохання й відвага бережуть тебе від переслідувань лиходія!

— Господи милосердний! — вигукнула Юлія і звела очі до неба. — Оборони мене тільки від самої себе!

Вона затремтіла, наче перелякалася своїх слів, що мимоволі злетіли з її уст. Майже непритомна, вона опустила в крісло й затулила руками спаленіле обличчя.

— Я тебе не розумію, дівчино, — сказав майстер. — Мабуть, ти й сама себе не розумієш, і тому тобі треба зазирнути [614] в свою душу аж до самого дна, суворо і безжально, нічого не приховуючи від себе.

Юлія глибоко замислилась, а майстер, згорнувши руки на грудях, глянув угору, на таємничу скляну кулю. Серце його сповнилось тугою і якимось дивовижним передчуттям.

— Тебе я повинен спитати, — мовив він, — з тобою повинен порадитися, з тобою, прекрасна, солодка таємнице мого життя! Озвися ж, хай я почую твій голос! Ти ж бо знаєш, я ніколи не був звичайною, буденною людиною, хоч багато хто вважав мене таким. Бо в мені горіла вся любов, яка лише є на світі, сам світовий дух, і в моєму серці жевріла іскра, яку подих твоєї істоти роздмухав у яскраве, радісне полум'я! Не думай, К'яро, що це серце, постарівши, охолело і вже не здатне битися так швидко, як тоді, коли я вирвав тебе з рук жорстокого Северіно, не думай, що я тепер менше вартий тебе, ніж був тоді, як ти сама мене знайшла! Хай тільки до мене долине твій голос, і я швидко, як юнак, побіжу на його звук, і бігтиму доти, аж доки знайду тебе, і ми знов житимемо разом і в чарівничій спілці віддаватимем свій час вищій магії, до якої хоч-не-хоч прилучаються всі люди, навіть найзвичайніші, зовсім не вірячи в неї. А якщо ти вже не ходиш у тілесній оболонці по цій землі, то хай твій голос озветься до мене з царства духів, я буду й тим задоволений і стану, може, ще вправнішим, ніж був усе своє життя. Але ні, ні! Як звучали ті слова, що ними ти втішила мене?

Не поборе того смерть,

Хто в душі любов леліє,

Вранці маєш мряки вщерть —

Ще надвечір зазоріє.

— Майстре, — вигукнула Юлія, підвівшись з крісла і з глибоким подивом прислухаючись до слів старого, — майстре! З ким ви розмовляєте? Що ви хочете робити? Ви назвали ім'я Северіно. Господи милосердний, адже княжич, отямившись від свого переляку, називав цим ім'ям вас самих? Яка страхітлива таємниця схована тут?

Коли старий почув ці Юліїні слова, його піднесений настрій де й дівся, і, чого з ним давно вже не бувало, на обличчі в нього з'явилася та чудна, майже блазенська посмішка, що дивно суперечила його добрій, щиросердйй натурі [615] і всій його постаті надавала якогось моторошно карикатурного вигляду.

— Прекрасна панно, — сказав він різким голосом, яким хвалькуваті штукарі на

ярмарках закликають публіку на свої вистави, — прекрасна панно, ще трішечки терпцю, і скоро я матиму честь показати вам тут, у рибальській хатині, найдивовижніші речі: маленьких танцюристів, карлика-турка, що знає, скільки років кожному з присутніх, автоматичні фігури, зародки потвор, викривлені зображення, оптичні дзеркала, — все це чудові магічні іграшки, але найкращої я ще не назвав. Моя Невидима дівчина вже тут! Гляньте, вона сидить там нагорі у скляній кулі! Але ще не говорить, бо стомилася з далекої дороги, вона прибула сюди просто з Індії. Через кілька днів, прекрасна панно, моя Невидима дівчина збереться на силі, і тоді ми її розпитаємо про княжича Гектора, про Северіно та про всі інші події, минулі і майбутні! А тим часом лише кілька простеньких розваг!

Сказавши так, майстер по-юнацькому швидко і жваво забігав по кімнаті, заводячи машини й налаштовуючи магічні дзеркала. І в кожному куточку все ожило й заворушилося, автоматичні фігури заходили й закрутили головами, механічний півень залопотів крильми й закукурікав, папуги пронизливо заджеркотіли, сама Юлія і майстер стояли начебто в кімнаті й одночасно надворі.

Хоч Юлія давно вже звикла до таких штук, а все ж дивна майстрова поведінка вжахнула її.

— Майстре, — перелякано спитала вона, — майстре, що з вами сталося?

— Щось дивовижне, — відповів майстер уже звичайним своїм тоном, — щось дивовижне й прекрасне, дитино моя, але тобі не слід про нього знати. Та хай ці живі мерці показують тут свої штуки, а я тим часом розповім тобі дещо таке, про що тобі потрібно й корисно довідатись. Люба Юліє, тоя власна мати замкнула від тебе своє материнське серце. Я відімкну його тобі, щоб ти заглянула в нього й дізналася про небезпеку, яка нависла над тобою, і змогла її уникнути. Отже, по-перше, кажу тобі навіпростець, що твоя мати твердо поклала собі не більше й не менше як

(М. п. д.) краще не наводитиму їх. О юначе котячого роду, будь скромний, як я, і не пхайся відразу зі своїми віршами туди, де цілком вистачить простої, чесної прози, щоб виповісти свої думки. Вірші в прозовій книжці мають [616] те саме призначення, що сало в ковбасі, тобто, вкраплені маленькими шматочками, вони надають усій мішанині масного блиску й солодкого, приємного смаку. Я не боюся, що моїм колегам-поетам це порівняння видасться банальним і нешляхетним, бо воно навіяне нашими улюбленими ласощами, та й справді часом добрий вірш може так прислужитися посередньому романові, як сало пісній ковбасі. Кажу це як кіт, що дістав естетичну освіту й має великий досвід.

Хоч якими негідними, навіть підлими здавалися мені з погляду моїх дотеперішніх філософських і моральних засад поведінка Понто, його спосіб життя, манера здобувати господареву ласку, а проте мене дуже приваблювала його невимушеність, елегантність, чарівна легковажність у товариських стосунках. Я всіляко хотів переконати себе, що зі своєю науковою освітою, зі своєю солідністю, яка прозирає в усіх моїх вчинках, я стою на багато вищому щаблі за неука Понто, який тільки нахапався поверхових знань. Та якесь настирливе почуття вперто говорило мені, що Понто скрізь узяв би гору наді

мною, я змушений був визнати, що існує якийсь вищий стан і пудель Понто належить до нього.

У такій геніальній голові, як моя, з кожного приводу, після кожного життєвого випробування зринають особливі, оригінальні думки, тож і тепер, розмірковуючи про свої стосунки з Понто, я зробив для себе такі цікаві відкриття, що ними варто поділитися.

— Чого так виходить, — питав я сам себе, глибокодумно підперши лапою чоло, — чого так виходить, що великі поети, великі філософи, мудрі й досвідчені в усіх інших справах, у стосунках із так званим вищим світом бувають такі безпорадні? Вони завжди опиняються там, де тієї хвилини їм не місце, розтуляють рота тоді, коли мали б мовчати, і, навпаки, мовчать, коли від них чекають слова, в кожному середовищі, такому, як воно вже склалося, вони йдуть проти течії, набиваючи гулі і собі, й іншим, — одне слово, вони схожі на того, хто проштовхується до брами крізь веселий гурт людей, які вийшли на прогулянку, і, торуючи собі дорогу, порушує їхній лад. Я знаю, що це пояснюють браком культури товариської поведінки, якої не навчишся за письмовим столом, а проте вважаю, що її дуже легко набути і що та нездоланна безпорадність напевне має ще й іншу причину. Великий поет чи філософ саме тому й великий, що він відчуває свою духовну перевагу; але в нього не було б цього [617] глибокого відчуття, властивого кожній мудрій людині, якби він не розумів, що та перевага не може бути визнана, бо вона порушує рівновагу, збереження якої і є основною засадою так званого вищого світу. В тому світі кожен голос повинен зливатися з іншими голосами, створюючи бездоганну гармонію цілого, тим часом як голос поета звучить дисонансом, і коли навіть за інших обставин тон його може бути добрим, то в цьому випадку він поганий, бо не узгоджується з цілим. Мати добрий тон, як і добрий смак, означає не допускатись недоречності. Далі я вважаю, що поганий настрій, викликаний суперечністю між почуттям переваги і доречністю її вияву, якраз і заважає недосвідченому в товариському житті поетові або філософові пізнати його в цілому й піднятися над ним. Необхідно, щоб він у такому випадку не занадто переоцінював свою духовну перевагу, і якщо це йому вдаватиметься, то він так само не переоцінюватиме й так звану культуру товариської поведінки, яка полягає тільки в намаганні згладжувати всі гострі кути й формувати на один кшталт усі обличчя, тим знеособлюючи їх. Тоді, подолавши поганий настрій, він легко, просто пізнає найглибшу суть тієї культури й жалюгідні передумови, на які вона спирається, і вже через саме те пізнання відчує себе повноправним громадянином химерного світу, що саме цю культуру вважає необхідною.

Інакше виходить з митцями, а також із поетами й письменниками, що їх інколи якийсь вельможа запрошує у своє коло, щоб, за добрим звичаєм, здобути собі славу мецената. На жаль, до таких митців, як правило, налипає щось від ремесла, тому вони або покірні до підлабузництва, або не-виховані до брутальності.

(Зауваження видавця. Муре, мені прикро, що ти так часто вбираєшся в чуже пір'я. Через це ти, як я небезпідставно побоююсь, багато втрапиш в очах ласкавого читача.

Чи, бува, всі ці міркування, якими ти так пишаєшся, не йдуть просто з уст капельмейстера Йоганнеса Крейсlera і чи можливо, щоб ти взагалі нагромадив стільки життєвої мудрості й так глибоко заглянув у найдивовижнішу таємницю на землі — в душу людського письменника?)

— Чому б, — міркував я далі, — чому б геніальному котові, чи він буде поет, чи письменник, чи митець, не піднятися до пізнання цієї вищої культури у всій її значущості й не перейняти самому краси й чару її зовнішнього вияву? [67.]?

Хіба природа обдарувала перевагами цієї культури тільки собак? Навіть якщо ми, коти, своїм одягом, способом життя, манерами і звичками трохи відрізняємось від того гордовитого роду, то ми також складаємось із плоті й крові, маємо тіло й дух. І, зрештою, той рід так само, як і ми, підтримує своє життя. Собакам теж треба їсти, пити, спати тощо, і їм також болить, коли їх б'ють.

Ну, а що ж далі? Я вирішив засвоїти науку свого родовитого юного приятеля, пуделя Понто, і, ставши на цьому, вернувся назад до кімнати господаря. Кинувши погляд у дзеркало, я переконався, що вже сам твердий намір засвоїти вищу культуру чудово позначився на моєму зовнішньому вигляді. Я роздивлявся на себе з величезним задоволенням. А чи є приємніший стан, ніж бути задоволеним собою? Я замурчав.

Другого дня я не обмежився тим, що посидів перед дверима, а пішов прогулятися вулицею і побачив здалеку барона Алківіада фон Віппа. Позад нього підстрибом біг мій веселий приятель Понто. Кращої нагоди й бути не могло: я прибрав якнайвеличнішої постави і пішов назустріч приятелеві таким незрівнянно граційним кроком, якого не може навчити ніяке мистецтво, оскільки він — коштовний дарунок ласкавої природи. Та леле! Який жах! Тільки-но помітивши мене, барон зупинився, уважно оглянув мене в лорнет і гукнув:

— Allons, Понто! Гуджі, гуджі! Кіт! Кіт!

І Понто, облудний приятель, люто накинувся на мене! Нажаханий, приголомшений його ганебною зрадою, я задубів, не здатний боронитися, і тільки якомога дужче зіщулювся, щоб урятуватися від гострих зубів Понто, які він, загарчавши, вищирив на мене. Але Понто кілька разів перестрибнув через мене, не завдавши мені ніякої шкоди, а тоді шепнув мені на вухо:

— Муре, не будь дурний, не бійся! Ти ж бачиш, що я нападаю не насправді, а тільки на догоду господареві! — Понто знов застрибав навколо мене, навіть схопив мене за вухо, але зовсім не боляче. — А тепер, — нарешті прошепотів він, — а тепер гайда, друже Муре! Он у той льох!

Я не чекав, щоб він мені казав це двічі, а чимдуж дременував у віконце. Бо хоч Понто запевняв, що не зробить мені ніякої кривди, я однаково боявся, адже в таких скрутних випадках ніколи не можна знати напевне, чи дружба виявиться досить сильною, щоб перемогти природні нахили. [619]

Коли я шаснув у льох, Понто не перестав розігрувати комедію, яку почав з примхи свого господаря. Він гарчав і гавкав перед віконцем, тикався писком між ґрати, удавав, наче хтозна-який розлючений, що я втік і він не може мене дістати. А сам тим часом

казав мені в льох:

— Тепер ти ще раз можеш пересвідчитись, яку величезну користь дає вища культура. Я показав себе перед господарем чемним і слухняним, але й тебе не зробив своїм ворогом, дорогий Муре. Так завжди поводить ся справжній світський пес, якому доля призначила бути знаряддям у руках могутнішого за нього. Коли його нацьковують, він повинен нападати, але так спритно, щоб кусати тільки тоді, коли це вигідно для нього.

Не зволікаючи ані секунди, я признався своєму юному приятелеві Понто, що дуже хотів би засвоїти дещо з його вищої культури, і запитав, чи міг би він трохи навчити мене, а якщо міг би, то в який спосіб. Понто хвилину подумав, а тоді сказав, що найкраще було б, якби переді мною відразу, з самого початку постала яскрава, жива картина вищого світу, в якому він тепер має втіху жити, а цього найкраще вдасться досягти, коли сьогодні ж увечері я піду разом із ним до чарівної Бадіни, яка приймає в себе товариство в години театральних вистав. Бадіна була левреткою і служила у князівської обер-гофмейстрині.

Я причепурився, як тільки міг, ще раз погортав Книгге і пробіг очима кілька найновіших Пікарових комедій, щоб, коли буде така потреба, похизуватися знанням французької мови, тоді зійшов униз і сів перед дверима. На Понто не довелося довго чекати. Ми дружно пішли вулицею і невдовзі опинилися в яскраво освітленій кімнаті Бадіни, де я застав строкате товариство пуделів, шпіців, мопсів, болонок і левреток. Одні з них сиділи колом, інші купками розташувалися по кутках.

Серце моє застукотіло дужче в цьому чужому, ворожому моїй натурі товаристві. Декотрі пуделі позирали на мене зі зневажливим подивом, немов питали: "Що тут робить простий кіт серед нас, родовитих осіб?" Раз у раз котрийсь із елегантних шпіців вишкірював на мене зуби, і я бачив, як радо він уп'явся б мені в карк, коли б доброзвичайність, гідність і вихованість гостей не забороняли їм зчиняти бійку.

З прикрого становища вирятував мене Понто, відрекомендувавши прекрасній господині, яка з милою поблажливістю [620] запевнила мене, що вона дуже рада бачити в себе такого славетного кота. І аж тепер, коли Бадіна сказала мені кілька слів, дехто з присутніх із суто собачою добродушністю вшанував мене більшою увагою, до мене навіть почали озиватися, згадувати про мою працю в літературі, про мої твори, що часом давали їм неабияку втіху. Це лестило моему шанолюбству, і я майже не помічав, що мене питали, не слухаючи моїх відповідей, що мій талант хвалили, не маючи про нього ніякого уявлення, і що мої твори звеличували, не розуміючи їх. Природний інстинкт підказав мені, що треба так само й відповідати, як мене питають, тобто не зважати на зміст питання, а відбуватися короткими фразами, такими загальними, щоб вони стосувалися до чого завгодно, щоб у них не було ніякої думки і щоб вони ніколи не заводили розмови, що ковзає по гладенькій поверхні, кудись у глибину. Понто мимохідь переказав мені почуту від одного старого шпіца думку про мене: мовляв, як на кота, я досить потішний і виявляю здібність до справжньої світської розмови. Така звістка втішила б хоч якого похмурого буркуна!

Жан Жак Руссо, згадуючи у своїй "Сповіді" про те, як він украв стрічку і потім не сказав правди, коли в нього на очах карали за це бідну, ні в чому не винну дівчину, признається, що ніяк не може забути й вибачити собі цього ганебного вчинку. Тепер і я перебуваю в такому самому становищі, як той славетний автобіограф. Щоправда, мені не треба признаватися ні в якому злочині, а проте, якщо я хочу лишитись і надалі правдивим, то не можу не сказати про велику дурість, якої я допустився того вечора і яка потім довго збивала мене з плигу, мало не довівши до божевілля. Та хіба не так само тяжко, а може, й ще тяжче признаватися у своїй дурості, ніж у злочині?

Минуло небагато часу, і мені стало так незатишно, так прикро, що захотілося опинитись далеко звідти, під грубою в господаря. Мене знемагала така смертельна нудьга, що врешті я знехтував усі правила пристойності. Я тихенько вшився в найдавший куток, щоб подрімати під одноманітне гудіння розмов навколо. Бо ті розмови, які я спершу через свій поганий настрій — мабуть, цілком безпідставно — вважав порожньою, банальною балаканиною, тепер здавалися мені монотонним стукотом млинового колеса, під який дуже приємно впадати в бездумний стан, що скоро переходить у справжній сон. Та цей мій бездумний стан, цю тиху [621] дрімоту мені перебили: раптом перед моїми стуленими повіками ніби спалахнуло світло. Я розплющив очі й побачив перед собою тендітну, білу, як сніг, панну-левретку, прекрасну Бадініну небогу, на ім'я Мінова, як я потім довідався.

— Пане, — мовила Мінона тим солодким голоском, що гучно відлунює у чулих грудях палкого юнака, — пане, ви тут сидите самотою і, видно, нудитесь. Як шкода! Але й те правда, такому великому поетові, як ви, що ширяє у вищих сферах, метушня буденного світського життя здається банальною і поверховою.

Я підвівся, трохи збентежений і зажурений тим, що котяча натура, виявившись сильнішою за всі теорії доброзвичайності, змусила мене мимоволі потягнутись і вигнути спину. Мені здалося, що це насмішило Мінону.

Але я відразу похопився, згадав правила доброго тону, обережно притулив лапку Мінони до своїх уст і завів мову про хвилини натхнення, часто даровані поетам. Мінона слухала мене з такими виразними ознаками щирої уваги, так захоплено, що я підносився все вище й вище в поетичні емпіреї і кінець кінцем перестав сам себе розуміти. Мінова, мабуть, також не дуже мене розуміла, але страшенно захоплювалась мною, запевняла, що часто її найпалкішим бажанням було познайомитися з геніальним Муром і що ця хвилина — найщасливіша, найпрекрасніша в її житті. Що мені вам сказати? Невдовзі виявилось, що Мінона читала мої твори, мої найвитонченіші вірші, і не тільки читала, а й збагнула їхній вищий зміст! Чимало з них вона знала напам'ять і проказувала так натхненно, так мило, що я перенісся в рай поезії, насамперед тому, що красуня собачого роду дала мені змогу почути мої вірші.

— Найдорожча, найласкавіша панно! — в захваті вигукнув я. — Ви збагнули мою душу! Ви вивчили напам'ять мої вірші! О небо, чи є більше блаженство для поета, що прагне до вершин?

— Муре, — прошепотіла Мінона, — геніальний Муре, невже ви думаєте, що чутливе

серце, поетична душа можуть лишитися байдужі до вас?

На цьому слові Мінона глибоко зітхнула, й те зітхання сказало мені все до кінця. Хіба могло бути інакше? Я закохався в прекрасну панну-левретку так, що, цілком знетям-лений і засліплений, не помічав, як вона у хвилину мого найбільшого захвату зненацька урвала розмову зі мною й [622] завела балачку з якимось дженджуристим мопсом про най-банальніші речі, як вона цілий вечір уникала мене, трактувала мене так, що не було ніякого сумніву: вона вихваляла не мене, а себе саму, захоплювалась тільки собою... Одне слово, я був і лишився надалі засліпленим дурнем, я бігав за прекрасною Міноною, де тільки міг, оспівував її в найкращих віршах, зробив її героїнею кількох милих, шалених повістей, пролазив не в одне товариство, до якого зовсім не належав, і нагородою мені були гірка кривда, глум, прикрі образи.

Часто у хвилини тверезих роздумів я сам добре бачив, яка безглузда моя поведінка, але потім мені з дурного розуму знов спадали на думку Тассо й чимало новітніших поетів лицарських поглядів, яким аби тільки поклонятися якійсь дамі серця, присвячувати їй свої вірші і здалеку молитися на неї, як ламанчець своїй Дульсінеї, і я знов хотів бути не гіршим і не прозаїчнішим за Тассо і присягався химеричній богині моїх любовних мрій, чарівній біленькій панні-лев-ретці, що довіку буду її вірним лицарем. Охоплений цим дивним божевіллям, я робив дурницю за дурницею, і навіть мій приятель Понто визнав за необхідне відступитися від мене, після того як він рішуче застеріг мене від огидних містифікацій, з якими на мене напосідалися з усіх боків. Хтозна, що зі мною сталося б, якби мене не вела моя щаслива зоря! Саме завдяки цій щасливій зорі сталося так, що я одного разу пізно ввечері прокрався до будинку прекрасної Бадіни, тільки щоб побачити кохану Мінону. Та всі двері були замкнені, і дарма я очікував, дарма сподівався, що трапиться якась нагода прослизнути всередину. Серце моє було сповнене кохання й туги, я хотів бодай сповістити кохану, що я так близько від неї, і тому заспівав у неї під вікном одну з найніжніших іспанських мелодій, будь-коли створених і виконуваних. Мабуть, її не можна було слухати без жалю!

Я чув, як гавкала Бадіна, а коли вона на мить замовкла, щось солодко прогарчала й Мінона. Та не встиг я озирнутися, як вікно швидко відчинилося і на мене вилилось повне відро крижаної води. Можна собі уявити, як прудко повернувся я у свій рідний край. Але гаряче полум'я в серці і крижана вода на хутрі так погано узгоджуються між собою, що з їхньої сполуки не може вийти нічого путнього, хіба що гарячка. Так сталося й зі мною. Коли я повернувся до будинку [623] свого господаря, мене всього трусило. Побачивши, який я блідий на виду, як погасли мої очі, як горить моє чоло і який у мене нерівний пульс, господар зрозумів, що я захворів. Він дав мені теплого молока, яке я жадібно вихлебтав, бо в мене язик прилипав до піднебіння. Потім я загорнувся в покривець зі своєї постелі й цілком віддався хворобі. Спершу мені марилися всілякі химери про вищу культуру, левреток і так далі, тоді сон мій став спокійніший і нарешті такий глибокий, що я — скажу без перебільшення, хоч мені й самому важко повірити в це, — проспав три дні й три ночі підряд.

Коли я нарешті прокинувся, то відчув себе легко й вільно, явилувався від гарячки

і — диво дивне! — від свого на-віженого кохання також. Мені стало видно, як на долоні, до якої дурості довів мене пудель Понто, я побачив, як безглуздо було мені, природженому котові, встрявати між собак, що глушилися з мене, бо не могли зрозуміти велич мого духу, і, будучи нікчемними за своїм еством, чіплялися за форму, отже, могли мені дати лише шкаралупку без зерна. Любов до наук і мистецтв прокинулася у мені з новою силою, і домашній затишок мого господаря почав мене вабити дужче, ніж будь-коли. Я став дозрілим чоловіком, а не котячим буршем чи плеканим джэнджиком і виразно відчув, що не можна бути ні тим, ні тим, коли хочеш виховати себе так, як потрібно для здійснення вищої життєвої мети.

Моєму господареві довелось поїхати в невеличку мандрівку, і він вирішив, що найкраще буде на той час прилаштувати мене до свого приятеля, капельмейстера Йоганнеса Крейсlera. Оскільки ця зміна домівки починає новий період мого життя, то я кінчаю повість про теперішній період, з якої ти, о юначе котячого роду, візьмеш собі добру науку на майбутнє.

(А. м.) немов би десь здалеку долинали глухі звуки, і він чує ходу ченців у коридорах. Коли Крейсler остаточно прокинувся, він побачив з вікна, що церква освітлена, і почув невиразний спів хору. Опівнічна відправа вже скінчилася, отже, мабуть, сталося щось незвичайне. Видно, помер наглою смертю хтось із старих ченців, вирішив Крейсler, і тепер його за монастирським звичаєм понесли до церкви. Він швидко одягся й теж пішов туди.

У коридорі він зустрів отця Гілярія, що гучно позіхав і, ще зовсім сонний, похитувався, на силу переставляючи ноги. [624]

Замість тримати запалену свічку прямо, він опустив її гнотом донизу, і віск, потріскуючи, капав на підлогу. Здавалося, що свічка от-от погасне.

— Ваша велебність, — промурмотів Гілярій, коли Крейсler озвався до нього, — ваша велебність, це робиться всупереч усім нашим дотеперішнім правилам. Заупокійна вночі! О цій годині! І тільки тому, що брат Кипріян наполягає на цьому! Domine, libera nos de hoc monacho!(1)

(1) Господи, звільни нас від цього ченця! (Лат.)

Нарешті капельмейстерові пощастило переконати напівсонного Гілярія, що він не абат, а Крейсler. На превелику силу він випитав у ченця, що сьогодні вночі хтосназвідки до монастиря принесли тіло чоловіка, якого, видно, знав тільки брат Кипріян і який, мабуть, був не простого стану, бо абат на Кипріянове наполягання погодився відразу ж відслужити похоронну відправу, щоб уранці після першої утрени відбулося винесення тіла.

Крейсler пішов за Гілярієм до церкви. Вона була тьмяно освітлена і справляла дивне, моторошне враження.

Горіли тільки свічки великого металевго панікадила, що звисало зі склепистої стелі перед головним вівтарем, і їхні миготливі племінчики заледве освітлювали неф церкви, а в бічні вівтарі кидали лише таємничий відблиск. Статуї святих, неначе пробуджені тим відблиском, ворухились, мов привиди, і підступали ближче. Під

панікадилом, там, де було найсвітліше, стояла відкрита труна, в якій лежало тіло, і ченці, що оточували його, бліді й непорушні, самі здавалися мерцями, які встали опівночі з могил. Вони співали глухими, хрипкими голосами монотонні строфи реквієму, а коли замовкали, то було чути тільки зловісний шум вітру надворі, та ще дивно рипіли високі вікна в церкві, наче духи померлих стукали в будинок, у якому чули побожні звуки поминальної молитви, Крейслер наблизився до щільного ряду ченців і впізнав у небіжчикові ад'ютанта княжича Гек-тора.

І тоді прокинулись похмурі духи, що так часто опановували його, і безжально вп'ялися гострими пазурами в його зранені груди.

— Уїдлива нечиста сило, — сказав він сам до себе, — невже ти женеш мене сюди, щоб цей заклятий юнак знов почав сходити кров'ю, бо кажуть же, що рани в мерця відкриваються, [625] коли до нього наближається вбивця? Ха-ха! Хіба я не знаю, що він геть зійшов кров'ю в ті прикрі дні, коли спокутував свої гріхи на смертній постелі? В ньому не лишилося жодної краплі лихої крові, якою він міг би отруїти свого вбивцю, коли б той і підійшов до нього, а Йоганнеса Крейслера й поготів, бо його не стосується гадюка, яку він розтоптав, коли вона вже висунула гостре жало, щоб укусити його! Розплющ очі, небіжчику, хай я твердо гляну тобі в обличчя, щоб ти побачив, що на мені нема гріха. Але ти не можеш їх розплющити! Хто тобі наказав поставити на карту життя проти життя? Нащо ти затіяв облудну гру зі смертю? Ти не думав програти її? Але риси твої, тихий, блідий юначе, лагідні й добрі, смертельна мука стерла сліди мерзенного гріха з твого прекрасного обличчя, і я міг би сказати, якби тепер личили такі слова, що небо відкрило перед тобою браму милосердя, бо в грудях твоїх жила любов. Та ба! Що, як я помилився в тобі? Що, як не ти й не лихий демон, а моя щаслива зірка підняла твою руку на мене, щоб порятувати мене від жахливої долі, що чигає в пітьмі на мою душу? То розплющ же очі, блідий юначе, роздивися своїм утихомиреним поглядом геть усе, якщо я навіть загину з жалю за тобою або з жахливого, безмежного страху, що чорна тінь, яка скрадається за мною, от-от схопить мене. Так, глянь на мене — але ні, ні, ти міг би глянути на мене, як Леонгард Етлінгер, і я повірив би, що ти — це він, і тоді тобі довелося б кинутися зі мною в прірву, з якої я часто чую його глухий, замогильний голос. Але що це — ти всміхаєшся? Твої щоки, твої уста червоніють? Хіба тебе не влучила смертельна зброя? Ні, я не хочу ще раз ставати з тобою на прю, але...

Розмовляючи сам із собою, Крейслер машинально опустився на одно коліно і сперся ліктями на друге. Та раптом він рвучно схопився й напевне вчинив би щось дивне й шалене, але тієї миті ченці замовкли і хлопчики на криласі заспівали під тихий супровід органа "Salve regina"(1). Труну закрили, і ченці врочисто рушили з церкви. Тоді похмурі духи облишили бідолашного Йоганнеса, і, прибитий сумом і горем, похиливши голову, він подався за ченцями. Коли він був уже біля самих дверей, з темного кутка підвелася якась постать і швидко пішла до нього. [626]

(1) "Вітаємо, царице" (лат.).

Ченці зупинилися, і свічки в їхніх руках яскраво освітили високого кремезного хлопця років вісімнадцяти-двадцяти. Обличчя його, скривлене запеклою люттю, було

потворне, якщо не гірше, чорне волосся збилося на голові, драна куртка зі смугастого полотна ледве прикривала голе тіло, а такі самі матроські штани сягали тільки до литок, тому крізь це вбрання видно було його геркулесівську статуру.

— Проклятий, хто тобі наказав убити мого брата? — нестямно крикнув хлопець, аж луна покотилася по церкві, кинувся, як тигр, на Крейсlera і, мов кліщами, схопив його за горло.

Та перше ніж Крейслер, нажаханий несподіваним нападом, устиг подумати про оборону, перед ним уже стояв отець Кипріян і владним, гучним голосом сказав:

— Джузеппе, нечестивий грішнику! Що ти тут робиш? Де ти лишив матір? Негайно забирайся геть! Велебний пане абате, покличте монастирських служників, хай вони викинуть із церкви цього розбишаку!

Тільки-но Кипріян з'явився перед хлопцем, той зразу ж відпустив Крейсlera.

— Ну, ну, — сердито буркнув він, — нема чого зчиняти такий гвалт через те, що чоловік хоче обстати за своє право, пане святий! Я й сам піду, не треба нацьковувати на мене служників.

Сказавши це, хлопець вибіг у бічні двері, які забули зачинити і якими він, мабуть, і прокрався до церкви. З'явилися монастирські служники, проте вирішили, що нема сенсу гнатися за зухвальцем глупої ночі.

У Крейсlera була така натура, що напруження, викликане незвичайними, таємничими подіями, цілюще впливало на його душу, коли йому щастило вийти переможцем у сутичці з бурею, яка загрожувала знищити його. Тому абата здивував спокій Крейсlera, коли той другого дня прийшов до нього й розповів про страшне враження, яке на нього за таких незвичайних обставин справив труп людини, що хотіла вбити його і що її він, обороняючись, убив сам.

— Ні церква, ні світський закон, любий Йоганнесе, — сказав абат, — не можуть звинуватити вас у смерті того грішника й визначити вам якусь кару. Проте ви ще довго не здатні будете заглушити в собі докори сумління, яке вам каже, що краще було б самому загинути, ніж убити ворога, і це доводить, що предвічному приємніше, коли ми жертві [627] вуємо своїм життям, аніж рятуємо його ціною такого поквапного, кривавого вчинку. Та поки що обличмо цю тему, бо я хочу поговорити з вами про іншу, нагальнішу справу. Хто із смертних може передбачити, як наступна хвилина поверне хід подій? Ще недавно я був твердо переконаний, що для добра вашої душі ніщо не може бути корисніше, ніж зречення світу і вступ до нашого ордену. Тепер я думаю інакше і радив би вам, хоч які ви стали дорогі мені й милі моєму серцю, якнайшвидше залишити абатство. Не складіть про мене хибної думки, любий Йоганнесе! Не питайте мене, чому я, всупереч своєму переконанню, скоряюсь волі іншої людини, яка загрожує зруйнувати все, що я з такими труднощами створив. Якби я навіть захотів розповісти вам, що мене спонукало повестись так, а не інакше, ви однаково не зрозуміли б мене, для цього треба бути глибоко втаємниченим у справи церкви. Але все ж таки з вами я можу говорити вільніше, ніж з будь-ким іншим. Отже, знайте, що скоро перебування в абатстві вже не даватиме вам того добродійного спокою, який давало

досі, ба навіть високим пориванням вашої душі завдадуть смертельного удару, і монастир стане для вас похмурою, безпросвітною в'язницею. Весь монастирський устрій міняється, волі, що поєднується з благочестивими звичаями, настає край, і в цих стінах скоро запанує невблаганно суворий, понурий дух чернечого фанатизму. О Йоганнесе, ваші чудові гімни більше не підноситимуть наш дух до справжньої високої побожності, хор буде скасований, і скоро ми вже тут нічого не чути́мем, крім одноманітних респонзоріїв, які насилу співатимуть хрипкими, фальшивими голосами найстарші з наших братів.

— І все це відбувається за вказівкою зайшого ченця Кипріяна? — спитав Крейслер.

— Так, — майже тужно відповів абат, опустивши очі, — так, на його бажання, дорогий Йоганнесе, і я не винен, що нічого не можна змінити. Втім, — після короткої мовчанки врочисто додав він, підвищивши голос, — втім, усе, що зміцнює церкву і додає їй блиску, має здійснитися, і ніяка жертва не завелика для цього!

— Хто ж цей високий, всевладний святий, який наказує вам, який самим лише словом здатен прогнати вбивцю, що вчепився мені в горло? — понуро спитав Крейслер.

— Ви, любий Йоганнесе, — відповів абат, — уплутані в таємницю, якої до кінця не знаєте. Та скоро ви довідаєтесь [628] про неї більше, може, навіть більше за мене і довідаєтесь усе це від майстра Абрагама. Кипріян, якого ми тепер ще звемо своїм братом, — один із обраних. Він сподобився вступити в безпосередній стосунок із предвічними силами небесними, і ми вже тепер повинні шанувати в ньому святого. А що стосується того зухвальця, який під час поминальної служби закрався до церкви і схопив вас за горло, то він просто приبلудний напівбожевільний циган, наш управитель уже кілька разів наказував дати йому доброї прочуханки за те, що він крав у селян ситих курей по курниках. Щоб вигнати його, якраз не треба було особливого чуда. — Коли абат казав ці останні слова, в кутиках його рота на мить майнула ледь помітна іронічна посмішка і так само швидко зникла.

Крейслерові стало так прикро на душі, наче його хтось тяжко скривдив. Він зрозумів, що абат, з усім своїм розумом і сердечністю, дурив його і що всі докази, які він тоді наводив, щоб намовити його, Крейслера, піти в монастир, так само служили якійсь іншій, прихованій меті, як і ті, що до них тепер удавався абат, навертаючи його на протилежний шлях. Крейслер вирішив залишити абатство, щоб цілком звільнитися від усіх цих таємниць, які могли так обплутати його, коли б він лишився тут довше, що йому вже не було б рятунку. Та тільки-но він подумав про те, що тепер може відразу ж вернутися в Зіггартсгоф, до майстра Абрагама, що там знов побачить її, знов почує її, володарку всіх своїх думок і мрій, як у серці в нього щось солодко защеміло, — то озвалася палка любовна тута.

Глибоко замислившись, Крейслер ішов головною алеєю парку, коли його наздогнав отець Гілярій і відразу ж почав:

— Ви були в абата, Крейслере, і він сказав вам усе! Ну що, хіба я не мав рації? Ми всі пропали! Цей превелебний комедіант... Ох, вихопилося слово! Але ми тут самі з вами! Коли він — ви знаєте, про кого я кажу, — з'явився у сутані до Риму, його святість

папа відразу ж дав йому аудієнцію. Він упав ниць і поцілував пантофлю. Але його святість все не давав йому знаку вставати, і він пролежав так цілу годину. "Це буде перша твоя церковна покута", — grimнув на нього його святість, коли нарешті дозволив йому підвестись, і прочитав довге казання про гріховні манівці, на які збився Кипріян. Потім він уже в потайних покоях отримав докладні настанови і вирушив у похід! Давно вже в нас не було жодного святого! Чудо — ну, ви ж бачили картину, Крейслере, [629] — чудо, кажу я, набуло свого остаточного вигляду аж там, у Римі. Я тільки чесний чернець-бенедиктинець, непоганий *praefectus chori*(1), з чим, я думаю, ви погодитесь, і люблю випити чарчину ніренштайнера чи вюрцбурзького на славу єдиноспасевої церкви, але... одна втіха, що він недовго тут сидітиме. Йому треба мандрувати. *Monachus in clauastro non valet ova duo: sed quando est extra, bene valet triginta*(2). Бо він, мабуть, і справді почне творити чудеса. Дивіться, Крейслере, дивіться, он він іде сюди алеєю. Він угледів нас і вже знає, яку йому корчити міну.

(1) Регент хору (лат.).

(2) Чернець у монастирі не вартий і двох яєць, та коли він за його межами, то вартий і тридцять (лат.).

Крейслер побачив ченця Кипріяна, що повільною, врочистою ходою, звівши очі до неба й молитовно склавши руки, немов охоплений побожним захватом, наближався до них тінистою алеєю.

Гілярій швидко пішов геть, але Крейслер лишився, задивившись на ченця. У його обличчі, у всій його істоті було щось чудне, своєрідне, що відрізняло його від усіх людей. Велика, незвичайна доля лишає на людині видимі сліди, тож могло бути, що й чудесний талан Кипріяна надав його зовнішності теперішнього вигляду.

Чернець, у своєму екстазі не помітивши Крейсlera, хотів пройти мимо, але тому раптом завагалося заступити дорогу суворому посланцеві глави церкви, запеклому гонителеві найпрекраснішого з мистецтв. Так він і зробив, сказавши:

— Дозвольте, велебний отче, скласти вам подяку. Ви своїм вагомим словом дуже вчасно звільнили мене від рук того брутального цигана, а то він задушив би мене, ніби вкрадену курку!

Чернець немов прокинувся зі сну. Він провів рукою по чолу і втупився в Крейсlera довгим поглядом, наче силкувався пригадати, де він його бачив. Та ось обличчя його ще дужче спохмурніло і прибрало грізного, затаєного виразу, очі гнівно спалахнули, і він вигукнув гучним голосом:

— Зухвалий блюзніре! Ви заслужили, щоб я лишив вас скніти в гріхах! Хіба ви не той, хто своїм світським бреньканням споганює священну церковну службу, найшляхетні-шу опору релігії? Не той, хто тут суєтними штуками задурманює побожні душі, які відвертаються від святого і віддаються світським веселошам у цілій зливій пісень? [630]

Крейслера образили ці божевільні докори, але безглузда пиха фанатичного ченця, що орудував такою легкою зброєю, додала йому духу.

— Якщо гріх, — сказав Крейслер дуже спокійно, твердо дивлячись ченцеві у вічі, —

якщо гріх славити Всевишнього мовою, яку він сам нам дав, щоб цей небесний дарунок будив у наших грудях найпалкішу, найглибшу побожність, ба навіть пізнання потойбічного, якщо гріх на серафічних крилах співу здійматися над усім земним і в благочестивій любові й тузі прагнути до найвищого, то ви маєте слухність, велебний отче, я великий грішник. Але дозвольте мені дотримуватись іншої думки і непохитно вірити, що церковній службі бракувало б справжньої величі священного захвату, якби співові довелось замовкнути.

— То моліться пречистій Діві, — відповів чернець холодно й суворо, — щоб вона зняла полуду з ваших очей і ви змогли побачити свою гріховну помилку.

— Одного композитора(1), — лагідно усміхаючись, мовив Крейслер, — хтось спитав, як у нього виходить, що всі його церковні твори сповнені побожного захвату. "Якщо в мене щось не виходить з композицією, — відповів йому щирий, як дитина, благочестивий майстер, — я, ходячи по кімнаті, проказую кілька разів "Богородицю", і тоді до мене вертаються музичні ідеї". Той самий майстер казав про свій інший великий духовний твір(2): "Лише дійшовши до половини композиції, я помітив, що вона мені начебто вдалася. Я ніколи не був такий благочестивий, як тоді, коли працював над нею, щодня я вклякав і молив Бога, щоб він дав мені силу щасливо докінчити цей твір". Мені здається, велебний отче, що ні цей майстер, ні старий Палестріна не творили нічого гріховного і що тільки затверділе в аскетичній запеклості серце не здатне відчуті високої побожності церковних гімнів.

(1) Йозефа Гайдна. (Прим, автора).

(2) "Створення світу". (Прим, автора).

— Нікчемна людино! — гнівно вигукнув чернець. — Та хто ти такий, щоб я сперечався з тобою, коли ти повинен валятися в поросі переді мною? Геть з абатства, не спогануй більше святині своєю присутністю!

Глибоко обурений владним тоном ченця, Крейслер палко вигукнув:

— А хто ти, божевільний ченче, що хочеш підвестися над усім людським? Невже ти народився вільним, без гріха? [631] Невже в голові твоїй ніколи не снувалися пекельні думки? Невже ти ніколи не збивався зі слизької стежки, яку собі обрав? І якщо пресвята Діва справді в милосерді своєму вирвала тебе з обіймів смерті, що її ти, мабуть, заслужив якимось жахливим злочином, то зробила так для того, щоб ти в покорі визнав і спокутував свої гріхи, а не блазнював, вихваляючись ласкою неба, ба навіть німбом святого, якого ти ніколи не сподобишся!

Чернець уп'явся в Крейслера лютим, зненависним поглядом і щось у нестямі забелькотів.

— І коли ти, — повів далі Крейслер, ще дужче розпалюючись, — коли ти, гордий ченче, носив ще це вбрання...

На цьому слові Крейслер підніс ченцеві до очей портрет, отриманий від майстра Абрагама. Та, тільки-но побачивши його, він, ніби в нестямному розпачі, вдарив себе кулаками по лобі і так страшно застогнав, наче йому хто завдав смертельної рани.

— Ти забирайся звідси! — крикнув Крейслер. — Ти забирайся геть із монастиря,

злочинний ченче!.. Ха-ха, праведнику! Може, здибаєш отого курокрада, з яким ти злигався, то скажи йому, що ти не можеш і не хочеш боронити мене вдруге, але хай він стережеться і тримається чимдалі від моєї горлянки, а то я наштрикну його, мов жайворонка, чи так, як його брата, бо якщо треба когось наштрикнути...

Тієї миті Крейслер сам себе вжахнувся. Чернець стояв перед ним заляклий, непорушний, і досі притискаючи стиснені кулаки до чола, неспроможний не те що слово сказати, а навіть розтулити рота. Зненацька Крейслерові вчулося, наче поблизу в кущах щось зашаруділо. Чи не вискочить звідти шалений Джузеппе й не нападе на нього? І він побіг геть від того місця. Ченці саме співали на криласі вечірню, і він подався до церкви, сподіваючися там заспокоїти свою до краю схвильовану, тяжко вражену душу.

Служба закінчилась, ченці спустилися з криласа, погасли свічки. Крейслер повернувся думками до старого побожного майстра, якого згадував у своїй суперечці з ченцем Кип-ріяном. У ньому забриніла музика, благочестива музика, — то співала Юлія, — і люта буря в його грудях ущухла. Він хотів пройти через бічну капличку, двері з якої виходили в довгий коридор, а коридор вів до східців, якими Крейслер підіймався до своєї келії. [632]

Та коли він увійшов до каплиці, з підлоги насилу підвівся якийсь чернець, що досі лежав долілиць перед чудотворним образом діви Марії. При тьмяному світлі незгасимої лампади Крейслер упізнав ченця Кипріяна. Той був змучений і жалюгідний, наче щойно опритомнів. Крейслер простяг руку, щоб допомогти йому, і тоді чернець озвався тихим тремтливим голосом:

— Я вас упізнав, ви Крейслер! Згляньтесь, не покиньте мене, допоможіть мені добратися он до тієї сходинки, я там відпочину, але й ви сядьте біля мене, ближче, щоб ніхто, крім Богородиці, нас не почув. Пожалійте мене, — повів далі чернець, коли вони посідали на сходинці вівтаря, — змилуйтесь! Довіртеся мені — скажіть, чи ви не від старого Се-веріно отримали той фатальний портрет? І чи ви знаєте всю ту страшну таємницю?

Крейслер щиро признався, що отримав той портрет від майстра Абрагама Ліскова, і, нічого не приховуючи, розповів про подію в Зіггартсгофі та про те, як він, дещо зіставивши, запідозрив якийсь жахливий злочин. Видно, портрет викликає яскравий спогад про нього, а також страх перед викриттям. Чернець вислухав Крейслерову розповідь, деякі місця з якої глибоко вразили його, і хвилину помовчав. Тоді озвався трохи бадьорішим, твердішим голосом:

— Вам, Крейслере, відомо так багато, що ви повинні знати все. Слухайте ж. Той княжич Гектор, що важився на ваше життя, — мій менший брат. Ми з ним сини одного батька, князя, і я успадкував би трон, якби його не перекинула буря часу. Коли спалахнула війна, обидва ми пішли у військо, і служба привела спочатку мене, а згодом і мого брата до Неаполя. Я в ті роки віддавався всім гидотним насолодам світу, а надто ж опанувала мене шалена жага до жіноцтва. В мене була коханка, одна танцівниця, така сама гарна, як і нечестива, а крім того, я бігав за непутящими дівчатами, хоч би

де вони мені траплялися.

Сталося так, що одного дня, коли вже сутеніло, я по Моло йшов назирці за двома такими створіннями. Я їх був майже наздогнав, коли це зовсім поряд слух мені різонув пронизливий голос: "Такий милий княжич, а такий шалапут! Бігає за простими дівками, коли міг би лежати в обіймах найкращої в світі князівни!" Погляд мій упав на стару обшарпану циганку, яку я кілька днів тому бачив на вулиці Толедо, коли її забирала варта за те, що у сварці вона збила [633] ковінькою з ніг водовоза, хоч який дужий той здавався. "Що тобі від мене треба, стара відьмо?" — крикнув я тій жінці, але вона миттю вилила на мене ціле відро найогиднішої, найбруднішої лайки. Навколо нас швидко зібралась юрба роззяв, що реготали, аж за боки бралися, з мого збентеження. Я хотів утекти, але стара, не встаючи з місця, схопила мене за полу й тихо сказала, скрививши своє бридке обличчя в глузливій посмішці: "Ох, княжичу, золотко моє, то ти не хочеш побути біля мене? Не хочеш послухати про гарнесеньке янголятко, що вклепалося в тебе?" На цьому слові стара насилу підвелася, мов обценьками стискаючи мої руки, і зашепотіла мені на вухо про молоду дівчину, гарну й милу, мов ясний день, і ще невинну. Стара видалася мені звичайною звідницею, а що я не мав наміру вплутуватися в нову любовну пригоду, то вирішив відкупитися від неї кількома дукатами. Проте вона не взяла грошей і, голосно сміючись, гукнула мені навздогін: "Ну йди собі, йди, соколику, скоро ти сам шукатимеш мене з великою тугою в серці!" Минув якийсь час, я більше не згадував про ту циганку, коли це одного дня, гуляючи алеєю Вілла Реале, я помітив поперед себе дівчину, що здалася мені дивовижно, неймовірно милою. Я поквапився випередити її, і коли побачив її в обличчя, то подумав, що мені відкрилися осяйні небеса справжньої краси. Я, бачите, думав тоді так, як думає грішник, і те, що я тепер, коли мені не личило б та, мабуть, і не вдалося б багато говорити про земну красу, переповідаю ті нечестиві думки, краще за будь-які описи засвідчить незвичайні чари, якими предвічний уквітчав милу Анджелу. Збоку біля тієї дами йшла чи, пак, шкандибала, спираючись на ціпок, пристойно вдягнена жінка дуже поважного віку, що впадала в око лише завдяки своїй неймовірній товщині й чудній незграбності. Хоч убрання на ній було зовсім інше, а очіпок спускався низько на чоло, я миттю впізнав у тій жінці циганку з Моло. А коли вона криво посміхнулася й ледь кивнула головою, я остаточно переконався, що не помиливсь. Я не міг відвести очей від несподіваного дива. Красуня опустила очі долу, віяло випало з її руки. Я швидко підняв те віяло і, подаючи його, доторкнувся до її пальців — вони затремтіли. І тоді в мені спалахнуло полум'я проклятої пристрасті, але я не здогадувався, що настала перша хвилина жахливого випробування, яке небо наслало на мене. Геть приголомшений, розгублений, я майже не помітив, як дівчина [634] зі своєю старою супутницею сіла в карету, що стояла в кінці алеї. Я отямився, коли вже карета рушила з місця, і тоді, мов шалений, кинувся навздогін за нею. Я ще якраз устиг побачити, що карета зупинилася біля будинку на короткій вузькій вуличці, яка виходить на велику площу Ларго делле Піане. Дама та її супутниця злізли, і, оскільки карета зразу ж від'їхала, коли вони зайшли до будинку, я мав підстави припустити, що там було їхнє

помешкання. На площі Ларго делле Піане жив мій банкір, синьйор Алессан-дро Сперці, і я вирішив, сам не знаю чому, навідати його. Гадаючи, що я завітав у справах, він дуже багатослівно почав розповідати мені, в якому вони стані. Але в мене на думці була тільки та дама, я не міг ані говорити, ані слухати щось інше, отож замість підтримувати розмову я розповів синьйорові Сперці про свою сьогоднішню пригоду. Виявилося, що синьйор Сперці знав про мою красуню більше, ніж я міг сподіватися. Бо саме він кожні півроку одержував для тієї дами солідні грошові перекази від одного торгового дому в Аугсбурзі. Звали її Анджела Бенцоні, а стару — пані Магдала Зігун. Синьйор Сперці, в свою чергу, мав складати тому аугсбурзькому торговому домові якнайдокладніший звіт про життя дівчини, і, оскільки ще до того, як він почав порядкувати її майном, йому було доручено керувати її вихованням, його можна було вважати до певної міри її опікуном. Банкір гадав, що ця дівчина — плід заборонених стосунків між особами найвищого стану. Я висловив синьйорові Сперці свій подив з приводу того, що такий скарб довірено дуже непевній жінці, — адже та стара тиняється вулицями в брудному циганському дранті і, мабуть, не від того, щоб зіграти роль звідниці. Але банкір запевнив мене, що немає вірнішої, турботливішої няньки за ту стару, яка приїхала сюди зі своєю вихованкою, ще коли тій було лише два роки. А що іноді нянька вбирається циганкою, то це просто чудернацька примха, яку їй прощають у цій країні, де кожному дозволено надягти маску... Але я повинен розповідати коротко! Незабаром стара, нап'явши своє циганське вбрання, розшукала мене й сама привела до Анджели, яка, вся зашарівшись, з милою дівочою сором'язливістю освідчилась мені в коханні. Збитий з пантелику, я все ще мав стару за ницу звідницю, що розплоджує гріх, але невдовзі переконався в протилежному. Анджела була цнотлива й чиста, мов сніг, і там, де я гадав віддатися гріховним утіхам, я навчився [635] вірити в доброчесність, яку тепер, звісно, мушу визнати за пекельну ману, наслану дияволом. І що дужче розпалювалась моя пристрасть, то більше піддавався я старій, яка безперестанку нашіптувала мені на вухо, що я повинен побратися з Анджелою. Шлюб наш мав відбутися таємно, але колись настав би день і я привселюдно увінчав би чоло своєї дружини князівською діадемою. Анджела, мовляв, такого самого роду, як і я.

Ми повінчалися в каплиці церкви Сан Філіппо. Мені здавалося, ніби я потрапив до раю. Я порвав усі свої зв'язки, полишив службу, мене більше не бачили в тих колах, де я раніше по-блюзнірському віддавався всілякій розпусті. Але саме ця зміна способу життя й зрадила мене. Танцівниця, яку я кинув, вистежила, де я буваю щовечора, й відкрила моему братові таємницю мого кохання, гадаючи посіяти в його душі зерно своєї помсти. Брат мій прокрався за мною до Анджели й застав мене в її обіймах. Гектор жартівливо вибачився за свою недоречну появу й почав мені дорікати, що я, мовляв, надто самозакоханий, що я ніколи не обдаровував його щирою, дружньою довірою, проте я добре помітив, як його вразила неземна врода Анджели. Іскра викресалась, і в серці його спалахнуло полум'я несамотньої пристрасті. Він приходив часто, хоча лише в ті години, коли знав, що застане там мене. Мені раптом здалося, ніби Анджела відповіла на його божевільне кохання, і всі фурії ревностів накинута на

мене, роздираючи мені груди. Я пізнав, що таке пекло з його жахами! Якось, зайшовши до Андже-линих покоїв, я немов почув Гектарів голос у сусідній кімнаті. З помертвілим серцем я став мов укопаний. Зненацька з сусіднього покою вискочив, мов божевільний, Гектор, весь червоний, з дико витріщеними очима. "Більше ти, клятий, не стоятимеш мені поперек дороги!" — вигукнув він, пінячися з люті, вихопив кинджал і вгородив його мені по саме руків'я в груди. Хірург, якого покликали, сказав, що пробито серце. Пресвята діва Марія появила чудо, знов подарувавши мені життя.

Останні слова чернець проказав тихим тремтячим голосом і, здавалося, поринув у похмурі роздуми.

— А що ж, — спитав Крейслер, — а що ж сталося з Анджелою?

— Коли вбивця хотів натішитись плодами свого лиходійства, — відповів чернець глухим, замогильним голосом, — [636]мою кохану схопили смертельні корчі, й вона в його обіймах попрощалася з білим світом. Отрута...

Мовивши це слово, чернець повалився долілиць і захрипів, ніби помираючи. Крейслер смикнув за било дзвона і зірвав на ноги весь монастир. Збіглися ченці й віднесли зомлілого Кипріяна до монастирського шпиталю.

Наступного ранку Крейслер застав абата в незвичайно доброму гуморі.

— Ха-ха! — привітав той Крейслера. — Ха-ха, мій Йоган-несе, ви не хочете повірити, що й у наші часи трапляються чудеса, а вчора в церкві самі сотворили найбільше чудо, яке тільки може бути. Скажіть, що ви зробили з нашим гордовитим святим, що він лежить, немов розканяний, упосліджений грішник і, по-дитячому боячись смерті, слізно благає нас усіх простити йому те бажання стати вище за нас? Невже ви примусили того, хто досі від вас вимагав сповіді, самого висповідатись перед вами?

Крейслер не бачив жодної причини замовчувати, що відбулося між ним і ченцем Кипріяном. І він розповів усе, почавши від щирої, але суворої проповіді, яку він прочитав бундючному ченцеві, коли той принизив священне мистецтво музики, і закінчивши страшним нападом, що стався з Кипріяном, коли він вимовив слово "отрута". Потім Крейслер сказав, що він, власне, й досі не знає, чому портрет, якого так боїться княжич Гектор, однаково діє і на ченця Кипріяна. Так само йому незрозуміло, яким чином майстер Абрагам виявився вплутаним у ті жахливі події.

— Справді, — мило усміхаючись, мовив абат, — справді, мій любий сину Йоганнесе, наші з вами стосунки тепер зовсім не ті, що були ще кілька годин тому. Стійка душа, тверде переконання, а особливо, мабуть, глибоке, правдиве почуття, сховане в наших грудях, немов дивовижне пророче прозріння, — все це разом здатне досягти більшого, ніж най-гостріший розум і найдосвідченіший, найпроникливіший погляд. Ти довів це, Йоганнесе, вживши зброю, яку вклали в твої руки, не навчивши тебе, як нею користуватися, так спритно і так вчасно, що відразу звалив додолу ворога, якого, може, і найпродуманіший план військових дій не змусив би втекти з поля бою. Сам того не знаючи, ти зробив послугу мені, монастиреві, а може, навіть взагалі церкві, — послугу, корисні наслідки якої годі оцінити. Тепер я можу і хочу бути цілком щирим з тобою, я відвертаюся від тих, хто хотів [637] нашкодити тобі, ввівши мене в оману. Покладися на

мене, Йоганнесе! Дозволь мені подбати про те, щоб прекрасне бажання, яке ти плекаєш у своїх грудях, здійснилося. Твоя Цецілія — ти знаєш, яку милу істоту я маю на гадці... Та поки що помовчімо про це! Те, що ти ще хотів би довідатись про жахливу подію в Неаполі, можна розповісти кількома словами. По-перше, наш достойний брат Кипріян у своїй розповіді не захотів згадати про одну обставину: Анджела померла від отрути, яку він, охоплений таємними, пекельними ревностями, підсипав їй сам. Майстер Абрагам перебував тоді в Неаполі під ім'ям Северіно. Він сподівався знайти сліди своєї втраченої К'яри і справді знайшов їх, бо йому трапилась на шляху та стара циганка на ім'я Магдала Зігрун, про яку ти вже знаєш. Стара звернулась до нього, коли сталося найстрашніше, і, перше ніж залишити Неаполь, доручила йому цей портрет, таємниця якого тобі ще не відома. Натисни сталевий гудзик на рамці, і портрет Антоніо відскочить, бо він править лише за накривку. Тоді ти не тільки побачиш портрет Анджели, а й до рук тобі потраплять кілька надзвичайно важливих папірців, бо в них ти знайдеш докази подвійного вбивства. Тепер ти бачиш, чому твій талісман виявляє таку могутню дію. Майстер Абрагам, мабуть, ще не раз стикався з братами, але про це він сам зуміє розповісти тобі краще за мене. А тепер, Йоганнесе, ходімо довідаємось, як відчуває себе хворий брат Кипріян!

— А як же чудо? — спитав Крейслер, глянувши на те місце над малим вівтарем, де він сам разом з абатом вішав картину, про яку ласкавий читач, мабуть, іще пам'ятає. Та він неабияк здивувався, побачивши там знов "Святу родину" Леонардо да Вінчі. — А як же чудо? — спитав він ще раз.

— Ви маєте на увазі, — відповів абат, дивно глянувши на нього, — ви маєте на увазі ту прекрасну картину, що висіла тут? Я звелів тим часом повісити її в шпиталі. Наш бідолашний брат Кипріян, мабуть, почуватиме себе дужчим, споглядаючи на неї. Може, свята діва Марія ще раз прийде йому на поміч.

У себе в кімнаті Крейслер знайшов листа від майстра Абрагама такого змісту:

"Любий Йоганнесе!

В дорогу! В дорогу! Кидайте абатство і якомога швидше вертайтеся сюди! Нечистий заварив тут таку кашу собі на радість, що ви не уявляєте! Коли прийдете, скажу більше, [638] а писати немає сили, бо все стоїть мені в горлі рубя, аж душить мене. Про себе, про зорю надії, що зійшла наді мною, — жодного слова. Поспішаю повідомити лише ось що. У нас ви вже застанете не радницю Бенцон, а графиню фон Еше-нау. Диплом із Відня вже прибув, і про майбутнє одруження Юлії з достойним княжичем Ігнатієм уже майже оголошено. Князь Іреней виношує думку про новий трон, на якому він сидітиме всевладним володарем. Бенцон, чи, пак, графиня фон Ешену обіцяла йому це. Княжич Гектор тим часом грався в хованку, аж поки його справді відкликали до війська. Скоро він повернеться, і тоді, мабуть, відбудеться двоє весілля. Ото буде весело! Сурмачі вже полощуть горлянки, скрипалі натирають смички, зіггартсвайлерські свічкарі готують смолоскипи, але... Незабаром іменини княгині, отоді я влаштую щось особливе, але ви повинні бути тут. Краще вирушайте в дорогу зразу ж таки, як прочитаєте цього листа! Біжіть щодуху! Скоро побачимось. А

propos(1), остерігайтесь попів, хоч абата я дуже люблю. Прощайте!"

(1) До речі {франц.}.

Лист старого майстра був такий короткий і такий значущий, що

ДОПИСКА ВИДАВЦЯ

Наприкінці другого тому видавець змушений повідомити ласкавого читача про дуже сумну подію. Розумного, високоосвіченого, філософічного і поетичного кота Мура посередині його прекрасного життєвого шляху забрала невблаганна смерть. Він помер уночі з двадцять дев'ятого на тридцять листопада після недовгих, але тяжких страждань, виявивши спокій і витримку справжнього мудреця. Це ще один доказ того, що з передчасно дозрілими геніями виходить не все гаразд: вони або зарані в'януть, втрачають характер, стають бездушними і губляться в масі, або довго не живуть. Бідолашний Мур! Смерть твого приятеля Муція була вісницею твого власного скону, і якби мені довелось виголошувати жалобну промову над твоєю могилою, вона виливалася б із самого серця і була б зовсім інакшою, ніж у байдужого Гінцмана, бо я любив тебе, любив дужче, ніж багатьох інших... Та ба! Спи спокійно! Пером тобі земля! [639]

Погано, що небіжчик не встиг закінчити книгу своєї життєвої філософії і їй судилося лишитись фрагментом. Проте серед паперів, що лишилися від покійного кота, знайшлося ще багато думок і зауважень, які він, мабуть, записав у той час, коли жив у капельмейстера Крейслера. До того ж збереглася також чимала частина книжки, яку небіжчик подер і яка містить біографію Крейслера.

Тому видавець вважає цілком доцільним подати ласкавому читачеві в третьому томі, що має вийти до великоднього ярмарку, ці знайдені ще уривки з Крейслерової біографії, лише подекуди вставивши в них у відповідних місцях ті з міркувань і зауважень кота, які здаються йому вартими опублікування.

Примітки

С. 308. "Нічні оповідання" (Nachtstucke) — назва збірки новел Гофмана (1817).

С. 310. ... нідерландський герой у відомій трагедії... — йдеться про трагедію Гете "Егмонд".

С. 314. Десь так написано в Рабле... — Мур помиляється, насправді йдеться про фрагмент з "Сентиментальної подорожі" Лоренса Стерна, який майстер Абрагам переказує дуже вільно, додаючи багато від себе.

С. 315. Аталанта — персонаж з грецького міфу. Відзначалася красою і мала багато залицяльників. Але одружитися з нею міг би лише той, що переможе її у змаганні з бігу.

С. 316. Орк — підземне царство.

С. 317. "Fetes de Versailles" — "Версальські свята" — назва книги про те, як відбувалися двірські свята за часів Людовика XIV (1664).

С. 318. ...ціла когорта стоїчних сцевол... — Муцій, римський юнак, потрапивши в полон, спалив праву руку на жертovníку, щоб довести ворогам свою зневагу до болю і смерті. Відтоді його називали Сцевола (лівша) і це прізвище стало прозивним —

синонімом мужності й героїчної витримки.

С. 319. Ельф Пек — фантастична істота в комедії "Сон літньої ночі", пустотливий, веселий і капосний персонаж.

С. 320. ...вихвалити свого Аріеля, як шекспірівський Просперо вихваляв свого... — чарівник Просперо — володар стихій — персонаж п'єси Шекспіра "Буря". Аріель — дух повітря, якого Просперо хвалить у кінці п'єси.

С. 321. Еолова арфа — струни, натягнуті на арфоподібну основу, що звучать під поривами вітру. Цей образ є символом вразливості, чутливості, його часто вживали в поезії, особливо романтичній.

О чулий Юсте..., то де ж твій Тельгайм? — слуга Юст, майор Тельгайм — 'персонажі з п'єси Лессінга "Мінна фон Барнгельм" (1767). Добрий Юст розповідає в драмі, як врятував з каналу пуделя.

С. 325. Корнелій Непом (І ст. до н. є.) — давньоримський історик, відомий численними життєписами видатних людей античності.

С. 326. Базедов Йоганн — реформатор виховної системи в Німеччині в XVIII ст. Недоліком його теорій була уніфікація індивідуальності вихованців, підкорення всіх одним принципам. [647]

Песталоцці Йоганн-Генріх (1746-1827) — видатний швейцарський педагог, обстоював необхідність поєднання навчання і виробничої практики.

С. 328. Кнігге Адольф — автор XVIII ст., знавець етикету. Його трактат "Обходження з людьми" багато разів перевидавався, ім'я Кнігге застосовується як узагальнена назва творів про етикет.

С. 329. Курас Гільмар — педагог, автор підручника чистописання (1714).

С. 330. Тассо Торквато (1544-1595) — видатний італійський поет, автор епічного "Визволення Єрусалиму".

Аріосто Лудовіко (1474-1533) — автор героїчного епосу "На-віжений Роланд".

С. 338. Напосвіченішш народ на землі приписував своїм богам дивну схильність до поїдання власних дітей. — За давньогрецьким міфом бог Кронос боявся, що його діти позбавлять його влади над світом і тому з'їдав їх ще немовлятами. Єдиний, хто врятувався, був Зевс (рим. Юпітер), який дійсно скинув з небесного трону батька.

"Кронос, що жере своїх дітей" — назва однієї з останніх картин великого іспанського художника Франсіско Гойї.

С. 342. ...чиста гама... темперовані лади... — Гофман як справжній романтик цінував все природне, і тому натуральна "чиста гама" чи "чисті лади" для нього вищі за штучно створені "темперовані лади", тобто механічний розподіл октави на рівні частини.

С. 343. Емеліна — головна героїня опери "Швейцарська родина" (1809).

С. 344. Гіппель Теодор Гошліб — німецький письменник-гуморист (1741 — 1796), автор твору "Про шлюб". На цей твір посилається Крейслер.

С. 344. Селія, Розалінда — діючі особи комедії Шекспіра "Як вам це сподобається", перша — дочка герцога, друга — її подруга.

С. 345. Мосье Жак — іронічний і мудрий персонаж з комедії "Як вам сподобається" з меланхолійною вдачею; Оселок — типовий для Шекспіра блазень-філософ.

С. 349. ...Як той поет, що втішався солодкими, ідилічними радощами в хатині на березі дзюркітливого струмка... — Мур певно має на увазі уславленого італійського поета Петрарку (XIV ст.), який довго жив на лоні природи і захоплено писав про чарівність сільського усамітнення.

С. 352. ...один відомий людський письменник... — тут йдеться про відомого вченого і письменника, університетського професора [648] Георга-Кристофа Ліхтенберга (1742-1799). З його рукописів походить такий афоризм: "Щоб навчитися доволі добре розмовляти чужою мовою і дійсно вести розмову в суспільстві із справжньою народною вимовою, треба не лише мати пам'ять і вуха, а й бути певною мірою джиґуном".

"Акантове листя" — пародійна назва, що її сучасники Гофмана легко розуміли як натяк на книгу німецького романтика Ісидора Орієнталіо (псевдонім О.-Г. фон Лебена) "Листя лотоса" (1817).

С. 354. ...прем'єр-міністр Гінц фон Гінценфельд... — Гофман згадує героя комедії німецького романтика Людвіга Тіка (1775-1853) "Кіт у чоботях" за мотивами казки Перро, де вчений Кіт стає міністром королівського двору.

С. 355. ...у Тіковій "Синій Бороді"... — драматична казка Тіка має назву "Лицар Синя борода" (1796).

С. 358. Ленотр Андре (1613-1700) — був садівником короля Людовика XV, одним з найяскравіших представників класичної французької паркової архітектури.

С. 360. "Пори року" — ораторія Йозефа Гайдна.

...Моцарт і Бетховен нічогосінько не тямили в співі й що Россіні, Пучітта і як їх там ще звуть усіх тих пігмеїв досягли справжніх вершин оперної музики... — всі названі тут і далі італійські композитори викликали у Гофмана гостру критику, тут він поділяв оцінки своїх німецьких колег-композиторів. В цьому виявилось бажання захистити національну оперну сцену від нашествия банальних і солоденьких творінь другорядних італійських авторів, до яких він несправедливо долучав і талановитого Джованні Россіні.

С. 371. Лот — стародавня міра ваги = 1/30 фунта.

На Іоанна Златоуста, тобто двадцять четвертого січня... народилась дитина... — Дата народження Крейслера близька до дати народження Гофмана, як і багато інших моментів його біографії. 27 січня народився Моцарт. Письменник навмисно зближує ці дати, замінивши справжню дату народження Іоанна Златоуста, яка була за церковним календарем саме 27 січня.

С. 372. Муркі — особливий вид басового акомпанементу. Так називали також популярні в XVIII ст. музичні п'єси, де був такий аккомпанемент.

С. 374. ...називали чудним пестливим найменням Фюсхен... — це згадка про рідну тітку Гофмана, яка дуже добре грала і співала. Вона померла, коли хлопцеві було три роки, але спогад про неї лишився назавжди.

С. 377. Кох Генріх-Крістоф — німецький музикознавець. [649]

Евфон — оригінальний музичний інструмент, що складався з настроєних на певний тон трубочок. їх треба було торкатися змоченим пальцем. Коливання трубочок передавалося тонким сталевим платівкам. Цей винахід німецького фізика Хладні виявився нежиттєздатним.

С. 378. Ессер Карл-Міхаель — відомий німецький скрипаль XVIII ст.

...дядько, який мене виховував — Отто Вільгельм Дерфер був одружений з сестрою матері Гофмана, що так добре фала і співала. В дитинстві хлопець жив у домі Дерфера.

С. 382. ...менший брат мого дядька... — і тут звучить відгомін біографії Гофмана. Брат Дерфера Йоганн-Людвіг дослужився до посади таємного радника посольства в Берліні, чим вся родина вельми пишалася.

С. 387. ...і, як у відомій трагедії, піднята для удару палиця немов застигла в повітрі... — начитаний кіт Мур має на увазі "Гамлета" Шекспіра.

С. 390. ...мав таке саме прізвище, як і відомий гуморист... — це прізвище німецького сатирика XVIII ст. Х.-Л. Піскова.

С. 395. ...могутній коронований велетень — імператор Наполеон I.

С. 400. Дамон і Піфій — двоє вірних друзів з Сиракуз. їх легендарна історія не раз ставала сюжетом художніх творів, най-відоміший з них балада "Порука" Фрідріха Шіллера.

Орест і Пілад — персонажі грецьких міфів, уособлення вірної та безкорисливої дружби.

С. 405. ...досить значний чоловік... — певно, натяк на графа Каліостро, відомого авантюриста і шахрая.

С. 406. ...з одним відважним офіцером, який дійшов від Лейпцига до Сиракуз... — німецький письменник Й.-Г. Зейлее в 1802 р. пішки пройшов шляхом з Лейпцига до Сицилії й назад, випустивши про це книгу "Прогулянка до Сиракуз".

С. 407. Спонтіні Гаспаре-Луїджі (1755-1851) — італійський композитор, написав багато опер, працював тривалий час у Франції. С. 409. "Ah che ti tapса Гапіта..." — дуєт, який Гофман написав у 1812 р. в Бамберзі.

С. 411. Чімароза Доменіко (1749-1801), Паїзіелло Джованні (1740-1816) — відомі представники італійської комічної опери, їх твори відзначалися мелодійністю, легкістю та грацією. Та Гофман любив іншу, драматичну музику. Звідси іронія Крайслера. С. 412. Ахерон — ріка в підземному царстві (грецька міфологія). Катон Марк Порцій (234-149 до н. є.) — римський державний діяч, суворий цензор. [650] С. 416. Галль Франц-Йозеф (1758-1828) — австрійський медик, вчений анатом. Створив науковий напрям — френологію, згідно з нею за зовнішньою будовою черепа можна визначити розумові здібності людини.

С. 417. Гаман Йоганн-Георг — німецький філософ-ідеаліст XVIII ст.

...що ти колись вчитав у Шекспіра-Шлегеля! — Шлегель — автор перекладу "Ромео і Джульєтти" Шекспіра. Монолог Джульєтти Мур досить вільно цитує.

С. 419. ...Берганцу Сервантеса, про дальшу долю якого розповідає одна нова і надзвичайно цікава книжка. — У своєму оповіданні "Відомості про новітню долю собаки

Берганца" (1812) Гофман вивів той самий персонаж, який діє в діалозі двох розумних собак Сервантеса "Новела про бесіду собак".

Наведу вам приклад одного відомого лікаря ... — Гофман має на увазі Карла-Олександра Клуге (1782-1844), лікаря, автора праці "Спроба викладу тваринного магнетизму як лікувального засобу". Пишучи про здатність людей передчувати майбутні події, Клуге посилався на монолог Валленштейна з третьої частини драматичної трилогії Шіллера про цього полководця.

С. 423. Клод Лоррен (1600-1682) — видатний французький майстер пейзажу; Клаас Берггем (1620-1683) — голландський і Філіпп Гаккерт (1737-1807) — німецький пейзажисти.

С. 431. ...венеціанським жаргоном комедії масок Гоцці — персонажі п'єси уславленого італійського драматурга Карло Гоцці (1720-1806), що був близький до майстрів комедії дель арте (комедії масок), розмовляють на венеціанському діалекті. Гофман дуже любив Гоцці, його казкові сюжети і мудрі думки.

С. 435. Водяний орган — винахід стародавніх майстрів з Александрії. Повітря, що йде до труб органу, регулювалося гідравлічним способом.

С. 436. "Кульгавий біс" ("Diable boiteux") — роман Алена Лесажа (1668-1747). В романі чорт, замкнений у склянці, яку розбиває студенті звільняючи "в'язня", постає перед ним у своїй істинній подобі.

С. 439. Месмер Франц-Антон (1734-1815) — австрійський лікар. Його теорія тваринного магнетизму була дуже поширеною. В неї вірив американець Едгар По, послідовник Гофмана. Йшлося про вплив на людей магнітної сили планет і про те, що людина, яка опанувала цю силу, може випромінювати її на інших.

Кемпелен Вольфганг (1734-1804) — австрійський (або угорський за іншими відомостями) механік, який конструював різні [651] автомати і публічно їх демонстрував. Його сенсаційна "шахматна машина" виявилася, однак, містифікацією. Грала з охочими не вона, а схований в середині автомата досвідчений шахіст. І цю тему використав Едгар По.

С. 443. Куніспергер Йоганн (1436-1476) — або Регіомонтан (лат.) (справжнє ім'я Йоганн Мюллер) — середньовічний математик і астроном з Кенігсберга.

С. 445. І.-Ф. Мансо (1760-1826) — автор "Мистецтва кохання", повчальної поеми в трьох томах.

С. 446. "Кавалер, що блукає лабіринтами кохання" — роман німецького письменника XVIII ст. І.-Г. Шнабеля.

С. 453. ...його ясновельможного колегу з "Чарівної флейти" — в цій опері Моцарта принц Таміно закохується в дочку Цариці Ночі, побачивши її портрет і захопившись її красою.

С. 460. "Ave marts Stella" — урочистий гімн, музику до нього склав Гофман у 1808 році.

Гімн "O sanctissima" — твір Гофмана для чотирьох голосів без супроводу (1808).

С. 462. Горацио — персонаж трагедії Шекспіра "Гамлет", друг принца. Гамлет

просив його зберегти в таємниці, що він бачив зустріч принца з привидами покійного батька-короля.

С. 463. "Di tantipalpiti" — каватина з опери Россіні "Танкред". Цей ліричний твір Гофман іронічно доручає співати кішечці, чим ще раз висловлює свою зневагу до італійської опери.

С. 468. "І я бував в Аркаді!" — неточна цитата першого рядка вірша Шіллера "Зречення".

"...як другий Франклін, ненастанно влаштовує бучні бенкети..." — Франклін Бенджамін (1706-1790) — ушавлений американський політичний діяч і вчений-фізик. Займався проблемами електрики, винайшов спосіб відводити в землю грозові розряди.

С. 469. Квартквінтакорд — різкий дисонанс у співзвучності.

С. 475. ...славетний Горнвіла в Тіковому "Октавіані"... — селянин Горнвіла, персонаж з п'єси "Імператор Октавіан" (1804) Людвіга Тіка. Мур вважає селянина знаменитим, бо він назвав "царя звірів" лева "великою кішкою", що коту дуже лестить.

С. 497. "Нехай політики говорять" — застольна пісня Л.-Ф. Гюнтера, вперше надрукована 1783 р.

"Ессе quam bonum" — старовинна студентська пісня, на слова її приспіву: "Диви, як гарно, коли брати живуть у злагоді" Гофман написав "Пісню котів-буршів" (1818).

С. 501. Аякс — один з героїв Троянської війни (грецька міфологія), був чудовий бігун. [652]

С. 504. Респонзорій — старовинний католицький церковний спів, що складається з фраз одного соліста чи хору і відповідей другого.

С. 507. ...порівняти себе з Тартіні... — Джузеппе Тартіні — видатний італійський скрипаль і композитор XVIII ст. Таємно одружився з родичкою кардинала Корнаро і переховувався від переслідування в монастирі в Ассізі.

С. 508. Йоганн Андреас Зільберман — органний майстер XVIII ст., представник династії майстрів, які виготовляли ці інструменти.

С. 514. ...як твердить по праву Моріц, Давідзон. Нудов, Тіде-ман, Вінгольт, Райль, Шуберт, Ключе... — кіт Мур називає імена лікарів і письменників, які писали про проблеми сну і сновидінь.

С. 517. ...пародія на сім разів відхилену брехню... — у п'єсі Шекспіра "Як вам це сподобається" ремісник Оселок викладає цілу теорію, в який спосіб можна сім разів заперечити брехливе твердження.

С. 522. Палладіо Андреа — видатний італійський архітектор XVI ст., його споруди мали вплив на архітектуру класицизму в усій Європі.

С. 525. / коли надійшла черга "Agnus Dei" — зберігся "Agnus Dei" Гофмана, церковна музика з меси ре мінор, написана в дусі "Реквієму" Моцарта.

С. 530. ...як той нотаріус Пістофолус... — в опері Паїзієлло "Млинка" закохується в титульну героїню і просить її руки.

С. 549. "Німецький батько родини" — п'єса О.-Г. Геммінгена, сучасника Гофмана.

С. 560. "Мітлою в будній день махає..." і т. д. — цитата з "Фауста" Гете.

С. 561. "...де твої веселі вистриби?..." — поховальна промова над труною кота Муція явно пародія на слова Гамлета, що тримає в руці череп блазня Йорика: "Де тепер твої жарти?" і т. д.

С. 563. ...справді щасливі дні Аранхуеца, що вже минулись..." — парафраз рядка з "Дон Карлоса" Шіллера: "Кінець чудовим дням в Аранхуеці..."

"Кажуть, він хотів померти!" — цитата із "Смерті Валленштейна" Шіллера.

С. 578. ...така музика личить суєтному світові, а не церкві... — в добу контрреформації в XVI ст. почалися гоніння на католицьку церковну музику, надто "світську" і формально ускладнену, на думку суворих верховних ієрархів церкви.

С. 582. П.-Ф. Арпе — автор книги "Про чудесні витвори природи й мистецтва, що їх називають талісманами й амулетами" (1717), була перекладена німецькою мовою. [653]

Бекер Бальтазар — богослов XVI ст. Відзначався вільнодумством, заперечував у своїй книзі "Зачарований світ" існування нечистої сили, чортів і відьом, виступав проти забобонів, за що його відлучили від церкви.

"Книга вікопомних подій" Франческо Петрарки... — йдеться про збірку різних текстів фактичного й анекдотичного характеру давніх і сучасних Петрарці авторів і його власних коротких новел-анекдотів, які він зібрав до купи для того, щоб розповісти про різні риси людської вдачі і різні людські здібності.

С. 604. "Не все пропало, ви ж бо ще моя!" — це слова короля Карла VII з трагедії Шіллера "Орлеанська дівка", з якими він звертається до коханої Агнеси Сорель у хвилину страшної біди для Франції.

С. 606. "Che doïce рій..." — так починається 31 пісня поеми Аріосто "Навіжений Роланд".

С. 630. Пікар Луї Бенуа — французький драматург — сучасник Гофмана, писав віршовані комедії.

С. 631. Одного композитора хтось спитав... — мається на увазі ушлявлений австрійський музикант Йозеф Гайдн (1732-1809).

...про свій інший великий духовний твір... — цей твір — ораторія Гайдна "Створення світу" (1793).

С. 639. ...кота Мура посередині його прекрасного життєвого шляху забрала невблаганна смерть — у листопаді 1821 р. помер улюбленець письменника — прообраз романного кота Мура. Письменник щиро сумував, що його "дорогий вихованець кіт Мур на четвертому році життя, сповненого надій", залишив цей світ, "щоб прокинутися у кращому" (з траурного повідомлення, яке Гофман надіслав своїм друзям).